

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

აპოდონ ტანაშა

საჭიჩა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიყვანიერებაში

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა
თბილისი—1969 წელი

სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ პროზაში

სატირასა და იუმორს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ქართულ ხალხურ პროზაში. სატირისა და იუმორის მნიშვნელობა საყოველთაოდ ცნობილია. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები მაღალ შეფასებას აძლევენ მშრომელი ხალხის მიერ შექმნილ სატირულ-იუმორისტულ ნაწარმოებებს, რომლებშიც მკაცრად იყო გამათრახებული გაბატონებული, ექსპლოატატორული კლასები. გერცენის თქმით „სიცილი ერთ-ერთი უმკვეთრესი იარაღია ყოველივე იმის წინააღმდეგ, რაც დრომოკმულია და კვლავ აგრძელებს არსებობას“.

სატირასა და იუმორს დიდი მნიშვნელობა ენიჭება საბჭოთა სინამდვილეში. იგი ჩვენ გვეხმარება წარსულის გადმონაშთების, ყალბი ადამიანების, უარყოფითი ტიპების, საერთოდ, ნაკლოვანებებისა და სიძნელეების მხილებასა და დაძლევაში.

ჩვენ რომ ვაჩვენოთ სატირისა და იუმორის განვითარების გზები, მისი სპეციფიკა, საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს თვითონ სატირისა და იუმორის ფუნქცია ისტორიულად. ამ თვალსაზრისით ზეპირსიტყვიერი ძეგლებიც მეტად საინტერესო და საყურადღებო სურათს იძლევა.

სატირისა და იუმორის პრობლემა ქართულ ხალხურ პროზაში დღემდე სპეციალური მსჯელობის საგანი არ ყოფილა. ჯერ კიდევ სატირული ზღაპრები ცალკე ჯგუფადაც კი არ არის გამოყოფილი. ასეთი ტიპის ზღაპრები იბეჭდებოდა და იბეჭდება სხვადასხვა სახის კრებულებში ჯადოსნურ ზღაპრებთან ერთად.

სატირისა და იუმორის გამოვლენის ფორმის თვალსაზრისით ქართული ხალხური პროზა შეიძლება ორ ჯგუფად გაყვით:

პირველი, სატირა და იუმორი ცხოველთა ეპოსში, სადაც ცხოველთა ურთიერთდამოკიდებულებაში, ალეგორიულად, ადამიანური ხასიათები იგულისხმება. მეორე, საკუთრივ სატირული

ზღაპრები, რომლებიც რეალურად, უშუალოდ ასახავენ ადამიანთა ურთიერთობას, კლასთა ბრძოლას.

უნდა აღინიშნოს, რომ სატირულ-იუმორისტული სიტუაციები არაიშვიათად ჯადოსნურ ზღაპრებშიაც გვხვდება, მაგრამ სატირისა და იუმორის გამოვლენის ფორმა აქაც ისეთივეა, როგორიც საკუთრივ სატირულ ზღაპრებში და ამიტომ მათ ცალკე ჯგუფად არ გამოვყოფთ.

1. სატირა და იუმორი ცხოველთა ეპოსში

ცხოველთა ეპოსში სატირა და იუმორი ჩნდება იმ პერიოდ-დან, როდესაც კლასობრივ საზოგადოებაში ცხოველებზე შექმნილმა ზღაპრებმა მიიღეს ალეგორიული გაგება, იგავ-არაკის სახე. ხოლო, როგორც ცნობილია, იგავ-არაკი ფართოდ გაგებული პოეზიის სატირულ გვარეობას მიეკუთვნება. ბ. ბელინსკი მიუთითებდა: „იგავ-არაკი ჩვენში სწორედ იმიტომ დამკვიდრდა ასე კარგად, რომ იგი პოეზიის სატირულ გვარეობას მიეკუთვნება“¹ და „მხატვრული წარმოქმნით“ ასახავს ცხოველებს, სინამდვილეს, კლასობრივ ბრძოლას. საერთოდ, სატირულ-იუმორისტული ზღაპრების ერთ-ერთი ძირითადი დამახასიათებელი ნიშანია ყოვლისმძლე ენმაკობის მოტივი, რომლის ძალით სუსტი იმარჯვებს ძლიერზე. ცხოველთა ზღაპრები ეპოსის ერთ-ერთი არქაული სახეა. ამ ტიპის ნაწარმოებთა მთავარ პერსონაჟებს ცხოველები წარმოადგენენ. ადრე, როცა ადამიანი თავის თავს ცხოველებისაგან არ გამოყოფდა, და, განსაკუთრებით ცხოველთა ტოტემიზმის ფორმირების პერიოდში, შეუძლებელია დაისვას საკითხი სატირისა და იუმორის შესახებ. ცნობილია, თავდაპირველად ცხოველებზე ზღაპრები იქმნებოდა წინაკლასობრივ საზოგადოებაში, როცა, ჯერ კიდევ ცხოველები ადამიანებს მოშინაურებული არ ყავდათ². უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთ ზღაპრებში ცხოველთა ურთიერთდამოკიდებულება და ადამიანებთან კავშირი ასახული იყო პირდაპირი მნიშვნელობით. ალეგორიულ გაგებას ცხოველთა ზღაპარი იძენდა თანდათანობით, იმის შესაბამისად, თუ რამდენად ძლიერდებოდა ადამიანის ბატონობა ზუნების ძალებზე და ცხოველებზე. დასრულებული, დამოუკიდებელი სახე მან კლასობრივ საზოგადოებაში მიიღო. ამ უკანასკნელმა განაპირობა მოწინააღმდეგის, გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა გაკიცხვის, დაცინვის შენიღბული, ალეგორიული ფორმა, რომელიც საფუძვლად უდევს იგავ-არაკს, ცხოველთა ეპოსის ამ მნიშვნელოვან სახეს. როგორც დამტკიცებულია „ცხოველებზე შექმნილი მრავალი

ზღაპრის ძირითად ნიშანს სატირული მოტივი (ელემენტი) შეადგენს⁴.

ცხოველთა ეპოსი წინ უსწრებს საკუთრივ სატირულ ზღაპრებს, სადაც გამათრახებულია მეფეები, სამღვდლოება, ვაჟრები, კულაკები და ა. შ. ამდენად, მოქმელთა კლასობრივი შეგნება და ამისდა მიხედვით ძლიერი სატირულ-იუმორისტული ფერების სიჭარბე უმთავრესად უკანასკნელი ტიპის ზღაპრებისათვისაა დამახასიათებელი. ამასთან ერთად, ცხოველთა ეპოსის სიუჟეტები ზოგადია, სატირული ზღაპრებისა კი ძირითადად თვითმყოფადი, ნაციონალური, რადგან იგი ადგილობრივ თემატიკას ემყარება.

ცხოველთა ზღაპრები ქართული ეპოსის დაახლოებით 10% შეიცავს⁵. როგორც სხვა ხალხთა ზეპირსიტყვიერებაში, ქართულ ხალხურ ცხოველთა ეპოსშიაც ძირითად სატირულ პერსონაჟად მელა გვევლინება. ამის მიზეზად მკვლევარნი იმ გარემოებას თვლიან, რომ მელას სახეში ზოგადად განსახიერებულია მოხერხება, მახვილგონიერება, რომლითაც ის მალღებოდა თავის მტერზე—სხვა მტაცებელ ცხოველებზე⁶. მელას ყოველი მოქმედება დანაწევრებულია ადამიანური ხასიათებით. საერთოდ ცხოველთა ზღაპრებში პერსონაჟი ცხოველები ადამიანის ორეულებია.

„Благодаря этому, сказка о животных легко превращается в народную сатиру, то добродушно-ироническую, то социально-заостренную“⁶.

მელას სამოქმედო ასპარეზი ფართო და მრავალფეროვანია. მას ურთიერთობა აქვს როგორც შინაურ, ისე გარეულ ცხოველებთან და ფრინველებთან, ადამიანებთან და მითიურ არსებებთან.

ალეგორიის თვალსაზრისით მტაცებელი მხეცები—ლომი, ვეფხი, დათვი, მგელი და სხვა გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა თვისებებს განასახიერებენ; ოფოფი, მწყერჩიტა, ერკემალი, მამალი, ბატკანი და სხვა კი დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენელთა თვისებებს. მელას სატირულ-იუმორისტული მოქმედება შეპირობებულია იმისდა მიხედვით, თუ როგორი დამოკიდებულება აქვს მას აღნიშნულ ცხოველებთან და ფრინველებთან. ჩვენი დაკვირვებით, სადაც კი მელა დაპირისპირებულია გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა თვისებების მატარებელ ცხოველებთან, ის ყოველთვის გამარჯვებული გამოდის; ხალხის, მოქმელთა სიმპატიები მელას მხარეზეა და სატირის ობიექტი ხდება მოწინააღმდეგე. ყოვლისმძლე ეშმაკობის მოტივი, რომელსაც ამ შემთხვევაში მელა ანსახიერებს, იმარჯვებს. თვით მელას სამოქმედო გარემო სატირული ფერებით არის დახატული. მეორე შემთხვევაში,

როცა მელა უპირისპირდება ისეთ ცხოველებსა და ფრინველებს, რომელთა სახეებში დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენელთა თვისებებია განსახიერებული, ის ყოველთვის მარცხდება და თვითონ ხდება იუმორის ობიექტად.

ამგვარად, მელა ერთ შემთხვევაში იმარჯვებს ფიზიკურად მასზე ძლიერ მოწინააღმდეგეებზე და მათ სატირის ობიექტად აქცევს. მეორე შემთხვევაში მარცხდება ფიზიკურად მასზე უფრო სუსტ არსებებთან და თვითონ ხდება იუმორის ობიექტად. მელას წინააღმდეგ მიმართული იუმორი არ გადადის სატირაში, რომელიც ჩვენში აღშფოთებას ან ზიზღს გამოიწვევდა. ამის გამო მას შენარჩუნებული აქვს მარად მიმზიდველი ზოგადსატირულ-იუმორისტული სახე, რომელშიაც საერთოდ ადამიანის მოხერხება და მახვილგონიერებაა განსახიერებული. ჯადოსნურ ზღაპრებში მელა ყოველთვის დავალების შემსრულებელი გმირის მხარეზეა, ადამიანების ქომაგია.

მელა ხან მრჩევლად, ხან მოსამართლედ ან მსაჯულად გვევლინება. ამ მოვალეობას ის კეთილსინდისიერად ასრულებს, ყოველთვის უსამართლოდ დაჩაგრულის მხარეზეა. არ ითხოვს გასამრჯელოს, პირიქით, თავის დაცვაკი უხდება მის მიერ გადარჩენილი გლეხის მუქარისაგან. ამ შემთხვევაშიაც მელას მოქმედება იუმორისტული განწყობილებით ხასიათდება.

ცხოველთა ებოსში ლომი მეფეს განასახიერებს, დათვი უხეშ ფიზიკურ ძალას, მგელი ძალადობასა და გაუმაძღრობას, ვეფხი კარისკაცის მოვალეობას და ა. შ. აღნიშნულ პერსონაჟებთან ურთიერთობაში, როგორც აღენიშნეთ, მელა ყოველთვის გამარჯვებული გამოდის. მისი მოწინააღმდეგეები მკაცრი სატირის ობიექტებად ხდებიან. ასეთი ტიპის ზღაპრებში მელა თავიდანვე არახელსაყრელ ვითარებაში გვევლინება, მას ან შვილობილს შეუქამს დათვი, ან მეფესთან დააბეზლებენ კარისკაცები და სხვა, მაგრამ ბოლოს, თავის მოხერხებით, სასტიკად ამარცხებს მოწინააღმდეგეს. ასეთ მოვლენასთან გვაქვს საქმე სატირულ ზღაპრებშიაც, ეს არის გმირის გამოყვანის ერთგვარი შენიღბვის ხერხი, რომელიც სატირული ზღაპრის სპეციფიკაა.

მეორე ტიპის ზღაპრებში, სადაც მელია დამარცხებულის როლში გვევლინება, თავიდანვე ის მეტად ხელსაყრელ ვითარებაშია, მოწინააღმდეგეს ადვილად ატყუებს, მაგრამ ეს უპირატესობა, როგორც შემდეგში გაირკვევა, შემთხვევითია და მელა სასაცილო მდგომარეობაში ვარდება, იუმორის ობიექტად იქცევა.

აღნიშნულის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ რამდენიმე მაგალითს.

ზღაპარი „დათვი და მელია“ მოგვითხრობს იმის შესახებ, რომ ბრიყვმა დათვმა შექამა ბატკანი, რომელიც მელამ იშვილა და სახლში ზრდიდა. შვილობილის დაკარგვით გამოწვეული მწუხარება მელამ გულში ჩაიკლა, თითქოს და არაფერი იყო, სამაგიეროდ დათვო წაიყვანა და ერთ ბოსელში ისე გააძლო დეკეულის ზორცით, რომ სიმღერა დააწყებინა. პატრონმა დაიქირა დათვი და ტყავი გააძრო. ტყავგამძვრალი დათვი მელამ ჯაგებში შეიტყუა, სისხლი აღინა, შემდეგ გოდორში ჩასვა და კლდიდან გადააგდო.

მეორე ზღაპარში—„მარტოქამია დათვი და მელია“², მსგავსი ვითარებაა გადმოცემული. მიუხედავად მელას არა ერთი გაფრთხილებისა, დათვა მარტო შექამა მთელი ცხვარი, მშვიერი მელა შურისძიებამ შეიპყრო, მაგრამ არ შეიმჩნია, წაიყვანა ბრიყვი დათვი და ხაფანგში გააბა, თვითონ გაიქცა. ბოლოს გოდორში ჩასვა და კლდიდან გადაჩეხა.

აღნიშნულ ხალხურ ნაწარმოებებში მელა ატყუებს დათვს, მაგრამ უმეტეს შემთხვევაში, იგი, ერთ და იმავე დროს რამდენიმე მოწინააღმდეგეს აბამს მახეში. ამის ტიპური ნიმუშია „ლომი და მელა“³. ეს ზღაპარი მეტად მახვილი პოლიტიკური სატირაა მეფისა და მისი ერთგული კარისკაცების მიმართ. ტირანია, ერთმანეთის დაბეზლება, მლიქვნელობა—აი რით ხასიათდება მეფის სასახლე. აქ ლომს, მგელს, დათვსა და სხვა პერსონაჟებს გვერდზე უდგათ თავიანთი ორიენტები მეფისა და კარისკაცების სახით. მელა თავიდანვე არახელსაყრელ ვითარებაში გვევლინება. ავადმყოფ ლომთან იგი დააბეზლა მგელმა: დიდებულო შეფევე, „როცა საერთო მოლბენა და ქეიფია, მელა ხომ არასოდეს არ დააკლდება და დღეს რაღად მოვა, იცის, რომ გამოსარჩენს ვერაფერს ვერ მოელისო“. განრისხებულმა ლომმა ბრძანა მელას შეპყრობა, მაგრამ სხვა ცხოველებმა მელას გააცნეს საქმის ვითარება და ურჩიეს მოშორებოდა მრისხანე მეფეს. მელა თავის ფეხით გამოცხადდა ლომთან და მოახსენა: „თქვენო დიდებულებავ, როცა თქვენი ავადმყოფობის ამბავი გავიგე, თავზარდაცემული გავიქეცი გიჟივით, ექიმებს დავეძებდი, ყველას ვთხოვდი შველასა და რჩევას, რა წამალი არგებს ჩვენს დიდებულ მეფესამეთქი; მირჩიეს: მგელს ფეხი მოსტეხონ, კოკი ამოართვან და ნადირთა მეფეს მიართვანო“. მეფის მთავარი კარისკაცი ვეფხი მგელს კოკს ამოაცლის. გასისხლიანებულ მგელს მელამ მიაბახხა: „წითელჩექმებიანო, საით მი ბრძანდებიო? როდესაც სიტყვას ამბობ, დაფიქრდი და სხვას ორმოს ნუ უთხრი“.

ამ ზღაპარში მკვეთრად გამოვლენილი ლექსიკური სატირაც. ეს მიღწეულია იმით, რომ სასახლეში გაბატონებული სპეციფიკური

გამოთქმები, ეტიკეტის გამომხატველი სიტყვები გადატანილია ცხოველებზე. ასე, მაგალითად: „თქვენო დიდებულებაე“, „დიდებულო მეფეე“, „ბრძანა“, „მოახსენა“, „ბრძანდები“ და სხვა. მელახათვის არ არსებობს გამოუვალი მდგომარეობა. იგი, მიუხედავად ფერად არასასურველი ვითარებისა, სამთა ბრძოლაში ბრწყინვალე გამარჯვებას აღწევს. ზღაპარი „დათვისა, მგლისა და მელის ამბავი“¹⁰ მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ როგორ აბრჩევებს მელა დათვს, ხოლო შემდეგ რა გზით ამარცხებს შურისძიებით შეპყრობილ მგელს. ამ სატირულ ზღაპარში მელას მოხერხებული მოქმედება, როგორც ეტყვიან, უმაღლეს წერტილზეა აყვანილი. ჯერ ის მდულარე წყლით დათვის შვილებს „განკურნავს“, შემდეგ მშიერ მგელს გზავნის განწარბულ დათვთან: — „ესე პირდაპირ რო წახვიდე, ერთ დათვთან მიხვალ, ორი შვილი დააქორწილა, მიდი შეჰყმევლე. შეუთამაშე და ქადასაც მოგცემს და დედალსაცაო“. ბრიყვი მგელი დაიჯერებს მელას რჩევას და დათვს მიადგება. გაცოფებული დათვი ცხვირპირს ჩაუმტერევეს თავხედ მგელს. შურისძიებით შეპყრობილი მგელი მელასთან მიეარდება, მაგრამ მელა თავს იკატუნებს: „მე შენთან რა ხელი მქონდა, შვილო, ტყუილად ნურაფერს მაბრალე, მე შენ თვალითაც არ მინახვიხარო“. დაიჯერა მგელმა და ერთად გაუდგნენ გზას. მელამ მგელი ჯერ მეცხეარეებს აცემინა, მერე თვითონ დასაჯა სასტიკად.

„ნადირთა ამობაში“¹¹ მოქმედ პირებად კვლავ სამეულია გამოყვანილი: დათვი, მგელი და მელა. ამ ზღაპრის ძირითადი აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ მჩაგვრელი და დაჩაგრული კლასის წარმომადგენელთა შორის ამობა არ შეიძლება. მათ შორის ხილია ჩატეხილი.

ნანადირევის გაყოფისას მგელმა დათვს არგუნა შვლის თავი, გაბრაზებულმა დათვმა მგელს „ისე ღონივრად ჩაჰკრა თავში წინა თათი, რომ მთებმა ბანი მისცეს“. მელამ შვლის ყველა ნაწილი დათვს დაუთმო. დათვის კითხვაზე, თუ როგორ ისწავლა მან ასეთი ჭკვიანური გაყოფა, მელა უპასუხებს: — „შენ რომ წელან ისე ძალიან ჩაარტყი მგელს თავში, ჭკუას როგორ ვერ ვისწავლიდიო“.

მართალია, მელა არ ინდობს მოწინააღმდეგეებს, რომლებიც ფიზიკურად მასზე უფრო ძლიერნი არიან, მაგრამ საკმარისია მცირეოდენი შეცდომა, რომ იგი მგლის ან დათვის ლუკმა გახდეს. სახალხო მოქმედები დიდი ტაქტით, მხატვრული დამაჯერებლობით გვიხატავენ მელას ამგვარ მოქმედებას. „კურდღელი, მელა და მგელი“¹² ქვეყნის დაქვევის შიშით დაიმობილდნენ. მალე მოშივდათ და კურდღელი შეჰამეს. მელა მიხვდა, რომ დღეს თუ არა, ხვალ

კურდღლის ბედი მასაც მოელის. სწრაფად გადაწყვიტა მგლის მოტყუება, წაიყვანა ტანის დასაპრელებლად, შეუკრა ფეხები და გახურებული ზანთით მოკლა. ჭკვიანმა მელამ „მგლის ქონი ჭურში ჩაასხა, ძვლები ხორათ დადგა და შეშათ მთელი ზამთარი იყო“.

აღნიშნული ნიმუშებიდან ჩანს, რომ მელას ყოვლისმალე მოხერხებული მოქმედება, რომელიც მიმართულია გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა თვისების მატარებელ პერსონაჟთა წინააღმდეგ, გამართლებულია და მოქმელთა მოწონებას იმსახურებს. ასეთი ტიპის ზღაპრებში მელას სამოქმედო გარემო და მოწინააღმდეგე პერსონაჟები მკაცრი სატირის საგნად გვევლინებიან.

მეორე ტიპის ზღაპრებში მელა თვითონ იქცევა იუმორის ობიექტად, რადგან ის უპირისპირდება ფიზიკურად მასზე უფრო სუსტ არსებებს, რომელთა მოქმედებაში დაჩაგრული სოციალური წრის წარმომადგენელთა თვისებებია ნაგულისხმევი. ამ შემთხვევაში იუმორის გამოვლენას იმსახურება პერსონაჟების გამოყვანის თავისებური ხერხი, რომელიც არსებითად განსხვავდება ზემოთ განხილული სატირული ზღაპრებისაგან. აქ თავიდანვე მელა ხელსაყრელ მდგომარეობაში გვევლინება. იგი სწრაფად და ზედიზედ ატყუებს თითქოსდა გულუბრყვილო მოწინააღმდეგეებს, მაგრამ შემდეგში ირკვევა, რომ ყოველივე ეს დროებითია და გულუბრყვილო ოფოფი ან მწყერჩიტა ამარცხებს „ყოვლის შემქმნელ“ მელას, სასაცილოდ ხდის მის წინდაუხედავ მოქმედებას. აღნიშნულის ტიპური ნიმუშია „იერუსალიმს მიმავალი მელა“¹³. ეს იუმორისტული ზღაპარი გადმოცემულია დიალოგის ფორმით. მოქმედება სწრაფად ვითარდება. დასაწყისშივე განსაზღვრულია მოქმელის იუმორისტული დამოკიდებულება მელას მიმართ. ეს მიღწეულია იმითაც, რომ ტრადიციული ჯადოსნური ზღაპრის რელიგიურ-დალოცვითი დასაწყისი გადმოტანილია იუმორისტული სიუჟეტის შემკველ ზღაპარზე. „იყო და არა იყო რა, ღვთის უკეთესი რა იქნებოდა, იყო ერთი მგალობელი, ღმერთი ჩენი მწყალობელი, ღმერთი მალალი, კაცი დაბალი, იყო ერთი მელია“. სულის საცხონებლად მიმავალი მელა გზაში შეხვდება მამალს, ბატს, ეერას, ოფოფს და წაიყვანს იერუსალიმს. მივლენ სოროსთან: — „აი, ზოვედით, იერუსალიმსა, მოზრანდითო“, თავაზიანად შეიპატიჟა მელამ ფერფასი სტუმრები. მელა გასასვლელ კარებთან დადგა, აღსარების მოსმენასა და დაკითხვას შეუდგა. მელას ბრალდებები ორლესულია. მამალი მძინარე ადამიანს ცუდ დროს აღვიძებს, ბატი თავისი ყრყინით პატრონს ატყობინებს მელას საქათმეში შესვლას. ეერა საწყალ დედაბერს ქაფებს მოსტაცებს ხოლმე. მელა ჰამივეს სასტიკად დასჯის, მაგრამ მორალურად კმაყოფილია, რადგან

მის მიერ წაყენებული ბრალდებები ყველა დასაბუთებულია და უკანონოდ არცერთი არ დაუსჯია. ეს მოტივი მიუთითებს იმაზე, რომ ცხოველთა ეპოსში პერსონაჟებს, ზოგჯერ, ადამიანთა სოციალური დამოკიდებულებაც მიეწერებათ. თუ ერთ ცხოველს სურს მეორის შექმა, მან ჯერ ამის უფლება „კანონის ფარგლებში“ უნდა მოიპოვოს. ჯერი ოფოფზე მიდგა. ოფოფმა ხერხი იხმარა: „ოლონდნუ შემქამ... და ერთს კარგად გაგაძლობ, კარგად გაცინებ და გარბენინებო“. დაპირებას ოფოფი პირნათლად ასრულებს. ატყუებს ყანაში მიმავალ ქალს და მუშის სადილს მელას შეაქმევს. მერე მელას ეკლესიაში შეიყვანს, სადაც ორი ბერი სეირნობდა. ოფოფი ხან ერთ და ხან მეორე ბერს დააჯდა თავზე. ბერები ერთმანეთს ჯოხებით თავებს გაუტეხენ. „მელია კი იცინის, იცინის, კვდება სიცილით“. ოფოფი მესამე პირობასაც ასრულებს; მელა ძეძვში დამალა. წავიდა და მწევარ-მეძებრები მოიყვანა, „აბა, რა ხეირს დააყრიდნენ მწევრები მელას, კარგად მიხვდებითო“,—ასე ამთავრებს თავის საინტერესო მოთხრობას იუმორისტი მთქმელი.

მსგავსი ვითარებაა გადმოცემული ზღაპარში—„მელია და მწყერჩიტა“¹⁴. მელას ზოგჯერ იოლად მოპოვებულ ნადავლს სიხარბე აკარგვინებს. ამაში ის თავის სხეულის რომელიმე ნაწილს ადანაშაულებს და კიდევაც სჯის მას. ასეთი მოქმედება მელას მკვეთრი იუმორის ობიექტად აქცევს. ერთ ზღაპარში („მელას თავის კულზე ჯავრი მოსდიოდა“)¹⁵ გადმოცემულია, თუ მშიერმა მელამ როგორ გააბრიყვა და მოატყუა „პეპლუჩა მამალი“ და ბატი, მაგრამ გზაში ბატკანი დაინახა და მისი მოტყუებაც განიზრახა. მელას მეცხვარის ძაღლები გამოუდგნენ და გასისხლიანებულმა ძლივს შეასწრო სოროში. ნაცვლად იმისა, რომ თავისი სიხარბე გაკიცხოს, მელამ მთელი გულისწყრომა კულზე გადაიტანა, კული ფეხებში მებლანდებოდა და სირბილს მიშლიდაო. გაბრაზებულმა მელამ კული სოროდან გამოყო და იქვე მყოფ ძაღლებს შეაქამა.

ზოგჯერ „ქკუთ საესე მელას“ კაკაბიც კი ატყუებს. მშიერმა მელამ ერთხელ კაკაბი დაიჭირა. კაკაბი შეეხვეწა: მაინც შენს ხელში ვარ, „ღმერთს მადლი შესთხოვე და ისე შემქამეო“. დაუჯერა მელამ, პირი გააღო და კაკაბი კი გაფრინდა. მოტყუებული მელა წყევლის თავის მოუფიქრებელ მოქმედებას: „მშიერი მუცლით ღმერთს დიდება რათ უნდოდაო“. ერთ ზღაპარში¹⁶ მელა პურის თავთავს გადაცვლის მამალზე, მამალს ერკემალზე, ერკემალს ხარზე, ხარს პატარძალზე და გახარებული ბრუნდება შინ. გზაში მთოხნელები¹⁷ შეხვდებიან, პატარძლის მაგივრად გულაში ძაღლს ჩაუსვამენ. სოროში რომ მივიდა, მელამ „მოხსნა პირი გულას, ამოფრინ-

და გუდიდან ძალი, გაიგდო მელია და გააძრო ტყავი“. აღნიშნულ ვითარებასთან გვაქვს საქმე სხვა ზღაპრებშიაც. ყოველივე ეს მიუთითებს იმაზე, რომ, როცა ყოვლისმძლე მელას ეშმაკობა მიმართულია ფიზიკურად მასზე უფრო სუსტ არსებათა წინააღმდეგ, რომელთა მოქმედებაში დაბალი სოციალური წრის წარმომადგენელთა თვისებებია განსაზიერებული, ის ყოველთვის მარცხდება, დაცინვის საგანი ხდება.

ხალხურ მოთხრობებში მელას დაკისრებული აქვს სხვა ფუნქციაც. ის გამოყვანილია, როგორც ადამიანების ქომაგი. ამ ტიპის ზღაპრები პირველი ჯგუფის სატირულ ზღაპრებს მიეკუთვნებიან, რადგან მელას ყოვლისმძლე ეშმაკობა მიმართულია ფიზიკურად მასზე უფრო ძლიერ, ადამიანთა მჩაგვრელ არსებათა წინააღმდეგ. სატირის ობიექტი ამ შემთხვევაში უბეში ფიზიკური ძალაა, რომელიც ადამიანს ავიწროებს და ჩაგრაეს. აღნიშნულის ტიპური ნიმუშია ზღაპარი „სამმტევან კაბუკიშვილი“¹⁸.

ლარიბმა მეწისქვილემ ყურძნის სამი უკანასკნელი მტევანი მელას შეაქამა. სამაგიეროდ ის ბედს ეწია. მელა აბრიყვებს ხელმწიფეს და მის ქალიშვილს ლარიბ მეწისქვილეს შერთავს. ატყუებს უგუნურ ღვებებს და მათ ძვირფას სასახლეს მეწისქვილეს დაუნარჩუნებს.

მეორე ზღაპარში¹⁹ მელა გლეხს იხსნის დათვის მუქარისაგან. გლეხს, რომელმაც პირობა დაარღვია, დათვი ყანაში ჩაუსაფრდა:

„ადრე გამოხნავ, ადრე გამოგხრავ,
გვიან გამოხნავ, გვიან გამოგხრავ“—ო.

დათვის გასაგონად გლეხს მელამ დაუძახა: „კაცო, ხელმწიფის ჯარი მოდის, სამი წლის დათვის კეალს ეძებენ და ხომ არ გინახავსო?—არა, არ მინახავსო,—უპასუხა გლეხმა.

— მაშ, ეგ რა არის?

— ეგ ჯირკია, ჯირკი!

— თუ ჯირკია, ურემზე დაუდევო“.

დათვის ურემზე შეაგორებენ, მაგრად დააკრავენ ზედ და შემდეგ გლეხი ცულით თავს გაუჩეხს. მელამ საჩუქრად კარგი ქათამი, ხაკაპური და ღვინო მიიღო, ამაზე ორივემ ბევრი იცინა.

ჯადოსნურ ზღაპარში—„ხელმწიფის შვილი“²⁰, მელა ამარცხებს ამომავალი ხელმწიფის ჯარს და ხელმწიფის ქალიშვილს ცოლად შერთავს მონადირეს, რომელიც უიმედო სიყვარულის გამო ტყეში იყო გაპრილი. უნდა აღინიშნოს, რომ, ზოგჯერ, ცხოველთა ეპოსიდან ცალკეული მოტივები შესულია ჯადოსნურ ზღაპრებში. „ხელმწიფის შვი-

ლის" ზღაპარში ასეთი მოტივია მელიასა და დათვის წასვლა ქალაქში ფარჩის მოსატანად. მელა დუქნებს ჩაუვლის, ყველა მას გამოეკიდება, მაშინ დათვი დროს იხელთებს, შეეარდება დუქანში და ფარჩას გაიტაცებს. ეს არის ცხოველთა ეპოსისათვის ცნობილი მოტივის თავისებური ვარიაცია: მელა მეცხვარეებს დაენახვება, მას კომბლებით გამოეკიდებიან, ამ მომენტით ისარგებლებს დათვი, შემეარდება ფარაში და ბატკანს მოიტაცებს.

ცხოველთა ეპოსში მელას მეოთხე ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ამ შემთხვევაში იგი როგორც კქვიანი და მოხერხებული, მსაჯულის, მოსამართლის ან მრჩეველის როლში გამოდის. ამ ტიპის ზღაპრებში დიდი ადგილი სიტუაციურ კომიზმს აქვს დათმობილი. ზღაპარი „მელია მსაჯული“²¹ მოგვითხრობს, თუ როგორ გადაარჩინა მელამ მშიშარა მაიმუნი დალუპვას. მაიმუნმა შემთხვევით ბნელი სოროდან გველი გამოიყვანა. მადლობის მაგივრად გველმა მას დახრჩობა მოუწოდო. „ამ დროს,—მოგვითხრობს იუმორისტი მთქმელი,—შორიახლოს თბილი სისხლით შეზარხოშებული მელია მოცუნცულედა ღიღინითა და ტუჩების ლოკვით“. მაიმუნს გაგონილი ჰქონდა მელას ოინბაზობა და გველს უთხრა: ამ ღეთისნიერმა კაცმა გაგვასამართლოსო. მელა შეუდგა საქმის გარჩევას. მოითხოვა ერეგებინათ თუ როგორი იყო თავიდანვე საქმის ვითარება. გველი ხერელში შეძვრა, მაშინვე დიდი ქვა დაფარეს: „შექეფიანებულ მელიას მუცელი ხელით ეჭირა და იცინოდა,—გადმოგვეცემს მთქმელი—რას იცინოდა, იჭაჭებოდა სიცილით, ისე, რომ თვალთაგან ცრემლები გადმოსდიოდა“. გახარებულმა მაიმუნმა თავის ბინისაკენ მოჰქურცლა: „მაგრამ მას აქეთ გულის ფრიალი დასჩემდა საცოდავს“.

მეორე ზღაპარში²² ყორანი რჩევისათვის მელასთან მიდის. მელაც ურჩევს, რომ სოფელში წავიდეს, მოიტაცოს გასაშრობად გადაკიდებული სარეცხი და დააგდოს იქ, სადაც ბარტყების მჭამელი გველი იმყოფება. მელას რჩევას ყორანი ასრულებს, სოფლელები გველს კლავენ.

აღნიშნულიდან ჩანს, რომ მელას სატირულ-იუმორისტული სახე შეპირობებულია ადამიანთა ხასიათებით და ალეგორიულად ნაჩვენებია საზოგადოებრივი ცხოვრება, კლასთა ურთიერთობა.

მელას ციკლის სატირულ-იუმორისტულ ზღაპრებში იშვიათად, მაგრამ მაინც შეინიშნება ისეთი მოტივი, რომელიც მშრომელთა განწყობილებას არ გამოხატავს, არ შეესაბამება. ასე, მაგალითად, მელა ისჯება ხატის ჭეურაცხყოფის გამო.²³ მან ჯერ კლდიდან გადაჩება ბრიყვი დათვი, შემდეგ ნაწილ-ნაწილად დასჭრა და სორო-

ში წაიღო. თავის წაღება ვერ შესძლო. ხატს შეეხვეწა:—„წმინდაო და ძლიერო ხახმატის ჯვარო, ეს თავი ამატანიწე და ერთ სანთელს დაგინთებო. ხახმატის ჯვარმა უწველა მელას და აატანიწა თავის სოროში დათვის თავი“. მელა არამც თუ პირობას უსრულებს ხატს, შეურაცხყოფს კიდევაც. გაბრაზებულმა „ხახმატის ჯვარმა გააცოცხლა ეს დათვი. მელიას გამოუდგა, მელია დაიჭირა და ჩაახრამუნა“. სიუჟეტის ამგვარი დაბოლოება ტიპიური არ არის მშრომელთა წრეში შექმნილი ზღაპრისათვის. უნდა აღინიშნოს, რომ აქაც, ლექსიკური სატირა მიღწეულია იმით, რომ ღვთის მსახურთა წრეში გაბატონებული სპეციფიკური სიტყვები და გამოთქმები გადატანილია ისეთ ცხოველზე, რომელიც ბუნებით ათეისტი ადამიანის თვისებებს ანსახიერებს. ასე, მაგალითად, „წმინდაო“, „ძლიერო ხახმატის ჯვარო“ და სხვა.

ცხოველთა ეპოსში პერსონაჟების მიმართ დამყარებულია დიფერენცირებული დამოკიდებულება. სატირისა და იუმორის მთავარ ობიექტად გვევლინებიან ისეთი პერსონაჟები, რომლებსაც უშუალო, ყოველდღიური ურთიერთობა აქვთ მშრომელ ხალხთან, გლეხობასთან. ეს კანონზომიერი მოვლენა ყველაზე მკვეთრად ვლინდება საკუთრივ სატირულ ზღაპრებში, სადაც სატირის ცეცხლი პირველ რიგში მიმართულია ადგილობრივი მჩაგვრელების, სასულიერო პირებისა და ვაჭრების წინააღმდეგ. ადრე, თავისი მსოფლმხედველობის გარკვეული შეზღუდულობის გამო, გლეხი კლასობრივ მოწინააღმდეგეს ეძებდა საკუთარ სოფელში, თემში და არა ძალადობაზე დამყარებულ სახელმწიფოებრივ სისტემაში. ამდენად, როგორც ლომი ცხოველთა ეპოსში, უმაღლესი ღვაწება სატირულ ზღაპრებში, სატირისა და იუმორის აშკარა, სისტემატური ობიექტებს არ წარმოადგენენ, სატირა და იუმორი ძირითადად მიმართულია მგლის, დათვის, ვეფხის, მელას და სხვათა წინააღმდეგ, რომლებიც საკუთრივ სატირული ზღაპრების პერსონაჟების—მღვდლების, ვაჭრების, მამსახლისებისა და კარისკაცების ალეგორიული სახეებია.

ალეგორიის თვალსაზრისით მგელი ცხოველთა ზღაპრებში განასახიერებს გაუმაძღრობას, ძალადობას, იგი ხარბი და დაუნდობელია. ერთს ფიქრობს, როდესაც მაწლარია და მეორეს, როდესაც მშვიერია. სატირისა და იუმორის გასაძლიერებლად გამოყენებულია ისეთი ხერხი, რომლის მიხედვით მგელს მიეწერება ისეთი თვისება, რაც მის ბუნებას არ შეადგენს. ასეთია, მაგალითად, ღვთის სიყვარული, სულის საცხოვრებლად იერუსალიმს წასვლა და სხვა. აღნიშნულის ტიპიური ნიმუშია „მგლის ბერად მდგომა“²⁴. ლექსით გა-

მძლარემა მგელმა ბერობა განიზრახა, „ახსენა ღმერთი და გაუდგა იერუსალიმის გზას“. გზაზე შეხვდა ვირი, ორი ერკემალი და მოზვერი. ყველას მიესალმა, თავისი განზრახვა აცნობა და გზა განაგრძო. მივიდა იერუსალიმს. თანაც მოწივდა. მგელმა რეალურად შეხვდა თავის მოქმედებას და თქვა: „ამ იერუსალიმში რომ მოველი, საყდარში ხომ არავინ შემიშვებს, იტყვიან მგელიაო და რა ჭკუა დავფრქვი, რომ არც არაფერი მოზვერს უყავ და არც არაფერი ერკემლებსა და ვირსაო“. დაბრუნდა უკან და ყველას, სათითაოდ შექმა მოუნდომა. ჯერ იყო და ვირმა ფეხიდან ლურსმნის ამოღება სთხოვა და კბილები ჩაუღწია, ერკემლებმა მიწის გაყოფა სთხოვეს და გვერდები ჩაუმტვრიეს, ბოლოს მოზვერმა სიმღერის შესრულება სთხოვა და უგუნური მგელი კლდიდან გადაჩეხა. ცოცხალმკვდარი სოროში „მიეხირა“ და თავის ბრიყვულ მოქმედებას მსჯავრი თვითონვე გამოუტანა: „რა მრჯიდა, რა ჩემი საქმე იყო სულზედ დადგომა, ან რა ნალბანდი ვიყავ, რომ ნალების ყრა დავუწყე ვირს; ან რა მედიატორე ვიყავ; ან რა მომღერალი და მოსაკრავე მე ვიყავ, რომ მოზვერს დავუჯერე და გავყვივო. ეხლა რო ერთი კაცი იყოს აქ და ერთი კარგა მიმბერტყოს, რა მადლი იქნებოდაო“. თურმე მგლის სოროში თავი შეუფარებია სოფლიდან გამოქცეულ მამასახლისს, გაიგონა რა მგლის სიტყვები, თავში ჯობი დაჰკრა. გაქცეულმა მგელმა მამასახლისს დაუძახა: „ამ ტიალ ქვეყანაში თავის კარზედაც ველარაფერი უთქვამს კაცსაო“. სატირულ-იუმორისტულია ზღაპრის დასასრული: „ეს ზღაპარი მამასახლისმა იმ მგლისაგან გაიგონა, იმან მე მიაბო და მე თქვენ“.

მეორე ზღაპარში²⁵ ჭურში ჩავარდნილი მგელი ატყუებს თხას, ძაღლს, ვირსა და მამალს, მიყავს ისინი სულის საცხონებლად. შექამს თხასა და მამალს, ძაღლი პირდება, რომ ცხვარს გაშოვნინებო, წაიყვანს მეცხვარეებთან. მეცხვარის ძაღლები უგუნური მგელს დაახრჩობენ.

მგელი არასოდეს არ ებრძვის ფიზიკურად მასზე უფრო ძლიერ ცხოველებს, იგი ყოველთვის მარცხდება ფიზიკურად მასზე უფრო სუსტ მოწინააღმდეგესთან ბრძოლაში. ამის მიზეზი მგლის სიხარბე და უგუნური მოქმედებაა. გარდა ამისა, სატირისა და იუმორის გასამკვეთრებლად მტკმელებმა მგლის მოწინააღმდეგედ გამოიყვანეს მგელზე უფრო უგუნური პერსონაჟი ღორი და მას მიაწერეს ჭკუა, თავაზიანობა, რაც საერთოდ ღორის თვისებას არ შეადგენს. ამის ნიმუშია „ზღაპარი ღორისა, მისი ხუთი გოჭის და მგლისა“.²⁶ ეს ზღაპარი სიტუაციური კომიზმის საუკეთესო ნიმუშია. მოქმედება დიאלოგის ფორმით ვითარდება.

მგელი თავზე წაადგა დედა ღორს, რომელიც თავის სიკრის თხრიდა და ზვილებისათვის საზრდოს აგროვებდა. მგელმა განიზრახა მისი შექება, მაგრამ ღორის თავაზიანმა სიტყვებმა მოხიბლა: „...თუ მიირთმევთ, ბატონო, კაი მსუქან თავებს აგირჩევთ, იქნებ გესიამოვნოთ... დიდებულო ბატონო!... თქვენი ნებაა რასაც მიზამთ, ... მაგრამ მე ძალიან დიდი ხნისა გახლავართ... თქვენს მამას პაწაწას მოვესწარი... რა ეაქცა ცი იყო ის სულკურთხეული... წამობრძანდი ჩვენსა, ხუთი გოჭი მყავს... მობრძანდი, რომელიც მოგეწონოს, ის წაიყვანე“. მგელი თანხმდება. გახარებული ღორი უკანასკნელად უხდის მადლობას: „დიდი დღე მოგცეს გამჩენმა, დიდებულო ბატონო... მობრძანდი სალამოზე“.

სალამოს ღორის თავაზიანი ლექსიკონი მგლის მიმართ მთლიანად იცვლება. — „ვინ ხარ... რაღა დროს სტუმრობაა... დაიკარგე მანდიდან“. გაბრიყვებული მგელი გოჭებს დაუწყებს ხვეწნას, თქვენ მაინც გამიღეთ კარიო, მაგრამ ყველა, მოსწრებული სიტყვით, დასცინის მგლის ამგვარ უგუნურ თხოვნას. „სჯობს საიდანაც მოთრეულხარ, იქვე მიბრძანდე“.

დათვი, ცხოველთა ებოსში, უხეშ ფიზიკურ ძალას განასახიერებს. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, მელასთან ურთიერთობაში ის ყოველთვის მარცხდება, ის უარყოფითი პერსონაჟია, სატირისა და იუმორის ობიექტი.

ლომის წინააღმდეგ მიმართულ სატირულ ზღაპრებში ყურადღებას იპყრობს პერსონაჟების დაპირისპირების თავისებური ხერხი. ლომის მოწინააღმდეგედ გამოყვანილია ფიზიკურად ყველაზე უფრო უსუსური და მშიშარა არსებები: კურდღელი, კოლო და სხვა.

ზღაპარში — „ლომი და კურდღელი“²⁷ ერთმანეთთან დაპირისპირებულია საშინელი დესპოტი, ტირანი მეფე ლომი და მშიშარა კურდღელი. ქვეშევრდომებმა გადაწყვიტეს თავი დაეხსნათ მეფე ლომისაგან. მათ მორიგეობით ლომს ყოველდღიური ულუფა დაუწყეს. ჯერი კურდღელზე მიდგა. კურდღელი დაგვიანებით მივიდა ლომთან და მოახსენა, რომ გზაში მეორე ლომი შეხვდა, საკმელი წამართვა და წყალში ჩაითრიაო. კურდღელმა განრისხებულ ლომი წყალში ჩაახედა. მეფე ეცა თავის ორეულს და კაში ჩაიხრჩო. გაიგეს თუ არა ეს ამბავი მხეცებმა „შეექმნათ დიდი მხიარულება, რომ მოიშორეს თავიდან მოსისხლე მტერი... კურდღელს კი დიდი მადლობა გადაუხადეს“.

ვეფხს ერთხელ გზაზე კატა შეხვდა და გაუკვირდა, რომ

თავის ტომის წარმომადგენელი ასე პატარა გაზხდარა კაცის ხელში გაბრაზებულმა გლეხს დაუთხრა: „შენ ეს ჩემი მოდგმას კაცი რათ დაგიჩაგრია ესრე?“ ახლავე უნდა შეგებროლოო. გლეხი თანხმდება, ოღონდ ძალის მოსატანად სახლში მიდის და მანამდე ვეფხს ბეზე მიაბამს. დაბრუნებულმა გლეხმა თან ჯოხი წამოიღო და იმდენი ცემა ვეფხს, რომ სიკვდილის პირზე მიიყვანა, მერე კი გაუშვა. ვეფხმა კატას უთხრა: „ბარაქალა, ჩემო ძაწიავ, რომ მაგისთანა ნხეცის ხელში კიდევ ეგ ტანი შეგოჩენიაო“²⁸.

აღნიშნული ზღაპარი პარალელს პოულობს „მინდვრისა და სახლის თავგისა“²⁹ ზღაპართან, მაგრამ პირველში პრობლემა აყვანილია ზოგად საკაცობრიო იდეამდე და აღიარებულია ადამიანის უიდეველობა. ორივე შემთხვევაში სატირასა და იუმორს იწვევს ის, რომ შემბრალებელი შემდეგში თვითონ იქცევა შესაბრაალსად.

მინდვრის თავვი სახლის თავგს ეუბნება, რომ ჩემი ტომისა ბარ და ასე რამ დაგაწვრილაო, ამის თქმა და კატის გამოჩენა ერთი იყო. სახლის თავგი სოროში შეცრა, მინდვრის თავგი კი ვერ შეეცია სოროში და კატამ კლანჭები ჩაავლო. სახლის თავგმა სოროდან თავი ამოყო და სტუმარს უთხრა: „დობილო, აი სწორედ მაგ შეჩვენებულმა კნავეანას ყურებამ და დანახვამ დამაწვრილა დამამახდუნა ასეო“.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ცხოველთა ებოსში ნათლად აისახა ქართული ხალხური სატირისა და იუმორის კლასობრივი ხასიათი, რომ ცხოველთა შორის დამოკიდებულება შეპირობებულია ადამიანთა ხასიათებით; იგავ-არაკის პერსონაჟები ადამიანთა ორეულის გარეშე არ არსებობენ და მათ მოქმედებაში ალღეგორიულად გადატანილია კლასთა ბრძოლის ამსახველი მოვლენები.

2. საკუთრივ სატირული ზღაპრები

ქართული ხალხური პროზის მნიშვნელოვან ნაწილს სატირული ზღაპრები შეადგენს. ამ ტიპის ზღაპრებს გააჩნიათ საკუთარი სპეციფიკა, რომლითაც ისინი განსხვავდებიან, პირველ რიგში, ჯადოსნური და შემდეგ სხვა ტიპის ზღაპრებისაგან.

სატირულ ზღაპრებში მოქმედება სწრაფად ვითარდება, გამომსახველობითი საშუალებები უაღრესად ეკონომიურია, გმირი დახასიათებულია ერთი, მაგრამ ნიშანდობლივი შტრიხით. ჯადოსნური ზღაპრისაგან განსხვავებით მას არა აქვს ტრადიციული დასაწყისი და დასასრული, ახასიათებს სიუჟეტის გაშლის თავისებური წესი. სატირულ ზღაპრებში გმირი თავიდანვე გვევლინება არა-

ბელსაყრელ ვითარებაში. ის ან გულუბრყვილად მოქმედებს, ან ვინმე ატყუებს, მაგრამ შემდეგში ირკვევა, რომ ეს თვისება მხოლოდ პირობითია, მოჩვენებითი. ის თავის მოწინააღმდეგეზე გაცილებით უფრო ძლიერი და კაციათი აღმოჩნდება. სატირულ ზღაპრებში მოქმედება ერთ სიბრტყეზე წარმოებს. ზოგჯერ, მითითებულია მოქმედების ადგილი, დასახელებულია მოქმედი პირი. სასწაულმოქმედი გამოგონებანი აქ იშვიათად გვხვდება. პირიქით, სატირულ ზღაპრებში დაციწვის ობიექტად არის გადაქცეული ადრე არსებული ჯადოსნურ გარდაქმნათა მოტივები. ჯადოსნური ზღაპრებისაგან განსხვავებით სატირულ ზღაპრებში იმობილდენიან ერთბედექვეშ მყოფი ერთნაირი პროფესიის მქონე გმირები. დიალოგი მორავი და ცვალებადია, დიალოგის სიმკვეთრე დამოკიდებულია მთქმელის ბელოვნებაზე, მის მახვილგონიერებაზე. გამომგონებლობის შესაძლებლობაზე. სატირული ზღაპარი ყველაზე უფრო თვითმყოფადია, რადგან იგი ძირითადად ადგილობრივ თემატიკას ემყარება.

სატირული ზღაპრის გმირები მეფესთან დაპირისპირებულნი არიან არა მარტო თავიანთი სოციალური მდგომარეობით, არამედ თავიანთი მახვილგონიერებით, მოაზრებით, კეკით. ასეთი გმირები სამოქმედოდ გამოდიან „как представители народных низов, носители народной мудрости“²⁰.

სატირული ზღაპრის გმირთა სახეებში თავისებურად გამოხატულია ხალხის ოცნება უკეთესი მომავლის, სამართლიანობისა და თანასწორუფლებიანობისადმი. ზოგჯერ, ზღაპარში ასეთი თვისების მატარებლად მეფე გვევლინება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ასეთი ზღაპრული მეფე ადრე არსებული საგვარეულო საზოგადოების ტომის მეთაურის ან ბელადის ერთგვარი პოეტურიზებული სახეა²¹. ანდა, ის არის ოცნებაში არსებული „ქარგი, სამართლიანი მეფის“ სახე.

როგორც ცნობილია, გლეხებს, თავიანთი კლასობრივი შეგნების გარკვეული შეზღუდულობის გამო, დიდხანს სჯეროდათ, რომ მათი მჩაგვრელი უშუალოდ მეფე კი არ არის, არამედ მოხელეები, ადგილობრივი მემამულეები, ვაჭრები, სამღვდელოება და ა. შ. „ქარგ მეფეს“ შეუძლია ყველაფერი ეს მოსპოს. ასეთი შეგნება გლეხობას რუსეთის პირველ რევოლუციამდეც კი შეერჩა. ამდენად, ბუნებრივია, რომ ზოგიერთ ზღაპარში იმარჯვებს „კეთილი მეფე“ და ის, თითქოსდა, ყველგან სამართლიანობას ამყარებს. სატირულ ზღაპრებში სოციალური და კლასობრივი მომენტების გამახვილება იზრდებოდა იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად შეიცნობდა თავის თავს, როგორც კლასს, გლეხობა. ახალ სოციალურ

2 ა. ცანავა

ურთიერთობას, ახალ სოციალურ ინტერესებს ზღაპრებში ახალი ჰერსონაჟები შემოჰყავდა თან.³²

რუსული სატირული ზღაპრების მიმართ აღნიშნულია, რომ „Антипоповские мотивы — основные мотивы русской сатирической сказки“.³³ ასეა ეს ქართულ სატირულ ზღაპრებშიაც. ამის მიზეზი უნდა ვეძებოთ იმაში, რომ სამღვდელოების პრაქტიკული საქმიანობა ეწინააღმდეგებოდა მათ მიერ გავრცელებულ მოძღვრებას, მორალს. გლეხები ყოველივე ამას საკუთარი თვალთ ხედავდნენ, ამოწმებდნენ, რადგან სასულიერო პირები ეკონომიურადაც გლეხობაზე იყვნენ დამოკიდებულნი. ვ. ლენინი სამართლიანად მიუთითებდა, რომ გლეხობა „не верили попам, которые из кожи лезли, показывая, что крепостное право одиозно священным писанием“³⁴.

რეალური საფუძვლები გააჩნიათ იმ სატირულ ზღაპრებს, რომლებშიაც ასახულია ღვთის მსახურების ამორალური სახე, მათი ოჯახის წევრთა სასიყვარულო თავგადასავალი. არამც თუ სატირულ ზღაპრებში, საერთოდ, ხალხურ შემოქმედებას არ მოუცია სასულიერო პირის არც ერთი დადებითი სახე. ბ. ბელინსკი ნ. გოგოლისადმი გაგზავნილ ცნობილ წერილში სპეციალურად აღნიშნავდა: „ნუთუ თქვენ არ იცით, რომ ჩვენი სამღვდელოება ერთნაირად ეზიზღება რუსეთის საზოგადოებას და რუს ხალხს? ვის შესახებ ჰყვება ხალხი უწმაწურ ზღაპრებს? ხუცესზე, მის ცოლზე, ხუცესის ქალიშვილზე და ხუცესის მოჯამაგირეზე. ვის ეიახის ხალხი სულელების მოდგმას, ნასუქ მოზვრებს?—ხუცებს...განა ხუცესი რუსეთში ყველა რუსისათვის გაუმაძღრობის, სიფუნწის, ქლესობის, უნამუსობის წარმომადგენელი არ არის?...რუსი ადამიანი...ღმერთს რომ ახსენებს, სადღაც იფხანს. იგი ხატის შესახებ ამბობს:—ვარგა —ვილოცოთ, არა და—ქოთანს დავაფაროთო“³⁵. ბ. ბელინსკი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „რუს ხალხში რელიგიურობა სამღვდელოებაშიც კი ვერ ინერგებოდა“.

სწორედ ეს მომენტი აქვთ ძირითადად მხედველობაში, როდესაც მიუთითებენ, რომ სატირულ ზღაპრებში მოვლენები „გულუბრყვილო რეალიზმის“ პოზიციებიდან არის ასახულიო. გულუბრყვილო რეალიზმის ელემენტები შეინიშნება აგრეთვე ჯადოსნურ გზარდაქმნათა ადრე არსებული რწმენების ირონიულ გამოხატვაში³⁶.

კ. მარქსის განსაზღვრით, მიუხედავად ერთგვარი ტკივილისა, კაცობრიობა მაინც სიცილით ემშვიდობება მოცეცხლულ, დრომოკმეულ ფორმებს, წარსულს, განვლილ საზოგადოებრივ ურთიერთობასა და ამ ურთიერთობის საფუძველზე აღმოცენებულ რწმენებ-

სა და წარმოდგენებს. „მსოფლიო-ისტორიული ფორმის უკანასკნელი ფაზისი მისი კომედიია“³⁷. ამ თვალსაზრისით თუ შევხედავთ სატირულ ზღაპრებს, ვნახავთ, რომ ადრე არსებული ჯადოსნური, მითური რწმენები და წარმოდგენები, რომლებიც გარკვეულ პერიოდში, ადამიანების შეგნებაზე ბატონობდნენ, კარგავენ თავიანთი მაგიური ზემოქმედების ძალას და დაკინების ობიექტად იქცევიან. რაც უფრო ვითარდებოდა და იზრდებოდა ახალი საზოგადოებრივი ურთიერთობა, ახალი კლასები, მით უფრო ფანტასტიკური, ზებუნებრივი ძალები ადგილს უთმობდნენ რეალურ ადამიანებს. ჯადოსნური ზღაპრების საპირისპიროდ, სატირულ ზღაპრებში—კლასობრივი მტრის წინააღმდეგ მებრძოლი მოჯამაგირე, ღარიბი გლეხი დადებით გმირად გვევლინება.

ხალხური სატირა და იუმორი ზღაპრებში ზოგჯერ მიმართულია თვით გლეხობაში არსებული მავნე ტრადიციის, ცუდი ჩვევის და უარყოფითი მოვლენის წინააღმდეგ.

სატირული ზღაპრების თემატიკა მრავალფეროვანია, გარდა ჩვენს მიერ ზემოთ აღნიშნულისა, სატირული ზღაპრის თემებია: ღარიბი და მდიდარი ძმები, ცილწამებული ქალიშვილი, ბრძენი წინასწარმეტყველი, ავი დედაკაცი, მოღალატე და ერთგული ცოლი და მრავალი სხვა.

3. სატირა და იუმორი მეფესა და მის მოხელეებზე

ქართულ ხალხურ სატირულ ზღაპრებში ცენტრალური ადგილი კლასთა ბრძოლის ასახვას უჭირავს. სატირის ცეცხლი მიმართულია მეფისა და მისი მოხელეების წინააღმდეგ. მეფე ბოროტი და გაუმაძლარია. გმირი ყოველთვის ცდილობს მეფის ხარბ თავალებს დაუმალოს შემთხვევით მოპოვებული განძი, ან სასწაულმოქმედი ნივთები. ამ ნიადაგზე შექმნილი კონფლიქტი გადამწყვეტ როლს ასრულებს სატირულ ზღაპრებშიც. მეფეს სურს დაინარჩუნოს მშრომელთა წრიდან გამოსული გმირის მიერ მოპოვებული მზეთუნახავი, ნატვრის თვალი, მფრინავი ხალიჩა და ა. შ. გმირს აძლევს საბედისწერო დავალებებს, მაგრამ ყოველისმძლე მოხერხების მოტივი სატირული ზღაპრის გმირს იხსნის განსაცდელისაგან, ამარცხებს ბოროტ მეფეს, მის მოხელეებს, ან თვითონ მეფდება ანდა თავისუფლად ცხოვრების უფლებას მოიპოვებს.

მეხრე, რომელმაც შემთხვევით ხელმწიფის ქალი დალუპვას გადაარჩინა, სამაგიეროდ მოითხოვს ყმობიდან განთავისუფლებას. „ბატონო, გამათავისუფლე, რომ ქარისა და მზის მეტი ჩემს კარზე არაგინ მოვიდესო“³⁸. ცოლი ყოველთვის წინააღმდეგია ხელმწიფის

მოპატიებების, იგი ქმარს ეუბნება: „არ გვინდა ხელმწიფე, ის ჩვენ აქ სიკეთეს არ მოგვითმის“³⁹. მეფე შორს დგას ხალხისაგან. ვაქ-რისაგან უსამართლოდ დაჩაგრული გლეხი მეფესთან მიდის, მაგრამ კარისკაცები მას ცემით გააგდებენ ეზოდან. ქალიშვილი მეფეს ასე მიმართავს: „მამა, ერთი კვირაა აქ შენ კარებთან ერთი საწყალი მუშა კაცი მოდის, დგას, დგას, ელის სამართალს; შენი კარის-კაცები კი სცემენ და გააგდებენ. მეფე ბრძანდები, უნდა სამართა-ლი უბოძოვო“⁴⁰. ხალხის წარმოდგენით, თითქოსდა, სიმართლეს კარისკაცები უღობავდნენ გზას. მოხელეები მეფის ბრძანებას სასტი-კად, გადაქარბებით ასრულებენ. ვეზირები „თხებივით გამოცვივ-დნენ“ — ვკითხულობთ ერთ ზღაპარში, სცემეს მეფის სასახლის წინ თეთრ ქვაზე მჯდომ დედაკაცს, „მეფის ბრძანება ისე აასრულეს, რომ კიდეცაა გადაქარბესო“⁴¹, ურთავს იუმორისტი მთქმელი. ასეთი განწყობებული კლასობრივი ბრიოლა სატირული ზღაპრის თემად იქცა.

უნდა შევნიშნოთ, რომ საქართველოს სხვა კუთხეებთან შე-დარებით, მეფეთრი კლასობრივი ბრიოლის ამსახველი სატირული ზღაპრის შესანიშნავი ნიმუშები გურიის ზეპირსიტყვიერებამ შექმნა. გურული მთქმელები ბუნებით სატირიკოსები არიან. სატირულ-იუმორისტულ განწყობილებას გურულ ფოლკლორში, საერთოდ, გაბატონებული ადგილი უჭირავს.

„ხელმწიფე და მისი შვილი“⁴² მოგვითხრობს იმის შესახებ, თუ უგუნური მეფე რა სასტიკია ღარიბი გლეხის მიმართ და როგო-რი უძლური ქეშმარიტების, სიმართლის წინაშე. ნათლისღების წინა ღამეს ღარიბმა გლეხმა მეფეს ორი მანეთი ვერ მიუტანა. ხელწიფის ბრძანებით ეს გლეხი გააშიშვლეს და ღამით, საშინელ ყინვაში, მინდორზე დატოვეს. მეორე დღეს ხელმწიფე გაბრაზდა, გლეხი ცოცხალი როგორ გადარჩაო, აღბათ, სადმე ცეცხლზე გა-ითბოვო. დარაჯებს მოაგონდათ, რომ გლეხი ცის სიწითლეს მი-უშვერდა ხან ფეხსა და ხან ხელს. გლეხი ორმოში ჩააგდეს. მეფის-წულმა მამის ასეთ სისასტიკეს დაუპირისპირა თავისი მოხერხებუ-ლი მოქმედება, რის შემდეგ ის ტახტს მიიღებს. ზღაპარში რამდე-ნადაც რეალისტური თვალსაზრისით არის დანახული კლასობრივი ბრიოლა, იმდენად არაბუნებრივად არის გადაწყვეტილი ფინალი. ბოროტ მეფეს ცვლის კეთილი მეფე.

პოლიტიკური სატირის საუკეთესო ნიმუშია ზღაპარი — „ალ-ცანდრე მაკედონელის ამბავი“⁴³, აქ ერთმანეთთან დაპირისპირე-ბულია გლეხი და მეფე. ჭკუითა და გამოცდილებით გლეხი სჯოა-ნის მაკედონელს, დასცინის მის გაუმაძღრობას, მეფის ხარბ თვა-

ლებს მხოლოდ ერთი მუკა მიწა ყოვნის. მაკედონელმა მთელი ქვეყანა დაიპყრო, „ცაზე კიბე უნდოდა იეყუდებინა, მაგრამ ვერ მუახერხაო“— ირონიულად შენიშნავს მთქმელი. ბოლოს გადაწყვიტა მიწის ქვეშა ქვეყნების დაპყრობა. მოწინააღმდეგეებს თავები და-აპრა, ახალგაზრდები წაიყვანა მიწის სათხრელად. მთელი სახელ-მწიფო ამოწყდა. გლეხის ბიჭმა გადაარჩინა აცდალი მეფე და თავის მამას მიუყვანა. მეფემ ნახევარი სახელმწიფო შესთავაზა ქვეიან გლეხს, მაგრამ გლეხმა უარი უთხრა: „სა გაქ შენ სახელმწიფო... თუ კტრების წილხთომილს მაძლევ მაი მე არ მინდაო“. ბოლოს გლეხმა გამხმარი გული მიუტანა მეფეს, სთხოვა იმდენი ოქრო მომეცი, რამდენსაც ეს გული აიწონისო. უამრავი ოქრო დააყარეს სასწორზე, მაგრამ გული ადგილიდან ვერ დასძირეს. ერთი მუკა მიწა მიაყარა გლეხმა და გამხმარი გული მაშინათვე მსუბუქი გახდა. „ხომ ხედავ კტარი კაცის გულს რომ არაფერი აყმაყოფი-ლებს, აბა ცოცხალს რა გააძლებსო. შენ რომ თელი ქვეყანა გქონ-და, ყველაფერი შენი იყო, ქვესკნელში რაღა გინდოდა“?. მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ერთ-ერთ ზღაპარში¹⁴, სადაც მეფეს სურს დალუპოს ობოლი ბიჭი და აგზავნის მზესთან, ჩემი ვალი მართებს და გამომიგზავნოსო. მზე შემოუთვლის: „შენი თვალი არც გამძღარა, არც გაძლება და შავი მიწის მეტი ვერაფერი გააძლებსო“. სტუმრად მოპატიჟებული მეფე საწყალ ცოლ-ქმარს სასწაულმოქმედ ნივთებს ართმევს. გლეხი შურს იძიებს ბოროტ მეფეზე¹⁵.

ზღაპარში— „გაქიჩვებული კაცის შვილი“¹⁶, სოციალური და კლასობრივი მოტივი მკვეთრად არის წინ წამოწეული. დავალების შემსრულებელი გმირი ებრძვის მზეთუნახავს, რომელმაც მას წაარ-თვა სასწაულმოქმედი ნივთები. თავიდანვე გმირი გაუბედავად, გუ-ლუბრყვილად მოქმედებს, მზეთუნახავი მას ატყუებს, ბოლოს გლეხის შვილი ძლევს მოწინააღმდეგეს.

სატირის ობიექტი გახდა მეფის ბრიყვი ქალიშვილი. ერთ ზღაპარში („შრომის შვილი“)¹⁷ მოთხრობილია, თუ როგორ მო-ათვინიერა მშრომელმა გლეხმა მეფის ველური ხარი და მისი ბრიყვი ქალიშვილი. გლეხი მეფის ქალს გამოასწორებს, შრომას შეაყვარებს, ბოლოს მოჰწვევს მეფეს და ეზოს დაატკეპნიანებს. ზღაპარში ამბავი მოთხრობილია სატირულ-იუმორისტული ტონით. შრომა აღამაზებს ადამიანის ცხოვრებას. სიზარმაცე მეფის სასახლის სენია, ასეთია ამ სატირული ზღაპრის ძირითადი აზრი.

სატირულ ზღაპრებში მსახური მეფეზე უფრო ქვეიანი და მოხერხებულია. ბრიყვ მეფეს მსახურმა ურჩია, რომ ლოთობას თავი დაანებოს და ხალხის კეთილდღეობისათვის იზრუნოს¹⁸.

ეწეინა ეს მეფეს და უბრძანა: სამ კითხვას მოგცემ და თუ ვერ მიპასუხებ, ჩამოგახრჩობო. ბატონის მუქარისაგან კეთილ მსახურს გადაარჩენს ერთი მოხუცი, რომელიც მეფის სამივე კითხვას სწორ პასუხს გასცემს.

ჯარისკაცი სანაძღოს დებს მეფესთან და მეფის ქალიშვილს ცოლად ირთავს⁴⁹. ჯარისკაცის მოხერხებული მოქმედება და მეფის სიბრიყვე სატირულ-იუმორისტული ფერებითაა გადმოცემული. საინტერესოა ამ ზღაპრის იუმორისტული დაბოლოება: „აიანთარი, ბაიანთარი, წყეული იყოს ფულის ყანთარი, გამგონემ გაზლოს ასი ზამთარი, როგორც აი ყველაყაი არაა მართალი“. იუმორისტულ დანიშნულებას ემსახურება ზღაპრის თითქმის ყველა დასასრული. მთქმელი მიუთითებს, რომ მის მიერ მოთხრობილი ამბავი ზღაპარია („არა იყო რა“). „მეც ვიყავი იქ ქორწილში, ბევრი ვსვი და ბევრი ვქამე, მაგრამ ყელში კი არაფერი არ ჩამსვლია“⁵⁰.

გონებაზეზღუდული მეფის სატირულ-იუმორისტული სახე ნათლად არის გამოკვეთილი „დიდი და პატარა ქურდის ზღაპარში“⁵¹. ორი ქურდი—დიდი და პატარა სანაძღოს დებენ: ლამაზი საცოლვე დარჩეს იმას, ვინც უკეთეს ქურდობას ჩაიდენს. დიდმა ქურდმა მეფის საპატარძლოს კაბა მოპარა. პატარა ქურდმა კი დიდი ქურდი მეფის საწოლში შეიყვანა, შეენაცვლა დედოფალს და გააგრძელა დაწყებული ზღაპარი, კევის ლექვით გართულმა მეფემ, როცა მოისმანა პატარა ქურდის მოხერხებული მოქმედება ზღაპრის სახით, დიდ ქურდთან შედარებით უპირატესობა მას, პატარა ქურდს მისცა და დასძინა: „მართალია, დედოფლის კაბა ანელი მოსაპარავი იყო, მაგრამ ვინც ხელმწიფესთან მისულა იმას უნდა დარჩეს ის ქალიო“. ლამაზი საცოლვე ხელმწიფის ბრძანებით პატარა ქურდს დარჩაო,—ამბობს იუმორისტი მთქმელი. ქურდებმა მწვადი და ღვინო მიირთვეს, „ქუდი მალლა ისრაოლეს, მერე რაც ხელმწიფეს ოქრო-ვერცხლი ჰქონდა გაავსეს ხურჯინები და გამოსწიეს“.

ჯადოსნურ ზღაპრებში ძმობილდებიან ერთმანეთს მყოფნი, მაგრამ, სხვადასხვა პროტესტის მქონე გმირები, სატირულ ზღაპრებში კი ერთმანეთს მყოფნი, მაგრამ მსგავსი პროტესტის მქონე პირები, მაგალითად, ორი ქურდი, ორი ცრუპენტელა, ორი ქოსა მატყუარა, ორი ყრუ და ა. შ. (შდრ. ჯადოსნურ ზღაპრებში: ბელტიყლაპია, ფეხდოლაბა, ზღაწრუპია და სხვა).

ორი ქურდის მოტივის შემცველი ხალხური ფაბლიო მსოფლიო გავრცელებისაა⁵². საქართველოში ეს ფაბლიო რამდენიმე ვარიანტად არის ცნობილი. ყველა ვარიანტი ღრმად კოლორიტულია. ამ ზღაპრის „მახვილი დიალოგები, შინაგანი რიტმი, პერსონაჟთა

ხასიათები, ცოცხალი იუმორი და მაჟორი სატირული ტონი რეჟისურად ასახავს ადგილობრივ ყოფაცხოვრებას¹.

საინტერესოა აღნიშნული ზღაპრის ერთი მეტად საყურადღებო ქართული ვარიანტი². დამშეული ცოლ-შვილის ტირილით შეწუხებული ქურდი გზაში შეხვდება ერთ კაცს, რომელიც დამწუხრებული სახით ხეზე იყო მიყრდნობილი. გაიცნეს ერთმანეთი. დამეგობრდნენ და შემდეგ თავიანთი თავი გაშოსცადეს. პირველი ქურდი ხეზე ავიდა, კვერცხი ისე მოიპარა ბუდიდან, რომ ბუდეზე მჯდომ ჩიტს არც კი გაუგია, მაგრამ ქურდის გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა იირს ჩამოსულმა ჯიბეში კვერცხი ვერ იპოვა. მეორე ქურდს თურმე ჩამოსვლამდე მოეპარა კვერცხი. ძმადნაუციები ხელმწიფის სალაროდან დიდძალ განის იპარავენ. მეორეჯერ რომ მოვიდნენ ერთ-ერთი ამხანაგი საგანგებოდ მოწყობილ მახეშა გაება, კუბრში ჩავარდა. ამხანაგმა თავი მოჰკვეთა კუბრში ჩავარდნილს, რადგან იცოდა, რომ უსიკედილოდ მაინც არ გადარჩებოდა. მეორე ქურდის შეპყრობის მიზნით მკვდარ ქურდს ხელმწიფე მინდორზე დააგდებს და დარაჯებს დააყენებს. პირველი ქურდი ათრობს დარაჯებს და იპარავს ცხედარს. მეზობელმა ხელმწიფემ გაიგო ეს ამბავი და დასცინა ქურდის მდივარ ხელმწიფეს: გამოუგზავნა ქალის თავშალი და ქუდი. თავშალი შენ დაიხურე, ქუდი დედოფალმა, შეიძლება მაშინ დაიქიროთ ქურდიო. გამწარებული ხელმწიფე პირობას დებს, რომ ოღონდ კი გამოჩნდეს ქურდი და ხელს არ ახლებს. ქურდი გამოეცხადება ხელმწიფეს და პირობას აძლევს, რომ მეზობელ ხელმწიფეს დედოფლითურთ მოვიპარავ და აქ მოგიყვანო. ქურდი მეზობელ ხელმწიფესთან მიდის, როგორც სულთამხუთავი. პირობის თანახმად ხელმწიფე და დედოფალი საიქიოში ცოცხლად მიჰყავს. გატიტვებული მეფე-დედოფალი ჩასვა კიდობანში და თავას ხელმწიფის სასახლისაკენ გამოაქანა. თანაც გზაში ორივე ძაღლივით აყეფა, ხან მამალივით აყივლა და ხან კი კატასავით აკნავლა, ბეწვის ხიდზე გავდივართ და როგორც მე დავიდახებ თქვენც ისე დავიდახეთო. ასეთი ყოფით მოვიდა ხელმწიფესთან. ხელმწიფემ კი — ასკვნის სატირიკოსი მთქმელი — მოძღვნილი თავშალი იმ „ხელმწიფეს დაახურა, ქუდი დედოფალს, თქვენი მოძღვნილი საჩუქარო ისევ თქვენ მიიღეთო, მე თუ ხაზინა გამიტეხეს...და ვერ გავიგო შენ ცოლით მოგიპარეს და ვერ გაიგო“.

ეს არის მეფეთა წინააღმდეგ მიმართული პაროდია. თიქმის, ყველა სატირული ზღაპარი, რომელიც ქურდის ცხოვრებას ეხება, დაკავშირებულია მეფის ოჯახთან. მეფესთან შეჯიბრში თუ ბრძოლაში ქურდი ყოველთვის იმარჯვებს. ამ ტიპის სატირულ

ზღაპრებში შედარება-გადაჭარბების ხერხი წინა პლანზეა წამოწეული. როგორც მელას ცხოველთა ეპოსში, მოხერხებულ ქურდს სატირულ ზღაპრებში, შექმნილი აქვს, ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გასაოცარი კომიკური გარემო“. მისთვის არ არსებობს გამოწვეალი მდგომარეობა.

ერთ-ერთ ზღაპარში⁵⁸ ქურდი სანაძლეოს დებს მედესთან. ჯერ მოპარავს თეთრ რაშს, შემდეგ ხარებს და ბოლოს ცოლს. ატყუებს ეშმაკს, რომელსაც ხელმწიფის ცოლი ყვარებია, იგი მას მოპარულ დედოფალს ერთ ქუდ ოქროზე მიჰყიდის, ქუდს გახვრეტს და ამოთხრილ ორმოზე დებს. ეშმაკი ძლივს ავსებს ოქროთი ქუდს. ბოლოს ქურდი არღევს პირობას და ეშმაკს ვითომდა უკან უბრუნებს თავის ერთ ქუდ ოქროს, შემდეგ წაიყვანს სოროში და იქ დათვს მოაკვლევინებს. ხელმწიფე იოჟლებულია, პირობის ძალით, ნახევარი სახელმწიფო ქურდს მისცეს. აქ შემთხვევაში ქურდი პირობითი ცნებაა. ეს ქურდი იმავე მეუის მოხერხებული მსახური ან მოჯამაგირეა, რომელიც თავის ყოვლისმძლე ეშმაკობით ამარცხებს ზეფეს. ზღაპარი მთლიანად დამყარებულია სატირულ-იუმორისტულ სიტუაციებზე.

ზეფესა და მის მოხელეებზე შექმნილ სატირულ ზღაპრებში მშრომელი ხალხი დასცინის და გმობს სოციალურ ბოროტებასა და კლასობრივ ჩაგვრას.

4. სატირა და იუმორი სასულიერო პირებსა და მატყვარეებს

ამ ტიპის ზღაპრების სატირისა და იუმორის მკვეთრი მახვილი მიმართულია ადგილობრივი მწაგვრელების წინააღმდეგ. მღვდელი, დიაკვანი, ვაჰარი, მამასახლისი და სხვები ყოველდღიურ ურთიერთობაში იყვნენ მშრომელ გლეხობასთან. ისინი ცხოვრობდნენ გლეხების ხარჯზე. ამ ნიადაგზე აღმოცენებული ანტაგონიზმი, რომელიც მკვეთრ კლასობრივ ხასიათს ატარებდა, სატირისა და იუმორის საგანი გახდა. განსაკუთრებით ანტირელიგიური სატირა და იუმორი სატირული ზღაპრის გაბატონებულ მოტივად იქცევა. ხანგრძლივმა პრაქტიკულმა დაკვირვებამ ხალხი დაარწმუნა, რომ სასულიერო პირების საქმე და სიტყვა ერთმანეთს დაშორებული იყო. თუ რამდენად დაკარგული ჰქონდა ხალხს რწმენა ღვთისმსახურთა კეთილსინდისიერებაზე ამის ნათელ მაგალითს გვაძლევს ტიპიური სატირული ზღაპარი „მღვდელი და მაცხოვარი“⁵⁹. მღვდელი ამ ზღაპარში გამოყვანილია როგორც გაუმაძღარი, მატყვარა და ძუნწი არსება.

მრევლიდან დაბრუნებულ მღვდელს გზაში მაცხოვარი აემ-

გზავრა. ერთ ადგილას პური ქამეს. მძინარე მაცხოვარს მღვდელმა პური მოპარა. მაცხოვარმა ეს გაიგო, მაგრამ არაფერი უთხრა. წავიდნენ სოფელში და ავადმყოფთა მკურნალობა დაიწყეს. მაცხოვარი შუაზე ქრიდა ავადმყოფს და მერე აცოცხლებდა. მღვდელმაც მიბაძა მაცხოვარს, მაგრამ მკვდრის გაცოცხლება ვერ შეძლო. შეეხვეწა მაცხოვარს მიშველეო, დიდი სიამოვნებით გიშველი ოღონდ მითხარი, „ჩემი ერთი პური ვინ მოიპარაო“. „მღვდელი ეფიცებოდა არ ვიციო“, მაცხოვარმა შეიბრალა და მღვდელი ხიფათს ააქდინა. ერთხელ მდინარეს მიაღწენ, მაცხოვარი ფეხდაუშველებლად გავიდა მდინარეზე, მღვდელი კი ჩაიძირა, ცოდვილს ხომ არ დაიკავებდაო, შენიშნავს სატირიკოსი მთქმელი. მაცხოვარი მივიდა მღვდელთან და უთხრა: „თუ მეტყვი ვინ მოიპარა ჩემი პური, ამოგიყვანო“. მღვდელმა არ უთხრა. მაცხოვარმა მღვდელი მაინც ამოიყვანა. მკურნალობის გასამრჯელოდ აღებული ოქრო მაცხოვარმა სამად გაჰყო: ერთი ნაწილი მე მეკუთვნის, მეორე ნაწილი შენ, მესამე კი ჩემი პურის მომპარავსო. სატირიკოსი მთქმელი ასე ამთავრებს ზღაპარს:—„ქარგი, ქარგიო, წაილულულა გახარებულმა მღვდელმა და ფულების მესამე ნაწილიც თავისკენ მიიხვეტა. მაშინ მაცხოვარმან თავისი წილიც მას მიუტოვა და რქვა მას: „არ გაძღეს შენი მუცელიო“.

ღვთის მიერ დაწყებული ღმერთს ემსახურება — ასეთია ამ სატირული ზღაპრის ძირითადი აზრი.

როგორც აღვნიშნეთ, სატირულ ზღაპრებში გმირის გამოყვანის თავისებურ ხერხთან გვაქვს საქმე; თავდაპირველად გმირი არახელსაყრელ გარემოში ექცევა, მოქმედებს გულუბრყვილოდ, მას ატყუებენ, მაგრამ მისი ამგვარი მდგომარეობა მისთვის არ შეადგენს, შემდეგში ის მოწინააღმდეგეზე უფრო მოხერხებული და ქვეიანი აღმოჩნდება.

ერთ სატირულ ზღაპარში⁵⁷ გულუბრყვილო გლეხს მღვდელი უღელ ხარს გამოსტყუებს, გლეხის ცოლი ტირილს დაიწყებს: „ღდელს მუუტყუებიხარ, დუუქცევი ჩვენი ვოჯახი იმ დაწყევლილ ხუცესო“. გლეხი ირონიულად შენიშნავს: „ხუცესი ღვთის მაგიორი კაცი და რაღა მომატყუებდაო“. გლეხი ზედიზედ ატყუებს მღვდელს. მიყიდის ჯადოსნურ ქულს, სასწაულმოქმედ დანას, რომლითაც მღვდელი საკუთარ ცოლ-შვილს კლავს და მერე ვერ აცოცხლებს, ბოლოს მღვდელი გლეხს დაიჭერს და ვითომდა ზღვაში გადააგდებს, გლეხი გზაში ატყუებს მეცხვარეს, მეფესთან მიყვებით სიძედ, მაგრამ მე არ მინდაო, მეცხვარე ჩაჯდება გოდორში და ცხვარს გლეხი დაინარჩუნებს. ცხვრების შეყვანით დაბრმავებული მღვდელი ზღვაში გადავარდება. „იმის მერე ეძეფს ცხვარს, მარა

ჯერ არც ხუცესი ჩანს და არც ცხვარი“. აღნიშნულ ზღაპარში სატირისა და იუმორის ობიექტად არის წარმოდგენილი ჯადოსნურ ზღაპრებსა და ქრისტიანულ ლეგენდებში მოთხრობილი მცდრის სასწაულებრივი გაცოცხლების ცნობილი მოტივი. მაცხოვარი შუაზე გაჭკვეთს ავადმყოფს და მერე ისევ გააცოცხლებს. ჯადოსნურ ზღაპრებში ცხვირსახოცი, მზის პირის ნაბანი, ვაშლი, უკვდავების წყარო, სასწაულმოქმედი წებლა ან მათრახი და სხვა მცდრის გაცოცხლების საშუალებაა. სატირულ ზღაპარში ამ ფუნქციას ასრულებს დანა, რომელსაც ჭკვიანი გლეხი თავისი კლასობრივი მტრის წინააღმდეგ იყენებს და მიაწერს ისეთ თვისებას, რაც მას სინამდვილეში არ გააჩნია. ადრე არსებულ ჯადოსნურ წარმოდგენათა ცალკეული მოტივების დაცინვა სატირულ ზღაპრებში რეალისტური მოტივების გაძლიერებითაა შეპირობებული.

გულუბრყვილო გლეხს მღვდლის მუქარისაგან ზოგჯერ მოხერხებული ცოლი იხსნის. ზღაპარში—„ამისთანაი და ამის ვარესი“⁸⁸ მოთხრობილია თუ როგორ ატყუებს მღვდელი ზარმაც გლეხს, რომელმაც შემთხვევით ყანაში განძი იპოვა. გლეხი გულუბრყვილოა, იგი ტირის: ამ ამბავს მეფე გაიგებს, დამიკერს და მომკლავსო. ამ დროს, შენიშნავს სატირიკოსი მთქმელი, „ლღელს სოფელში წირვა ჩაუტარებია, ხურჯინი იეფსო ქათამ-ხაქაპურებით და გამსკდარს ძვილათაი მიათრევდა შინ ჯორი“. მღვდელმა გულუბრყვილო გლეხი „დაღუპვას“ გადაარჩინა. მთელი განძი მოხვეტა და ხურჯინში ჩაიყარა. ამგვარად, შექმნილია უაღრესად ხელსაყრელი ვითარება მღვდლის სასარგებლოდ, აბდალი გლეხი კი არა-ხელსაყრელ, საცოდავ ვითარებაშია ჩაყენებული. გლეხის გულუბრყვილო მოქმედება საგანგებოდ არის გამჟღავნებული. ყველაფერი ეს სახალხო მთქმელს სჭირდება მოხერხებული ცოლის სამოქმედო გარემოს დასახატავად. გაიგო თუ არა კმრის სიბრძნევე, გლეხის ცოლი დაეწევა მღვდელს, მოხიბლავს ტკბილი სიტყვებით, ათრობს, წვერ-ულვაშს მოპარსავს, განის წაართმევს და სახლში წაიღებს.

სატირულ ზღაპრებში გამათრახებულია მღვდლის მორალური გარყვნილება. მისი სასიყვარულო თავგადასავალი ყოველთვის მარცხით მთავრდება. ხალხი ნწარედ დასცინის მოამიკე მღვდელს, რომელსაც სურს შეაციდნოს პატიოსანი, მშრომელი გლეხის კეთილი და ერთგული ცოლი. სატირულ ზღაპარში—„გაფუფქული მღვდელი“ მოთხრობილია მღვდლის ვერაგული დამოკიდებულება მეგობრის ქალიშვილისადმი. მღვდლის იმედით დატოვებული ქალიშვილი წაწკ მღვდელს ცხელი წყლით გაფუფქავს.

შლვდელი შურს იძიებს და უდანაშაულო ქალიშვილს მამასთან და-
ბეზღებს. ბოლოს მოლაღატე სასტიკად ისჯება.

სატირა და იუმორი მიმართულია აგრეთვე დიაკვნებისა და
ბერების წინააღმდეგ. ღვთის მსახურს იმდენი ცოდვა აქვს ჩადე-
ნილი, რომ მისთვის მთქმელებს ჯოჯოხეთშიაც კი საგანგებო
ადგილი მიუჩნევიან. ერთ-ერთ ზღაპარში⁸⁸ ჯოჯოხეთში მოგზაური
გმირი დაინახავს, რომ გარდაცვლილი შეზობლის თავი კუპრის
ზემოთ დაცურავს და იცინის. შეკითხვაზე, თუ რა აცინებს მას,
მეზობელი უპასუხებს: „ჩემი ფეხი ხუცესის თავზე მიდევს და მე
რო კეჟუას მასწავლიდა ასე და ასე მოიქცეო, თვითონ ხომ ხედავ
რა გასაქირშია, ამაზე ვიცინიო“. ეს არის მართლაც, მრისხანე
სატირა ღვთის მსახურთა წინააღმდეგ მიმართული. კონკრეტულ
სახეში მთქმელი განაზოგადებს მთელ ფენას და მკაცრად დასცი-
ნის მას. ოქროსმოყვარეობა, სიხარბე და სიძუნწე საეკლესიო
მსახურთა განუყრელ თვისებას შეადგენდა. ოქროსა და მარგალი-
ტის მოყვარული ხუცესი, ერთ-ერთ ზღაპარში⁸⁹, სულს ეშმაკს მი-
ყიდის, სატირიკოსი მთქმელი ხუცესის პირით ამბობს: „რავა
ღევიფსეი კაცო...სული ქე გავყიდე და მარგალიტი მაინც ვერ
ვნახეო“.

სატირული ზღაპრების ერთ-ერთი კოლორიტული პერსონაჟია
„ქოსატყუილა დიაკონი“⁹¹. კითხულობ რა ქოსამატყუარა დიაკონზე
შექმნილ სატირულ ზღაპარს, თვალწინ წარმოგიდგებათ მომღიმარი,
ფიცხი, მაგრამ გონებამახვილი გურული მთქმელი, რომელიც
ყოველ ეპიზოდს, ყოველ ფრაზას, სიტყვას ღრმად ათეისტური და
სატირულ-იუმორისტული ფერებით ხატავს. ერთ სოფელში ქოსა-
ტყუილა დიაკონი ცხოვრობდა. სოფელმა იგი შეიმძულა. თვითონაც
მიხვდა, რომ არ ედგომებოდა და „ეიბარგა იქიდან“. მივიდა ერთ
სოფელში, სადაც ცხოვრობდა მდიდარი ხუცესი, რომელსაც,
როგორც სატირიკოსი მთქმელი გადმოგვცემს, „კუდის ძირამდი
გიეტყაებდია თავის მრევლი“, თანაც მისი დიაკონი „არმობრუნდის
ქვეყანაში წასულიყო“. ქოსატყუილა დიაკონი ამ ხუცესთან დადგა
იმ პირობით, რომ სამი წლის განმავლობაში, თუ თვითონ არ მო-
ისურვებდა, ხუცესი თავის ნებით ვერ დაითხოვდა სამრევლოდან.
აქ ინასკვება კონფლიქტი. ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი მუქთა-
ხორა. ქოსატყუილა დიაკონმა აჯობა ხუცესს. ჯერ აუპატიურებს
ხუცის ქალიშვილს, ცეცხლს წაუკიდებს სახლს, ცალ უღვაშსა
და წვერს მოპარსავს ხუცესს, ბოლოს ზედსიძედ შედის და მთქმე-
ლი ირონიულად შენიშნავს: „ყველაყას უხაროდა, რომ ასეთი
ხუცესი გამოუგზავნა ღმერთმა ამ მრევლსო“. ამ ზღაპარში დიაკ-

ვნის აღვირახსნილი მოქმედება უმაღლეს წერტილს აღწევს. ეს მიღწეულია იმით, რომ დიაკონი დაპირისპირებულია მდიდარ ხუცესთან, რომელსაც ხალხი კუდის ძირამდე გაეტყავებინა. ეს საგანგებოდ შერჩეული დაპირისპირების ხერხი სატირიკოს მთქმელს საშუალებას აძლევს თავისი გულისწყრომა, სატირის გესლი მთლიანად გამოაფლინოს.

ზოგიერთ სატირულ ზღაპარში შექრილია ღვთისმსახურთა განწყობილებები, მათი იდეოლოგია. ამ ტიპის ზღაპრებში მოთხრობილია, თუ როგორ ამარცხებს ეშმაკს სასულიერო პირი—ბერი ან დიაკონი. ასეთი სატირული ზღაპრები შექმნილია საეკლესიო წრეში. ზღაპრის ენა ამაღლებულია, განიცდის საეკლესიო სტილის გავლენას, შემოტანილია ბუნების აღწერა და სხვა. ამის ტიპიური ნიმუშია „პატარა ეშმაკი და ბერები“⁶². სატირულ-იუმორისტული ფორმით გადმოცემულია, თუ როგორ განიზრახა პატარა ეშმაკმა ქვეყნად მოესპო ღვთისადმი მიმართული ლოცვა-ვედრება. ბერებს განუცხადა, რომ ღვთის ბრძანებით, უნდა წახვიდეთ სოფელში, შეირთოთ ცოლები და ხალხი გაამრავლოთ. გაბრიყვებული ბერები უჯერებენ ეშმაკის სახით მოვლენილ პატარა ბავშვს, მიდიან ქალაქში, რათა მოეზადონ და ამ ქვეყნიურ სამსახურს შეუდგნენ, მაგრამ ერთ ღამეს გაიგებენ ნამდვილ ამბავს, ეშმაკს მოხერხებით შეიყვანენ საყდარში, უკმევინ სანთელსა და აქრობენ. მღვიმეში კვლავ გაისმა ღვთის დიდება, ლოცვა-კურთხევა. როგორც აღვნიშნეთ, ამ ზღაპრის ენა ამაღლებულია, ასე, მაგალითად, „ამ პატარა ეშმაკმა კისრად იღო დიდი და საძნელო საქმე... ღამე მთვარიანი. იყო... ოთახში მკრთალი სინათლე ძლივს-ძლივით ბეუტავდა“ და სხვ. მეორე ზღაპარში—„დიაკონი“⁶³ მოთხრობილია, რომ სასულიერო პირი ამარცხებს ეშმაკს, ასრულებს მეფის დავალებას და შემდეგ კი ნახევარი სახელმწიფოს მეფე ხდება. ამ ზღაპრის სტილიც უცხოა ჩვეულებრივი სატირული ზღაპრებისათვის. „აგერ ღრუბელივით ამართულ ტალღას გამოყვა ეშმაკი... მაშინ ადიდეს ღმერთი ცოლ-ქმართ და გაიზარეს“ და სხვა.

სატირულ ზღაპრებში, როდესაც ეშმაკი უპირისპირდება სასულიერო პირს, ორთა ბრძოლაში იგი მარცხდება. როდესაც ებრძვის მიწის მუშას, მკედელს ან მწყემსს, საჭიროა გადაცმული „თეთრ-წვერა მოხუცის“ ჩარევა ეშმაკის დასამარცხებლად. ეშმაკი, როგორც ქრისტე ღმერთის მოწინააღმდეგე, სიკეთის, ადამიანის მტერია. რადგან ადამიანები ღმერთს ადიდებენ, ამიტომ ეშმაკის წინააღმდეგ ბრძოლისას, ღმერთი ყოველთვის ადამიანის მხარეზეა. ყველაზე უფრო კრიტიკულ მომენტში, როდესაც გლეხისა და ეშმაკის

ბრძოლა უკანასკნელის სასარგებლოდ უნდა გადაწყდეს, ღმერთი—
„თეთრწვერა მოხუცი“ ჩაერევა საქმეში და ამარცხებს ეშმაკს.
ასეთი ტიპის სატირული ზღაპრებიც ღმერთის მსახურთა წრეშია
შექმნილი.

ცხოვრობდა ღმერთის მადიდებელი ღარიბი ცოლ-ქმარი⁸⁴.
ერთხელ ქმარს ეშმაკი შეხვდა და უთხრა: „მე მოგცემ კარგი ჯი-
შის ძროხებს, ოთხ წელს შენთან იყოს, ოთხი წლის შემდეგ მოვალ,
სამ კითხვას მოგცემ, თუ მიპასუხებ, ძროხები შენ დაგრჩება, თუ
არა და ძროხებსაც წაიყვან, შენი და შენი ცოლის სულიც ჩემი
იქნებაო“. ამ მძიმე განსაცდელისაგან გლეხს „თეთრწვერა მოხუცი“
იხსნის. სატირულ-იუმორისტულ ფონზეა გაშლილი ეშმაკისა და
მოხუცის კითხვა-პასუხი.

— „ბერიკაცო, ერთიო.

— გაგიწყრეს ღმერთიო...

— მდინარეზე როგორ გამოხველ?

— გაღმა კიანკველა უიპოვე, ჩემი ქმარ-ხანჯალი ზედ დავაქარ, შევუქე
და გამოველ.

— პატარა წყალი ყოფილაო.

— როგორ თუ პატარა, ფრინველი გაფრინდა, შუაზე ლერწამი რომ არ
დახვედროდა, დაიარჩობოდაო.

— ბახალა ყოფილა!

— როგორ თუ ბახალა, ფრთა გაშალა და სოფელი დაფარა“.

ასე გრძელდება კამათი, სანამ ეშმაკი არ დამარცხდება. „მაშინ
ადიდეს ღმერთი ცოლ-ქმართა და გაიხარეს“.

ასევე შეეღის ქრისტე ეშმაკის წინააღმდეგ ბრძოლაში ღარიბ
მკვდელს—სიმონას⁸⁵. „სიმონა“ ტიპიური სატირულ-იუმორისტული
ზღაპარია. პირველად სიმონა შეურაცხყოფს მათხოგრის ტანსაც-
მლით მოსულ ქრისტეს, ეუბნება: „შე ოხერო, შენთვის რა გაქვს,
მე რომ მომცეო“. ქრისტე ამ შეურაცხყოფას უყურადღებოდ
სტოვებს, რადგან ღარიბ მკვდელს, გარკვეული ვადით, თავისი
სული ეშმაკებისათვის 800 მანეთად მიუყიდია. პირობის ძალით,
სიმონა ეშმაკებმა უნდა წაიყვანონ. ამ კრიტიკულ მომენტში ქრის-
ტე კვლავ სთხოვს მკვდელს, უთხრას რა სჭირდება მას. სიმონა
ეტყვის, რომ ვინც ჩემ საბერველთან მივიდეს—ხელებით ზედ მი-
ეკრასო, ვინც ჩემ სკამზე დაჯდეს—ვერ აღგესო, ვინც ჩემი სახლის
წინ მდგარ ვაშლზე ავიდეს, ქვევით ვერ ჩამოვიდესო. მაცხოვარი
უსრულებს ამ თხოვნას. მოდის ერთი ეშმაკი, სიმონა მას საბერველ-
ზე მიაკრავს და დადაღავს, მოდის მეორე, მას სკანზე დასვამს და
შანთით ტყავს გააიწობს, ზესაზე ვაჭლის ხეზე აიჯვანს და ჩქვე
დასტოვებს. ბოლოს ეშმაკებმა თავი დაანებეს სიმონას. სიმონა თავის
დღით მოკვდა,—გაღმოგვეცემს იუმორისტი მთქნელი,—„ეშმაკებმა

დაინახეს რო სიმონა მოაქეთო, თქვეს: წაიღეთ, არ გვინდა, სააქაოს რა გვიყო მან და საიქიოს რაღას გვიზამსო, წაიღეს და კარებიდან რო ღირსი არ იყო სამოთხეში შეტანის, გაღაგნადან გადაგდეს“.

აღნიშნულიდან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ქართულ ხალხურ პროზაში, მათ შორის სატირულ ზღაპრებში, დროდადრო თავს იჩენდა მშრომელი მასებისათვის მიუღებელი, უცხო ტენდენციები, მაგრამ ეს ტენდენციები იმდენად მცირე იყო, რომ მას არსებითი გავლენა არ მოუხდენია ქვემარტად ხალხურ ეპიურ ნაწარმოებთა საერთო განვითარებაზე.

სატირა და იუმორი მიმართულია თვით ღვთაებათა წინააღმდეგად. სატირისა და იუმორის სიმკვეთრე და მასშტაბი, ამ შემთხვევაში, შეპირობებულია, ასე ვთქვათ, უტილიტარისტული თვალთახედვით. სატირიკოს მთქმელს აინტერესებს გაიგოს ესა თუ ის ღვთაება რა მონაწილეობას იღებს გლეხის ეკონომიურ-მდგომარეობის გაუმჯობესების თუ გაუარესების საწინააღმდეგო. ამისდა მიხედვით, სატირისა და იუმორის ობიექტად ხან ელია, ხან წმინდა გიორგი და ხან იესო ქრისტე გვევლინება.

სატირულ ზღაპრებში ქრისტე გამოყვანილია, როგორც მეშურნე. მეცხვარეს ქრისტემ ურჩია, რომ ცხვარი ზემოთ დაეყენებინა, რადგან წვიმის შემთხვევაში, შეიძლება დახოცილიყვნენ. მეცხვარეს გაეცინა: წვიმა ამ ახლო ხანში მოსალოდნელი არ არისო. მეცხვარის ასეთი უკმეხი პასუხი ეწყინა ქრისტეს. აცნობა ღმერთს, ღმერთმა უთხრა, რომ წვიმა მართალია მოსალოდნელი არ არის, მაგრამ რადგანაც შენ გაწყენინა, სასტიკად დავსჯი მასო. იმ ღამესევე მოვიდა საშინელი წვიმა. წვიმის მოახლოება მეცხვარემ, ღვთის გამოცდილებათ, წინასწარ შენიშნა და ცხვარი ღარტაფიდან გაიყვანა. მეორე დღეს ქრისტე გლეხს კვლავ გამოეცხადა და ნიშნის მოგებით მიმართა:—„აკი ამ მოვარეზე არ უნდა გაადრებულყოფო“. გაბრაზებულმა მეცხვარემ მიუგო: „არ უნდა გაადრებულყოფო, მაგრამ ჯაშუში ღმერთმა დასწყევლოს, შენ რომ ღმერთისათვის ამაფი არ მიგეტანა, იმან ჩვენი არა იცოდა რა და არც გაადრებოდა“⁶⁶.

როგორც მეფეს თავისი კარისკაცები აგონებენ ყოველგვარ ცუდს, ასევე უზენაეს ღვთაებას მისი მოციქულები არააწორ ცნობებს აწვდიან, ხელს უწყობენ მის უკანონო მოქმედებას. ამგვარი წარმოდგენა გარკვეულ პერიოდში, მძრომელთა კლასობრივი შეზღუდულობის გამო, სრულიად გასაგებია და ბუნებრივი.

მეორე ზღაპარში—„ელია, ქრისტე და წმინდა გიორგი“⁶⁷.

სატირის ცეცხლი ელიასა და ქრისტეს წინააღმდეგ არის მიმართული. მეცხვარეს ელიამ ერთი ცხვარი თხოვა. „შენ ცხვარს როგორ მოგცემ—ეუბნება მას მეცხვარე—საწყალ კაცს კირნახულს უტიალებ, აეს არ არჩევ და კარგს. გადმოაღო ჩოპახი და უღო და უღო“. ახლა ქრისტე მივიღა:

- „ერთი ცხვარი მომეცე, ჭეივანო მეცხვარე!“
 - განა ვინა ხარ, ცხვაო რომ მოხვებ?
 - მე ქრისტე ღმერთი ვარ.
 - შენ ცხვარს როგორ მოგცემ, აესა და კარგს ვერ ცნობილობ!
- გ მოავდო ცარიელი ქრიატიც“.

წმიდა გიორგის მეცხვარემ მთელი ფარა შესთავაზა. საშავიეროდ მან იხსნა მეცხვარე ელიასა და ქრისტეს მუქარისაგან.

უსამართლოდ დაჩაგრულმა გლეხმა ბალი დაუღეწა მზის დედას, თვალები გამოუჩაჩენა ელიას, რადგან მათ გლეხის მუდარა არ შეისმინეს და მთელი წლის ნაშრომი გაუჩანაგეს⁶⁸.

ზოგჯერ, დავალების წეშრულებელ გმირს დაღუპვის მიზნით, ელიას ყანაში გზავნიან. ელიას ასი დღის ყანა ჰქონია, გარშემო გაღავანშემოფლებული. ამ ყანაში შერევა ცხვრის ფარა უხეირომ⁶⁹, გაბრაზებულმა ელიამ დაუშინა საშინელი სეტყვა, ცხვრის ფარა მთლიანად გასწყვიტა, მაგრამ უხეირო კი მაინც ვერ გააღვია. ბოლოს ჩამოვიდა ძირს და უხეიროს ზედ დააჯდა. „წამოდგა უხეირო—გადმოგვეცემს მთქმელი—გადააბრუნა ელია და დააჯდა ზევიდამ.

— ამიშვიო,—უთხრა ელიამ...

— დამლოცე და აგიშვებო“.

ამგვარად ღმერთებთან ურთიერთობისას, მშრომელთა წრიდან ჯამოსული გმირები, ძალის საშუალებით აღწევენ თავიანთ საწადელს.

სხვა ღვთაებებთან შედარებით, წმიდა გიორგი უფრო პატივცემული და დაფასებულია, მის მიმართ თითქოს არ შექმნილა მკაცრი სატირულ-იუმორისტული ნაწარმოები, მაგრამ ასეთი რამ რომ არსებობდა, ის უეჭველია. ქურდის ზღაპარში ეკითხულობთ: „არა, დედი, განა ჩემი ნებით ვყაჩაღობ? ზევით რომ წმიდა გიორგია იმის ნებით ვყაჩაღობ, ის მიბრძანებს“⁷⁰..

ამგვარად, სატირისა და იუმორის მახვილი პირველ რიგში მიმართულია ღვთის მსახურთა ისეთი პერსონების მიმართ, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობდნენ მშრომელთა ყოველდღიურ ჩაგვრასა და შევიწროებაში, ასეთები იყვნენ მღვდლები, დიაკვნები, ბერები და სხვა. შემდეგ კი სატირისა და იუმორის ობიექტი

გახდა თვით ღმერთიც, რომელიც თითქოს ბოროტად იყენებდა თავის უფლებებს, ასრულებდა მოციქულთა. კაპრიზებს, უსამართლოდ ჩაგრავდა მშრომელ ხალხს. ამგვარი დიფერენცირებული დამოკიდებულება სატირისა და იუმორის ობიექტების მიმართ, როგორც აღვნიშნეთ, შეპირობებული იყო გლეხობის კლასობრივ შეხედულობათა გარკვეული შეზღუდულობით. გლეხთა იდეური შეგნება იზრდებოდა იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად შეიცნობდა იგი თავისთავს როგორც კლასი.

ვაჭართა ცხოვრების ამსახველი ზღაპრები ნათლად მიუთითებენ გლეხთა მაღალ კლასობრივ შეგნებაზე. ამ ტიპის ზღაპრებში კლასთა ბრძოლა რეალიზმის პოზიციებიდან არის დანახული და გაშუქებული.

სატირისა და იუმორის ფუნქცია გაიზარდა, პერსონაჟების რიცხვიც გადიდდა, ვაჭარი სატირული ზღაპრის უარყოფით გმირად იქცა. გუშინდელი გლეხი, რომელიც პატიოსანი შრომით ცხოვრობდა, დღეს სოფლის წურბელა გახდა, სოფლის კლასობრივი დიფერენციაცია იწვევდა ისედაც დაბეჩავებული მშრომელი გლეხობის ეკონომიური მდგომარეობის კიდევ უფრო გაუარესებას, კლასობრივ წინააღმდეგობათა გაძლიერებას. ვაჭართა ცხოვრების ამსახველი სატირული ზღაპრები რეალისტურია. საკუთარი თვალთა ნანახსა და განცდილს სატირიკოსი მთქმელები ზოგჯერ ტრადიციული ფორმით გადმოგვცემენ. ვაჭრებმა იმდენად შეაწუხეს მშრომელი გლეხობა, რომ მათ წინააღმდეგ ბრძოლა პირველი რიგის ამოცანად იქნა დასახული. ამდენად, მთქმელებმა გამოიყენეს სასულიერო პირების წინააღმდეგ ადრე შექმნილი სატირული ზღაპრის ფორმები. გაუმძლარი მღვდლის სატირულ პერსონაჟს ვაჭარი შეენაცვლა, ვაჭარს შემდეგ კულაკი და ა. შ. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ სატირული ზღაპარი განუწყვეტელ მოქმედებასა და ფართე ბრუნვაში იყო ჩაბმული; ყოველდღიურად ეხმაურებოდა მშრომელთა წინაშე დასმულ ახალ-ახალ ამოცანებს. ამის ტიპური ნიმუშია ზღაპარი „გლეხი და ვაჭარი“⁷¹, რომელიც სიუჟეტურად ემთხვევა ცნობილ სატირულ ზღაპარს ყეყეჩ მღვდელზე⁷². ვაჭარი გლეხის ბიკს სამ მანეთად გამოსტყუებს ძროხას. გლეხი შურს იძიებს მატყუარა ვაჭარზე. მიყიდის მას, ვითომდა, სასწაულმოქმედ ბარს, კურდღელს, დანას. „სასწაულმოქმედი“ დანით ვაჭარი საკუთარ ცოლ-შვილს დახოცავს. განწარებული ვაჭარი გლეხს გოდორში ჩასვამს და წაიყვანს ზღვაში გადასაგდებად. გზაში, ცნობილი მოტივის თანახმად, — მეცხვარე ენაცვლება გოდორში მყოფს, გლეხი მთელ ფარა ცხვარს დაი-

ნარჩუნებს. ამ ამბავს გაიგებენ ძუნწი ვაჟრები და ცხერის ფარა მოუნდებათ. „გლეხსაც ეს უნდოდა,—მოგვითხრობს სატირიკოსი მთქმელი,—თითონ ვაჟრებს დააწნევინა დიდი გოდორი, აატანინა კლდეზე; ვაჟრები ჩასხდნენ გოდორში, გლეხმა გადაუხლართა კარგად თავი, კრა ხელი, გადაუძახა უფსკრულში და მიაძახა:—კიდევ გაყვლეფთ და მოატყუებთ ხალხს“-ო.

ვაჟარი ყოველთვის მარცხდება. მის ქონებას მოჯამაგირე ან ობოლი ბიჭი ინარჩუნებს. „ემშაჟ ვაჟარში“⁷³ მოთხრობილია თუ როგორ დაინარჩუნა ვაჟრის მთელი ქონება გლეხის ზიკმა. „უმცროსი იმა“⁷⁴ თავისი გონებაშეხვილობით, მოხერხებული ქცევით ამარცხებს ვაჟრებსა და ქოსამატყუარას. სატირიკოსი მთქმელი აქ ემყარება ცნობილი პირობითობის ბერხს: გმირს გული არაფერზე არ უნდა მოუვიდეს.

ვაჟართა კლასი მკაცრად არის გამათრახებული სხვა სატირულ ზღაპრებშიც: „სოვდაგარი“⁷⁵, „სოვდაგრის შვილი“⁷⁶, „ლარიბი კაცი და სოვდაგარი“⁷⁷ და სხვა.

აღნიშნული ტიპის სატირულ ზღაპრებში მთქმელები ზოგჯერ დაცინიან ადრე არსებულ ჯადოსნურ მოტივებს, ასე, მაგალითად, ჯადოსნურ ზღაპრებში ცნობილია, რომ ზოგჯერ ირემი ან რაში თვალმარგალიტს ყრის. ირემმა „ბეწვზე თვალმარგალიტის აისხა... შეიბერტყება ირემი, სულ მარგალიტა და თვალი სცვივა: ერთ კვირაში ერთ სახლს აავსებს, გამდიდრდა ძალიან მონადირის შვილი“⁷⁸. ანდა, ლარიბი გლეხის ბიჭი გველის წიწილას გადაარჩენს. გველის მშობლები ბიჭს აჩუქებენ ისეთ რაშს, რომელიც რამდენსაც დაიფრუტუნებს--ოქროს ყრის⁷⁹. ამის საპირისპიროდ სატირულ ზღაპრებში მოხერხებული გლეხი მღვდელს ან ვაჟარს მიყიდის, ვითომდა, ოქროსმყრელ ჯორს ან ვირს, რომელსაც ერთი კვირის განმავლობაში ცალკე დაკეტილ ოთახში ამყოფებენ, როცა მივლენ, ოქროს ნაცვლად, მკედარ პირუტყვს ნახავენ.

მშრომელ ხალხს მძიმე ტვირთად აწვა მამასახლისის შენახვა. მამასახლისი თვითნებურად მოწმედებდა, მისი ამგვარი მოქმედება კანონით არ ისჯებოდა. იგი სოფლის პატარა ნებატონე გახდა. მამასახლისი მორალურად ძალიან დაბალ დონეზე იდგა. მამასახლისის სასიყვარულო თავგადასავალი, როგორც მღვდლების, მარცხით მთავრდება. სატირულ ზღაპრებში მუქი საღებავებით არის დახატული მამასახლისის მთელი საქმიანობა. ზღაპარი „მამასახლისი და გლეხი კაცი“⁸⁰ მკაცრი სატირაა სოფლის ახალი ჩინოვნიკების წინააღმდეგ მიმართული. სოფლის მამასახლისი შეიყვარებს გლეხის

3 ა. ცანავა

ლამაზ ცოლს. გლეხი თავის ცოლთან შემოპარულ მამასახლისს პირში ადუღებულ ერბოს ჩაასხამს და მოკლავს. მკვდარს ეკლესიაში წაიღებს. იქ, ვითომდა, მღვდელს მოაკლევინებს და დამარხვისათვის ფულს გამოართმევს, ასე მოატყუებს მეწისქვილეს და ა. შ.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ სატირული ზღაპრები ძირითადად კლასთა ბრძოლის თემას ასახავენ. ამ ტიპის ზღაპრებისადმი მოთხოვნილება სწრაფად იზრდებოდა, განუწყვეტელ ბრუნვაში ყოფნა კი ხელს უწყობდა მოთხრობის დახვეწას, შინაარსის სიმძაფრესა და კლასობრივ სიმახვილეს. დროთა განმავლობაში მოვლენათა რეალისტური ასახვა სატირული ზღაპრის თვისებად იქცა.

5. საყოფაცხოვრებო თემებზე შემქმნილი სატირული ზღაპრები

საყოფაცხოვრებო სატირული ზღაპრების თემატიკა მრავალფეროვანია. სატირიკოსი მეზღაპრის გამკრიან თვალს არაფერი არ გამოპარვია. ზოგჯერ სატირისა და იუმორის მახვილი მიმართულია თვით მშრომელთა წარში არსებული ნაკლის, უარყოფითი თვისებების, ცუდი და მიუღებელი ჩვევების წინააღმდეგ. ამ ტიპის სატირულ ზღაპრებში ძირითადად იუმორის ფორმა სპარბოზს, მაგრამ გამორიცხული არ არის სატირაჟი, რომელიც, ზოგჯერ შემთხვევაში, მკვეთრად იჩენს თავს. ასე, მაგალითად, გულუბრყვილო ცოლ-ქმრის თემატიკაზე შექმნილი ზღაპრები იუმორისტულია, ავი დედაკაცის მოქმედების ამსახველი ზღაპრები კი სატირული.

6. იუმორი გულუბრყვილო ცოლების შესახებ

გულუბრყვილო ცოლზე შექმნილ ზღაპრებში იუმორისტი მთქმელი დიდი ტაქტით აწვითარებს თხრობას, კმნის კონფლიქტებს, ხალისი შეაქვს აუდიტორიაში, აკმაყოფილებს წმენდელთა ესთეტიურ მოთხოვნილებას. მაგრამ არ აღწრავს ზიზლის ან სიძულვილის გრძნობას. რომელიმე გმირის მიმართ.

ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი⁴¹ მოგვიხსრობს გულუბრყვილო ცოლების სასაცილო თავგადასავალზე. ჯერ ვაჟარი ატყუებს გლეხის ლამაზ ცოლს, შემდეგ კი გლეხი ვაჟრის გულუბრყვილო ცოლს. გაბოროტებული ქმრები ერთმანეთს ებრძვიან, მაგრამ საბოლოოდ ორივენი მარცხდებიან, რადგან 'გლეხის ცოლი ვაჟრის დიდი მა-

დღობელი იყო „თავიანი ბაღანი იმან გამომიყვანაო“, ხოლო ვაქრის ცოლი კი იმ გლეხს უმადლოდა: „ჯვარნაწერი ზეკედი ამომიღოვო“.

ცოლის გულუბრყვილო მოქმედება, ზოგჯერ, საფრთხეში აგდებს ქმრის სიცოცხლეს, მაგრამ ქმარს თავისი გამჭირაზობა იხსნის. ბრიყვი ცოლი, შემთხვევით, ტყეში განის იპოვის, სახლში დაბრუნებულს, ქვეყნის დანგრევის შიშით, ქმარი ორმოში ჩასვამს. ზედ გამხმარ ტყავს გადააფარებს და კენჭებს დააყრის. მეორე დღეს განისი პატრონმა ჩამოიარა. ქალი ეტყვის, რომ დაკარგული განძი მე ვიპოვეო. ქმარი შეუტევეს ცოლს და განცის პატრონს არწმუნებს, რომ ჩემი ქალი აბდალია, თვითონ არ იცის რას ამბობსო. სასამართლოში ქალი მოსამართლის კითხვაზე თუ როდის იპოვა მან განძი, უპასუხებს: „ქვეყანა რომ იქცეოდა იმის წინა დღითო“⁸². მეორე ვარიანტში—„ქვის სეტყვა და ბრუციანი ხელმწიფე“⁸³, ცალთვალა ხელმწიფე არჩევს ამ საქმეს და კითხვაზე ქალი ასეთ პასუხს აძლევს: „ეგ მაშინ იყო, ქვის სეტყვა რო დააყარაო და თვალიც მაშინ გამოგეთხრებოდაო“.

ერთი იუმორისტული ზღაპრის მიზანია აჩვენოს, რომ ბრიყვი ცოლზე უფრო მეტი კჳუა, ზოგჯერ, ხელმწიფესაც არა აქვს⁸⁴.

გულუბრყვილო ცოლს უბირისპირდება მოხერხებული ცოლის იუმორისტული სახე: ამ შემთხვევაში მთავარი პერსონაჟი—მოხერხებული ცოლი კომიკურ სიტუაციებს ქმნის, მისი მოწინააღმდეგეები კი სატირისა და იუმორის ობიექტები ხდებიან.

ამ ტიპის სატირული ზღაპრების სიუჟეტი ასე იშლება: გლეხის ლამაზი ცოლი მოსწონს მღვდელს, ან მამასახლისს, ვაქარს, ან თავადს, დიაკონს და ა. შ. ცოლი, ქმრის დახმარებით, ატყუებს აბეზარ მოაშიკეებს, ზოგს კი სასტიკად სჯის.

„მოხერხებული ცოლის“⁸⁵ ზღაპარში მოთხრობილია, რომ ერთ გლეხს ლამაზი ცოლი ყავდა, „მამასახლისი, მღვდელი თუ დიაკვანი ყველა მას ეტანებოდა“. ბოლოს ცოლმა ქმარს უთხრა ყველაფერი. მამასახლისი, დიაკვანი, მღვდელი სხვადასხვა დროს დაიბარა ქალმა. ყველა მოხერხებულად ჩასვა ქვევრში, სადაც ისინი ერთმანეთს ხოცავენ. მსგავს სიუჟეტზეა გაშლილი „ქალის შარი“⁸⁶, „მღვდელი და გლეხის ლამაზი ცოლი“ და სხვა.

7. სატირული ზღაპრები ამ დედაპატცზე

ავი დედაკაცის თემა მთელ მსოფლიოშია გავრცელებული და, ამისდამიხედვით, თავისებური სატირული ფერებიტაა დახატული.

ავი დედაკაცი ეშმაკზე უარესია, ასეთია ამ ტიპის ზღაპრის ძირითადი იდეა. ამის ნიმუშია „ეშმაკი და ქალი“⁸⁷.

საწყალმა კაცმა ცოლად შეირთო მეღორის ქალი. „იმისთანა ცოლი ღმერთმა თქვენს მტერს შეჰყაროს, როგორც მას შეხვდა“. — შენიშნავს მთქმელი. დღედაღამ ეჩხუბებოდა: „მეღორედ მამაჩემი მეჯავრებოდა და შენ იმაზე უარესი ხარო“. ერთხელ ტყეში კმარმა ოქრო-ვერცხლით საესე ხარო იპოვა, აიღო ერთი ცალი ვერცხლი და სახლში წამოიღო. ცოლს უამბო ყველაფერი. გაცეცხლებულმა ცოლმა დაღლილი კმარი წინ გაიგდო და ტყისაკენ გასწია. თვითონ ჩახტა ორმოში და შეუდგა ტომრის გავსებას. კმარმა ხაროს ზემოდან დიდი ლოდი დააფარა, ცოლი დაატყვევა და სახლში წავიდა. ხაროში თურმე ეშმაკი ყოფილა დამწყვდეული. ქალმა დაუწყო ჩხუბი ამ ეშმაკს, „იმდენი სცემა, რომ საწყალს გვერდები აღარ შეარჩინა“, რომ შეუწყვირებდა, „ეშმაკი მუშტის ოდენათ მოიკუნტებოდა“. კმარმა ერთხელ გაიარა ხაროსთან და ეშმაკის კენესა შემოესმა: „ვინ ხარ იმისთანა... ამ ქალის ხელიდან გადამარჩინე და იცოდე, რომ ერთს ბედსა გწევო“. კაცმა ეშმაკი გაათავისუფლა. ეშმაკი აგიჟებს აღმოსავლეთის ხელმწიფის ქალიშვილს. გიჟს ეს მწყემსი მოარჩენს და ცოლად ირთავს. ეშმაკი აგიჟებს დასავლეთის ხელმწიფის ვაჟს და მწყემსს ხელმწიფეს აფრთხილებს: ზველას გთხოვენ, მაგრამ შენ არამცდარამც არ წახვიდეო. მწყემსი მაინც მიდის მეფის შვილის მოსარჩენად. შევიდა თუ არა ვაჟის ოთახში, მწყემსს ხელმწიფეს წინ ეშმაკი შემოხვდა და უთხრა: „შენ არ გიბრძანე, რომ აქ წამოსვლა არ გაბედო მეთქი?“ ვაჟი მოახსენებს: — მე შენთან მოვედი, ჩემი ცოლი ამოსულა ორმოდან და შენ საძებრად დადისო.

„— მაშ, გენაცვალე, ტირილით უთხრა ეშმაკმა, ეგები შენ ჯარს დააჭერინო ის ქალი, სანამ მე დავიმალეობოდე სადმეო! ესა თქვა, გააღო კარი, გამოეარდა და ისეთი გაიქცა, რომ აქამდის ცხრა მთას გადივლიდა“.

ავ დედაკაცთან ერთად, სატირის ობიექტი გახდა ჯადოსნური ზღაპრის ერთ-ერთი ძლიერი პერსონაჟი—კუდიანი დედაბერი. სატირიკოსი მთქმელი ჯადოსნური ზღაპრის ამ მაგიური ძალით აღკუთრებულ გმირს მკაცრად დასცინის. ესეც ერთი ნიმუშია იმისა, თუ აღრე არსებული ჯადოსნური რწმენები როგორ გახდა სატირისა და იუმორის ობიექტი. სატირულ ზღაპრებში ავი დედაბრის წინააღმდეგ ბრძოლა თავისებური ხერხით არის გადაწყვეტილი. მთქმელი კუდიან დედაბერს მოხერხებული და კკვიანი გლეხის

ბავშვს უპირისპირებს. ორთა ბრძოლაში გლეხის ბიჭი იმარჯ-
ვებს. ამის ნიმუშია ზღაპარი „კუდიანი დედაბერი და პატა-
რა ბიჭი“⁸⁸. კუდიანი დედაბერი მოატყუებს ვაშლის ხეზე ასულ
გლეხის ბიჭს და გულში ჩასმულს სახლში წაიყვანს, რძალს
აფრთხილებს, რომ კარგად გაასუქოს და მერე დაკლას. პატარა
ბიჭმა რძალი მოკლა, მოხარშა, თვითონ სხვენზე ავიდა. დღეობი-
დან დაბრუნებული კუდიანი დედაბერი ყველაფერს გაიგებს, სთხოვს
ბიჭს ასწავლოს თუ როგორ ავიდა სხვენზე. ბიჭის რჩევით კუდიანი
ბებერი გახურებულ თონეში ვარდება და იწვება.

ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ გულუბრყვილო და
მოხერხებული ცოლის თემაზე შექმნილი ზღაპრები იუმორისტულია,
ავი დედაკაცისა და კუდიანი დედაბრის მოქმედების ამსახველი
ზღაპრები კი სატირული. ამასთან ერთად, ამ ტიპის ზღაპრებშიაც
რეალისტურად მოაზროვნე სატირიკოსები დასცინიან ფანტასტი-
კური ზღაპრის უძლეველ გმირებს, რომლებიც ჯადოსნური თვისე-
ბებით იყვნენ აღჭურვილნი.

8. გაუგებრობაზე აგებული სიტუაციური კომიზმი

ასეთი ტიპის ზღაპრები ძირითადად იუმორისტულია. იუმორს
იწვევს საგანგებოდ შერჩეული კომიკური სიტუაციები, რომელიც
აღმავალი ხაზით, გაუგებრობათა თანდათანობით გაძლიერების
გზით ვითარდება. კონფლიქტებს ქმნის გმირის გულუბრყვილო,
ან გაუგებრობაზე დამყარებული მოქმედება. ყოველივე ეს ხელს
უწყობს თხრობის ინტენსიურ და დინამიურ განვითარებას, რაც
უმთავრესად დიალოგის ფორმაში ვლინდება. საერთოდ, დიალოგი
თხრობის წამყვანი ფორმაა სატირულ ზღაპრებში.

იუმორისტული ზღაპარი—„მუქანახევარი“⁸⁹ მთლიანად დამყა-
რებულია გაუგებრობაზე. იგი სიტუაციური კომიზმის ნიმუშია.
ერთი გულუბრყვილო კაცი ქალაქში მიდის მუქანახევარი
მარილის ჩამოსატანად და რომ არ დააღიწყდეს, განუწყვეტილ
იმეორებს—„მუქანახევარიო“. გზაში შეხვდება გლეხს, რომელიც
ყანას სთესდა და იძახდა „ერთი ათასადო“. მგზავრისგან რომ
მოისმინა „მუქანახევარიო“, გლეხი გაბრაზდა, სცემა მას და უთხრა:
„ერთი ათასად უნდა გეტქვაო“. მგზავრი ახლა ამ სიტყვების გამე-
ორებას შეუდგა. ეს გაიგონეს მკვდრის პირისუფლებმა და საწყალ
კაცს შავი ღლე დააყენეს. ჩვენ ერთი მკვდრის გასვენება გვიკირს
და ეს ათასს გვისურვებსო. აბა როგორ უნდა მეთქვაო,—როგორ-
და ასეთი შემთხვევა უკანასკნელი ყოფილიყოს ამ ოჯახშიო. ამ სიტ-
ყვებით მიმართავს მგზავრი პატარძლის მამრიონს, აქაც სცემს

ზაწყალ კაცს. ასე გრძელდება გულუბრყვილო კაცის ცემა-ტყემა, „იმდენი სცემეს,—გადმოგვცემს იუმორისტი მთქმელი—რომ უკან დაბრუნებული ბინისაკენ ძლივს მოათრევდა ფეხებს“.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე „სამი ყრუს“ ზღაპარში⁸⁰. ყრუ მეცხვარე ერთ კაცს ცხვრის ფარას დაუტოვებს, ცოტა ხანს მიხედვით, მე მალე მოვალო. მეცხვარე საჩუქრად ამ კაცს კოჭლ ცხვარს მიართმევს, დაკალი და ქამო. თურმე მეორეც ყრუ ყოფილა. მან ჩხუბი დაუწყო, ცხვრისთვის ფეხი მე არ მომიტეხიაო. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ერთმანეთს სცემეს. გზაზე ერთმა კაცმა გამოიარა ცხენით. ცხენი გზაზე ენახა. ყრუებმა ცხენოსანს სამართალი სთხოვეს. თურმე ეს ცხენოსანიც ყრუ ყოფილა. მას ეგონა, რომ ესენი ცხენის პატრონებია, დამიპერენო და გაიქცა. ორივე ყრუ უკან გამოეყიდა, რადგან შეშინდნენ, ალბათ, მამასახლისისთან მირბის, რომ გვიჩივლოსო.

გაუგებრობაზეა დამყარებული „ჯანდაბას მიმავალი“⁸¹ კაცის იუმორისტული თავგადასავალი. ეს მოტივი საერთაშორისო გავრცელებისაა და ცნობილია მრავალ ხალხთა ფოლკლორში⁸². ლარი-ბი კაცის ბრიყვ ცოლს ვაჭრები ოქროს კვერცხს გამოსტყუებენ. ქმარი დაედევნება ვაჭრებს, მაგრამ ვერ დაეწევა. დაღლილი მღევარი ერთ მდიდარ ოჯახში შევა, მოსამსახურე ქალი მას წყალს დააღვეინებს და თან ჰკითხავს: „საიდან მოხვალ ძია კაცოვო“,—„საიდან და ჯანდაბიდანო“—უპასუხებს გაბრაზებული გლეხი. მოსამსახურემ ეს სიტყვები ქალბატონს მოახსენა. ქალბატონს ძალიან გაუხარდა. თუ ჯანდაბიდან ხარ მომავალი, ჩემი ძმების ამბავი გეცოდინებაო. ეს კაცი მიხვდა, რომ „ქალბატონი მისი ცოლის ჰკუისა იყო“ და უთხრა:

— „როგორ არა, ჯანდაბას შენი ძმები სახლს აშენებენ და საგანგებოდ დამაბარეს ჩვენს დასთან გამოიარე და ფული წამოგვიღეო“. ქალბატონმა ტომრით გაატანა ფული ჯანდაბაში მიმავალ კაცს. მოვიდა ქმარი და გაიგო თუ არა ცოლის ბრიყვული მოქმედება, სასწრაფოდ, ცხენით დაედევნა გლეხს. გლეხი მოატყუებს ბატონს, წაართმევს ცხენს და სახლისაკენ გაუდგება გზას. დაბრუნებულ ბატონს ცოლი ჰკითხავს:—(ცხენი რა უყავიო?—„ცხენიც ჯანდაბელს გავატანე, მალე მიუტანოს ფული შენს ძმებსო“,—ასე ამთავრებს იუმორისტი მთქმელი ამ საინტერესო ზღაპარს.

მსგავსი სიუჟეტის შემცველია „ერთი აბაზის კვერცხის“ ისტორია და სხვა იუმორისტული ზღაპრები.

9. შედარება-გადაჯერება და მოსწავბული ტყუილი

იუმორისტი მთქმელის მთელი ხელოვნება მიმართულია იქითკენ, რომ მსმენელს საინტერესოდ, მიმზიდველად მოუთხროს და-

უჯერებელი, ფანტასტიური ამბავი. ეს ფანტასტიკა, არ გაქვს ჯადოსნური ზღაპრის ფანტასტიკას. სატირული ზღაპრის ფანტასტიკა დამყარებულია წინასწარ საგანგებოდ შერჩეულ მასალაზე, რომელსაც კავშირი არა აქვს ჯადოსნურ რწმენებთან. სატირული ზღაპრის ფანტასტიკას მთქმელი თუ მსმენელი თავიდანვე უჩუქებს, როგორც ხელოვნურ გაზვიადებასა და გადაჭარბებას. ამის ერთ-ერთი ნიმუშია „ზღაპარი-გამოცანა“⁸¹.

ხელმწიფის თვალუწვდენელ ჯეჯილს ერთი ხარი ორ ლუკმად შექანს, ეს ხარი კედება, ფეხი რომ ერთ სახელმწიფოში ჰქონდა, თავი მეორე ხელმწიფის მიწაზე ედო. მოფრინდა ერთი ყორანი, დაავლო ბრჭყალები ამ უზარმაზარ ხარს და წაიღო, დააჯდა ციკანს რქაზე და დაუწყო ხორცს ჭამა. ყორანმა ბეკი გადმოაგდო. შემთხვევით ეს ბეკი მეცხვარეს თვალში ჩაუვარდა. მთელი ქვეყნის ფრინველები შეუშვეს თვალში, მაგრამ ვერაფერი იპოვეს, ვერც ცხოველებმა გამოიტანეს ბეკი, ბოლოს მდინარეები და ზღვები მიუშვეს, ბეკი ნაპირზე გამოირიყა და მასზე ხალხი დასახლდა, შეიქმნა დიდი ქალაქი. მაგრამ, ბეკზე შემორჩენილ ხორცს როცა მელიამ ჭამა დაუწყო მთელი ქალაქი შეირყა. მელია მოკლა სამი დღის ვაგმა, მელიას ტყავის ნახევარი მთელ ქალაქს ეყო, ნახევარი კი იმ ბიქს კოჭებამდეც არ დაწვდა. ვინ უფრო დიდი ყოფილა—სვამს მთქმელი კითხვას—ხარი, ყორანი, ციკანი, მეცხვარე, ის ძვალი, ის მელია თუ ის ვაგი? (ის ვაგიო იტყვიან).

მოსწრებული ტყუილის ნიმუშია „ობოლი და ქოსა მატყუარა“⁸².

გამომცხვარი კვერი დარჩება მას, ვინც უკეთეს ტყუილს იტყვის. იწყებს ქოსა-მატყუარა, იგი ამბობს, რომ მამაჩემს ფუტკარი ჯავდაო, ყოველ ღამეს თითო თითოდ ვითვლიდითო, ერთხელ ერთი ფუტკარი დაგვაკლდა. დიდი ზნის ძებნის შენდეგ ვნახეთ, რომ ვილაკას გუთანში შეება და ხნავდა, წამოვიყვანეთ, კისერი მოურჩინეთ და მერე ჩვენ ვხნავდითო. ობოლმა უთხრა, რომ ჩვენ ერთი ბატი გვყავდა, იმ ბატივთ ვხნავდით და ვთესდითო. ერთხელ დაგვეკარგა, იმ კაცს დაეპირა თქვენი ფუტკარი რომ დაუქერია და უღელში შეებაო. ბატი ჩამოვიყვანეთ, კისერზე დანაყილი ნიგოზი დავადევით. ამოვიდა მშვენიერი ნიგოზის ხე, ერთხელ კაკალს ბელტი ესროლა მამამ, ბელტი ზემოდ დარჩა და მშვენიერი სათიბი ყანა შეიქნაო. ავდიოდით, ვხნავდით, ვთესავდითო. ერთხელ გამოხტა კურდღელი, მამამ ესროლა ნამგალი, მოედო ფეხებზე და მთელი ყანა სულ გასთიბა, მერე მოეკალით და შეეჭამეთ, ძვალი რომ გატეხე, ქალაქი გამოფარდაო.

— რა ეწერა იმ ქალალდზე?—ეკითხება ქოსა ობოლს.

— „რა და ობოლს კვერი და ქოსას მტვერიო“.

ქოსამატყუარა იუშორისტული ზღაპრის ერთ-ერთი გამოკვეთილი პერსონაჟია. მიუხედავად იმისა, რომ მას ერთგვარი მოხერხება და გამჭრიახობა ახასიათებს, მაინც ყოველთვის მარცხდება. მრავალი ნიმუშიდან მოვიტანთ ერთ იუშორისტულ ზღაპარს—„სამი ძმა და ქოსა მატყუარა“⁸⁵.

ქოსა-მატყუარა მომსვლელს გამოცანას ეტყოდა, ვინც გამოიწნობდა—საკუთარი აქლემით დიდძალ თვალ-მარგალიტს სახლში გაატანდა, ვინც ვერ გამოიწნობდა, იმას თავისას ატოვებინებდა. უფროსი და საშუალო ოცმა სანაძლეოს აგებენ. უმცროსი ოცმა ხსენის გამოცანას და ქოსაც იძულებულია პირობა შეასრულოს, მხოლოდ აქლემს ჩუმად აფრთხილებს, ერთი ქაობია და იქ ჩაწეჭი, არაფრით არ აღგეო, თუ მაინცდამაინც აგაყენეს, სახლში რომ მიხვალ გაიბერე, კარებში არ შეეტევი, გარეთ დაგტოვებენ და ჩემთან გამოიქეციო. აქლემი მართლაც ჩაწეა ქაობში. უმცროსმა ოცმა ვერაგზით ვერ ააყენა იგი. ბოლოს თანასოფელელმა გამოიარა და მას სახლში დააბარა: „ჩემ ცოლს ნახავ, ან ორსული იქნება ან არა, ეტყვი... ან გაგიჩნდება ვაჟი ან არაო, ან გაიზრდება ან არაო, თუ გაიზარდოს, უთხარი, შეაბას ჯურეში და აქ წამოვიდეს, ტალახში აქლემი დამჩა და წავიღოთო“. ამის გამგონე აქლემი წამოხტა და კუნტრუშით გაუდგა გზას. სახლში რომ მივიდა გაიბერა. უმცროსმა ოცმა ცული მოითხოვა: „აქლემი განიერი მოვიდა, გკერდები უნდა ჩამოვთალოვო“. ამის გამგონე აქლემი დაიფუკა და ბოსელში შევიდა.

როგორც აღვნიშნეთ, სატირულ ზღაპრებში მსგავსი პროფესიის გმირები ძმობილდებიან. ისინი ჯერ ერთმანეთს გამოცდიან, შემდეგ კი ერთად მოქმედებენ. მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ისეთ იუშორისტულ ზღაპრებში, სადაც მოქმედ პირებად ცრუბენტელებია გამოყვანილი. ამის, შეიძლება ითქვას, კლასიკური ნიმუშია—„ორი ცრუბენტელი“⁸⁶. ზღაპარში მატყუარა პეტრიკელასა და დათუას თავგადასავალია მოთხრობილი. ისინი ერთმანეთს სურამის გადასასვლელთან ხედებიან (ამ ზღაპარში დასახელებულია მოქმედების ადგილი, გმირთა სახელები). ჯერ ერთმანეთს ატყუებენ, შემდეგ კი ძმობილდებიან. მოჯამაგირედ ყოფნისას მრავალი სასაცილო ამბავი გადახდებათ. ბოლოს ერთმანეთის მოტყუებას თავი დაანებეს, ძმურად, სიყვარულით დაიწყეს ცხოვრება.

ცალკე აღებულ ყოველ ადამიანს, რაღაც ისეთი თვისება აქვს, რომელიც მხოლოდ მას ახასიათებს და სხვას არ გააჩნია. ადამიანის ესა თუ ის ჩვევა, ხასიათი ზოგს მოსწონს, ზოგი კი კიც-

ზაეს მას. ცუდია, როდესაც ადამიანს ახასიათებს სიძუნწე, მეგობრის უპატივემლობა, ამორალური ქცევა და სხვა. სატირიკოსი მთქმელი ასეთ მანკიერებას დასცინის და ამათრახებს. ამ შემთხვევაშიაც მთქმელი უმეტესად შედარება-გადაპარბების ხერხს მიმართავს და უარყოფით თვისებაზე დაცინვა გროტესკამდე აჰყავს.

ზღაპარში „ორი იმპაკი“²⁷ მოთხრობილია ტინისხიდელი და ხიდისთაველი მეგობრების სატირულ-იუმორისტული თავგადასავალი. ხიდისთაველი ისეთი ხასიათის იყო, რომ „გახვერტილი და დაჩეჩქეილი ორგროშიანი რომ ესესხებინა ვინმესთვის, სულამდე ჩაყვებოდა და არავის შეარჩენდა, თუნდაც სამაგიეროდ მთელი ძროხაც მიეღო“. ტინისხიდელმა მეგობარმა ერთი აბაზი ისესხა ხიდისთაველისაგან. გადახდის ვადა სამი დღე დაუდვა. ზუსტად სამი დღის შემდეგ მოვიდა ხიდისთაველი მეგობარი ტინისხიდელთან. მეგობარმა დიდი პატივი სცა და ფულის გადახდის ვადა ერთი თვე დაუდვა. მევალე ერთი თვის შემდეგ კვლავ ეწვია მეგობარს. მეგობარმა ძალიან მოუღუბინა. ასე გაგრძელდა მთელ წელიწადს, სტუმრობაში ტინისხიდელს 10 ქათამი შემოეხარჯა, ღვინოც ბევრი დალია. ბოლოს ცოლს უთხრა: ჩაეწევი კუბოში, როცა მოვა, მიტირებს და იტყვის „ალალი იყოს მაგაზე ჩემი ერთი აბაზიო“, სხვანაირად ვერ გადავთქმევინებთ, მტკიცე სიტყვის კაციაო. მართლაც ასე მოიქცნენ. ხიდისთაველმა დაიწყო ტირილი: „ვამე ჩემო აბაზო, მეც ამ კუბოში ჩამაწვინეთ, მეც ამასთან დამმარხეთ, რადგან ჩემი აბაზი მაგაზე დარჩაო“. ასეც გააქეთეს. ორივე ერთად ჩაასვენეს და კუბო ეკლესიაში დადგეს. შუალამეს მოვიდნენ ქურდები და ფულის გაყოფას შეუდგნენ. ბოლოს ერთი მუქა ოქრო ვერ გაიყვეს. სთქვეს: ვინც ერთი დაკვრით ამ კუბოს მკედრიანად გასჭრის, ოქროც მისი იყოსო. ამ სიტყვების გაგონება და „მკედლების“ გაცოცხლება ერთი იყო. ქურდებმა დაყარეს ფულეები და გაიქცნენ. ტინისხიდელი და ხიდისთაველი მეგობრები დასხდნენ და ფული შუაზე გაიყვეს. ხიდისთაველმა ბოლოს თავისი აბაზი მოსთხოვა. ამ დროს, ქურდებს ერთი ამხანაგი გამოეგზავნათ, ამბის გასაგებად. ბევრი მკედრები გაცოცხლდნენ თუ ცოტანიო. როცა ქურდმა შემოიხედა, ტინისხიდელმა ქუდი მოსტაცა და ხიდისთაველს მიუგდო—აჰა, შენ აბაზში გქონდესო. ქურდი თავპირისმტკრევით გაიქცა და ამხანაგებს მოახსენა:—„იმეო, არიქათ, თავს უშველოთ, იმდენი მკედარი წამომდგარა ფეხზე, რომ ჩენი ფული, როცა გაუყვიათ, თითო აბაზიც არ რგებიან, ერთს დაკლებია და იმასაც ჩემი ქუდი მისცეს აბაზშიო“.

10. დიდაქტიკური სატირულ-იუმორისტული ზღაპრები

ასეთ ზღაპრებში გაკიცხულია სიზარმაცე, წინდაუხედაობა, სიბრიაყე და ა. შ. ზღაპარში—„გლახა შვილი“⁸⁸ გატარებულია ის აზრი, რომ ფულითა და ღვინით შეძენილი მეგობრები ფულთან და ღვინოსთან ერთად ქრებიან.

ერთ მდიდარ კაცს ერთადერთი შვილი ჰყავდა, ისიც მუდამდღე ქეიფობდა და დროს ატარებდა. ბოლოს მამამ უთხრა: მე უკვე მალე მოგვკვდები. შენ ჩემს მიერ დატოვებულ ქონებას გაფლანგავ, საქმე ისე შეგეკენება, რომ თავს მოიკლავ, მაგრამ ერთსა გთხოვ, როცა თავის მოკვლა განიზრახო, ჩადი ქვემოთ სარდაფში, იქ თოკია ჩამოკიდებული და იმაზე ჩამოიხრჩე თავიო. ბიჭს მამის რჩევა იალთან გაუკვირდა: ჩემი ამხანაგები ჩემთვის ფულს კი არა, თავს არ დაზოგავენო.

ასრულდა მამის ნათქვამი. ბიჭი დარჩა მარტოდ. შემოვლია ფული თუ არა, ყველა ჩამოშორდა. გადაწყვიტა თავის მოკვლა. გაახსენდა მამის ნათქვამი და სარდაფში ჩავიდა. თოკში რომ თავი გაუყარა, ზემოდან ფიცარი ჩამოვარდა და აუარებელი ოქრო გადმოცვივდა. დაპატიჟა თავისი ამხანაგები, თან ათი მოკრივე დაიქირავა და ცალკე ოთახში დამალა. ამხანაგებს აცნობა, რომ, თურმე სარდაფში ერთი ოთახი საესე ყოფილა ოქროთი, მაგრამ ნახევარზე მეტი თავგებს შეუჭამიათო. ყველა დაეთანხმა, რომ მართლაც თავგი შეჭამდაო.—„თქვე უნამუსოებო, გუშინ რომ გითხარიო ბეჭი ძაღლმა შემიქამა თქო და იმაზე დამცინეთ, ეხლა რაფერ მეთანხმებით“-ო, ეს თქვა თუ არა, დაუძახა მოკრივეებს და თავიერი ჩამტვრევინა სტუმრებისათვის.

დიდაქტიკურ-იუმორისტულ ზღაპართა ჯგუფს მიეკუთვნება გურიაში გავრცელებული „ზარმაცი კაცის“ თავგადასავალი⁸⁹. ეს არის მკაცრი სატირა საიქიოსა და სამოთხის შესახებ შეთხზულ მითზე. ზარმაცი გაიგებს, რომ ქრისტეს მიერ შექმნილ სამოთხეში ყველა უშრომლად, მაგრამ ბედნიერად ცხოვრობს. გადაწყვიტა იქ წასვლა. მოხერხებული და კკვიანი ცოლი ღმერთის პირით კუბოში მწოლარე კმარს გამოუცხადებს. თუ რა დიდი სამუშაოს შესრულება მოელით სამოთხეში ახლად „მიღებულ“ მკვდრებს. ზარმაცი კუბოდან ამოხტება და სახლში გამოარბის. „ქმარი ახლა ყურადღებით უსმენდა ცოლს—ასკენის მთქმელი—მეტი რა გზა ჰქონდა. დაიწყო მუშაობა. მღვდელს მერი ახლო-საც არ გაჰყარებია“.

დიდაქტიკურ-იუმორისტულია ზღაპრები: „ერთი მანეთის შოვნა“¹⁰⁰ და „ეინც საქმე გააკეთა პურიც იმან ჭამოს“¹⁰¹

პირველი ნოველის აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ მამის დავალების შემსრულებელი ვაჟი მაშინ იგრაინობს ნამდვილ მწუხარებას, როდესაც საკუთარი ოფლით ნაშოვნ ფულს ცეცხლზე სწვავენ—„ახლა კი მჯერა, შეილო, გული ისე დაგეწვა მაგ მანეთზე, რომ ის ნამდვილად შენი ნაშოვნია! ასე ცნელია ფულის შოვნა, იმუშავე და გეწნება, არ იმუშავე და შინშილით მოკედებიო“.

11. „ნაცარქექია“ და „მძლეთა მძლე“

ცხოველთა ეპოსში ყოვლისმძლე ეშმაკობის მოტივმა მოძებნათავისი კონკრეტული ფორმა მელას მოქმედების სახით, რომელშიაც ალეგორიულად გამოხატულია ადამიანის ისეთი მოხერხება, რომლის ძალით სუსტი იმარჯვებს ძლიერზე.

საკუთრივ სატირულ ზღაპრებშიაც დაისვა საკითხი აღნიშნული მოტივის კონკრეტულ სახეში ჩვენების. ასეთი ცდები, ზოგჯერ მეტად საყურადღებო და საინტერესო, ჩვენ გვაქვს შემდეგ ზღაპრებში: „ნასია“¹⁰², „კომბლე“¹⁰³, „ხუთკუნჭულა“¹⁰⁴, „ზარმაცი“¹⁰⁵, „ჩიტის საჩუქარი“¹⁰⁶, „მძლეთა მძლე“¹⁰⁷ და სხვა.

„მძლეთა მძლეში“, „ნაცარქექიას“ შემდეგ, აღნიშნული მოტივი ყველაზე სრულყოფილად და განზოგადოებული სახით არის წარმოდგენილი. „ნაცარქექიაში“ ყოვლისმძლე ეშმაკობის მოტივმა ადექვატური გამოვლენის კლასიკური ფორმა მიიღო და ერთგვარად გაბატონდა მსგავსი სიუჟეტის შემცველ სატირულ ზღაპრებზე. მას მეტოქეობას მხოლოდ „მძლეთა მძლეს“ სატირულ-იუმორისტული თავგადასავალი თუ გაუწევს.

ნაცარქექიას ა. წერეთელი მსოფლიო მნიშვნელობის ტიპად თვლიდა. ამ სატირულ-იუმორისტულ ზღაპარში გამოხატულება პოვა გმირული ეპოსის საპირისპირო თვისებამ, მოწინააღმდეგის დამარცხება არა ძალით, პირისპირ შებმითა და ვაჟკაცობით, არამედ მოხერხებული მოქმედებით, კეთით. ეს არის ცნობილი ანდაზის—„ხერხი ჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“—ერთგვარი გაშლა-გაფართოება, მისი სიუჟეტურ ფორმაში ჩამოსხმა. ძლიერი საგმირო ტრადიციის მქონე ქართულ ხალხურ ეპოსში აღნიშნული შინაარსის ისეთი ფორმით გადმოცემა, სადაც გამორიცხული იქნებოდა სატირულ-იუმორისტული სიტუაციები, შეუძლებელი იყო. ნაწარმოების შინაარსი თავიდანვე განსაზღვრავს და მიუთითებს თხრობის სატირულ-იუმორისტულ ფორმაზე. „ნაცარქექიაში“ განსახიერებულია საერთოდ ზარმაცი, მაგრამ მოხერხებული ადამიანის.

თვისებები. ქართულმა ხალხურმა შემოქმედებამ ზარმაცების, ნაცრის მქექავეების მრავალი სახე შექმნა. თვით სათაური „ნაცარქექია“ მიუთითებს, რომ გმირი ზარმაცია, კერასთან მიჯაჭვული, ნაცრის მქექავი. მასში იგულისხმება არა მარტო ის პიროვნება, რომლის შესახებ ლაპარაკია ცნობილ „ნაცარქექიაში“, არამედ ყველა ზარმაცი, უძლური და ქონდრის კაცები, რომლებიც, დროდადრო, ხერხის მომარჯვებით, საგმირო საქმეებს ჩადიან. თვით ნაცარქექია და მძლეთა მძლე არ არიან სატირულ-იუმორისტული ტიპები. სატირასა და იუმორს ქმნის ის გარემო, რომელშიაც ასეთ ქონდრის კაცუნებს უხდებათ მოქმედება და თავიანთი მოხერხებით ისეთ საქმეებს აკეთებენ, რაც ამირანსა და როსტომს შეუძლებელი. ხალხური სატირისა და იუმორის მახვილი მიმართულია ბრიყვი და მოძალადე დევების, მეფის მოხელეებისა და ღვით მეფეების წინააღმდეგ. თუ ჯადოსნურ ზღაპრებში უმცროსი ვაჟი ყოველთვის დადებითად არის გამოყვანილი და მის წინააღმდეგ მოქმედებენ უფროსი ძმები, სატირულ ზღაპრებში უმცროსი მამა უმეტეს შემთხვევაში ზარმაცად გვევლინება. მას რძალი ან მამა სახლიდან გააგდებს, შინ არაფერს არ აკეთებ და ჩვენ ვერ შევინახეთო. ეს არის ერთგვარი ხერხი სატირულ-იუმორისტული ზღაპრისა. სადაც გმირი თავიდან ყოველთვის არახელსაყრელ მდგომარეობაშია ჩაყენებული, მაგრამ შემდეგ ის თავის მოხერხებით ამარცხებს ყველა მოწინააღმდეგეს და იწყებს ბედნიერ ცხოვრებას. ნაცარქექია ძმამ და რძალმა გააგდეს სახლიდან. მძლეთა მძლევ ძმებმა გააგდეს, „შენ საცოლეთ მაინც არ ვარგხარ, ქონება რათ გინდაო“. ნაცარქექია ამარცხებს ცხრა მამა დევს და მათ ქონებას ინარჩუნებს. ჩაფანო ძლევს გოლიათს და მეფის ქალს ირთავს ცოლად. ორივე გმირი ციცაბოზე მოცეკვავე ჯამბაზის მსგავსად სიცოცხლეს ბეწვის ხიდზე დებს. საქმარისია სულის შებერვაც კი, რომ ნაცარქექია და ჩაფანო ჰაერშივე გაქრენ, მაგრამ ენგელსის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „გასაოცარი კომიკური სიტუაციები“ ისეთი ტაქტიკით არის დახატული, რომ მთქმელს, ამ ხიდზე, გმირებთან ერთად, მკითხველი თუ მსმენელიც შეუმჩნევლად გადაჰყავს.

ნაცარქექია ნახავს უზარმაზარ დევს, რომელიც მდინარეს დასწაფებია, შეშინდა, მაგრამ მან არ იცის სხვა გზა, მხოლოდ ამ გზით უნდა იაროს წინ, რადგან სახლში გაანჩხლებული რძალი ეგულება მას. ნაცარი, სადგისი და კყლინტი ყველი ბრიყვი გოლიათის თვალში ნაცარქექიას უძლიერელ გმირად აქცევს.

ასევე ჩაფანოს, რომელსაც ხანჯალზე შემთხვევით წარწერილი ჰქონდა „მძლეთა მძლე“, სამეფოში განთქმული ყაჩაღების წი-

ნაშე ნამდვილ მძლეოთა მძლედ აქცევს. მისი გმირობის შესახებ წინასწარ შეიქმნა მითი და მეფის ყურამდეც მიაღწია. ნაცარქექიას გმირობა დევმა იმებს გაზვიადებულად გადასცა. როცა ყველამ თავის თვალთ ნახა, რომ ნაცარქექიამ ლეონის მოტანა განიზრახა იმ ქვეყრიტ, რომელიც ცხრა ემა დევმა ძლივს ჩადგა, ნაცარქექიას უძლეველობა დადასტურებულად ჩაივალეს და ძლიერ შეშფოთდნენ. სადილის დროს ერთი დევი დაახველებს, ნაცარქექია ზემოთ პერს მიეკვრება:— „როგორ გაბედეთ ჩემ წინ დახველება, ეს წკებლა უნდა ჩამოვიღო და სულ გვერდები ავიწვათო“. შეშინებული დევები დასტოვებენ სახლ-კარს და ცხრა მთას იქით გადაიქარგებიან. ჩაფანოსაც მსგავს სიტუაციაში უხდება მოქმედება. გარეული ტახის მოსაკლავად წასული ამხანაგები ჩაფანოს ერთ ადგილას დააყენებენ. შეშინებული მძლეოთა მძლე ხეზე აღის, ტახი ჩამოუვლეს მას და შიშისაგან ხიდან ჩამოვარდნილი ტახის ზურგზე აღმონდნება. ამხანაგები მისცვივდებიან და კომბლებით თავს გაუტეხავენ ნადირს. ჩაფანო გაბრაზდა: როგორ გაბედეთ, რომ თქვენ ღორი მოჰკალით, მე იგი ცოცხლად უნდა დამეკიროაო. ტახის მოკრილი თავი ყაჩაღებმა ხელწიფეს გაუგზავნეს და თან შეუთვალეს: ჩვენს დევნას თავი დაანებე თორემ ინანებო, ისეთი ამხანაგი შემოგვემატა, რომ ეს ტახი ცალი ხელით დაიჭიროაო, ყველა მძლეოთა მძლეზე ლაპარაკობდა, „მდეგეა ცილაო“, „ტყვიას ხელით იჭერსო“. მართლაც ხელმწიფემ და მისმა ვეზირებმა ყაჩაღების დევნას თავი დაანებეს.

ჩაფანო მოხერხებით კლავს ხელმწიფის მოწინააღმდეგე გოლიათს. „გახარებულმა ხელმწიფემ ხელათ გადასწერა ჯვარი მის გოგოზე და მთელი ტახტიც დაულოცა... მისი ამხანაგები ვეზირებათ დაიყენა“.

თუ ჩვენ თვალს გადავავლებთ დონ-კიხოტის სატირულ-იუმორისტულ სახეს, ვნახავთ, რომ გარემო, რომელშიაც ვლინდება გმირის მოქმედება, გონიერია, ჩვეულებრივი, სატირისა და იუმორის მახვილი მიმართულია თვით გმირის მიმართ, რომელსაც ყველაფერი უკუღმა ეჩვენება. თუ ეს ანალოგია ძალიან შორეული არ არის, მძლეოთა მძლე და ნაცარქექია საკუთრივ არ არიან სატირისა და იუმორის ობიექტები. აქ, სატირულ-იუმორისტულ მდგომარეობაში ჩაყენებულია ობიექტური გარემო, რომელიც უგუნურია, ამდენად ამ ორ ნაწარმოევში სატირის ობიექტია უგუნურება, სიბრიყვე, უხეში ფიზიკური ძალა, რომელიც გაბატონებული კლასის თვისებას შეადგენს.

სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ პოეზიაში

ქართული ხალხური პოეზია ქართველი ერის ცხოვრების ერთ-ერთი უტყუარი სარკეა. ამ პოეზიის ბრწყინვალე ნიმუშებში ჩაქსოვილია ქართველი კაცის მაღალი და წმინდა იდეალები, მისი სიხარული და მწუხარება, დამარცხება და გამარჯვება.

მიუხედავად მძიმე ისტორიული განსაცდელისა, უკეთესი მომავლის ნათელი რწმენა მშრომელ ხალხს არასოდეს არ დაუკარგავს. საუკუნეების მანძილზე სიკვდილ-სიცოცხლის მიჯნაზე ყოფნამ თავისებური კვალი დააჩნია ხალხურ პოეზიას:

განა ლალი ვარ რომ ვმღერი,
გულისა დარდსა ვიქარვი,
ვინც ჩემზე იტყუო „ლალია“
ჩემსაგეთ ლალიმც ის არი,
ძმასაც მაუკვლენ ლექები,
მამას—ნასროლი ისარი¹⁰⁰.

განუზომელ სევდასა და მწუხარებას პატარა ერის დიდი გული არა მარტო იტევდა და აქარვებდა, იგი ამგვარ ტანჯვას დასცინოდა კიდევაც:

ეს ჩემი გული ორია, ერთში წვიმს ერთში დარია,
ავტირდე—შევეყრი ღრუბლეცა, რომ გავიცინო—დარია,
ეს ერთი გული მეტყოდა, მოკვდი. რათა ხარ მთელია,
მეორეც ამას. ამბობდა: იყავ, აჯაერე მტერია¹⁰¹.

გარეშე მტრებით წვეწოროებული და სოციალური ჩაგვრით გაწამებული მშრომელი ხალხი მიჯაჭვული ამირანის, მოყმისა და ვეფხის ბაღადის გვერდით, კმნიდა მტრის გასაჯავრებელ ლექსებს, სიმღერებს, გულის დარდის გასაქარგებელ პოეზიას. და ეს სატირულ-იუმორისტული განწყობილებაც, უაღრესად ლირიკულ და ლირო-ეპიკურ განწყობილებასთან ერ თად, როგორც დღე და ღამე, განუწყრელი თანამგზავრები გახდა ქართული ხალხური პოეზიისა.

1. ქართული ხალხური სატირულ-იუმორისტული პოეზიის თემატიკა

სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში, პოეტური ნიმუშების მიხედვით, განხილული აქვს დოც. გ. კიკნაძეს თავის შრომაში „ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის“¹¹⁰. იგი ქართული ხალხური პოეტური სატირის კლასიფიკაციისას ოთხ თემატიკურ ჯგუფს გამოყოფს: 1. საყოფაცხოვრებო სატირა, 2. სოციალურ-პოლიტიკური სატირა, 3. „რელიგიური“ სატირა და 4. იუმორი ცხოველებზე¹¹¹.

ცალკეული თემატიკური ჯგუფის დახასიათებისას მკვლევარს მოყავს სათანადო ნიმუშები და მეტად საგულისხმო დასკვნებს აკეთებს. განსაკუთრებით საინტერესო დაკვირვებას იძლევა ავტორი ხალხური სატირულ-იუმორისტული შემოქმედების მხატვრული ზერხების დახასიათებისას. ყოველივე ეს ჩვენს მიერ სათანადოდ არის გათვალისწინებული, მაგრამ ჩვენ მაინც შევეცადეთ ახლებურად, ფოლკლორისტის პოზიციებიდან შეგვეხედა აღნიშნული საკითხებისათვის.

2. სოციალური გოროტეზისა და კლასობრივი ჩაბმის ამაახველი სატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერები

ამ ტიპის სატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერებიდან ცალკე ჯგუფად უნდა გამოიყოს: ა) სატირა და იუმორი უცხოელ დამპყრობლებზე, ბ) სატირა და იუმორი ბატონების, მოხელეებისა და ვაჭრების წინააღმდეგ, გ) სატირა და იუმორი სასულიერო პირებზე, დ) პოლიტიკური სატირა.

ა. სატირა და იუმორი უცხოელ დამპყრობლებზე

საქართველოს მშრომელი ხალხი განუწყვეტელ ბრძოლებს აწარმოებდა უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ. ამ ბრძოლებში იქედებოდა მათი სულიერი სიმტკიცე და გაუტეხელი ნებისყოფა. მოძალადის დაცინვა, მისი სატირულ-იუმორისტული დახასიათება ერთგვარ კანონად იქცა ხალხურ პოეზიაში. სამწუხაროდ, აღნიშნული ტიპის ნაწარმოები, XVIII საუკუნეზე აღრიხნდელი, შემონახული არ არის. XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში ერეკლე II-ის ბრძოლა ნურალი-ბეგისა და აბდულ-ბეგის წინააღმდეგ ხალხურ პოეზიაში ასახულია სატირულ-იუმორისტული თვალით. ლექების ყოველდღიური თარეში საქართველოს მიწა-წყალზე მოსვენებას არ აძლევდა მშრომელ ხალხს. ლეკიანობა დიდი უბედურება იყო ჩვენი ქვეყნისათვის. ლეკიანობის ამსახველ ლექს-სიმღერებში სისხლისა და ცრემლის ზღვა დგას, მაგრამ სატი-

რისა და იუმორის ბასრი მახვილი სახალხო მთქმელებს აქაც დროზე მოუმარჯვებიათ. მოძალადე მტრის სახე დაკნინებული და დამცირებულია. იგი სასაცილოდ არის დახატული. ეს მიღწეულია თვითდაცინვის ხერხის გამოყენებით, რომელიც ასე მდიდრად არის წარმოდგენილი ფშავ-ხევსურულ პოეზიაში¹¹². ამ შემთხვევაში დაცინვის ფორმა სატირაა, ლექების ბელადები ტრაბახსა და შიშველ მუქარას მიმართავენ. ასეთი მკვეხარების შესახებ ხალხურ პოეზიაში ნათქვამია: „არ ვარგა ქალთა მიმყოლი, ჩალად არა ღირს მკვეხარი, რო გასქირდება შადგება, როგორც ურემში მკლე ხარი“, სწორედ ამ თვალსაზრისით არიან დახასიათებულნი ნურალი-ბეგი და აბდულა-ბეგი. ნურალი-ბეგის (იგივე მუცალის) შესახებ „ახალი ისტორიის“ ავტორი წერს: „ხოლო წელსა 1751, სქკ: უმა: მოვიდა ნურალი-ბეგ, ავარელი (ესე იგი ბატონი მუცალი) ფრიადითა მხედრობითა და მოადგა მჰადისჯვარს; გარნა ერთმან მოხუცმან დედათაგანმან დაუწვა მათ შვიდი საფარი მიტანილი ციხესა ზედა. სწლიეს მუნ მეფეთა მათ და მოსწყვიტეს ფრიადი ლეკნი, და სირცხვილელეული უკან იქცა სახლადვე თვისა“¹¹³. ამ ამბავთან დაკავშირებით მესტიელებს შეუქმნიათ იმპროვიზირებული ლექსი¹¹⁴, სადაც ლექების ბელადი, ამ შემთხვევაში ნიკო, დახასიათებულია სატირული ფერებით:

ნიკომა სთქვა: სარდალი ვარ, თუ რომ ჩემი გაიგება,
 შვიდი დღე და შვიდი ღამე, დაჯდა წვეო შაილება,
 თუ გორის ციხე ავიღეთ, ქართლი ჩვენი შაიქნება,
 მჰადისჯვარს რომ მივატანეთ, საქმე მაშინ გაქირდება,
 იქ რომ ბებერნა საქმე ჰქნა, ის არ უქნია სხვასაო,
 ორი ბელადი მოგვიკლა, მთელ შაჰრილ დაღისტანსაო,
 მესამე რო გამოვიდა, დახე იმ ჰყუა მდგარსაო!
 ესროლა თავის მაჟანი, მოარტყა შუა ძვალსაო,
 იზისი კამა ქელები, მჰადისჯვარს ედო თავსაო,
 ღმერთო, აცხონე ბებერი, წავიდა თავის გზასაო¹¹⁵.

ლექსის დასაწყისშივე აღებული სატირული ტონი ბოლომდე შენარჩუნებულია. ეს მიღწეულია იმით, რომ მჰადისჯვარელი დედაკაცის გმირობაზე მოგვითხრობს თვით ლექების მკვეხარა ბელადი, რომელსაც დედაბერმა ორი გამოჩენილი სარდალი მოუკლა.

ნურალი-ბეგისათვის ხალხს „ტარაბუა ბელადი“ დაურქმევია.. ერთ-ერთ ლექსში მუცალას (იგივე ნურალი-ბეგის) შესახებ ვკითხულობთ:

მუცალამ ჯარი შეყარა, პირიქით დაღისტნისა,
 წამოვიდა და ჩამობტა, ჩვენი ალაზნის პირსა,
 ეს ტარაბუა ბელადი, რა მალლა-მალლა ხტისა,
 თოფი უქირავეს სიათა, მუქით წამალსა ყრისა¹¹⁶.

მოძალადე, მკვეხარა ბელადის ტიპიური წარმომადგენელია
აბდულ-ბეგი. სატირული ლექსის ბალადისებური მოსხლეტით დაწყება
თავიდანვე განსაზღვრავს მთქმელის განწყობილებას:

ა ბ დ უ ლ ა ძ ე შეიკაზმა, ჯაჭვითა და ჯინჯილითა,
მას საოჟრად ჯარი მიჰყავს, ნალარა და წინწილითა,
მეფე ერეკლემ გაიგო, გადაბრუნდა სიცილითა,
—მე შენ, მეფეო, მოგიკედე, ვერ გაგხეთქო სირბილითა¹¹⁷.

დამპყრობელი აზატ-ხანის შესახებ სატირიკოსი მთქმელი
ამბობს:

ისეთი გარბის აზატ-ხან,
როგორც ხორასნის ჩაფარიო¹¹⁸.

ერეკლეს მიერ ძლეულმა

ხუნძახმა ცხენსა მიმართა,
მუხლი ვერ გაიტანაო,
კუდ ქვეშა სდებდა ლაჯამსა
თავი სად დაემაღლო¹¹⁹.

მთქმელი აზატ-ხანის პირით გადმოგვცემს:

—რას მომდევ გურჯო ერეკლე,
რა მიმაქ შენი დავლაო,
ყველა მანდ გამაშვებინე,
თოჯი და ჯაბარ-ხანაო,
იმდენი არა მიმდევს-რა,
სადილი ეკამო ხევალო¹²⁰.

ამის შემდეგ ნათელი ხდება თუ რა ამაო და უსაფუძვლო
იყო აზატ-ხანის ტრაბახი, მისი შიშველი მუქარა: „აქ მე ვარ, სტა-
ბულს-ხონთქარი, ყვენი ჩემთან რა იყო“¹²¹. ხალხი დასცინის
მტრის მხარეზე გადასულ უფლისწულ ალექსანდრეს. ომარ-
ხანის მიერ გათამამებული ჯარი ამაყად მოიწევს თბილისისაკენ,
ალექსანდრეც გახარებულია, მაგრამ მის საზეიმო განწყობილებას
ერეკლე მალე ჩაშლის, ამარცხებს მტერს,—სამშობლოს მოღალატე
ბატონიშვილი „მარგალიტის ცრემლსა ღერისა“-ო, ამბობს მთქმე-
ლი ირონიით.

ამოტირდა ალექსანდრე,
მარგალიტის ცრემლსა ღერისა,
აბა რისთვის ეულალატე,
მეთეს მამაჩემის შვილსა...
რატო არ ვიჯექ თელავში,
ღვინით არ ვიბანდი პირსა¹²².

თავხედ, ყაჩაღ ომარ-ხანს, ერთ ლექსში, მთქმელი ასე მიმართავს:
მაშაძალო ომარ-ხანო,
რატომ გუთანს არა ჰხნამო,
არ დათესამ ქერის პურსა,
არ დაჯდები, არა სკამო¹²³.

დამპყრობი კოხტა-ბელადის მკვლელი მეფე ერეკლე იუმორის
ობიექტი გამხდარა, გახარებული სახალხო მთქმელი ასე მღერის:

ერეკლეს ბატონისშვილსა, პირს მზეი ჟუსსებრისა,
მაჟკლავს კოხტა ბელადი. გლეხი აო კადრებისა¹²¹.

მოთარეშე ლეკების მეთაური, რომელმაც შილდელები ააწი-
ოკა და ააოხრა, დახასიათებულია, როგორც „მინდვრის მწყერი“,
ასეთი ირონია მთქმელის მიერ საგანგებოდ არის შერჩეული:

იმ კერპი ბელეჩიშვილსა,
უქებენ ხელსა, ფეხსაო.
თავი მიუგავს ბულაურს,
ფეხები მინდვრის მწყერსაო¹²².

სატირულია ციციანოვისა და განჯის ხანის გაბაასება. საომ-
რად გამზადებული, გაცოფებული ციციანოვი განჯის ხანს უთვლის:
„შენი ნახეა მომენატრა, ნახეა შენი თვალებისა“.

განჯის ხანმა შემოუთვალა,
შინ გახლავარ კოკლო ზაქო,
შენ კარი ღია გეგონა,
მაგრამ დაკეტილი მაქო,
დაჯექი და ილიტინე:
ალალ-მაქო, დალალ-მაქო¹²³.

უშუალო, მაგრამ ძლიერი სატირული საღებავებია შერჩეული,
ერთი ამოსუნთქვით, თითქმის, ყველაფერია ნათქვამი. ასეთი მონა-
კვდინებელი დაცინვა, რომლის იქით არაფერი რჩება, თავის ძალა-
ში მტკიცედ დარწმუნებულ ხალხს შეუძლია.

თვითდახასიათება, რომელიც სატირის გავრცელებული ხერხია,
ფართო მასშტაბით არის გამოყენებული დატყვევებული მოწინააღ-
მდეგის სულიერი მდგომარეობის გადმოსაცემად. თათარი მუსა
ასე მიმართავს გულად ქართველ მეომარს:

—ნუ მოკლავ შენი ჭირიმე, შენ გენაცვალოს მუსაო...
არაბულ ცხენსა მოგართმევ...სევადით შეკახმულსაო,
შეჯექ და თან წამოყვანე, შენ გენაცვალოს მუსაო,
შეჯექ და წამოვიყვანე, ქალაქში აცხობს პურსაო¹²⁴.

გროტესკულია ლაჩარი, მშიშარა მოწინააღმდეგის დახასიათება.
სამაგიეროდ ქართველი მეომრის დიდ სულგრეელობაზე, მის ჰუმან-
ურ თვისებაზე მოკლედ, მაგრამ ყველაფერია ნათქვამი: „შეჯექ
და წამოვიყვანე, ქალაქში აცხობს პურსაო“. ასეთი დანდობა, და-
მარცხებულის შებრალება ქართველი კაცის თვისება იყო.

„ყარალამაზის“ სატირული ლექსი ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუ-
შია იმისა, თუ როგორ შორს იყო ოფიციალური მთავრობა მშრო-

მელი მასებისაგან. მოთარეშე ბორჩალოელ ყაჩაღს, რომელიც ავიწროებდა ხალხს, კლავს მშრომელთა წრიდან გამოსული ღარიბი მწყემსი. ამით გახარებული სახალხო მთქმელი ამბობს:

...თოფ დაჰკრა ყარალმანსა, ძაღლივით აღებს ყბასაო,
სისხლსა სჩქედს ბორჩალოელი, როგორც ბორბალი წყალსაო¹²⁹.

იქვე მთქმელი ასე მიმართავს ოფიციალურ ხელისუფლებას:

დაეწვას საწერ-კალამი, ნიკალას სამართალსაო,
ყარალმანის ნამკვლელსა, რათ არ აძლევნ ჯვარსაო:
ის რომ მოეკლა სტრაენიკსა, გახდიდნენ აფიცარსაო¹³⁰.

ლეკების წინააღმდეგ ბრძოლის ამსახველ ლექსებში სატირულ მიზანს ემსახურება სტერეოტიპული გამოთქმები: „ისე ავკაფე ლეკები, როგორც ბოლოკა მხალია“¹³¹, „თოფ დასცა ლეკის ბელადსა, შაშვივით აღებს პირსაო“, „პირს მატლი გადმოდისაო“ და ა. შ.

მოთარეშე ლეკების წინააღმდეგ მებრძოლმა თითო ქართველმა ათ-ათი ლეკი მოკლა. იუმორს იწვევს ის ფაქტი, რომ სახალხო მთქმელი თითქოს სწუხს, რომ „მეტი არ შეხვედრიათო“.

თრიალეთს ყარაულებსა,
ლეკები დახვედრიათო,
ზოგსა მოუკლამ ათ-ათი,
მეტი არ შეხვედრიათო¹³².

მწყემსი გელა კლავს ლეკების ერთ ბელადს, მეორე გაიქცა, მაგრამ დაედევნა და დაიჭირა. ამ შემთხვევაში ლეკების ბელადის სახელის კნინობითი ფორმით ხმარება სატირულ მიზანს ემსახურება.

ლეკებს მოუკლა ბელადი, შამილა ჰგდავის
მკედარია,

მეორე ლეკის ბელადი გაიქცა, როგორც
ქალია,

წამოეწია მგელაი, წაგდებინა თავია¹³³.

აღნიშნულიდან შეიძლება დაეასკვნათ, რომ უცხოელი დამპყრობლების სატირული დახასიათება ქართულ ხალხურ პოეზიაში ერთობ გავრცელებული მოვლენაა.

ბ. სატირა და იუმორი ბატონების, მოხელეებისა და მაჰრების წინააღმდეგ

როგორც სატირულ ზღაპრებში, ისე ხალხურ პოეზიაშიც, სატირისა და იუმორის მახვილი პირველ რიგში მიმართულია ადგილობრივი მზავრელების, მებატონეების, მეფის მოხელეების, სასულიერო პირების, ვაჭრების და სხვათა წინააღმდეგ.

სატირული ფერებით არის დახასიათებული ზურაბ ერისთავის სისხლიანი ლაშქრობა თავისუფალი ფშავ-ხევსურეთის დასაპყრობად. ხარბი და გაუმძლარი ერისთავი ყოველ ღონეს ხმარობდა მიზნის მისაღწევად. იგი დახასიათებულია, როგორც უმეცარი, ხოლო, როგორც ცნობილია, ყოველი უმეცარი არის თავხედი, გულზვიადი და ტრაბახა. რა აწუხებს ზურაბს?—კითხვას სვამს მთქმელი და თვითონვე პასუხობს:

ზურაბს ჯავრი ჰკლავს ორისა,—

ზენ—მთისა, ქვემოთ—ბარისა,

ხევსურეთს—კორმეშაისა,

ფშავში—ლაშარის ჯვარისა¹²².

სიხარბემ, მელასი არ იყოს, ერისთავს ყველაფერი დააკარგვინა. როგორ დინჯად, რა სიამაყის გრძნობით გადმოგვცემს ფშაველი მთქმელი ზურაბის იმედების გაცრუებას. როგორ ამცირებს და აკნინებს მის გულზვიადობას, რა მშვიდად დასცინის მის თავხედობასა და სიხარბეს:

აკი გითხარა, ზურაბო—ფშაველების ხელი სენია!

შენ ეგ არ დაგიჯერებავ, არც არა მოგისმენია,

ორწყალში ჩამოგივლია, ხალიჩა მოგიფენია,

მანდ მოგივიდნენ ფშაველები, დღე დაგაყენეს ცხელია,

სირბილით ჩამოგავლიეს არაგვის ჰალა გძელია...

თვალივს ყელში რო მოხველ, მანდ მოგაგონდა ცხენია¹²³.

ასეთივე ტონით, უფრო მკაცრად და დაუნდობლად დასცინიან ზურაბის მოქმედებას ხევსური მთქმელები. ყველა ხევსურისა და ფშაველის გულისნადები იუმორისტმა მთქმელმა ორ სტრიქონში გადმოგვცა:

ხევსურეთშია, ზურაბო, ვერ იქამ ერისთობასა,

გაგიწვრილდების კისერი, ვერ შესძლებ ქვეითობასა¹²⁴.

ზურაბის ჯართან ფშავ-ხევსურების ბრძოლის ეპიზოდი ასეა გადმოცემული:

მანდ მავლენ ფშაველ-ხევსურნი, ზურაბიც მაშავდებისა...

ერისთვის აზნაურებსა, ყორნებ ბწყლით ეზიდებისა¹²⁵.

ზურაბ ერისთავთან ერთად, ხალხმა გაკიცხა გივი ამილახვარის თაღლითური მოქმედება. იგი მედროვე მეებატონე ყოფილა.

შე გიო ამილახვარო, გუნება თაღლითიანო,

ხან აქეთა ხარ, ხან იქით, საითაც კარნი ჰქრიანო¹²⁶.

ამილახვარის შთამომავალნიც სასტიკი და ბოროტი მეებატონეები ყოფილან. ხალხურ პოეზიაში მათ წინააღმდეგ განუწყვეტლივ იკმნებოდა სატირული ლექსები. ერთ-ერთ ლექსში ვკითხულობთ:

ამილახვარის შვილსაო, არ დავაძინებ ძილსაო,

დღისით დავპარავ ნახირსა, ღამით ცოლსა და შვილსაო¹²⁸.

„ძალღია ამილახვარი კაცი არ შეეცოდება“-ო¹³⁰, ამბობს გაბოროტებული მთქმელი. ლექსში—„ამილახვარი ჩაძალდა“¹⁴⁰ შესანიშნავად არის გადმოცემული მებატონის გაუმძლარი ბუნება:

რა გინდა ამილახვარო,
ჩატუ არ ჩამომშორდები,
კაცი ვარ ხუ არ ჩამულაპავ,
კაცი ხარ ჩატომ ღორდები.

საერთოდ, აღმოსავლეთ საქართველოს ზეპირსიტყვიერებაში სატირისა და იუმორის განსაკუთრებული ობიექტი გახდა ზურაბ ერისთავი, ამილახვარი, მუხრან-ბატონი და ზაალ ბარათაშვილი.

ხალხურ პოეზიაში მებატონის ყველაზე გამოკვეთილი სატირულ-იუმორისტული სახე მოცემულია „არსენას ლექსში“ ზაალ ბარათაშვილის სახით. „არსენას ლექსი“ ხალხური იუმორის ერთ-ერთი შესანიშნავი ნიმუშია. იგი სატირულ-იუმორისტული ტონით შეთხზული სოციალური ტრაგედიის ამსახველი პოემაა. ამ პოემაში კლასობრივი მტრის მიმართ დამყარებულია არა მკვეთრად გამოხატული სერიოზული თხრობის ტონი, არამედ აბუჩადამგდები, დამცინავი განწყობილება, რომელიც გაბოროტებასა და აღშფოთებაში არ გადადის. ამიტომ არის, რომ თხრობის ტონი „არსენას ლექსში“ განსხვავდება მსგავსი თემატიკის შემცველი ვრცელი ლექსებისაგან. ეს შეპირობებულია იმითაც, რომ „არსენას ლექსი“ შექმნილია მესტვირეთა წრეში, ხოლო მესტვირული პოეზიის ძირითადი რეპერტუარი სატირულ-იუმორისტულია. სატირა და იუმორი მესტვირული პოეზიის განუყოფელი ნაწილია. სწორად შენიშნავს დოც. გრ. კიკნაძე, რომ „არსენას ლექსი“ თავიდან ბოლომდე სატირულ-იუმორისტული ტონით არის შესრულებული“-ო¹⁴¹. ამჟამად ჩვენ არ შევუდგებით „არსენას ლექსის“ დაწვრილებით ანალიზს, აღვნიშნავთ, რომ სატირულ-იუმორისტული განწყობილება, რომელიც დამყარებულია პოემის გმირებსა და მთქმელ-შემსრულებელთა შორის, კიდევ უფრო ხელშესახებად გამოკვეთილს ხდის არსენას მხატვრულ სახეს. არსენაში განსახიერებულია გლეხობის შინაგანი გამბედაობა და უძლეელობა. იგი ყოვლისშემძლეა, საქმარისია აქეთ-იქით გაჰკრას წიკიპურტებიც კი, რომ ყველგან სამართლიანობა დამყარდეს. არსენა წარმოდგენილია ისე, თითქოს მთელი ქვეყნის მფლობელი იყოს და ამ თავის სამფლობელოში თავისუფლად დააბიჯებდეს. მისთვის საჭირო არ არის სისხლის ღვრა, რადგან ყველაფერი მის სურვილს უნდა დაექვემდებაროს.

ამგვარად, XIX საუკუნის 40-იან წლებში ჩვენ გვაქვს სატი-

რულ-იუმორისტული ტონით შეთხზული სოციალური ბოროტების ამსახველი პოემის შესანიშნავი ნიმუში. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ ხალხის პოეტურ აზროვნებაში სატირულ-იუმორისტულ განწყობილებას დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი. ეს იმის მაჩვენებელიცაა, რომ ასეთი ნაწარმოებები სოციალურ და კლასობრივ ბოროტებაზე, უფრო ადრე, ხალხურმა პოეზიამ შექმნა, ვიდრე მწერლობამ.

თავად აზნაურობის სატირულ-იუმორისტული დახასიათება განსაკუთრებით გაძლიერდა რეფორმის შემდგომი პერიოდის ხალხურ პოეზიაში. ბატონ-ყმობის გაუქმებამ იურიდიულად გაათავისუფლა ყმები. კაპიტალიზმის განვითარებამ, ვაჭართა კლასის წარმოშობამ თავად აზნაურთა პრივილეგიური უფლებები დააქვეითა, დააქნინა და დაცინვის ობიექტად აქცია. მანიფესტის გამოცხადებას ხალხი პირველად აღფრთოვანებით შეხვდა.

იმპერატორმა—ხელმწიფემ
გაგვხადა თანატოლები;
მოახლეები დათხოვდნენ
კადს აცხოვს კალბატონები¹⁴².

ცნობილია ვრცელი ლექსი ბატონყმობის გაუქმებასთან დაკავშირებით შექმნილი, რომელიც ფართოდ იყო გავრცელებული კახეთში, ქართლში, იმერეთსა და გურიაში¹⁴³.

აქ რეფორმის შემდგომი პერიოდის მეზატონეების განწყობილება გადმოცემულია იუმორისტული ტონით. გამოყენებულია „არსენას ლექსის“ რიტმი:

...ეს თავადებმა გაიგეს: „ვაი დედი ჩენის ღმერთსა“,
ერთმანეთს გადახედეს რჯული ბევრი აგინესა...
ჩვენ ხაბაზობა არ, ვიცი, არც მუშაობა მიწისა...
იქნება ჩენაც ვისწავლოთ, ხელით კეთება ბრინჯისა¹⁴⁴.

ბატონყმობის გადავარდნა ხალხმა სამოვარის ჩაქრობას შეადარა. ეს მიაბიტური იუმორისტული შედარება კარგად გამოხატავს ხალხის კონკრეტულ, სახეობრივ პოეტურ აზროვნებას.

კამჩების არტალო, საკნიაზო გამხდარაო,
ბატონყმობა გათვარდა, სამოვარი ჩამქრალაო¹⁴⁵.

ყმა გლეხი უკვე გამართულია წელში, იგი თამამად მიმართავს თავის ყოფილ მეზატონეს:

რისთვის მიწყრები ავალო,
შენი ყმა აღარა ვარო,
თუ მინდა ჩრდილში დავჯდები,
მინდა მწვანეზე გავალო¹⁴⁶.

სატირის ობიექტად არის ქცეული თავადებისა და აზნაურე-

ბის გაუთავებელი შფოთი. ამ შემთხვევაში მოქმელი მიმართავს
თვითდახასიათების ხერხს:

მიყვარდა აზნაურობა,
გვერდზე დახურვა ქედისა,
ქალაქში გავლა-გამოვლა,
გადაკიდება ჩხუბისა,
შეშლულდა სახტარ-სამრეკლო.
შიგ წირვა-ლოცვა ხუცისა:
ახლა შევდგები, მოვკვდები.
ღმერთო, შენ იცი სულისა!¹⁴⁷.

ერთ-ერთ ლექსში მოქმელი დასკინის აზნაურ კარდაძისა და
ჩხეიძის კულაბზიკობას, მათ აუკაცობას¹⁴⁸. სატირიკოსი მოქმელი საინ-
ტერესო კითხვას სვამს „რა უნდა აზნაურობას?“-ო და იქვე უპასუ-
ხებს:

ერთი წითელი ბაწარი,
შემოიჭიროს წელზედა,
სოფლად დაიწყოს წანწალი¹⁴⁹.

თავად-აზნაურთა პრივილეგიური და ეკონომიური მდგომარე-
ობის თანდათანობით დაქვეითებამ საბოლოოდ გააღატაკა ეს კლასი
და ისინი შემოდგომის აზნაურებად აქცია. თუ კი წინათ ბატონს
პირველი ღამის უფლებით სარგებლობდა, ახლა უკვე მის ქალბატონს
ყოფილი მოჯამაგირე კოცნის:

ორი ბატონის ყმა ვაყავ, ხან ისა მცემდა ხან ესა.
ორთავ ერთ დღეს დამეხოცნენ, ხან ის ვიტირე, ხან ესა,
ორი ქალბატონი დარჩა, ხან ისა ვკოცნე. ხან ესა!¹⁵⁰.

თავადები და აზნაურები იძულებულნი არიან ხელი მოჰკიდონ
თოხს, ცოლებმა კი ღორებს მოუარონ.

გაუშვი აზნაურობა, თოხი წამოვკარ ახოსა,
აქეთ-იქით ვიხედები, არავინ დამინახოსა!¹⁵¹.

ანდა: აქამდინ აზნაურები უწრუწვნებდნენ კორებსა,
ახლა კი მათი ცოლები უკან დასდევნენ ღორებსა!¹⁵².

თავადებისა და აზნაურების სანადიროდ წასვლა ერთგვარ
საომარ სამზადისს ჰგავდა. მთელი ხალხი ფეხზე იდგა. მათ ამგვარ
კაპრიზებს მსხვერპლიც კი მოსდევდა. სატირულ ლექსში— „ანდუყა-
ფარ სანადიროდ საქართველო შეყარაო“ გადმოცემულია ამ მოუ-
სვენარი თავადის წრეს გადასული ნადირობის ტრფიალი, რომლის
მსხვერპლიც თვითონ გახდა. ანდუყაფარის სიკვდილი დედას აცნო-
ბეს. მოქმელი ამბობს:

დედას კაცი გაუგზავნეს,
— ანდუყაფარ მომკედარაო.
— ანდუყაფარს რა მოჰკლავდა
თუ ღვინით არ დამთვალათ,
მაინც ავი კაცი იყო,
ჯანდაბას თუ მომკედარაო!¹⁵³.

„ძველი საქართველოს“ პირველ ტომში დაბეჭდილია ლექსი—
„ბეჟან მიქელაძე და მისი ყმა“¹⁶⁴. აქ ტრადიციული ზეპირსიტყვი-
ერების ცნობილი დატირების ფორმა იუმორისტული შინაარსის
გადმოსაცემად არის გამოყენებული. მთქმელი ასეთ განმარტებას
ურთავს: „თავად ბეჟან ბერიძეს...ყმამ თოხის ლინგით (მწვეტით)
თავი გადააჩეხა. სიკვდილის წინ აი რას მოთქვამს მიქელაძე:

მოაწია ჯამა ჩემმა,
მოგშორდი-ყე ბეჟან თქვენი,
ყოველი კაცის თავდაბალი
მორჩილი და ფეხთა მტვერი,
წავედი ამიერიდან,
მე თქვენს ნახვას ველარ ველი,...
ჩემმა კაცმა მილაღატა,
არ იკადრა ჩემი ყმობა“...და ა. შ.

ზოგჯერ სატირული თვალსაზრისით არის გამოყენებული
ეპიტაფიის ტრადიციაც.

თავად-აზნაურთა ერთი ნაწილი სამხედრო სამსახურში შევი-
და, ნაწილმა სწავლას მოჰკიდა ხელი, ნაწილი სოფელში და-
რჩა და, ავად თუ კარგად, თავის მეურნეობას უძღვებოდა. სამხე-
დრო სამსახურში შესვლა დიდ ღირსებად ითვლებოდა, რადგან აქ
შეიძლებოდა სრულიად დაუმსახურებლად დაწინაურებულიყო ადა-
მიანი და მაღალი ჩინები მიეღო. ასეთი იოლი საშუალებით კარგი
ცხოვრების მოპოვება მეტად მიმზიდველი და მაცდუნებელიც იყო.
თავად-აზნაურების დიდი ნაწილი ამ გზას დაადგა. დაიწყო ლტოლვა
სამხედრო კარიერისაკენ. ამგვარ ცალმხრივ გატაცებას სახალხო
მთქმელი მკაცრი სატირის ობიექტად ხდის. სატირის საგანი გა-
შხლარა კონკრეტული ფაქტი, როდესაც რუსეთის იმპერატორი
ჩამოვიდა საქართველოში. ქუთაისში დიდი სამხედრო სამზადისი
წარმოებდა იმპერატორის დასახვედრად. მთქმელი ამ „პაჩოტნების
ყარაულებს“ უმიზნებს, დასცინის მათ მოქმედებას:

პირველ ჩინებს მოგილოცავთ, პაჩოტნების ყარაულებს,
ქართლისა და იმერეთის თავადსა და აზნაურებს,
ოდიღან გამოუსვლელად ქუთაისშიდ ნამსახურებს,
ჯილდო სწორედ გეკადრებათ, კარგად ჰამდით ჰადს და პურებს,
ერთობ მიკვირს, მეუფროსემ როგორ მისცა წარდგინება,
აჲ რა მიზეზზე ინება თქვენი ჩინზე დადგინება,
ვგონებ, იმედ რა იქნება, რომ ქნას კაცმა განჩინება,
ქუთაისს სადილ-ვასშამი, ნავახშმობევეს დამინება...
უშიშრად იარებოდით, საღაც იდგა ცხრაი როტა;
მადლობა ღმერთს, იმ თქვენს ჩხუბში, კაცი გაძლომით არ მოკვდა¹⁶⁵.

ეს არის სატირა არა მარტო იმპერატორის პატივსაცემად ჩატარებული წრესგადასული სამხედრო მზადების მიმართ, არამედ მკაცრი დაცივნა მთელ სისტემაზე.

სატირის ობიექტები გახდნენ მეფის მოხელეები: მამასახლისი, გზირი, მოსამართლე („სუდია“ როგორც მას ხალხი უწოდებს), პოლიცია, ნაცვალი, იასაული და სხვა. ეს პირები ყოველდღიურ ურთიერთობაში იყვნენ მშრომელ მასებთან, ავიწროებდნენ მათ, იღებდნენ ქრთამს. მექრთამეობა მოხელეთა თვისებად იქცა, იგი კანონით არ ისჯებოდა. ფოლკლორის განყოფილების არქივში ინახება 1888—1889 წლებში ჩაწერილი ფშავეში განთქმული მონადირის ეფრემ ჟამიაშვილის ლექსები. ჟამიაშვილის ლექსი — „მალაროს კარის სუდიაზე“ სატირაა არა მარტო ერთი სოფლის მექრთამე მოსამართლეზე, არამედ მთელ მაშინდელ სასამართლო სისტემაზე:

ძნელია ეხლა ჩივილი, მადლ' ვფიცავ ღვთისმშობლისასა.
კაცი ველარას გაიგებს, ვხლანდელ სამართლისასა,
ვისაც ჩივილი გწადიან, ფულ უნდა გედვით ქისასა,
თორთმა გაგამტყუნებენ, მართლად იტყვიან სხვისასა,
ქრთამი თუ მიეც მართალ ხარ, თავიც რომ მოსკრა ბიძასა..
ოღონდ ზენ ქრთამი მიეცი, სულ არ აჯავრებს მირხასა¹⁵⁴.
ორ შუარზედა მირხაი, ბალს ჰყიდის ედემისასა,
არც რას ჯოჯოხეთ აშინებს, ფულით აივსებს ქისასა¹⁵⁵..

ყოველივე ეს კვლავ უუფლებო მშრომელ გლეხობას აწევბოდა კისერზე. მოხელეები, როგორც მგლები, ერთი მეორის ტყავს უფრთხილდებოდნენ. ერთ-ერთი სატირიკოსის თქმით:

მამასახლისის კატასა,
ფეხი დასწვია საწყალსა,
მოსამართლენი უხვევენ,
პირში უყრიან წაშლასა¹⁵⁶.

მამასახლისი სოფლის ახალი პატარა მებატონე გახდა. ის მოქმედებდა თვითნებურად. აკეთებდა იმას, რაც მას მოესურვებოდა. ამგვარი მოხელეების ერთადერთი კრიტიკოსი ისევ და ისევ ხალხის წრიდან გამოსული სატირიკოსი მოლექსე იყო. ნაცვალ აფშინას ერთ-ერთი მთქმელი მიმართავს:

აფშინა ნაცვლად დაგვიდგა, გაეხდით მაგის საქმელადა...
შამოწნდება მალი-მალა ჩვენი სოფლის სარბეველად,
ვერ გაუძლებ გავვარდები, ხელმწიფის ხარჯს ამდენასა!..
ხალხის ცოდვას ნუ დაიდებთ, ობოლ-ქვრივის ამდენასა.
კობრეთ ივანემც წავალის მაგათ კუბოს სათლელადა¹⁵⁷.

ნაცვალი და იასაული ძალმომრეობის, წართმევის, დარბევის ზინონიმი გახდა, ერთ-ერთ სიმღერაში ნათქვამია:

მთას ვიყავ, მთობა ვერა ვქენ, ახლა ჩამოვე ბარადა,
არა ვარ იასაული, ვერას წაგართმევ ძალადა¹⁵⁸.

რა ოლიმპიური სიმშვიდით დასცინის ხალხი მედროვე მო-
ხელეს, როგორ გულრწფელად მიმართავს და ურჩევს, რომ საბრა-
ლო ხარ, კაცი კაცად გთვლის, მაგრამ რა უნდა ქნა, როცა თანა-
მდებობის ჯაქვს კისრიდან ჩამოგხსნიან. და აი სწორედ ამ უშუა-
ლობაშია ხალხური სატირისა და იუმორის დიადი უბრალოება,
მისი, ასე ვთქვათ, ერთგვარი ჰუმანიზმი. ხალხი თავშეკავებულია,
იგი გაწიწმამტებასა და ნერვიულ ტონს არსად არ მიმართავს. თა-
ვის ძალაში დარწმუნებული, მოწინააღმდეგეს არ ჩაწიხლავს:

ბეჩაო, მამასახლისო,
კაცი კაცად გთვლიანო,
ხოგნი გიცხოვენ ქადასა.
ხოგნი ხინკალსა ყრიანო,
მაშინ რას იხავე არ ვიცი,
მაგ ჯაქვს რომ წამოგყრიანო!¹⁴¹

მთქმელი თითქოსდა ლირიკულ საუბარს მართავს მამასახ-
ლისთან, ურჩევს ნუ გათამამდება იმით, რომ გულზე ჯაქვი ჰკიდია:

იმით ჯე მეტუხლუნები,
გულზე რომ ჯაქვი გკიდია.
სახლი რკინებით სავეს გვაქვს,
ძალღები ჯაქვით გვიბია!¹⁴²

მამასახლისების მორალური სახე, ჯერ აღრე, სატირიკოსმა
მთქმელებმა გაკიცხეს და გაამათრახეს ზღაპრებში. ხალხურმა პო-
ეზიამ ამ თემაზე რამდენიმე საყურადღებო ნიმუში შექმნა, მწარეთა¹⁴³
მამასახლისის მორალური სახე ასეა წარმოდგენილი:

მწარეთე—მამასახლისო!
მწარე ხარ როგორც პიმპილი,
გიყვარდა დღესაც მოგერგო,
სოფელში ცხენით სირბილი,
დედაკაცებთან ფეხნობა,
კარას ქალასთან სიცილი...
სვინდისზე ხელი აგვიღავ.
დაგცილებია სირცხვილი!¹⁴⁴

ასეთივე გარყვნილ ცხოვრებას ეწეოდა მამასახლისი ძოძია:

ძოძიავ, პაპუათაო,
მწარე ხარ, როგორც პიმპილი,...
გარყვნილ ბალღივით რად გახდი...
შე ყოვლო, შენზე ვიციანი!¹⁴⁵

გლეხთა გარკვეულ კლასობრივ შეზღუდულობაზე მიუთითებს
ის ფაქტი, რომ ისინი თავიანთ მჩაგვრელს საკუთარ სოფელში

ეძებდნენ, ახალმა მამასახლისმა ახალი ვალებით აგვესოო. ჯერ კიდევ ვერ ხედავდნენ იმას, რომ ყოველივე ამის სათავე უსამართლობაზე აგებულ სახელმწიფოებრივ სისტემაში იყო:

ახალმა მამასახლისმა,
ებლავე აგვესო ვალითა.
კანცელარიის თავგებმა
ფული შეკამეს მალეითა,
მდიდარ კაცს ვერაჲ რჩებთან,
ლარიჲს ართმევენ ძალითა¹⁶⁷.

სატირული ფერებითაა დახატული მოხელეთა მლიქვნელობა, შიში, იერარქიის დაბალი და მაღალი საფეხურები. ამგვარი მახვილი პოლიტიკური თვალთახედვა საგანგებოდ არის ხაზგასმული:

პავლია მამასახლისი,
მაღალია ხეჲვითა,
ბოქაული დაიბარებს
მაშინ წავა თხლესავითა¹⁶⁸.

მოხელეები შინაგანად საოცარ სილაჩრესა და სიმბდალეს ამტკიცებენ. ერთ-ერთ ლექსში ვკითხულობთ:

მამუჩაშეილი სინუა,
შაღალი და წვრილია,
სულ საქათმეში შერეკა,
ნაცვალი და გზირია¹⁶⁹.

მაგრამ, თუ კი საშუალება მიეცათ, ისინი დაუნდობლად ეპყრობიან მშრომელებს. ეს მომენტიც არ გამოპარვიათ მთქმელებს და ამის ნიმუშად აუღიათ ბიაში¹⁶⁹ ეკზეკუციის ჩაყენების ფაქტი:

ბიას ჩადგა ხეკუცია,
პრისტავი და პომპოლიკი.
ჯერაც კიდევ იქვე ყრია,
იმათ ცხენის ჩონჩხორიკი,
ხალხის ცემა ძრიელ იყო.
მთრახმების ტონტორიკი¹⁷⁰.

სატირა მამასახლისის მიმართ მკაცრი და შეუწყნარებელია..

ამ ჩვენსა მამასახლისსა, ძალი დავარქვით ტურია,
ნახნავე-ნათესი გაუწყდა, არ მოუვიდა პურია,
სხვებმა რომ კალთ შეაბეს, იმას უსკდება გულია.
როდესაც გარდაიცვალოს, ძალი დაუკლათ მურია¹⁷¹.

ახალი, ვაჭართა კლასის წარმოშობას ხალხი მტრულად შეხედა, მან დააჩქარა სოფლის დიფერენციაცია, გუშინდელი გლეხი დღეს სოფლის წურბელად იქცა. ვაჭართა კლასი ქართულ ხალხურ პოეზიაში მუქი ფერებითაა დახასიათებული. სატირისა და იუმორის ობიექტი გახდა, როგორც ვაჟა იტყოდა, „ჩაის სმა“; საანგა-

ჩიშო ჩოთქი, „ტორლი“ და ა. შ. რამდენი მწუხარებაა ჩაქსოვილი გლეხის ამოკენესაში:

კაცი ვარ, ლამის დავბერდე,
ერთხელ ვერ გავძეხ პურითა,
მომყავს და ვერ მიკამია,
ვაქარი მართმევს ფულითა¹⁷².

ტიპიური სატირულ-იუმორისტულია ლექსი—„ერთი გლეხი ვარ საწყალი“, რომელიც თითქოს მიაშიტური და გულუბრყვილო ტონით, მაგრამ რეალურად გვეისურათებს გლეხისა და ვაჭრის ან-ტაგონისტურ დამოკიდებულებას:

ერთი გლეხი ვარ საწყალი, სოფელში მივალ დასთანა,
იქ უნდა პური ვიყიდო, გამოვიკვებო ზამთარა,
შუა გზაზე დამიღამდა, შეველი მიკიტანთანა,
ერთსა ერქო ასატურა, მეორეს ერქო ვართანა, •
იმ ღამეს ისე დამიხვდნენ, როგორც ძმა მივა ძმასთანა,
მეორე დილა გათენდა, ფიცხლივ წამოხტა ვართანა,
სალოკო თითი დაადო, გააქან-გამოაქანა,
გულმა კანკალი დამიწყო, აქ რალაც საქმე მაშხდარა,
სუთი მანეთისაგან, ერთი აბახი დამრჩა რა,
ჩოთქო მოგიკვდეს გამთლელი, ვინც გორგალ-გორგალ დაგთალა,
დავწყვედე, აღარ გავივლი, ჩემ ღლეში მიკიტანთანა,
ჩვენი ოფლით მონაგარი, სულ მიდის ვაჭარ ხალხთანა¹⁷³.

ვაჭრობის საქმეს თავისებური ნებისყოფა სჭირდებოდა. ასეთი ადამიანი უნდა ყოფილიყო მომჭირნე, მტკიცე ხასიათის ძუნწი, მატყუარა და ა. შ. ქართველი კაცის ხელგაშლილობა ძირითადად გამორიცხავდა აღნიშნულ თვისებებს, ამიტომ არის, რომ ქართვე-ლი ვაჭარი პირველ ღლესვე მარცხდება და მწარედ მოსთქვამს:

მე რომ საქმე მამივიდა, იტყვი: „ვოი, შენი ბრალი“,
ცალკე გავმართე ღუქანი, დავაყენე დახლიდარი,
გავიარ-გამოვიარე „უპრაგონოდ გადავკარი“...
დავჯექ და ვიანგარიშე, დამდებოდა დიდი ვალი.
დედაჩემი მეუბნება: „ახლა დაგდგომია თვალი“,
დავდექ მერე მენახოვით, იძით გადავიხადე ვალი¹⁷⁴.

ამგვარად, ქართულ ხალხურ პოეზიაში სატირულ-იუმორის-ტული გამოხატულება პოეზია ბიუროკრატიული აპარატის მოხელე-ებისა და ვაჭრების ტიპიურმა წარმომადგენლებმა. მათ მიმართ სატირა და იუმორი იყო პირდაპირი, მკაცრი და შეუფერავი. მაგრამ სოციალური და კლასობრივი ბრძოლა ყველა მიმართულე-ბით იზღუდებოდა, ხალხური პოეზიის სატირულ-იუმორისტული თე-მატიკაც ამისდამიხედვით გაფართოვდა.

სასულიერო პირები ქართულ ხალხურ პოეზიაში ყველაზე უფრო გამოკვეთილი სატირულ-იუმორისტული სახეებია. ამ შემთხვევაში სატირიკოსი მთქმელები თავშეუკავებლობას იჩენენ, საოცრად ამუქებენ პოეტურ საღებავს. სასულიერო პირების ამგვარი ხატვა საერთო ტრადიცია იყო ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში. ქართულ ხალხურ პროზაში ჩვენ ვნახეთ, რომ სატირული ზღაპრის ერთ-ერთ ძირითად თემატიკას სასულიერო პირების თავგადასავალის აღწერა წარმოადგენს. მათ მიმართ მთქმელთა დამოკიდებულება ერთნაირია როგორც პოეზიაში, ასევე პროზაში. სასულიერო პერსონაჟები ყველგან უარყოფითად არიან დახატულნი. პოეტურ ნიმუშებშიც სატირის მახვილი ძირითადად მიმართულია ხალხთან უშუალო ურთიერთობაში მყოფი მღვდლებისა და დიაკვნების წინააღმდეგ. აქაც სატირა ღმერთის მიმართ იშვიათია, თუმცა ზოგჯერ გვხვდება ცალკეული გამონათქვამები, როგორიცაა: „ღმერთო, ღმერთო დიდებულო, ფეხებ ჩამოკიდებულ“¹⁷⁶ და სხვა, მაგრამ ასეთი რამ სისტემატურ ხასიათს არ ატარებს. სატირული ფერებიტაა დახატული სასულიერო პირების მოქმედების ყველა მხარე.

მეტად საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ცნობილი სატირული ზღაპრის—„მღვდელი და მაცხოვარი“ სიუჟეტი, გალექსილი სახით, შესულია ბერიკაობის ცერემონიალში. როგორც ზემოთ ვნახეთ, სატირული ზღაპრის ძირითადი აზრია აჩვენოს მატყუარა და გაუმაძღარი მღვდლის სახე. მღვდელი მაცხოვარს პურს მოპარავს, სიცოცხლის ფასადაც კი არ გათქვამს თავის დანაშაულს. ბოლოს ოქრო შეაყდენს და აღიარებს მაცხოვრის წინაშე ყველაფერს. მაცხოვარმა დასწყევლა მღვდელი: „არ გაძღეს შენი მუცელიო“.

აღნიშნული ზღაპრის გალექსილი ვარიანტი, რომელიც ბერიკაობაში შესულა¹⁷⁶, ზუსტად ემთხვევა ზღაპრის სიუჟეტს:

ორი კაცი მოდიოდა, დიაკვანი, ერთი ღვდელი,
ბერიკაცი დაწია, მასა ჰქონდა თეთრი წვერი...
გამოსწიეს, წამოვიდნენ, გადიარეს მთა და ველი,
ერთ ალაგას დაისვენეს, ორი პური დარჩა ძველი.
ღვდელმა პური მას მოპარა, თანაც აცამყარა წვერი,
გააღვიძა ბერმა კაცმა, მოიკითხა პური მთელი.
ან თუ წაიღებდა ტურა, ან მოიპარამდა მგელ...¹⁷⁷

როგორც სატირულ ზღაპარში, აქაც მაცხოვარი და მღვდელი ავადმყოფთა მკურნალობას იწყებენ. მეფემ ავადმყოფის სამკურნალოდ მოიწვია მაცხოვარი.

ხელმწიფეს გამოეჯახენა, ერთი კაცი ორი ცხენი,
ერთზე დიაკვანი შეჯდა, მორაგებდ ჩენი ღვდელი,
ბერიკაცი ფეხით მიდის, ვერც კი მოსდევს ორი ცხენი,
ხელმწიფეს შვილი მოუჩინეს—ხაზინას დაუდო ხელი.

ამის შემდეგ ჩამწერი მოგვითხრობს მაცხოვრისა და მღვდლის თავგადასავალს. ბევრი ფული იშოვეს. მაცხოვარმა ფული სამ ნაწილად გაყო. წილის მესამედი პურის მომპარავეს უნდა მიეცეო, მღვდელმა უთხრა: „ის პურები მე შეეჭამეო, მაგ ფულს როგორ დავთმობო“. მოხუცმა დასწყევლა მღვდელი. მოქმელი ასე ამთავრებს: „მაინც იტყვინ: მღვდელი მგელია“, „დასწყევლოს, მაინც გაუმადლარი იყო“.

ბერიკაობის სანახაობაში მღვდლის სატირული პერსონაჟის შემოყვანა მწიფენელოვანი ფაქტია აღნიშნული სანახაობის ფუნქციის გასათვალისწინებლად. ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა ის, რომ სატირა სასულიერო პირების მიმართ იმდენად დიდი მასშტაბის მოვლენა ყოფილა, რომ იგი შეიქრა ხალხის ყოფა-ცხოვრებაში და მის განუყრელ ნაწილად იქცა.

ხალხი, პირველ რიგში, დასცინის სასულიერო პირების გაუმადლობას, სიხარბესა და სიძუნწეს. ლეთისმსახურება. მათთვის იყო მხოლოდ და მხოლოდ ეკონომიური შემოსავლის გადიდების წყარო.

შე ბერიკაცო, წვერთეთრო, გინდა ალავერდ შადგომა,
კარგი გინდარის სმა-ჭამა, სულზედაც გინდა დადგომა¹⁷⁷.

მღვდლები თავიანთ მსახურებსაც არ ინდობენ. სასულიერო პირებთან გაძლობის ინსტიქტი რაღაც გადაულახველ ფაქტორად გვევლინება. სატირული შაირების სიტყვიერი ინვენტარი ამ შემთხვევაში საგანგებოდ არის შერჩეული: „ტაბლის მტერი“, „ცხერის სათბილო“, „მსუქანი წვენი“, „მესაკურთხე“, „მუცლის გაძლობა“, „სეფის კვერი“, „ღრამის ფული“ და სხვა მისთანანი.

ვახა, დელია, დელია,
ეს ქორეთელი ღვდელია.
ბებერ თხას უგავს წვერია,
დეხეტება ტაბლებზე,
სადაც მსუქანი წვენია,
ისე შეჭამა ტაბლები,

სულ მოითხუპნა წვერია,
დიაკვანს მისებრ მუქანაა,
ცემით მოსწყვი ოა წოლია,
ტარასტა კარში გამორბის,
ვაი, შიში რა ძნელია¹⁷⁸.

სატირის მახვილი მიმართულია მღვდლის და დიაკონის წინა-
აღმდეგ.

ანდა: დიაკონო და ხუცესო:
რა გააძლებს თქვენს მუცელსო ¹⁷²,
ა, ხუცესო, კორკოტიო,
თუ ამისთვის მორბოდიო.

საინტერესოა გაბაასების ფორმით გადმოცემული სატირულ-
იუმორისტული შინაარსის შემცველი მღვდლისა და დიაკონის საუ-
ბარი:

მღვდელი: — დიაკონო, დიაკონო, გაიხედე გარეთ,
თუ ეინმეს რამ მოაქვსო,
დიაკონი: — გლეხი მოდიხ ბუოუაკითო,
მღვდელი: — მოგვმადლენ უუყალო ¹⁷³.

„ტაბლებით გასუქებული სათბილოს ჳამდა ცხვირისასა“-ო,
ამბობს მესტეირე ზ. ერაიე მღვდლების. მიმართ და ამით ის შესა-
ნიშნადად ახასიათებს მათ გაუმაძლარ ბუნებას.

სატირისა და იუმორის სიმკაცრე დამოკიდებულია იმაზე თუ
მღვდლის „მოღვაწეობის“ რომელ მხარეს გვიხატავს სატირიკოსი
მთქმელი, განსაკუთრებით მძიმე იყო გლეხისათვის დრამის ფულისა
და მკვდრის გასვენებასთან დაკავშირებული ხარჯების გადახდა. ამ
შემთხვევაში მღვდელი თავისი სურვილის მიხედვით განსაზღვრავდა
ფულის რაოდენობას, გასაწევ ხარჯებს. ამ თემაზე მრავალრიცხო-
ვანი სატირული ლექს-სიმღერები შეიქმნა გურიაში:

მაცა ბიჭო, კაცი ძტება.
მოკტება და მაშვინ მოკცემ.
შენ რა იცი დიაკონო,
მე რა ვიყავ ქვეყნათ ღდელი.
ცოცხალი კაცის მტანჯელი,
მერე მკტრების გამყიდველი...
ხალხი რომ ტირილს მართავდა,
მაშვინ იყო ლხინი ჩვენი. ¹⁸¹

თვითდახასიათების „ხერხი, რომელიც მთქმელს კარგად აქვს
შომარჯვებული, ბოლომდე“ ააშკარავენ მღვდლის ევრაგობას,
„სხვა ტიროდა ჩვენ ელხინობდითო“, და ბოლოს „მის პატრონს
კტარს დამარხვამდე ცხრაჯელ მაინც მივყიდდით“-ო. ერთ-ერთ შა-
ირში ეკითხულობთ:

შე ხუცესო მატყუარავ.
წვერცამეტა მესაკურთხე.
დრამის ფულჩი კარდალს მართუმ,
მაგ ულუაშხე მიგაფურთხე ¹⁸².

ზოგიერთ კუთხეში მღვდლებად უსწავლელი პირები ინიშნებოდნენ. სასულიერო პირების წიგნიერება, მათი განათლება, იუმორის ობიექტი გახდა:

ღმელი იწას არ დაეძებს.
რაც ქაღალდებში სწვრია,
თვალი უფრო იჭითვენ აქ,
რომელ პურში ყველია ¹⁸².

ანდა:

კახეთში ერთი ღმრელია,
ჩებიხს მიუგავ წვერია.
წირვა-და ლოცვა არ იცის,
რომელ კუთხეში სწვრია ¹⁸³.

სიტყვა „ნასწავლი“, ასეთი ტიპის ლექსებში, ყოველთვის ირონიული მნიშვნელობით არის ნახმარი. „ჩვენი ნ ა ს ტ ა ე ლ ი ხუცესი შეპარულიყო ყურძენშიო“.

არანაკლები სიძლიერით არის გამათრახებული სასულიერო პირების მორალური სახე. ამ შემთხვევაში, სატირული ზღაპრებისაგან განსხვავებით, ხალხურ პოეზიაში სატირისა და იუმორის ობიექტი პერსონალურად მღვდლები და ბერ-დიაკვნები არიან. სატირა გადატანილი არ არის ოჯახის წევრებზე.

მღვდლებისათვის ხშირი სიმთვრალე ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. სატირიკოს მთქმელს კი არათუერი გამოეპარებოდა. ყოველდღიურ კონტროლს უწევდა მღვდლის მოქმედებას.

მარხვის კამას გვიჯავრდება, ბესარიონ ჩვენი ღმრელი,
კიდევ სადმე დაითვრება, კიდევ გადმოაგდებს ცხენი ¹⁸⁴.

მთვრალ მღვდელს ცხენი, ზოგჯერ, საყვარლის ქიშკართან მიიყვანდა. გარყვნილ ცხოვრებას ეწეოდნენ ეკლესიაშიც. მთქმელი აფრთხილებს ქალიშვილებს:

გოგუებო გეუბნებით,
ნუ ენდობით მღვდელს საყდარში-ო. ¹⁸⁵

ხუცები თავიანთ მოწაფეებსაც არ ინდობენ:

გადიროენ ეს ხუცები:
ქალებს არ ზოგვენ სხვისასა;
არშიყობას დეიწყებენ.
იმ თავის მოწაფისასა.
მოწაფეებს რომ არ ზოგვენ,
ჩვენ რას ვირწმუნებთ მისასა?!

ტაბლებით დასუქებულან,
სათბილოს ქაშენ ცხვრისასა ¹⁸⁷.

ამიტომ არის, რომ ხუცესს ოჯახიდან ითხოვენ, სახლში არ უშეებენ:

დღითხვეთ ეს ხუცესი,
ჩვენსა ნუ დღიარება,
ალარ გვინდა მისი წირვა,
არცა მისი ზიარება,
ჩვენ როს სახტარში გვეჯონოს,
ქალებში დღიარება¹¹⁸.

მღვდლებს არც ბერები ჩამორჩებოდნენ. მთქმელი ბერის მოქმედებაში საპირისპირო თვისებას ხედავს, ამასხრებს და დასცინის მის სულწასულობას.

ქირწინის ერთი ბერი იყო, სათემოში ჩამოვიდა,
გორელეთო, გაუფრთხილდით, ახლა თქვენკენ წამოვიდა¹¹⁹.

ხალხის სიბეჩაფით, მათი უუფლებო მდგომარეობით სარგებლობდნენ სოფლის ეს წურბელები, აკეთებდნენ მას, რაც მოესურვებოდათ. სატირიკოსი მთქმელის პირით დიაკონი მღვდელს ასე მიმართავს:

ღმერთს ვედრო, მუდამ ტანჯვა,
არ მოაკლოს ამ შენს მრევლსო,
ქალები ეშნით კედუზიან,
შენ რომ აცაუენებ წვერსო¹²⁰.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ სასულიერო პირებზე შეემნილი სატირული პოეზიის ნიმუშები ქართული ფოლკლორის ერთ-ერთი მძლავრი ზენაკადია. იგი პირუთენელად ასახავს ხალხის, მშრომელი მასების უარყოფით დამოკიდებულებას ადგილობრივი მჩაგვრელებისადმი.

დ. პოლიტიკური სატირა

პოლიტიკური სატირის ნიმუშების დიდი ნაწილი თავის დროზე არ იყო ჩაწერილი, ამიტომ ბევრი დაიკარგა. რაც ჩვენამდეა მოღწეული მის მიხედვით შეგვიძლია ერთგვარი წარმოდგენა მაინც ვიქონიოთ აღნიშნული ტიპის სატირულ-იუმორისტულ ლექს-სიმღერებზე.

პოლიტიკური სატირა იუმორის განვითარების მაღალი ფორმაა. ძირითადად, პოლიტიკური სატირის შექმნისა და გავრცელების გარემოდ ფაბრიკა-ქარხნები უნდა მივიჩნიოთ. დასრულებული სახის პოლიტიკური სატირის ნიმუშები მუშებმა შექმნეს.

ასეთი სატირული ნიმუშების შექმნა საქართველოში XIX საუკუნის 90-იან და, განსაკუთრებით, 900-იანი წლებიდან იწყება.

მუშათა რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობასთან დაკავშირებით იზრდებოდა და ფართოვდებოდა რევოლუციის პათოსით გაშკვალული ჰიმნები, მასიური სიმღერები, სააგიტაციო დანიშნულების სატირული ლექსები.

მუშათა რევოლუციურმა ზეპირსიტყვიერებამ ახალ იდეურ საფეხურზე აიყვანა ჩვენი ეროვნული ზეპირსიტყვიერება, რომელიც უმთავრესად მშრომელი გლეხობის კუთვნილება იყო ¹⁹¹.

მუშათა ზეპირსიტყვიერებას, რომელმაც მკვეთრი პოლიტიკური სატირის ნიმუშები შექმნა, კავშირი არ გაუწყვეტია სოფლის ტრადიციულ ზეპირსიტყვიერებასთან. მისგან ზან აიღო რაც პროგრესული და მისთვის საჭირო იყო. სოფლიდან ქალაქში ჩამოსულ გლეხს თან მოჰქონდა ტრადიციული ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, რომლებიც ახალ გარემოსთან, წრომის ახალ პროცესებთან და რევოლუციური შეგნებულობის მაღალ დონესთან დაკავშირებით, ახალ შინაარსსა და ადრესატებს იძენდა ¹⁹².

ჯერ კიდევ გურულ ფირალის ეპოსში გამოჩნდა სატირისა და იუმორის მანძილებელი ძალა. უსამართლო საზოგადოებრივი წყობილების წინააღმდეგ მებრძოლი გმირები ზოგჯერ სიკვდილსაც კი დასცინოდნენ. ფირალები როცა მოგვითხრობენ თავიანთ ტრადიკულ თავგადასავალს, გზადაგზა, განსაკუთრებით ჯაშუშების დახასიათებისას, მოხდენილად ჩაურთავენ იუმორს. დათიკო შევარდნაძე წუხს, რომ ჯაშუშმა სიამაშეილმა "თავი ტყუილად მოაკვლევინა, მაგრამ

მთელ ჯაშუშებს შეემატოს
იმის დღეი დანაკლისიო ¹⁹³.

ანდა: ნინიძე გამუათხე,
მისი ბატონის მხერასა ¹⁹⁴.

შემდეგ: დავუჩოქე და ვესროლე,
დაეაყირავეო,
შეშვიდე სისხლის მენდალი,
გულზე დავკიდეო ¹⁹⁵.

1905 წლის რევოლუციის ამსახველ ლექს-სიმღერებში უფრო გამოკვეთილი სახე მიიღო სატირისა და იუმორის ნიმუშებმა. ირონიულ ფერებში გვიხატავენ პოლიტიკური პარტიმარი თავის მდგომარეობას:

პოლიტიკურ დანაშაუვს
მიძახიენ, პარტიესმდებენ,
თავს მადგანა სალდაფები,
წინაზურათ მადიდებენ ¹⁹⁶.

ირონია მოღალატე ჯაშუშების მიმართ გამანადგურებელია: თავის სიძლიერეში დარწმუნებული ხალხი ასე ახასიათებს ჯაშუშის მოქმედებას:

ცოლისძმაი არ დაზოგე,
და არც შეილის მონნათელელი,
ამფერი სახელოვანი,
ბრავალი წელი გასძელი ¹⁰⁷.

პოლიტიკური სატირა კონკრეტული თემიდან თანდათან გადადის ზოგადზე. მაგალითად, სატირიკოსი მთქმელი პოლიტიკას ასე ახასიათებს.

ახლანდელი პოლიცია,
საღორეში ღორიც კია ¹⁰⁸.

1905 წლის რევოლუციურ სიმღერებში პოლიტიკურ სატირას საგანგებო ადგილი ჰქონდა დათმობილი:

ძმობას, ერთობას, სიყვარულს,
ტახტი დაუდგათ ქებული,
ძირს ჩამოეჯდოთ ნიკოლოზ,
ჩვენს ზურგზედ გა'უქებული,
თან მივაყოლოთ ალაქსი,
ერთი წლის დაბადებული ¹⁰⁹.

ჭიათურის მაღაროელთა შორის 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში ფართოდ იყო გავრცელებული ადგილობრივი კოლორიტის შემცველი სატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერა:

ნიკოლოზი ძირს,
ორკაპიკად ღირს,
წავიყვანოთ ტყეშია,
კირკა მივცეთ ხელშია,
რვა საათი ვამუშაოთ,
არ გავმართოთ წელშია ¹¹⁰.

„ნიკო, ნიკო, რაზმონიკო, გირჩეენია რომ არ იყოო“ — მღეროდა ხალხი და ამით მთელი მშრომელების გულისნადეხს გამოხატავდა.

ასი შეილი რომ შეყოლოს,
არ დაეარქმევ მე ნიკოლოზს,
გაუმარჯოს ჩვენს ერთობა,
მთაერობამ კი ძირს იგოროს ¹¹¹.

„ორი ბოთლი ერთი ჭეშა, ძირს ნიკოლოზ, მაღლა მუშა“, ასეთი, მოკლედ გამოთქმული სატირული სტრიქონები სწრაფად ვრცელდებოდა როგორც სოფლად, ისე ქალაქში. ხალხური პოეზიის

ოპტიმისტური ბუნება ყველგან თავს იჩენდა. „არსენას ლექსის“ მსგავსად „სიმღერა ჯორჯიაშვილზე“, მიუხედავად იმისა, რომ იგი რეაქციის წინააღმდეგ მებრძოლი ადამიანის ტრაგიკულ ბედს ასახავს, აშკარად გამოხატულ იუმორისტულ ტონს ინარჩუნებს. „მიყვარდა ხელში ბომბის ტრიალი, ტალახადისა მალღა ფრიალიო“, — ამბობს ჯორჯიაშვილი. იგი მონების მიერ მონიჭებულ სიცოცხლეს სიკვდილს არჩევს. „მე არ მინდა მონების მიერ მონიჭებული სიცოცხლეო“, ამჟამად განაცხადა სიკვდილის წინ.

პოლიტიკური სატირის ნიმუშების შექმნა და გავრცელება ნათლად მიუთითებს საქართველოს მუშათა კლასის შემოქმედებით აღმავლობაზე. კლასობრივი ბრძოლის მრავალფეროვან ხერხებზე.

მ. სატირა და იუმორი საყოფაცხოვრებო პოეზიაში

საყოფაცხოვრებო თემაზე შექმნილი ქართული ხალხური პოეზიის ნიმუშებში სატირისა და იუმორის ძირითად მიზანს შეადგენს თვით მშრომელთა წრეში არსებული ნაკლოვანების, უარყოფითი თვისებების, ცუდი ტრადიციის, მიუღებელი გადმონაშთების მხილება და გამათრახება. თხრობის ტონი ამგვარ პოეზიაში ძირითადად იუმორისტულია, თუმცა გამორიცხული არ არის სატირა ც.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში სატირა და იუმორი პოეტური აზროვნების, სახეების ხატვის ერთ-ერთ ძირითად ხერხად გვევლინება. ამიტომ არის, რომ საყოფაცხოვრებო პოეზიაში ჩვენ გვაქვს ტიპური სატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერები. ამგვარ პროცესს, ერთგვარად, ხელს უწყობდა თავისებური თემატიკა.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში სატირულ-იუმორისტული ლექსების თემატიკა მრავალფეროვანია. ასე, მაგალითად: რძალი და დედამთილი, პატარძალი, ოჯახური ურთიერთობა, ნათესაობა, სტუმარ-მასპინძლობა, მოღალატე ცოლი, უხეირო ქმარი და სხვ.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში წინ წამოწეულია უშუალოდ შედეგი: რძლისა და დედამთილის, ცოლისა და ქმრის, პატარძლისა და საცოლის და სხვათა სამწუხარო. მაგრამ სასაცილო თავგადასავალი. ამგვარ კონფლიქტს თავისი ღრმა საფუძველი თვით ხალხის ყოფაში, არსებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობაში აქვს. რძლისა და დედამთილის, ცოლისა და ქმრის ხშირი უთანხმოება ძირითადად გამოწვეული იყო ქალის გათხოვების, იმ ტრადიციით, რომელიც ზოგჯერ უგულვებელყოფდა წყვილთა შეერთებას ნამდვილი სიყვარულის საფუძველზე.

საყოფაცხოვრებო პოეზიის კარიბჭესთან დგას მაქანკალი. მას შეეყვართ გლეხის ოჯახში, სადაც ნამდვილი ცხოვრება იჩენს თავს. სატირიკოსი მთქმელი უცხო დამკვირვებლის თვალთ დინჯად, შეუფერავი საღებავებით ხატავს შუამავლის გაქნილ საქმიანობას:

არ მინდოდა ქალის თხოვნა,
ვიჯიუტე ვითა ჯორი,
მარა ისთე შემომიჩთენ
მაქანკლები ბარე ორი ¹⁰².

მაქანკლებისგან გაბრუებული სასიძო ყველაფერზე თანხმდება. დილით, როცა პატარძალმა გაიცინა,

იმან უფრო დამაღონა,
პირისკანი დაპრანკოდა,
წინა კბილი სულ არ ჰქონდა.

მოტყულებულს იმედი აქვს, ეგებ ხასიათი მაინც კარგი ჰქონდესო, მაგრამ აქაც უღალატა ბედმა, მოდებს აყოლილი პატარძლის ოთახი „მწევრილმანის მალაზრას“ დაემსგავსა.

იგივე ბედი ეწია ქართლელ სიძესაც, რომელიც მაქანკალმა მოატყუა და „ყვითელი კომშის ფერი“ საცოლედ შეაჩენია:

დანიშნული გამომგვარეს, ყვითელი კომშის ფერიო,
შევხედე და შემეშინდა, ველარ გაეძარი ხელიო ¹⁰³.

მსგავს ვითარებას აგვიწერს მეგრული სატირული სიმღერა „მარებელი“ (შუამავალი, მაქანკალი), აქაც მოტყუებული სასიძო მოსთქვამს თავის მწარე ხვედრზე. სამივე კუთხეში (გურია, ქართლი, სამეგრელო) თხრობის ხერხი ერთნაირია, ეს არის თვითდაზარისხება, რომელიც, აგრეთვე, ფართოდაა გავრცელებული ფშაურ და ხევსურულ პოეზიაში. მეგრული ტექსტის შინაარსი ასეთია:

მ ა რ ე ბ ე ლ ი
ართი კონქ კომორთუდო
ოსურს გირიგენქია,
ოსურს მარა მუ ოსურსუ,
გვალე გაკეთენქია,
ათას მანათ ფარას მექჩანქ,
ცხენდო ანანგერსია,
ოკკომალს დო ოშუმარს
ოქრო-ვარჩხილ ბრელსია,
ქონებაქ მუმაღორუ,
ოყილაქ მაუ რაგადერქ,
დუდიშ ტვინი გემნომირთუ,
შეჩვენებულ მარებელქ

შ უ ა მ ა ე ა ლ ი
ერთი კაცი მოვიდა,
ცოლს შეგრთავო,
ისეთი საცოლე, რომ
მთლად გაგაკეთებს,
ათა მანეთს ფულს მოგყუმენ,
ცხენსა და უნაგირს,
საქმელსა და სასმელს,
ბევრ ოქროსა და ვერცხლს,
ქონებამ მომატყუა,
თანხმობა მივიცი,
თავის ტვინი შემირყია
შეჩვენებულმა მაქანკალმა .

ამის შემდეგ დახასიათებულია პატარა, როგორც უქნარა, უქბილო, მახინჯი და ავი.

ზოგჯერ სასიძო გაიგებდა ხოლმე მაქანკლის ოინებს, საპატარ-ძლოს ოჯახის უფროსის ზრახვებს და ნიშნის მოგებით მიმართაედა:

არც არის მეტად ლამაზი, არცა აქვს ლერწამ-ტანია,
არცა იცის კრა და კერვა, არცა აქვს დაღალ-კავია,
დრუებას გადასულია, როგორც ბებერი ხარია,
მე ხომ გულით არ მინდოდა, სულ მაქანკლების ბრალია,
აღარც მაქანკლით ვინდომებ, დაგიდგა ორთავ თვალია ²⁹⁴.

მაგრამ ხდებოდა პირიქითაც: ლამაზი, ახალგაზრდა, გამრჯე ქალი, თავისი სურვილის წინააღმდეგ, უხეირო, ზარმაცი და მოხუცი ქმრის ხელში ვარდებოდა. ამდენად, სატირისა და იუმორის საგანი გახდა როგორც უქნარა ცოლი, ასევე შეუფერებელი ქმარიც.

მშობლებმა ქმარს მიზათხოვეს, აბდალსა და შტერსაო .
მუშაობა კი ცოდნია, ჩემ ქმარს, ცხვირ-პირ გრძელსაო!
ის ყანისკენ წაეთრევა, სამუშაოდ ველაჟაო,
მე კი ჩემს მასალებს ვეძებ,—უმარულს და ფერასაო,
შევიფუთქაჲ ამ მასალით, მოვწონდები ყველასაო,
ქმარმა თუნდაც კი გამიგოს: თავიც არცყას კერასაო ²⁹⁵.

მშობლებმა საკუთარი შვილი შეუფერებელ ქმარს გაატანეს, ამაზე ჩივის ქალი და წყევლის მშობლებს:

უხეირო ქმარი შემრთეს, მა'ა მოუკვდეს თავიო,
ყელში ისე ახრიალებს, როგორც მომავკვდავიო ²⁹⁶.

იძულებითი გათხოვება შემდეგში საბაბი გახდა მთქმელისათვის გაემართლებინა ქალის თავისუფალი ქცევა.

ვაი რა უყო თავსაო, ამ ჩემ პატარა ქმარსაო,
არც შეუძლია მარჩინოს, არც დამანება სხვასაო,
მე იმისთანას რას ვიხამ, რაც რომ არ ექმნას სხვასაო?
ლამაზ ბიჭებს დავინახავ—ხომ არ დევიფსებ თვალსაო ²⁹⁷.

გონიერი და კკვიანი ქალის ოჯახში შემოყვანა უდიდესი ბედ-ნიერება იყო, მის შესახებ ხშირად ოცნებობდნენ იუმორისტი მთქმე-ლები:

სამოცდასამი ცოლი ჰყავს
ივანე კიშბერდიანსა,
დადის და კიდევ დაეძებს
გონიერსა და კკვიანსა ²⁹⁸.

ზოგიერთი პატარძალი დაუკვირვებლობას იჩენს: ვერ უვლიხ
ოჯახს, ეზარება გარჯა, იუმორისტი მთქმელი ამ ტიპის პატარა-
ძლებს ასე ახასიათებს:

ახალი პატარძალი ვარ, ჰკუა ვერ მოვიგონეო;
ჩიქილით საზლი დაგვავე, ცოცხი ვერ მოვიგონეო,
ადგილზე ცომი მოვზილე, ვარცლი ვერ მოვიგონეო;
კედელზე პური დავაცაბ, თონე ვერ მოვიგონეო,
საცერი ცეცხლსა მოვარჩეი, კიცი ვერ მოვიგონეო²⁰.

მეორე ტიპის პატარძლები ფიქრობენ თავისუფალ ცხოვრება-
ზე, ნატრობენ ჰმრის სიკვდილს: ასეთი ფუქსაეატი ქალის ოჯახში
ქმრყვანა დიდი უბედურება იყო გლეხისათვის, ამის გამო მწარედ
დასცინიან ქარაფუშუტა ქალს, რომელსაც ქმარ-შვილი არ უყვარს
და პატივს არ სცემს ოჯახურ სიწმინდეს:

ზე რომ ქმარი მომიკრება,
აფერს არ ეკამ სამკერავს,
ქთანისა და ღოშის მეტს...²¹

გურიანში გავრცელებულ ამ სატირულ ლექსს თავისი პარალელ-
ლი შრომის პოეზიაში მოგეპოვება. რიტმი, შედარებები აღებული
ნადური სიმღერის ცნობილი ტექსტიდან:

მინდორშიდა საზლი იდგა...
შითა-ღომი დაწოლილა...
თუ:ეს ღომბ მომიკვდება-
სამ წელიწადხ ბორცს არა ეკამ;
იხვისა და ხოხბის მეტხა;
ქუდა არ დავიხერავ...
იმერული ქუდის მეტსა²².

ქართულ ხალხურ პოეზიაში რძალ-დედამთილის ურთიერთო-
ბამ მკვეთრი გამოხატულება პოვა. აქაც სატირისა და იუმორის
გამოვლენის ფორმა თვითდახასიათებაა. მთქმელი ეფარება სატირის
ობიექტს, იგი თითქოს მეთვალყურის როლში გამოდის: ახმეტელი
პატარძალი თვითონ გვიყვება თავის „საგმირო“ თავგადასავალს.
თვითდაცინეა ყველაზე გავრცელებული ხერხია სატირულ პოეზიაში.
როგორც აღვნიშნეთ, ამგვარი ნიმუშების დასაწყისი დინამიურია,
ბალადისებური, იგი ერთბაშად მწვავე, კონფლიქტის წინააღმდეგ
ნებს მკითხველს:

ახმეტელი ქალი ვიყავ,
ახ ნეტავი მეო.

ამას უშუალოდ მოჰყვება, ანჩხლი პატარძლის თვითდახასიათება:

დედამთილი ეჯობე, ეჯობე, მტლი გაეგდეო;
მამამთილსა წერი ვგლიჯე; პირში ვაყარეო;
მახლი კარებს მთეფარა, „ღმერთო მშველელი“;
სამი ღლისა პატარძალმა მოვილოგინეო...
სოფელში ხმას ვინ გამცემდა;—სულ ავართუტეო²³.

პატარძლის გათხოვების, ქმრის ოჯახში წამოყვანისა და შემდეგ მისი მოქმედების აღწერა ტიპიურია, ხშირად საერთოა. სხვადასხვა კუთხეში შექმნილი ლექსებისათვის. აქ თავს იჩენს ხალხური ეპოსისათვის დამახასიათებელი ტიპურ განმეორებათა ხერხი. „ახმეტური პატარძლის“ ლექსში მოქმედება სწრაფად ვითარდება. ახალმოყვანილი პატარძალი შეტევაზე გადადის, იგი ყველას ეჩხუბება და ოჯახის წყუდროებას მყისვე არღვევს.

ოცდახუთი წელიწადი, ოსტატს ვეზარეო,
ნემსს ყუნწი საითა ჰქონდა, ის ვერ ვისწავლეო ²¹².

იუმორისტული სიტუაციები თანდათან ძლიერდება, თვითდაცინვა გაბოროტებაში გადადის. ქალი სცემს მღვდელს, დიპკვანს, ძალით იწერს ჯვარს, მარტო მიღის ქმრის სახლში, იწყებს ოჯახის წევრების აწიოკებას. ამ ტიპისაა ცნობილი ლექსი „ანჩხლი პატარძალი“ ²¹⁴.

მეორე ტიპის საყოფაცხოვრებო ლექსებში პატარძლის გარეგნული სიმახინჯე და მისი ანჩხლი ხასიათი გადმოცემულია ქმრის სიტყვებით. ამ შემთხვევაში, ტიპიურია პატარძლის გარეგანი სახის აღწერა. ასეთ პატარძალს წელზე სამი სარტყელი ვერ წვდება, მის ცხენს წელი წყდება და ა. შ.

მთიულის ქალი ვითხოვე, ბრიყვი და გაუხდელიჲ,
ორი სარტყელი უყიდე. შესამე კიაფერია,
სამიე ერთად გადავაბი, კიდევ ვერ მოუწვდენია...
ჩამოსაყვანად რომ წაველ, ცხენს მომიწყვიტა წელია...
ყააწვილები დეელაბა, საწყალი დედაჩემია,
დევეკირა მამაჩემი, გედევტრუსა წერია ²¹⁵.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ლექსში—„აღბულალელი ჩქალი“ ²¹⁶, აქ მოქმედ პირებად შემოყვანილია საქმრო, მახლი, სიდდარი და ოჯახის სხვა წევრები.

თუ პირველი ჯგუფის იუმორისტულ ლექსებში სატირიკოსი მთქმელი პატარძლის საშუალებით ერთგვარი მენტორული და საზეიმო ტონით გვიყვება ამბავს, ამ შემთხვევაში, ქმარი უაღრესად მუქი ფერებით გადმოგვცემს თავის მწარე ხედვას:

აღბულალში დავინნე, გამიწყრა გამჩენელია...
სიდდარი გაომეგება, ლაგამს მიტაცა ხელია...
მომგვარა გვერდით მოშისო, შავი მუგუზლის ფერია,
შევშინდი, გამოვიპარე, იქ დამჩა ჩემი ცხენია...
ახლა გავგზავნე ჩემი ძმა, ცრემლით მოვიდა სველია,
პატარძლის წაყვანამდეო, აქ იყოს თქვენი ცხენია...

სიძე იძულებულია შეურიგდეს თავის ბედს:

წავედი მოსაყვანადა, ცხენს მომიწყვიტა წელია,
შვიდი სარტყელი უყიდე, ვერცერთი შემოსწვდენია,
მერვე სარტყელი ვუყიდე, ის სუყველაზე გრძელია,
სულ გადავაბი ერთმანეთს, მაინც ვერ შემოსწვდენია,

პატარძლის გარეგნული სახე გროტესკულად არის დახატული, ოდნავი ფერის გამუქებაა საქირო, რომ მან შარკის ფორმა მიიღოს.

მესამე დილა გათენდა, ფიჩხებს დაევიძრო წნეხია, დედამთილს გადაუქირა, ზურგზედ ადინა ჩტეერია, მერე მამაპთილს ეჩეუა, წალმა აგლიჯა წერია, მახლებსაც მოარბენა საყორანების სერია, ბოლოს ჩეპთისაც იდროვა, ჯოხს წამოვიღო ხელია, კარიდან კელარ მოვასწარ, ფანჯრიდან გამოვძევერია, ფანჯარაში გავიტყდე, ცემით მომწვეცია წელია.

პატარძალს სხვა ზნეც აღმოაჩნდა:

კრეზ-წიწილა დაგვიკამა, ლაყე კეერცხს მიჰყო ხელია, მხოზბლებში კეხებლობდა—ერბოსაც მივაგენია, ქონის ქილებიც დაელოკე, ძირში მოესვი ხელია.

ჯამწარებული ქმარი სწყევლის მაქანკალს.

ვინც ეს მე ცოლად შეტყარა,
დღე გაუთენდეს ბნელია.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე აღნიშნული ტიპის სხვა ლექსებშიაც: „რძალი“ ²¹⁷, „შითა რძალი შევიყვანე“ ²¹⁸, „თუშის ქალზე დაეინიშნე“ ²¹⁹ და სხვა.

რძლების შემოყვანა: ოჯახში ხშირად ძმების გაყრას იწვევდა. ეს კი სიღარიბის მომასწავებელი იყო. ხალხმა, ჯერ კიდევ, ადრე თქვა: „ძმა რომ გაეყრება ძმასა, ველარ დადგამს დიდსა ინასა“-ო. გაცურის, შექმდეგ. მარტოდ დარჩენილი ძმის მდგომარეობა, შეიძლება ითქვას, პოეტური ოსტატობით არის მთქმელის მიერ დახატული, აქ შესანიშნავად არის გამოყენებული განმეორებათა და დაპირისპირებათა ხერხი. რძლების ჩსუბს ასე წარმოგვიდგენს სახალხო პოეტი:

ისინი რომ წაიკიდნენ, მე გამიხდა ხათაბალა,
გზირი ქეხები მორეკეს, მამულები დაყვეს ჩქარა,
ერთი ძველი სახლი. მერგო, თავზე არ ეხურა ჩალა,
ერთი ნაფუხვარი მომცეს, იმას სულ არ მოჰყვა ყანა,
ერთი ძველი ქვაბი მომცეს, იმას არა ჰქონდა კალა,
შვიდიოფე ვახი მომცეს, სულ დაჯამდი გაჯამხმარა,
ერთი კრელა ფური მომცეს, იმას არა ჰქონდა ღალა,
თითო შექა. რქის იწველის, ისიც რძალმა გამიწყალა;
ერთი ჩაფილდინო მერგო, ისიც იმან დამიძმარა,

ერთი კოდი ქერი მომცეს; ისიც ჯორმა შემიკამა,
ერთი თუთრი ხარი მომცეს, იმას არა ჰქონდა ძალა;
ბუბებმა რა შეაწყუბეს, ისიც ტყეში დამეშალა,
ერთი კულა ვირიც მომცეს, ისიც მგელმა შემიკამა.
სუყველა იმათ არგუნეს, პირში გამომაღლეს ჩალა ²²⁰.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში ყველაზე კოლორიტულია რძლისა და დედამთილის ურთიერთობა. ამ თემაზე მრავალრიცხოვანი ლექსებია შექმნილი. „რძალ-დედამთილიანი“ სატირისა და იუმორის მარადიული თემაა. იგი ციკლების სახით არსებობს. მან თავისი კლასიკური გამოხატულება მესტიურულ რეპერტუარში პოვა, მესტიურული „პატარძალა“ მთელს საქართველოში გავრცელებული. ეს არის დიალოგის ფორმაზე დამყარებული იუმორისტული ნაწარმოები, რომელშიაც გაერთიანებულია ადრე დამოუკიდებლად არსებული რძალ-დედამთილის ურთიერთობის ამსახველი შაირები ²²¹; დედამთილი სთხოვს პატარძალს ქათმებს დაუძახოს და დათვალოს. პატარძალი ქათმებს თელის და თან წყველის დედამთილს.

მეთერთმეტე დაქარგულა წაუღია ნატარაო,
გიჟი დედამთილი მგავს, ღმერთმა არ დააწყალაო;

ან:

მეთერთმეტე დაქარგულა, წაუღია ძერასაო;
ღმერთო ძალე, მომაშორე, დედამთილის ცქერასაო,

ბოლოს, მესტირე, რომელიც თითქოსდა აღნიშნულ გასაუბრებას დაესწრო, სხვაგან მიდის:

ესლა იქიდან გამოველ, გამოვეყე ქარის კროლასა,
კიდევ უარეს მოვესწარ, რძალ-დედამთილის ბრძოლასა,
რძალმა აჯობა დედამთილს, თავი უხალა კერასა,
უფროსი მახლი კითხავდა, რძალა რა სტკივა დედასა?
— არაფერია გმაწვილო, თავი დაუწევს ძგერასა,
ის ხომ შრალად პურს არა კამს, მე სად ვიშოვნი წველასა,
იმისმა გაჯავრებულმა შემოვავლიჯე კერასა,
მაშინა თქვა დედამთილია:
— ავი პატარძლის ყოლასა, სახადი სჯობს სახლშიაო,
იმისთანა პატარძალსა გააგდებენ კარშიაო ²²².

ახალი, უცხო წიგრი დედის უფლებებში იჭრება, რძალს არ მოსწონს დედამთილის გაკეთებული საქმე. შევიწროებული მოხუცი მწარედ მოთქვამს:

ნეტავ რა ვქნა, როგორა ვქნა? ავი დედამთილი ხარო!
არასა ევამ—უკუელი ხარ; ევამდა—ასრე სევეი ხარო.
ნელა დავალ—ხანტს მეძახის, გავიქცევი—ქაჯი ხარო,
თუ ძირს ვიხვარ—კუტს მეძახის, ზეზე ვდგევარ—სარჩი ხარო,
ვამებ და არ მიწონებს: მამამაღლის ქალი ხარო ²²¹.

ავი პატარძლის გონზე მოსაყვანად საქიროა ფიზიკური ზემოქმედება. იუმორისტი მთქმელი ქმარს აფრთხილებს:

ზოგიერთი პატარძალი წამოწვება ძელივითა,
ენასაც არ დაყენებს, საწყისარი გველივითა,
იპას იფნის სახრე უნდა, იხრებოდეს წნელივითა ²²².

პატარძლის ცუდ საქციელზე მორალური პასუხისმგებლობა ქალის მშობლებსაც ეკისრებათ. გულდათუთქული ოჯახის უფროსი მწარედ ამოიკენესებს:

ავად გაგიხდეს დუშმანი, ავ ქალ გავხარდეთ ნაკარა,
ბეწინტურის ცოლს წამაჭკრა, შიგ ქვით შუაში ჩაჭარა,
ზედ აზის ყორანივითა, კინალათ თვალეზ დაძთხარა ²²³.

იუმორისტს მხედველობიდან არაფერი ეპარება. ზოგიერთი პატარძალი არ ფიქრობს ოჯახის გამრავლებაზე, ერთ ბავშვს გააჩენს და იმასაც ვაის-ვაგლახით გაზრდის.

ეხლანდელი პატარძლები, სახლსაც არ დაგიგვიანო,
არც დაგივირცხენ ჭურჭელსა, კოვზებს არ დაგივთვლიანო,
თითო ბალღი გაგიჩინდება, ტუტუნით გაგივიზრდიანო ²²⁴.

დაცინვის საგნადაა ქცეული შინაბერძნე ქალები. ამის ნიმუშია საყოველთაოდ გავრცელებული ლექსი „პეტრეს ჰყავდა ერთი ქალი“ ²²⁵. მთქმელი დასცინის ამასა და ყოყორ შინაბერძნეს, რომელიც ყველა მთხოვნელს იწუნებს:

მე რათ მინდა სოფლის კაცი,
მანახებენ პეტრეს, ნიკოს,
გენერალი თუ არ იქნა.
აფიცერი მაინც იყოს.

ახალგაზრდებისგან დაწუნებულ შინაბერძნეს ქვრივი კაცებიც უარს ეუბნებიან:

ახლა ქვრივებს ებეჭვება.
და ქვრივებიც არ თხოულობს.

სატირიკოსი ამოთრახებს, კიცხავს; ზაქვეყნოდ ალექსებს ოჯახისა და ქმრის მოღალატე ქალს. ამ შემთხვევაში იუმორი სატირაში

გადადის, მალლიდან გადმომდგარი თვალ-უუუუნა თეთრი ქალი
საყვარელს სახლში ეპატიებდა, ქმარი შინ არ მყავსო:

ციხის სანგრევად გავგზავნე, თავსამც სწოლია ქვანო...

მასარობელიც მოვიდა, ქალო მოგიკლეს ქმარიო,

სამახარობლოდ გაიღო სამასი სული ცხვარიო,

იმასაც არ დააჯერა, გაუგდო ნიშა ხარიო...

მერე მე მითხრა ვინატრი, შენ დაგრჩეს ჩემი თავიო ²²⁸.

რატომღაც ოჯახის მოღალატედ მთქმელებს თეთრი ქალი გამო-
ჰყავთ. თუ ზემოთ ნაჩვენებ ლექსებში ქართლელი თეთრი ქალი
თავის ქმარს ციხის სანგრევად აგზავნის, ფშაველი თეთრი ქალი
კი ქმარს სათიბში უშვებს.

გავიხედნ და დავინახე თვალუუუუნა თეთრი ქალი,

შამოხვდა, დამიძახა, შინ არ არი ჩემი ქმარი,

ხევის ქალას სათიბთ არი, ხელთ უჭირავს ცელის ტარი,

მოეხარშე და გაუგზავნე, უმარილო შავი მხალი,

თუ არა კამს, კირი მკამოს, იქ ჩამოდის შავი წყალი ²²⁹.

„ძოდელის ლექსი“ ²³⁰ საყოფაცხოვრებო თემაზე შექმნილი
მაღალმხატვრული იუმორისტული ნაწარმოებია, რომელიც მთელ
საქართველოშია გავრცელებული. ქმრის მოღალატე ნაკვეთაანთ
ქალი ძალს კალოზე გაადგებს, სატრფოს გარეთ დამალავს, ცხე-
ნებს აუშვებს და ქმარს დაავალებს მოუაროს დამფრთხალ ცხენებს,
შემდეგ კი საყვარელს სახლში შეიპატიებებს:

მაშინვე ხელი მომავლო,

თავის ოთახში შემთარა,

ადგა და გამაიხვდა,

ორივე კარები დაჯარა.

გამომშვიდობებისას საყვარელმა ძოდელს დააბარა:

დიდხანს ნუ დაიგვიანებ,

მომიხვიდოდე ჩქარ-ჩქარა.

გადმომეხვია, მაკოცა,

თავ-პირი ჩამომაცალა.

გურულ ლექსში „ოინი მიქნა ბახმარომ“ ²³¹ ნაჩვენებია, თუ
რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ხასიათის სიმტკიცეს, ოჯახის მორა-
ლური სიწმინდის დაცვას. იუმორისტი ამათრახებს უგუნურ, მოღა-
ლატე ცოლს, რომელიც ფეხის ზმას აჰყოლია და პატიოსნანი, მშრო-

მელი მეუღლისაგან მოითხოვს იმაზე მეტს, რაც მის შეძლება აღემატება. მთქმელი თავს ესხმის ამგვარ მანკიერებას. ლექსის დასაწყისშივე განსაზღვრულია იუმორისტი მთქმელის დამოკიდებულება მოსალოდნელი სასაცილო, მაგრამ სამწუხარო ამბისადმი:

კვირიკობისთვე მოახლოვდა, ქალი გამოუხეურდა,
თურმე იმის მიზეზია ბახმაროზე წასვლა უნდა...
მოვეწმადე წასასვლელად, სიღარიბეს ვიდან ჩივდა.
ვინ კითხულობს ჩემს ჯიბეში, ფულია თუ თავი კვივა,
მივალთ ნელა ბახმაროზე, სიღარიბეს ვერვინ გვაძინებს,
მხოლოდ იმაში გვატყობენ, სხვა როცა ვაძვს, ჩვენ პირს ვაუჩენთ,
მაგრამ ქალის იმედი მაქ, კერპია და თავს იწონებს,
ვეიფვანე ბახმაროზე, შევურიე მდიდრის ცოლებს.

აქ ინასკვება კომფლიქტი, ფეხის ხმას აყოლილი ცოლი ღალატობს ოჯახს, მაგრამ ბოლოს სასაცილო მდგომარეობაში ვარდება და მკაცრად ისჯება.

საყოფაცხოვრებო სატრფიალო ლირიკაში სატირისა და იუმორის დანიშნულებაა გაკიცხოს სიყვარულისადმი არაჯანსაღი დამოკიდებულება, ამპარტაუნობა, ყოყმანობა, მზითვებით გატაცება და ა. შ. სატირულ-იუმორისტული ტონით არის გადმოცემული ქალ-ვაჟის გასაუბრება, ვაჟის ნატვრა. აქ შედარებები საგანგებოდაა შერჩეული და ზოგიერთ სიტყვაზე ყურადღება იმისდა მიხედვითაა გამახვილებული, თუ რა თვალსაზრისით იყენებს მას მთქმელი. ვაჟი ნატვრობს:

მინდვრიდან მოხვალ შენ ქალო,
მოაფრიალებ კაბასა,
ნეტავი შემატყობინა,
როგორ აფასებ მაგასა,
ოღონდ შენ ჩემთან წაპოდი,
მუქთათ გაჩუქებ კაბასა²³³.

ვაჟის ნატვრა თანდათან ძლიერდება, იგი სკაბრეზულ საზღვრამდეც მიდის, მაგრამ მთქმელი თავს იკავებს.

თუ ჩვენ ქართულ ხალხურ სატრფიალო ლირიკაში გვაქვს შესანიშნავი, დახვეწილი და რაფინირებული პოეტური სახეები, რომლებიც ადამიანის უნაზეს გრძნობებს ამალგებულნი, რომანტიკული ფერებით გვიხატავენ, სატირულ-იუმორისტულ ლირიკულ ლექსებში იუმორისტი მთქმელი, თითქოს, შეგნებულად გაურბის ამგვარ ამალგებულ სახეებს და ხშირად ნატურალიზმამდეც ეშვება.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში იუმორის ობიექტია ნათლიდედა და ნათლია. დამოყვრებას გლეხი, უმთავრესად, ეკონომიური თვალ-

საზრისით უყურებდა, ღარიბი ნათესავი მისთვის საჭირო არ იყო. ასეთი შერჩევისას ადგილი ჰქონდა შეცდომებს. იუმორისტი მთქმელისათვის სწორედ ეს მომენტი საინტერესო იგი. ცხოვრებისეული წინააღმდეგობიდან ისეთ რგოლს ამოსწევს ხოლმე, რომელიც სხეებისათვის, თითქოს, შეუმჩნეველია. ნათლია მოიჩქარის ნათლი-დედასთან, საჩუქრების მირთმევის ნაცვლად, ეხვეწება ჩქარა საკ-მელი აჭამოს და სახლში გაისტუმროს, რადგან უზნეო ცოლი ჰყავს, მეზობლებში გადავა და თავი მოეპრება:

ჩემო.ნათლი-დედაო, ღებრთი შეგეწევაო,
ჩემი ღონათლელი ვაჟი დიდი გაგებრუდებაო,
შორი გზიდან ნარეაი ვარ, ცოტა მეშივებაო,
ხაჭაპური გამომიცხვე, ყველი გეშონებაო,
ჩხაერის ღვინო ამომიღე, ქურში გეჭონებაო, ..
ყვინჩილაი დამიკალი, ხარჩვა ნუ აკტებაო,
ვარიკაი გე ვოუშვი, დედლათ მოგეპწრებაო,
უნოურთი ქალი შეშათა, სახლში არ დამხდებაო,

თხოვნა-მუდარა, რომელსაც იქვე რჩევა და მითითებაც ახლავს თან, განსაზღვრავს ამ ნაწარმოების იუმორისტულ ტონს: „ყვინჩილაი დამიკალი, ხარჩვა ნუ აკტებაო“, ანდა „ხაჭაპური გამომიცხვე, ყველი გეშონებაო“. თხრობის ამგვარ ხერხს შესა-ბამისობაში მოჰყავს იუმორისტული ნაწარმოების ფორმა და ში-ნაარსი. მეორე ლექსში ნათლია უფრო დაკნინებული სახით არის წარმოდგენილი. ახლა ის აღარ არის აქტიური, ნათლიდედა და ნათლული კიცხავენ მას:

ნათლიაჩემი მეწვია, ჯიბეში ედო ყარყარა,
ერთი ქათამი დაუკალ, კუდა იყო და ნაცარა,
ათი ჩურჩხელა მივართვი, ერთი ფიცარი თათარა,
ისე შევამა ისინი, წვერი არ გააცანცარა:
—რაც შენ ნათლიად გიშოვე, საილში აღარა შემარჩა-რა.
სამჯერ რომ მე დაგბატაფე, რატომ შენ ერთხელ აღარა ²²².

ნათლიის ამგვარი მოქმედება, ზოგჯერ, ირონიის ობიექტიც ხდება. ირონიულია სტრიქონები:

რა კარგა დაუხვდება, ნათლი-დედა ნათლიასა,
საკნიაზო საკელს აკმევს, ნიორწყალა, ანტრიასა,
ბატარა ყველსა მაუტანს, იმასაც სუ მატლიანსა ²²³.

ასეთ ირონიას თავისი საფუძველი აქვს, მთქმელი ერთგან შენიშნავს:

ნათლიამ ნათლიამასა, ბევრი რამ დაუდვა ვალები,
სუ დაუკამა ცხვარძრობა, წინ დაუყარა ძვალეხი ²²⁴.

ერთ-ერთ ლექსში ნათლიას სახლში ნათლულის მისვლის
ხატენა ასეა გადმოცემული:

აგდექ, იმითას წაველი, რაღაცა ღმერთმა შემშალა,
იმით ერთი ძალდი ყავდათ, ჯვდა იყო და ნაცარა,
უცნიდანა მამეზარა, გამოშაცალა კანჩალა,
იმითი თჯასი დაიქცეა, ვინც მას ნათლიათ შემეკარა ²²⁸.

ნათლიასთან ერთად, იუმორისტულ გარემოში მზახალიცაა
შემოყვანილი, მთქმელი თანდათან აფართოებს სამოქმედო არეს:

წმინდა გიორგმა დახუწველოს, მალარაული მძახალი,
დალით რომ პური ეაქასა, საღამოთ იავე აქ არი,
ბოსტანშია გაგვიწყვიტა, ხახვის ფორი და ჭარხალი,
აგრე ჭამდა მკადის კეტსა, როგორც ყინული შაქარი ²²⁹.

ნათლიასა და მზახალს შორის, ხშირად, რომანტიული ურთი-
ერთობა მყარდებოდა. არც ეს მოკლენა დარჩა შეუმჩნეველი:

—ასრე მიყვარხარ, მძახალო, მითომ ჩემი და ხარო,
—ისემც შაქრები დედაა, როგორც დანდობით დახვალა ²³⁰.

ნათლიასა და ნათლიდელაზე შექმნილი იუმორისტული ლექს-სიმ-
ღერების კილო, რიტმი, ფორმა ყველგან ერთნაირია, მკითხველს
ისეთი შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს ყველა ასეთი ლექსი ერთ
მოღეწეს ეთქვას.

საყოფაცხოვრებო პოეზიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს
დაგვიანებული სიყვარულის თემატიკას. ამ შემთხვევაში საგანგებოდ
არის ყურადღება გამახვილებული მოხუცის სურვილსა და მის
შესაძლებლობას შორის არსებულ წინააღმდეგობაზე, რომელიც
ყოველთვის სასაცილო ფინალით მთავრდება. ფშაველი იუმორისტი
დასცინის მოხუცი ჩაჭიაშვილის უცნაურ ზრახვას:

დაბერდი, ჩაჭიაშვილო,
სამოცეციენია კბილები,
ქალს ეძებ თხუთმეტ წლისასა,
თავის სწორი გყავს შეიღები. ²³¹

მოხუცი მოღეწე ბუთლა აღბუთაშვილი თავის დაგვიანებულ
სიყვარულს თვითონვე დასცინის:

ეს სოლომანთ მარიაში, ეხლა მიყვარს ძალადანი...
მაგას წულებს მაუტანდი, რომ არ ვიყო ღარიბადა,
მე რო წულებს მაუტანდი, ეგ საჩაზეა ჩამირთავდა,
რამოდენა საჩოო მქონდა, რაღა ეხლა გამითავდა... ²³²

საინტერესოა ზოგიერთი საყოფაცხოვრებო იუმორისტული
სიმღერის წარმოშობის ისტორია. ცნობილი სიმღერის „სამი“

ძმანი გურულების“ შესახებ ასეთი გადმოცემა არსებობს: „სამი ძმა სალუქვაძე ლეკიანში (ნატანებისაკენ) ყანას მუშაობდნენ, იქ ხარები დაქარგვით, შინ წამოსულების გზაში მოულაპარაკნიათ: „დედაჩემი ხარების დაქარგვაზე შეწყუბდება, ამიტომ ეზოში ჩასვლისთანავე სიმღერა დაიწყეთ“. გზაში იმების გამოუგონიათ ახალი სიმღერა და ეზოში ჩასვლისას ამოუყიდნიათ სიმღერა და ოჯახის ეს დიდი უბედურება—ხარების დაქარგვა, მართლაც, სიმღერით შეუცხადებიათ დედისათვის. ამ სიმღერის ჰანგი მშვენიერია — და ახლა იგი ძლიერ გავრცელებულია გურიაში“²⁴¹. იქვე მოტანილია სიმღერის სრული ტექსტი:

სამი ძმანი მუშაობდნენ, ლეკიანის ყანასაო,
ულათ ხარები შეუბით ჯოტიე და აღმასაო,²⁴²
ლადიკო ვარ სალუქვაძე, აქესენტი და მანასაო,
ჯოტიე და აღმასაო, მივათესეთ ყანასაო,¹
სამწყხაროთ შემოვძახოთ, „ოდელია ნანასაო“.
დედაჩემმა შემოგვძახა; რო უყავით აღმასაო?
დგვეთხუე დედაჩემო, ნულარ გვეითხუე ამასაო,
ჯოტიე და აღმასაო, მივათესეთ ყანასაო,
სამწყხაროთ შემოვძახოთ, „ოდელია ნანასაო“²⁴³.

სავაქრო საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად, გაჩნდა სოფლებში სამიკიტნოები და საწვრილმანო მალაჩიები. მიკიტნები და ვაქრები ატყუებენ მშრომელ ხალხს, ახალგაზრდები სამიკიტნოში ატარებდნენ დროს და სახლში, ცარიელი ჯიბით ბრუნდებოდნენ ხოლმე. თვითდაცინვის გზით მთქმელ გმობს ამგვარ მოქმედებას. თუ ფშავ-ხევსურულ პოეზიაში თვითდაცინვა პირდაპირი მნიშვნელობით არის ნახმარი, ამ შემთხვევაში მას გადატანითი მნიშვნელობა აქვს. იუმორისტი მოლექსე თავის შთანაფიქრს ასე გადმოგვცემს:

რაკი რომ შემოგვჩვიე, დედას გიტრიებ, დუქანო,
რაცა მაქვს, აქვე შეგაქმევი... ცოლ-ქალას რაღას უქამო?
ჩემი თავგადასავალი, წადი, ჩემ ჯალაბს უთხარო,
ჯალაბი ძლიერ გაჯავრდა,—გამეცა ჩემთან ნუ ხარო!
რათ მაგდებ ჩემი სახლიდან, ჩემო ლამაზო მსუქანო?
—თუ კი ლამაზი ვიყავი, რათა ღონებდი დუქანსო.
—გავებრიყვი შენი ჭირიმე, აგერ დავდივარ უქამრო,
ამ სოფლისაგან მრცხვენიან, ხალხთან ვდგევარ უქანო²⁴⁴.

თითქმის უბრალოდ და მიაშტურად, მაგრამ დამაჯერებლად დასცინის ხალხური მოლექსე სიმთვრალეს, რომელსაც მხოლოდ უსიამოვნება მოაქვს ოჯახისათვის:

კახური ღვინით დავითვერ,
სამ: დღე ვეგდე ლაფშია,
ამაშათრიეს იქედან,
დამაგდე! დერეფანშია,
მოვიდა ქალი ლამაზი,
ჩამცხო და ჩამცხო თავშია²⁴⁵.

მთელს საქართველოში ცნობილია შესანიშნავი იუმორისტული ლექსი— „ქვეყანაჲმ დამპატიჲა“, რომელშიაც მესტვერის სასაცილო თავგადასავალია მოთხრობილი:

ქვეყანაჲმ დამპატიჲა, ღვინო მასვა ტყბილთო,
იქედამა წამოვედი, მუმერია ძილიო,
ერთი ბარდი მომეწონა, იქ წაღყავი ცხვირიო.
ერთ მეღორეს ჩამოველო, მოეპარა შტვირიო,
ჩემი შტვირის მომპარაესა, დაუსივდეს ცხვირიო,
იმის ცოლი დაშენახოს, დღეის სწორზე ჰვრივიო,
ჩემი ძმისთვის მემეყვანოს, გეშეწივოს ლხინიო,
მზითეშიაც მოჰყოლოდეს, ჩემი კრელი შტვირიო ²⁴⁶.

იუმორის საგანი გახდა მეწვრილმანის ცოლობაზე მეოცნებე ქალი-შვილებიც:

ქვეყადანა მოდიოდენ, კეკელა ²⁴⁷ და ბარო,
ერთმანეთს ეუბნებოდნენ, შენ ვინ გინდა ქალო?
—მე ჩხუთი ბიჭი მინდა, ჰქონდეს საწვრიშალო...
მან თვალთ არ დამანახოს საბძელი და კალო ²⁴⁸.

ზემოაღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ საყოყნაცხერებო თემატიკაზე შექმნილი იუმორისტული ნაწარმოები, ძირითადად, გლეხის საოჯახო ცხოვრებას; მისი ჯოფის ყველა მხარეს მოიცავს. ამ შემთხვევაში, იუმორის გამოვლენის ძირითადი ფორმა თვითდახასიათებაა. მთქმელი თითქოს არ ერევა მოქმედებაში, იგი დამკვირვებლის როლში გვევლინება. სატირული საღებავებიტ არის გადმოცემული ავი პატარძლისა და მოღალატე ცოლის თემაზე შექმნილი ლექსები. იუმორი, რომელიც სატირაში არ გადადის, გამოყენებულია თვით მშრომელთა წრეში არსებული ნაკლის, უარყოფითი თვისებების, მიუღებელ ჩვეულებათა გასამართლებლად. კომიკურია გულუბრყვილო კმრების მოქმედება. ირონია გამოყენებულია ავი პატარძლისა და მოღალატე ცოლის სატირული დახასიათებისას. ამ შემთხვევაში ირონია ხშირად გადადის სატკაზმში.

3. სატირა და იუმორი ცხოველებზე

ქართულ ხალხურ პოეზიაში ვრცლად არის წარმოდგენილი სატირულ-იუმორისტული ლექსები ცხოველთა შესახებ. ძირითადად, ცხოველების სატირულ-იუმორისტული დახასიათება შეპირობებულია იმით, თუ როგორი ურთიერთობა აქვთ მათ დამყარებული ადამიანებთან. ეს ურთიერთობა უშუალო და პირდაპირია. ზოგჯერ, ცხოველთა მოქმედებაში ადამიანური ხასიათები იგულისხმება,

6 ა. ცანავა

მაგრამ ასეთი რამ დამახასიათებელია ზღაპრებისათვის და, განსაკუთრებით, იგავ-არაკების თვისებას შეადგენს. ხალხურ პოეზიაში იუმორი ცხოველებზე არ ატარებს ნართაულ ხასიათს. აქ პირდაპირ შედარება-გადაჭარბების გზით, ასახულია ადამიანებისა და ცხოველების ურთიერთდამოკიდებულება. ეს ურთიერთობა შეპირობებულია უაღრესად რეალისტური ტენდენციებით. როგორც სატირულ ზღაპრებში აქაც მითს, ფანტასტიკას გამოცლილი აქვს ნიადაგი და ჯადოსნური რაშების ნაცვლად მოქმედებენ გაძვალტყავებული ცხენები. ფასკუნჯებისა და რაშების მითიური რწმენა ხალხში გაქრა, გოლიათების ზებრძოლების ეპიტეტები „სისხლის ტბა“, „სისხლის ალაზანი“, „ცრემლის მორფი“, „სისხლის ზღვა“ და ა. შ. კარგავენ პირდაპირ მნიშვნელობას, რაც მათ ადრე გააჩნდათ ხალხის წარმოდგენაში. ამგვარი ეპითეტები და შედარებები სატირულ პოეზიაში ირონიის სახეს იღებს.

მთქმელს როსტომისა და სხვა მსგავს გმირთა მოქმედების ამსახველი ეპითეტები, სტერეოტიპული გამოთქმები, შედარებები, სიტყვიერი ინვენტარი, გადააქვს რწყილის, კატისა და თაგვის სატირულ-იუმორისტული თავგადასავალის გადმოსაცემად. ტრადიციული ფორმის ასეთი გადატანა ერთგვარი იუმორისტული ხერხია.

ქართულ ხალხურ პოეზიაში იუმორისტულად არის დახასიათებული ადამიანის დამოკიდებულება ცხენთან, ხართან, კამეჩთან, მელასთან, დაფთან, რწყილთან, თაგვებთან და კატებთან, შინაურ და გარეულ ფრინველებთან.

ცხენი ერთ-ერთი ძირითადი იუმორისტული პერსონაჟია. იგი დაკნინებული სახით არის წარმოდგენილი, გამოხატვის ეპიკური ფორმა, რომელიც საგმირო პოეზიიდან არის აღებული, ხშირად გამოყენებულია იუმორისტული შინაარსის შემცველი თემების გადმოცემად. მთქმელი, თიანჭოს, მოსალოდნელი ტრაგიკული ამბავისათვის ამზადებს მსმენელს: „ორშაბათ დილა გათენდა, ღმერთო კეთილი ქენიო“, უცბად ამალღებული ტონი იცვლება:

ჯაის ვაგლახით ვიყიდე, ერთი ცალთვალა ცხენიო...

ჯოხები ბეჭი დაეკარი, ვეღარ აიღო წელიო... 210

ჯადოსნური ზღაპრის თეთრი რაში, ამ შემთხვევაში, ასეთი სახით გვევლინება:

ხანანათ თეთრი რაში, შეეკმაზე და გავქარ ტაში...

გადაქვეუა, მამეკარა სამატაჟიან თველაში...

ფლელი ხარი ვითხუოთ, გამოვთარიოთ ბახარში,

ბიკები ამას ამბობენ—ქეცი ქონია ფაფარში,

წაიღეთ და გადაადეთ იმ ირემანთ ნათხარში 210.

ბატონის ნაჩუქარი ცხენი ჩქარა კედება. გლეხი ირონიულად შენი-
შნავს, რომ „ცხენი მაჩუქა ბატონმა, თითონ არაფრის პატრონ-
მაო“ 281.

ვიღებდი ვალსა, ვაკრავდი ნალსა,
ვერ გამიყვანდა, კოჭხიდა წყალსა,
ვაჭამე ჩალა—ვერ იჩანჩალა...
ვაჭამე ქეოი—დაკარგა ფერი, და ა. შ.

იუმორისტულია ცხენისა და კაცის 282, ავრეთვე ირემისა და
ცხენის გაბაასებანი 283. ერთ-ერთ ლექსში პატრონისაგან შეწყე-
ბული ცხენი თავადს თხოვს იხსნას წვალებისაგან:

კნიაზ დიმიტრი წერეთელს უმდაბლესი ჩემგან თხოვნა...
ისეო პატრონს ჩაუვარდი, არ მელირსა დღისით ძოვნა...
თქვენო მაღალბრწყინვალეობაჲ, აწ გვედრო მომეც ნება,
ვინ გამიშობს საწყალს, თორემ მე მიწდოდა თვითონ ბლება 284.

არანაკლებ იუმორისტულია მთქმელის დამოკიდებულება
ქვრივი თავართქილაძის ქალისადმი, რომელმაც გაწვალტყავებული,
ბებერი ცხენი ხმით დაიტირა:

ბატონ თავართქილაძის ქალს, დედის მსგავსად მოვიკითხაჲ,
შენ რომ ცხენი დაგეკარგა იმისათვის თავს რათ იკლავ?

შემდეგ:

ასე ლამაზათ თუ შეამკობდი, აქამდე ჯობდა მისი სიკვდილი...
იგი რომ იშვა ქორანიკონი ათი ხუთასი იწერებოდა,
ათასხუთასოცდათექვსმეტს კიდევ ცოცხალი იარებოდა 285.

შემოდგომის აზნაურივით მოხეტიალე მღვდელი ცხენსა და
მოჯამაგირეს გარეთ ტოვებს, თვითონ კი გაშლილ სუფრას მიუჯ-
დება. მშიერი მოჯამაგირე ცხენს ულუფას წაართმევს, შემდეგ კი
თავს ასე იმართლებს:

რა ვქნა, ცხენო, მეც უნდა ვთქვა,
შენთან მეც ვიმართლებ თავსა;
დაჯდება შენი პატრონი,
ქუდმოხდილი იწყებს სმა'ა...
ჩაპოვალ გაჯავრებული,
შენზე გადავიყრი ჯავრსა 286.

ხალხურ პოეზიაში ცხენის სატირულ-იუმორისტული დახასი-
ათება ისე მრავალმხრივია, რომ ლიტერატურაში ამ მხრივ მას
კლდიაშვილის მოთხრობები თუ შეედრება.

საყოველთაოდ გავრცელებულია ლექსი თავგებისა და კატის
ომის თაობაზე 287. ამ შემთხვევაში ჩვენ გვინტერესებს სატირისა
და იუმორის გამოვლენის ხერხი, რომელიც აქ მეტად თავისებურია.

ბრძოლის აღწერა, შედარებები, მეტაფორები, ტიპიური განმეორებანი და სხვა, ხშირად ნასესხებია საგმირო ეპოსიდან.

თაგვების მეფემ, წინასწარმეტყველის მსგავსად, იგრძნო მოახლოებული საფრთხე, იხმო ნაზირ-ვეზირები. აუწყა მათ ბრძოლის მოახლოება. ფირანა თავეს მარშლობაც მისცეს, ვირთხა ყვინთან გააგზავნეს, იასაული კი სოფელში. დაიწყო საომარი მზადება:

თოგორას ციხეს აგებენ, კედელი აქვს თლილი ქვისა,
გალავანი უნდა ექნეს მუხისა და ფიკვის ხისა,
შიგ ზარბაზნებს აყოლებენ, სასროლია დიდი ხნისა,...
დაბლა ძირი დაატანეს, თოფისა და დამბაჩისა,
რკინის კარები შეაბეს, გასაღები აღმასისა.

ამ სტრიქონების წაკითხვისას ჩვენს თვალწინ გაიელვებს ფეოდალური საქართველოს ციხე-სიმაგრეების მშენებლობის ეპოპეა, რომელიც, ამ შემთხვევაში, გაშარტებულია და დაცინვის გასაძლიერებლად არის გამოყენებული. თაგვების ხელმწიფემ მოათავა საომარი სამზადისი, მუქარა შეუთვალა მოწინააღმდეგეს. კატების ბელადმა ულვაშებში ჩაიცინა, სთხოვა: ომი არგვინდა, შევირიგდეთ, მზახლები გავხდეთო, თაგვებმა არ მიიღეს ეს წინადადება. დაიწყო ბრძოლა:

ადგა ციცა წამოვიდა, ჯარი მოყვა ცხენოსნისა,
სასახლეში ჩამოვიდა, კარი შეჭკრა გალავნისა,
სამი დღე და სამი ღამე სროლა იყო ზარბაზნისა.

ხელჩართული ბრძოლაც გაიმართა—„სისხლი მოდის ნიაღვრისაო“, ამბობს მთქმელი. დამარცხდნენ თაგვები. კატების ჯარი სასახლეში შეიჭრა, მეფე ტახტიდან გადმოაგდეს. ვეზირები—ვირთხა და თრითინა გაიქცნენ.

მეორე ვარიანტში²⁶⁸ თაგვების ხელმწიფე კანაფარი და დედოფალი პეწინიკ ომს უცხადებენ კატებს. ბრძოლის ეპიზოდი ასეა გადმოცემული:

თავის ფრანგული შემოჭრა, შემომტერია მხარია,
ახლა ციცამ შემოუსვა, თავისი მკრელი ხმალია,
ძვლები, რბილი და ტყავები სუ ერთმანეთში არია.
ქალსა კაცი ჩაუგზავნეს: „ქალო, მოგოვლეს ქმარია“,
„ჩემს კანაფარს რა მოჰკლავდა, კევიანი და წყნარია“.

მოტანილ ნიმუშებში აშკარად იგრძნობა საგმირო ეპოსის ტიპიური განმეორებებისა და შედარება-ეპიტეტების გადმოტანა იუმორისტული სიტუაციის გასაძლიერებლად. იუმორისტულია საყოველთაოდ გავრცელებული სიმღერა—„თაგვი აწად გამხდარიყო“, „თაგვმა ლხინი გადიხადა“ და სხვა.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საკმე რწყილის შესახებ გავრცე-

ლებულ იუმორისტულ ლექსებში. შედარება-გადაჭარბების „გზით მთქმელი ოსტატურად ქმნის სატირულ-იუმორისტულ სიტუაციებს:

წუხელი ენახე სიზმარი, შუა ღამისა ზანსაო...

აუდეგ, ავანთე სანთელი, გაუქდეგ იმის კელსაო,
მძლივ სადმე გადაეწიე, შუა ქართლისა მთასაო,
გადაეჭნიე ფრანგული, წვერი უწვდინე ქეასაო,
ჯავარი დანა გავტეხე, იმ ოხრის ტყავებასაო...

გადმოვარდნიყო ბარკალი, მიარღვევს მიწა-წყალსაო ზა.

აქ ჩვენ უნებლიეთ გვაგონდება ცნობილი სტრიქონები ბალადიდან — „შემომეყარა ყივჩაღი“:

ერთი მე შემოეუქნიე, ვენდე მადლს ლაშრის ჯვრისასა,

გავსკერი ცხენი და კაცი, წვერი უწვდინე ქეიშასა.

ურმიდან გადმოვარდნილი რწყილის ბარკალი ისე მიარღვევდა მიწას, როგორც ამბრი არაბის ფეხი!

რწყილთან შებმა ერთ ვარიანტში ისეა გადმოცემული, როგორც ყივჩაღის ლექსის დასაწყისი: „მე და რწყილ შევიყარენით“ (შდრ. „მე და ხირჩლ შევიყარენით, საზღვარსა მუხრანისასა“). რწყილთან ბრძოლა ტიპიური საგმირო ეპიტეტებითა და შედარებებით არის შემკობილი:

მე და რწყილ შევიყარენით,

დაბრუნდა ცოდო-ბრალთა,

ხმლებითა ვეცით ერთურთსა,

სისხლისა მიდის წყალთა.

ქვემოთ, მწყემსის ბრძოლის ამსახველი სტერეოტიპული სტრიქონები პირდაპირაა გადმოტანილი:

ბრძანება გასცეს, მოვიდა,

მთელი რწყილეთის ჯარია,

პირაღმა შემომართნენ,

უნდა დავლაზნეთ მთანთა.

და ბოლოს:

გაეწყვიტე მთელი ლაშქარი,

მკედარზე შეეყარე მკედარია ზა.

აღნიშნული გარემოება ყველაზე ხელშესახებად დასტურდება იუმორისტულ ლექსში — „დათვის სიზმარი“²⁸¹. ბურეაკის მომტაცებელ დათვს მთელი სოფელი გამოეკიდა. დათვმა წინასწარ სიზმარი ნახა: „ერთი ბურეაკი შეეკამე, ვიცოდი არ შემრჩებოდა“. მხეცი ტყვიებით დაცხრილეს:

იქ დადგა სისხლის მორევი,

ზედ ნავი მოცურდებოდა,

მოვიდა ყვაევი, ყორანი,

სომდა და არ ილეოდა.

იუმორისტი მთქმელი, ზოგჯერ, ლექსის დასაწყისში განგებ ამუქებს ფერებს და მკითხველს წინასწარ ამზადებს რაღაც არაჩვეულებრივი ამბისათვის. სინამდვილეში ეს ამბავი სრულიად უმნიშვნელოა. მოულოდნელად სერიოზულიდან კომიკურზე გადასვლა თავისთავად ერთგვარი იუმორისტული ხერხია:

ორშაბათ დილა გათენდა,
რა ავი დარი დგებოა,
ეს ჩენი წუწყი მელია.
საომრად ემზადებოა²⁶².

ამას მოსდეს მამლისა და მელას იუმორისტული გაბაასება. აქაც თვითდახასიათება (თვითდაცინვა) მეტად მნიშვნელოვან ხერხად გვევლინება. სანიმუშოდ შეიძლება კიდევ ზოგიგონათ „საწყალი მელა ჩიოდა“²⁶³. წუწყ მელას კათმის პატრონმა კომბლით თავი გაუტეხა:

გადამიქნია, დამარტყა, ცისაჲ გავეართხი ტვინია,
დაეჯექ დავიწყე ტირილი: „ვაი ცოლო და შეილია“,
ე ცოლი კბარსა შეირთავს, თბლები დამრჩა წვრილია,
თბლებიც გაიზრდებიან, თავი დაეკარგე გმირია.

ჩვენ გვაქვს ნართაული პოეზიის ნიმუშებიც. ამგვარ ლექსებში მგლის ხასიათში გაბატონებული კლასის თვისებანი იგულისხმება. მგელი ქორწილს აპირებს, ღვინო აქვს, მაგრამ არ ჰყავს ბატკანი. იგი მეცხვარესთან მიდის:

მგელმა თქვა: ქორწილს ვაპირებ,
ღვინო ჩავასხი ნასეტყვი,
წავალ მეცხვარეს ცხვარსა ვთხოვ,
ციკანს მომეყმს თუ რას მეტყვის,
არ მომცემს?—ძალით წავართმევ,
ტირილს დაიწყებს?—ბანა ვეტყვი.

ზემოაღნიშნულიდან შეიძლება წარმოდგენა: ვიქონიოთ, თუ სატირიკოსი მთქმელები როგორი ხერხებით აწარმოებდნენ იუმორისტული სიტუაციების შექმნას. როგორ გადმოჰქონდათ საგმირო ეპოსიდან ტრადიციული ფორმები. იუმორისტის მხატვრული აზროვნება ერთგვარად დაპირისპირებულია ეპიკოსის აზროვნებასთან.

სატირა და იუმორი ანდაზებასა და ბამოცანებში

1. სატირა და იუმორი ანდაზებში

სატირისა და იუმორის გამოვლენის თვალსაზრისით ქართული ხალხური ანდაზები დღემდე სპეციალურად შესწავლილი არ ყოფილა²⁸⁴.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, სატირისა და იუმორის გამოვლენა ცხოველთა ეპოსში, სატირულ ზღაპრებსა და ხალხურ პოეზიაში გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება. სატირულ-იუმორისტული ზეპირსიტყვიერების მთელ მარაგში ანდაზები და გამოცანები მნიშვნელოვან ადგილს იკავებენ და მეტად საგულისხმო დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობას გვაძლევენ.

ანდაზა ხალხური პოეტური - შემოქმედების პოპულარული და საინტერესო ჟანრია. მკვლევარები მას სხვადასხვანაირად განმარტავენ, მაგრამ ყველა შეთანხმებულია იმაში, რომ ანდაზა სამაგალითო, ბრძნული გამოთქმაა, რომელიც ლაპიდარულ სიტყვიერ ფორმულაში, მხატვრულ სახეებში გადმოგვცემს ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე და ბუნების მოვლენებზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად მიღებულ შთაბეჭდილებებს. ი. სოკოლოვის განმარტებით, ანდაზა მოკლე გამონათქვამია, რომელიც გამოყენებულია ცხოვრების სხვადასხვა მხარის (მოვლენის) დასახასიათებლად და შესულია ყოველდღიურ მეტყველებაში²⁸⁵. მ. შახნოვიჩი ხაზს უსვამს ანდაზის ორწევრიანობასა და ნართაულობას²⁸⁶. ვ. დალი აღნიშნავს ანდაზის იგავურობასა და მის დიდაქტიკურ ფუნქციას²⁸⁷. ვ. ანიკინი, დიდაქტიკურ დანიშნულებასთან ერთად, ყურადღებას ამახვილებს ანდაზის რიტმულ წყობაზე, მისი აზრით, ანდაზა „რიტმულად ორგანიზებული პოეტური გამოთქმაა“²⁸⁸. გ. შპოვალოვას აზრით, ანდაზისათვის პოეტური სახეები აუცილებელი არ არის²⁸⁹ და ა. შ. მიხ. ჩიქოვანის განმარტებით, „ანდაზა

სამაგალითო ბრძნული გამოთქმაა, რომელიც მოკლე სიტყვიერ ფორმულაში წარმოგვიდგენს მოქმედების, მდგომარეობის ან ურთიერთობის მხატვრულ განზოგადებას“ ²⁷⁰. კს. სიხარულიძე აღნიშნავს, რომ „ანდაზა სასაუბრო ენაში შესული აზრის ძლიერად გამომხატველი პოეტური ფორმულაა“ ²⁷¹. ალ. ლლონტის განმარტებით, „ანდაზა ბრძნული ნათქვამია, რომელიც ლაპიდარულად, მხატვრულ სახეებში გადმოგვცემს ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე ხანგრძლივი დაკვირვებით მიღებულ შთაბეჭდილებებს“ ²⁷².

უნდა შევნიშნოთ, რომ ნართაულობა ანდაზის, როგორც ჟანრის, ძირითადი სპეციფიკაა. ნართაულობის გარეშე ანდაზა დაკარგავს თავის დანიშნულებას. ამიტომ ეს მომენტი ანდაზის, როგორც ჟანრის განმარტებისას აუცილებლად გათვალისწინებული უნდა იქნეს. ანდაზის განმარტება, დაახლოებით მაინც, შეიძლება ასე წარმოვადგინოთ: ანდაზა რიტმულად ორგანიზებული, მოკლე, ბრძნული გამონათქვამია, რომელიც მხატვრულ სახეებში გადმოგვცემს ცხოვრებაზე ხანგრძლივ დაკვირვების შედეგად მიღებულ პირდაპირ და ნართაული განზოგადებული მნიშვნელობის შთაბეჭდილებებს. იმის გამო, რომ ზოგიერთ ანდაზას აქვს მხოლოდ პირდაპირი მნიშვნელობა (გამორიცხულია მისი ნართაულობა), ჟანრის განმარტებისას ეს მომენტიც გასათვალისწინებელია. ანდაზების უმრავლესობა ნართაული ფუნქციის მატარებელია. ცხოველთა ეპოსთან შედარებით, ნართაულობა ანდაზებში უფრო ფართო მასშტაბით არის წარმოდგენილი. ნართაულობა ვრცელდება არა მარტო ცხოველთა პერსონაჟების მიმართ, არამედ ადამიანების, ბუნების მოვლენების, სამეურნეო იარაღების და სხვათა მიმართაც. ანდაზის სიმახვილე, მისი სიბრძნე სწორედ კარგად მოფიქრებულ ნართაულ თქმაში მტკიცედდება. ეს კი, უმეტეს შემთხვევაში, სატირისა და იუმორის გამოვლენის ყველაზე უფრო კარგი საშუალებაა. მაგრამ ანდაზების ამ თვალსაზრისით განხილვისას ყოველთვის მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის გარემოება, თუ ვინ იხმარა ესა თუ ის ანდაზა და რა მიზნით. ეს პრობლემა მკიდროდ არის დაკავშირებული ანდაზის კლასობრივ ბუნებასთან. ანდაზა მხოლოდ მეტყველების დროს იღებს თავის კონკრეტულ აზრს. მეკლევარები მიუთითებენ კლასობრივ საზოგადოებაში ანდაზების შექმნის შემდეგ სამ წყაროზე: 1. უშუალოდ მშრომელი ხალხის ცხოვრებაზე დაკვირვებისა და განზოგადოების შედეგად შექმნილი ანდაზები, 2. ფოლკლორული ნაწარმოებებიდან გამოყოფილი ბრძნული გამონათქვამები, 3. ლიტერატურული ნაწარმოებებიდან მომდინარე ანდაზები.

რომლებმაც გაიარეს ფოლკლორიზაციის პროცესი²⁷³. ძირითადი წყარო ყველა ხალხის ანდაზების შექმნაში იყო და იქნება მშრომელი ხალხის ყოფა, ადამიანთა ყოველდღიური ცხოვრება.

ყოველი ანდაზა ოდესღაც ვიღაც გარკვეულმა პირმა შექმნა²⁷⁴, მაგრამ დროთა განმავლობაში ის იხეწებოდა, განიცდიდა ტრანსფორმაციას, ძველ ფორმაში გადმოსცემდნენ ახალ შინაარსს და სხვა.

საერთოდ დადასტურებულია, რომ ყოველი ერის ანდაზებში გამოიყოფა სამი ჯგუფის ანდაზა: 1. ანდაზები, რომლებიც საერთო სახალხო საკუთრებას შეადგენენ, ასეთი ანდაზები საერთო ნაციონალური კუთვნილებაა და მას საზოგადოების ყველა ფენა თანაბარი უფლებით იყენებს 2. ანდაზები, რომლებიც მიმართულია მხაგრელთა წინააღმდეგ. ამნაირი ანდაზები მშრომელთა წრეშია შექმნილი და მათივე საკუთრებას შეადგენს; 3. ანდაზები, რომლებიც შექმნილია გაბატონებული კლასის მიერ და მიმართულია მშრომელთა წინააღმდეგ. ამ ტიპის ანდაზების გაერყელების არე ვიწროა, ლოკალურია. პირველი ტიპის ანდაზები ძირითადად მშრომელი ხალხის მიერ არის შექმნილი.

ხშირად ერის ცხოვრებაში იქმნებოდა ისეთი კონკრეტული ვითარება, როცა „Решение общенародной, общенациональной задачи объединяло в одном стремлении на какое-то промежуток времени все классы и все слои общества“²⁷⁵. ასეთ შემთხვევაში, ხალხი ქმნიდა პატრიოტულ-საგმირო ხასიათის ანდაზებს, რომლებიც თავის დროზე კონკრეტულ ხასიათს ატარებდნენ, მაგრამ შემდეგში, დროთა ვითარებაში, ზოგადი მნიშვნელობა შეიძინეს. როგორც კი ანდაზა მიიღებს ნართაულობის (გადატანით) ფორმას, მაშინვე ის იქცევა განზოგადოებული თვისების მატარებლად, ამის გამო, ჰვენ უნდა გავარჩიოთ ანდაზები, რომლებიც თავიდანვე ნართაული წარმოშობისაა და ანდაზები, რომლებმაც შემდეგში შეიძინეს გადატანითი მნიშვნელობა, გაგება. მიუხედავად ამისა, როგორც სამართლიანად შენიშნავს ე. ანიკინი: „Почти каждая пословица с прямым смыслом имеет „потенциальные“ возможности быть примененной и в переносном смысле“²⁷⁶.

გაბატონებული კლასები იყენებდნენ რა ხალხის მიერ შექმნილ ანდაზებს თავის სასარგებლოდ, ამავე დროს ზოგჯერ ამახინჯებდნენ კიდევაც მას; ახდენენ ხალხური ანდაზების ფალსიფიკაციას.

ხალხის მიერ შექმნილ ანდაზებში გამოხატულია მშრომელთა აზროვნების დიდი ძალა. ანდაზებში არაიშვიათად თავს იჩენს აზ-

როვნების ერთგვარი შეზღუდულობაც, რომელიც მშრომელმა ხალხმა თანდათანობით, ისტორიულ პროგრესთან ერთად, გადალახა. ანდაზების უმეტესი ნაწილი ასახავს გლეხის იდეოლოგიას, მის დამოკიდებულებას ბუნების ძალებთან, ადამიანებთან, ნატურალურ მეურნეობასთან, ფეოდალთან, ოჯახთან და ა. შ. ანდაზაში გამოხატულება პოვა ადამიანის ცხოვრების ყველა მხარემ. ცხოვრებაში, და ბუნებაში არსებული მსგავსი მოვლენები სხვადასხვა ხალხთა ზეპირსიტყვიერებაში, მსგავს ანდაზებს წარმოშობდა ხოლმე. ამგვარი ანდაზების არსებობის ახსნა სესხების გზით ყოველთვის გამართლებული არ არის. საილუსტრაციოდ ავიღოთ ქართული ანდაზა: „რომელ სოფელშიაც მიხვიდე, იმ სოფლის ქუდი დაიხურეო“, ეს ანდაზა შესატყვისს პოულობს სხვა ხალხთა ზეპირსიტყვიერებაში „На чьем возу сидишь, ту песню пой“ (რუსული), „В чьей лодке сидишь, ту песню пой“ (აფხაზური), „В какой народ придешь такую шапку и шапке“ (ჩუვაშური), „На чьей земле поселишься, того и воду пей“ (ყაზახური) და ა. შ.²⁷⁷ ამგვარი დამთხვევა, უმთავრესად, შექმნილია მსგავს მოვლენაზე მსგავსი დაკვირვების შედეგად. ზოგიერთი ანდაზა სწრაფად გადადის ერთი კუთხიდან მეორეში, ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში, ამიტომ ყოველი ერის ცხოვრებაში თვითმყოფი და შემოსული, ნასესხები ანდაზების გამოწვლილვა დიდ სიძნელეებთან არის დაკავშირებული.

საერთოდ ანდაზებისათვის დამახასიათებელ ზოგად თვისებად დაცივნის სახეებიდან მითითებულია—ირონია. „Типичной формой художественной образности является ирония... Ирония свойственна народным пословицам потому, что они по своей жанровой природе своей требуют от человека проникательности, глубины взгляда, а именно этим чертам ума чаще всего сопутствует ирония“²⁷⁸.

ანდაზა თავისი მხატვრული თვისებით ახლოს დგას მოსწრებულ სიტყვასთან, ან, როგორც მას უწოდებენ, სიტყვის მასალასთან.

სიტყვის მასალა ფართოდ გავრცელებული მხატვრული გამოთქმაა, რომელიც ზუსტად განსაზღვრავს, ახასიათებს ცხოვრებისეულ მოვლენას. ანდაზისაგან განსხვავებით, მოსწრებული სიტყვა მოკლებულია განზოგადობასა და დამრიგებლობით, დიდაქტიკურ ფუნქციას. იგი მხოლოდ კმაყოფილდება ამა თუ იმ მოვლენის მხატვრული, ზოგ შემთხვევაში, გადაკვრითი დახასიათებით. ანდაზების ცნობილი შემკრები და მკვლევარი ვ. დალი ანდაზასა და სიტყვის მასალას შორის განსხვავებას იმაში ხედავს, რომ მეორე

შემთხვევაში მითითებულია მხოლოდ შედეგზე, კონკრეტულ შემთხვევაზე. „ანდაზა ყოველთვის დასრულებულ აზრს, ზოგად ფორმულას და სინტაქსურად სრულ ერთეულს წარმოადგენს, მოსწრებული სიტყვა კი, იძლევა რა კონკრეტულ მითითებას, გადმოიცემა წინადადების ერთი ნაწილით“ ²⁷⁸.

სატირისა და იუმორის გამოვლენის თვალსაზრისით, როგორც ანდაზებში, ასევე მოსწრებულ სიტყვებში (სიტყვის მასალებში) გადამწყვეტ როლს გადანაცვლების პროცესი ასრულებს.

ამრიგად, ანდაზები და სიტყვის მასალები ხალხის მახვილგონიერების, საუკუნოებრივი დაკვირვების და გასაოცარი სახეობრივი აზროვნების ნაყოფია. მასში ჩაქსოვილია ხალხის ზნეობრივი, ფილოსოფიური, სოციალ-პოლიტიკური და ჰუმანური იდეალები. თითოეულ ანდაზასა და სიტყვის მასალას თავისი ისტორია აქვს. როგორც ცხოველთა ებოსში, სატირულ ზღაპრებსა და ლექსებში, ანდაზებშიაც სატირული პერსონაჟები გლეხობის ყოველდღიურ ცხოვრებასთან მჭიდროდ არიან დაკავშირებული. განზოგადოებული, ნართაული დასკვნის მიღება ხდება ყოველთვის კონკრეტული, გლეხის ყოფასთან უშუალოდ დამაკავშირებელი საგნის თუ მოვლენის ხანგრძლივი შესწავლის საფუძველზე. ამიტომ სატირულ-იუმორისტული ანდაზების რიცხვი მცირდება იმისდა მიხედვით, რამდენადაც ეშვორდებით მშრომელთა უშუალო ყოფას და ანდაზაში გამოხატულებას პოულობს ზოგადი, არაკონკრეტული საგნები და მოვლენები.

ანდაზის თემად უფრო ხშირად შერჩეულია ისეთი მოვლენა, არსება ან საგანი, რომელიც თავისი ბუნებით სატირულ-იუმორისტული თვისებების მატარებელია. ეს არის პირველი საფეხური, ამას მოსდევს კონკრეტული საგნის თუ მოვლენის დამახასიათებელი თვისების განზოგადება და მისი ნართაული, გადატანითი მნიშვნელობის მხატვრული გააზრება ისე, რომ ნაგულისხმევი ობიექტი ანდაზაშივე იქნას ამოხსნილი. თუ გამოცანაში გამოსაცნობ საგანს სხვაგან ეფიებთ, ანდაზაში საგანი, მოვლენა იქვეა მოცემული.

ზემოაღნიშნულის შემდეგ თემატიკურად ქართული ხალხური სატირულ-იუმორისტული ტიპის ანდაზები წეიძლება ასე დავაჯგუფოთ: 1. ცხოველური პერსონაჟები სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში; 2. ფრინველები, მწერები და მცენარეები; 3. საოჯახო წესები, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები, გლეხის ეკონომიური ყოფა-წელიწადის დრონი; 4. ადამიანები და კლასობრივი ურთიერთობის ასახვა სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში; 5. საყოფაცხოვრებო თემატიკა და 6. დაკვირვება-გამოცდილების შედეგად შექმნილი სხვადასხვა სახის სატირულ-იუმორისტული ანდაზები.

ცხოველთა პერ-სატირულ-იუმორისტულ ანდაზაში, რომელშიაც სონაუები სატი-პერსონაჟად რომელიმე ცხოველი გვევლინება, რულ-იუმორის-ნართაული აზრია ჩაქსოვილი. ცხოველთა ესა-ტულ ანდაზებში თუ ის თვისება გამოყენებულია ადამიანთა მოქ-მედების დასახასიათებლად.

ზოგიერთი ანდაზა უშუალოდ ცხოველთა შესახებ შექმნილი იგავ-არაკებიდან მომდინარეობს. ანდაზის პერსონაჟების რიცხვი გაზრდილია შინაური ცხოველების ხარჯზე, შინაურ ცხოველებთან ყოველდღიური ურთიერთობა გლესს საშუალებას აძლევდა დაწვრი-ლებით შეესწავლა თითოეული ცხოველის ყველაზე უფრო დამახასი-ათებელი თვისება და იგი გამოეყენებინა ადამიანთა ურთიერთობის ამა თუ იმ მხარის გამოსახატავად. ამ მხრივ არც ერთ სხვა ჯანრს არ მოუცია „არა პოეტური“ ყოფითი საგნებისა და მოვლენების ისე პოეტური გამოხატვა, როგორც ეს ანდაზაშია განხორციელებული.

ცხოველთა მოქმედებაში, ნართაულად, ყოველთვის იგულის-ხმება ადამიანთა იდეალები, მათი მორალი, კლასობრივი და სოციალური ტენდენციები. მეელი გაუმაძღარი და მოძალადეა, დათვი-ბრიყვი, ლომი—ძლიერი, მაგრამ მტაცებელი, მელა—ეშმაკი და უსაქმური. საზოგადოებრივი ტენდენციის მატარებელია ანდაზა „მელას კუდის მოქნევამ ქათამს თვალი გამოსთხარაო“²⁸⁰. „ერთი შერჩა მელასაო, მოუმატა კბენასაო“, ანდა: „მგელს რა ენაღვლება ცხენი და ვირი ძვირადა ღირსო“, „ტურებმა ძროხა წაგართვეს და მგლებთან მიხვალ საჩივლელადო“ და სხვა. ყველა ის თვისება, რაც ცხოველთა ეპოსში მელას მიეწერება, ანდაზებში თავისებური ნარ-თაული ფორმულების სახით არის გადმოცემული, ზოგჯერ ზუსტი სიტყვიერი დამთხვევაც კი გვაქვს. ასე, მაგალითად: „მელა მახეში გაება, თავი მოიმძინარა, სიზმარი იქნებოა“, „მელამ თავისი კუდი მოწმედ მოიყვანაო“, „მელა კვდებოდა და საქათმეში დამმარხეთო“, „მელას ჰკითხეს თავი საითკენ გიყოთო და საქათმისკენო“, „ხაფანგ-ში გაპმული მელა იძახოდა: თუ მთელი ქათამი არ მომეცი, ბარკალს დაეჯერდებიო“. იუმორისტულ ანდაზებში მითითებულია აგრეთვე მელას მოხერხებული მოქმედების ნართაულობაზე. ნაჩვენებია მისი ამპარტავანი თვისება, რაც სასაცილო მდგომარეობაში აყენებს მას. „მელამ სთქვა: მე და მგელმა აქლემი მოვკალითო“. ამ შემთხვევა-ში სიტყვით იწვევს ის, რომ მელა საკუთარ თავს მიაწერს ისეთ მოქმედებას, რაც მის თვისებას არ შეადგენს. „მელას უთქვია: ზღვას მუგუზალს შეუჩიჩხინებ და თუ ვერ დავაშრობ, ხომ დავაშინ-ნებო“, „მელას რაც აგონდებოდა, ის ესიზმრებოდაო“ და სხვა,

ბნელია ეშმაკ მელას ვინმე მიენდოს, იგი, საკუთარი გამორჩენის მიზნით, მზად არის ყველას უღალატოს. ამიტომ ამბობს მთქმელი: „მელიის მფარველობას ლომმა შემკამოს სჯობიაო“, ანდა: „მგელმა რაც მელას თავზე დაცემით უყო, მელამ მას მიპარვით გადაუხადაო“.

ანდაზებში ყველა ის თვისება, რაც რეალურად გააჩნია მგელს, განზოგადოებული სახით გადატანილია ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულების გამოსახატავად. მგლის ორეული, მზაგვრელი კლასის წარმომადგენელია. ისიც მგელივით ხარბი და გაუმაძლარია: „მგელს უთხრეს: შენ ცხვარში უნდა გაგვზავნოთ და შენი შვილი კი კრაეშიო. შეხტა და შემოტრიალდა: აქაც მე უნდა წავიდე და იქაცაო“, ანდა: „მგელი და მწყემსად, სად თქმულა წესად?“, „მგელი დანარჩენს ტიროდა პატრონი წანალებსო“.

ზოგიერთი ანდაზა იმდენად მკიდროდ არის დაკავშირებული ცხოველთა ზღაპრებთან, რომ მისი ნამდვილი აზრის გაგება ზღაპრის გარეშე არ შეიძლება, ასე, მაგალითად, ანდაზა: „მგელმა თქვა: ეს ოხერი და ეს ტიალი ჩენს სოროშიაც ვერა ვსთქვა რაო“ — უშუალოდ დაკავშირებულია ცნობილ ზღაპართან „მგლის ბერად შედგომა“²⁸¹.

დათესა და ლომს ანდაზებში შენარჩუნებულ აქვთ რეალური თვისებები, ერთს გულბრიყვილობა და უხეშობა, მეორეს თავის. ძლიერებისადმი უსაზღვრო რწმენა. „დათვი ტყეზე გაბუტული იყო ტყემ არა იცოდა რა“, „ყველამ ღმერთი ახსენა, ლომმა კი არაო“, ამასთან ერთად, განზოგადოებული სახით, ნართაულად წარმოდგენილია თითოეული მათგანის თვისება და მოქმედება, ასე, მაგალითად, გლეხი წვეთ-წვეთად აგროვებდა ცხოვრების სიტკბოს, როგორც ფუტკარი თაფლის წვენს, მაგრამ ამ სიტკბოში მას წილი არ ჰქონდა. რაოდენი ირონიაა ჩაქსოვილი ანდაზაში „დათვი თაფლს ეძებდა, ფუტკარი თაფლის წვენსაო“, ანდა „დათვი დათეს პატიეობდა, სხვის ყანაში მიყავდა“. ცხოველთა შესახებ შექმნილი ზღაპრებიდან მომდინარეობენ ანდაზები: „ლომს ხერხით კოლო მოერიოა“²⁸², და „ღმერთმა გაშროს დათვური სიყვარული“²⁸³.

ცხოველთა პერსონაჟებიდან ანდაზებში კურდღელი ნართაულად, განზოგადებული სახით გამოხატავს მშიშარის თვისებებს. მის მიმართ დამყარებული იუმორისტული განწყობილება შებრალებაში გადადის; „კურდღლის გაქცევა რომ მინახავს, ღმერთმა იმისი ხორცი ნუ შემაჭამოსო“, „კურდღელმა თქვა: სანამ გამახტუნებენ, მანამ უფრო მეშინიანო“, „კურდღელი დაამწყვდიეს და ურმის თვალი მიაფარეს“. მთლიანად განზოგადებულია ანდაზა: „ორი

კურდღლის გამომდგომი ვერც ერთს ვერ დაიქერსო“ და „ადგილის კურდღელს ადგილის მწევარი დაიქერსო“, ეს ორი უკანასკნელი ანდაზა, რომელიც უფრო დიდაქტიკური ხასიათისაა, ვიდრე იუმორისტული, მიუთითებს ზოგადზე და ჩვეულებრივ ნიშნავს: ორი, ან მრავალი საქმის გამკეთებელი ერთსაც ვერ გააკეთებს. მეორე შემთხვევაში, ქვეყნის საქმეს უკეთესად იმავე ქვეყნის წარმომადგენელი, მისი მკვიდრი მოაგვარებს. თუ პირველ ორ ანდაზას აქვს პირდაპირი მნიშვნელობა, უკანასკნელ ნიმუშებში აშკარად ჩანს ანდაზის განზოგადების ძალა.

როგორც აღვნიშნეთ, ცხოველთა ეპოსისა და სატირული ზღაპრებისაგან განსხვავებით. ანდაზაში დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი შინაურ ცხოველთა პერსონაჟები. ყოველივე ეს შეპირობებული იყო ანდაზების შემქმნელ მშრომელთა საზოგადოებრივი ყოფით. სატირისა და იუმორის გამოვლენის თვალსაზრისით საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ შინაური ცხოველების მიმართ დამყარებულია დიფერენცირებული დამოკიდებულება. ეს იმას ნიშნავს, რომ მთქმელი, ანდაზის შემქმნელი, საგანგებო ყურადღებას აქცევს ცხოველის ისეთ თვისებას, რაც მას რეალურად გააჩნია და შემდეგ ახდენს განზოგადებას: „დოლა თხამ წყალში ჩაიხედა, თავისი სახე დაინახა, თავი ციკანი ეგონა და შეიკუნტრუშაო“. ამ ანდაზის წაკითხვისას დოლა თხის მოქმედების ნართაული წარმოსახვა იმდენად აშკარა და გამკვირვალეა, რომ მკითხველი თუ მსმენელი მაშინვე სხვა სამყაროში გადადის. მხატვრულ წარმოსახვაში მყისვე ნართაული ორეული აღიბეჭდება. ეს ორეული მოხუცი ადამიანია, რომელიც სხეულის ამა თუ იმ ნაწილის მიხედვით თავს ახალგაზრდად წარმოიდგენს. მაგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ანდაზებში: „ვირს კურტანი არ მოხადეს, აქაოდა შეენისო“, „თეთრი თხა ყველას მსუქანი ეგონაო“, „ვირი ქორწილში დაპატივეს და წყალი-კი მაინც იმას აზიდღინეს“, „ვირს ჰკითხეს—დიდი ყურები ვისა აქვსო!—არ ვიციო“, „აქლემს უთბრეს, კისერი მრუდე გაქვსო, სხვა რა მაქვს სწორეო“, „ფარა მობრუნდა და კოჭლი ცხვარი წინ მოექცაო“, „კატა ვერ შესწვდა ტევსაო, პარასკევია დღესაო“, „თაგვი სოროში ვერ ეტეოდა, წწარე კვახს კულზე იკიდებდაო“ და ა. შ.

იუმორისტული ხასიათის ანდაზებში შინაური ცხოველებიდან ყველაზე ხშირად ცხვარი, ვირი, ღორი, კატა, თხა და იაღლი გვხვდება. ხარი, ძროხა, კამეჩი, ცხენი უფრო გამოცდილება-დაკვირვების ზედგად ზეკმნილ ანდაზებში მონაწილეობენ და სერიოზული, დიდაქტიკური განსჯის ობიექტებს წარმოადგენენ, თუმცა სატირულ-იუმორისტული დამოკიდებულება აქაც გამორი-

ცხული არ არის. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ იუმორისტული ძვალ-საზრისით, პირველ რიგში გამოყენებულია ისეთი ცხოველები, მოვლენები და საგნები, რომლებსაც რეალურადაც გააჩნიათ ამგვარი თვისებები, ასეთი შერჩევა ხელს უწყობს ანდაზის მხატვრული განზოგადების ზუსტ და სწრაფ გააზრებას მსმენელთა მხრივ: „კატას თავზე ძხვები დაეცა და ნეტავი ასეთი მეხი ყოველდღე დამეცესო“, ანდა, „კატას თევზი უყვარდა, მაგრამ ფეხის დასველება ეზარებოდა“, „შავი ცხვარი ბანით მოკ-ლეს, თეთრი უზანდლობითო“, „ახალციხეს ვირი ხეზე გადისო, აი ეს ვირი და ეს ხეო“, „მწვერებისაგან მოდლილი კურდღელი მეცებარეშმა დაიპირესო“ და მრავალი სხვა.

ანდაზებში ზოგჯერ განზოგადებული დასკვნები მიღებულია ცხოველის მოქმედების შეფასების საფუძველზე. ასე, მაგალითად: „ფურმა იწველა, იწველა, ბოლოს ფეხი ჰკრა და დაღვარა“, „ცხენი დაბერდა და თოხარიკობა მერე ისწავლაო“, ანდა: „კარგ ცხენს ქერს მოუმატებენ, აეს — მათრახსაო“, „უკუდო ხარი თავისთვის არ იყო და სხვას ბუზებს უგერებდაო“ და სხვა.

იუმორისტულ მიზანს ემსახურება თვითდახასიათების ფორმით წარმოდგენილი ანდაზების ერთი ნაწილი: „ლორმა თქვა: სანამ გოკები არ მოვიშორე, მანამ წმინდა წყალი ვერ დავლიეო“, „აქლემმა თქვა: ორმოცი კოზაკი გაეზარდე, მაგრამ მე ტვირთი არც ერთმა არ ჩანომხადაო“, „კამენმა თქვა: ქვეყნის დანგრევისა რომ არ მეშინოდეს. ისეთს გავიქცევი, ფრინველიც ვერ მომეწევაო“.

სიცოცხლის იწვევს აგრეთვე ერთი ცხოველის მიერ მეორის მოქმედების ნართაული შეფასება, რომელიც ზოგჯერ გულუბრყვილობაში გადადის: „აქლემი კლდზე გადავარდა და ვირმა ღრიალი დაიწყო — რათა სტირიო? — ჰკითხეს ვირს, — ჩემი ამოსათრევი გახდებოდა“.

ცხოველთა შესახებ შექმნილი ზოგიერთი ანდაზა, როგორც ავლნიშნეთ, პარალელს პოულობს იგავ-არაკებებსა და თქმულებათაში. ასე, მაგალითად, „ძაღლის ყეფით და მამლის ყივილით სოფელი არ აშენდება“, ²⁸⁴, „ლორი რკოს ჰამდა და მუხას ძირს უთხრიდაო“ ²⁸⁵, „მელა ლილით შეიღება, აქაოდა ბერობა მინდაო“ ²⁸⁶ და სხვა.

გვაქვს ისეთი ანდაზები და სიტყვის მასალა, რომელთა ნართაული შინაარსის გაგება თქმულების გარეშე თითქმის შეუძლებელია. ამის ნიმუშია: „ცხვარი ბატონსა და იროხა — ანტონსა“, „ჩემი ღორის ჯილაგი სიმინდი არისო“, „ან ვირი მოკვდება, ან ვირის პატრონი“, „სულ არაარაობას ცხრა უღელი ხარი სჯობიაო“ და სხვა. პირველ ანდაზას შემდეგი განმარტება (თქმულება) ახლავს

თან: „იმერელ თავადიშვილ ნიჭარაძეს ჰყოლია მოურავი ვინმე ანტონ ჩიქოვანი. ერთს გლესს დიდი საქმე დასჭირებია ბატონთან, მოურავს უთქვამს: მე გაეკეთებ მაგ საქმეს ბატონთან, ოღონდ ქრთამად საჭირო იქნება ერთი ცხვარი და ერთი ძროხა. ხვალვე მომიყვანე ისინიო. მხოლოდ ცხვარი ბატონს მიართვი და ძროხა კი მე მოზეციო: თანაც დაბეჯილებით რამდენჯერმე გაუმეორა: არ დაგავიწყდეს: ცხვარი ბატონსა და ძროხა — ანტონსო“. ამ სატირულ თქმულებაში აშკარად ჩანს მთქმელის კლასობრივი ტენდენცია. მეორე ანდაზის შინაარსი მოკლე თქმულებასთან არის დაკავშირებული: „გუჯრულმა ბერიძემ ერისთავს შეუთვალა: კაი ღორის ჯილაგი გყავს და გამომითესლეო, ერისთავმა გაუგზავნა ორი ტარო სიმიინდი და შეუთვალა: ჩემი ღორის ჯილაგი სიმიინდი არისო“. მესამე ანდაზა, თქმულების თანახმად, ცნობილ იუმორისტულ პერსონაჟს მოლა ნასრედიანს მიეწერება: „მოლამ ერთი კაცისაგან ვირი აიბარა: ოცი წლის განმავლობაში წერა-კითხვა უნდა ესწავლებინა. სასყიდლად წინასწარ გამოართვა ათი თუმანი. შინ რომ მოვიდა ცოლს უამბო ყველაფერი. ცოლს გაუკვირდა, ვირს ანა-ბანა როგორ უნდა ასწავლოვო? მოლამ უპასუხა: ოც წლამდის ან ვირი მოკვდებო, ან ვირის პატრონიო“.

უკანასკნელი ანდაზის აზრი თქმულების გარეშე თითქმის გაუგებარია: ყოფილა ერთი მდიდარი გლეხი „ძალიან მცდელი და მშრომელი, სტუმარსაც კი რაიმე საქმეს გააკეთებინებდაო გაუგია მეფეს და მოუნდომებია გამოცდა. შეუთვლია, გეწვევო, გლეხი მომზადებულია გასამასპინძლებლად. თან სტუმრების მოსვლამდე დიდი საკალოო ადგილი გაუსუფთავებია. როცა მეფე და მისი მხლებელნი მოსულან, ამ კალოზე მიუღია და უთხოვია: ჯერჯერობით ამ გაწმენდილ ადგილზე ისეირნეთო. გამასპინძლებია კარგად. მეფეს უკითხავს: მდიდარი ხარო? — მდიდარი არა, მაგრამ მშრომელი კი ვარო. მაშ, სტუმრებს რაღად ამუშავებო? შრომა ღმერთმა გვიბრძანაო, მეც ვმუშაობ და სტუმრებსაც ვაშრომებო. ჩემგან და ჩემი სტუმრებისაგან რა ხეირი ნახე დღეს ჰამის მეტიო, — ჰკითხა მეფემ. — დიდიო, — უპასუხა გლეხმა, საკალოე ადგილი დაგატკეპნიინეთო. მეფეს პასუხი მოეწონა, მაგრამ არ შეამჩნევინა. პირიქით, გაწყრა, მთელი ოჯახი დაატუსაღებინა, ქონება ყველაფერი ჩამოართვა, ჩუმად ყარაულები მიუჩინა, — აბა, რას იზამსო, მეორე დღეს გლესს შვილები მოუვიდნენ, რომელნიც საძოვარში ცხრა უღელ ხარს მწყესავდნენ კალოსათვის. დაიწყეს ტირილი თავიანთ უბედურებაზე. მამამ ანუგეშა: ნუ ტირით შვილებო, ეს იღბალი გეწერებია, რა გაეწყობა, იმ ცხრა უღელ ხარს მოუარეთ, სულ არარაობას

ცხრა უღელი ხარი სჯობიაო. ამის შემდეგ მეფემ ჟელაფერი დაუბრუნა და კიდევაც დაასაჩუქრა. ეს ანდაზაც აქედანაა წარმომდგარიო“.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ცხოველთა ჰერსონაეები სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში თავს იჩენენ ამ ჟანრის წარმოშობის დღიდანვე და თანდათანობით იყენს განზოგადებულ, ნართაულ თვისებებს.

ფრინველები და ყველა ის ძირითადი თვისება, რაც შინაური და მცენარეები სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში არის დანახული, შემდეგ კი განზოგადოებული სახით ადამიანთა საზოგადოებაშია გადატანილი. გადანაცვლება, ნართაულობა, სატირულ-იუმორისტული ანდაზის თვისებას შეადგენს. ეს პროცესი სრულფასოვანია მაშინ, როდესაც აზრის გადმოსაცემად შერჩეული სიტყვიერი ინვენტარი და კონკრეტული საგნისათვის დამახასიათებელ თვისებაში ნაგულსხმევი ზოგადი მოვლენა პოეტურად არის ათვისებული. ფრინველების, მწერებისა და მცენარეების ამა თუ იმ თვისების განზოგადებული სახით მოკლე პოეტურ ფორმულაში გამოხატვა ხანგრძლივ დაკვირვებასა და პოეტურ წარმოსახვას მოითხოვს. ხალხს ნართაულად აქვს გააზრებული ადამიანთა დიფერენცირებული დამოკიდებულება ფრინველების, მცენარეების და მწერების მიმართ. ის არათანაბრობა, რაც მათ შორის არსებობდა და რომელიც ყოველდღიური განსჯის, დაკვირვების საგანს წარმოადგენდა, ადამიანებმა გამოიყენეს საზოგადოებრივი ურთიერთობის, კლასებისა და ადამიანების დასახსნათებლად. ამასთან ერთად, თვით ფრინველებისა და ცხოველების ნაირნაირობა თავისებურ ნართაულ, მაგრამ რეალურ შებირისპირებას ადამიანთა საზოგადოებაში პოულობდა. ამგვარი დუბლირების გარეშე ანდაზა, როგორც ჟანრი დაკარგავდა თავის შეშეცნებურ და მხატვრულ ღირებულებას. დუბლირებული განსჯის რეალური საფუძველი ამ შემთხვევაშია „არაპოეტური“ საგნები და მოვლენები. ასე, მაგალითად: „ყვავი ნებზე იჯდა და ბოლოს არიდებდაო“ მოხდენილი მხატვრული სახეა, რომელსაც საზოგადო მნიშვნელობა აქვს, ამავე დროს თვით განსჯის ობიექტი „ყვავი“ და „ნებზე“ არაპოეტური ბუნებისაა.

საგნებისა და მოვლენებისადმი მთქმელთა დამოკიდებულება ანდაზებში დუბლირებულია რეალური ყოფით, სადაც მოჩანს სოციალური და კლასობრივი ტენდენციებიც. „კაკაბმა თქვა: ორმოცდათორმეტი სიმღერა ვიცოდი, ასეთმა ალაშმა წამომიქროლა, რომ სულ დამავიწყაო“, „ყვავს ბახალ მოუკედა, ბუს მიუგდო: სატირლათო“²⁴⁷, „ყვავმა თქვა: მე რა მაქვს, ყორანს რა მივსცეო“.

„ყვავი კაქკაქსა სტაცებდა კაქკაქი კრუხსაო“, „სადაც შევარდენი ბუღობს შტრედი ვერ გაიხარებსო“, „ქორი ქორსა სჩეკს, ძერა ძერუკასო“ და სხვა. ანდაზების უმეტესი ნაწილი წარმოდგენილია როგორც დაკვირვებისა და განზოგადების შედეგი: „კოდალაჲ, შენ სულ ეგრე აკაკუნებ, მაგრამ მე შენი ხარატულები ვერა ვნახეო“. „ყვავი თვითონ ყარდა და ბუღეს იცვლიდაო“, „შაშვმა კუთუ-ლით მოსკამა ქეყანაო“, „სანამ ქარი არ დაუბერავს ჭინჭრაქას თავის-თავი მძიმე ჰგონიაო“, „სხვის სანებევზე ორი ბელურა ერთმანეთს სწეწავდაო“, „ქათამმა თქვაო: ძროხა დაკლეს—მე წამაკლეს, ღორი დაკლეს მე წამაკლესო“. „სოხობმა თავი დამალა და ბოლო ზევით აიშვირაო“, „არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი“ და სხვა.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე მწერებისა და მცენარეების ამა თუ იმ დამახასიათებელი თვისების ნართაულ გააზრებაშიაც, „მუმლი მითხარ, მუმლდს ფრთები, იმის გადავლილი მთები“, „რწყილს ნეშტარი კრეს და კირადაც ეყო და ლხინადაცო“, „ქიანქველას ძვლები არ ჰქონდა და ღმერთს წამწამს თხოვდაო“, „ხემ თქვა: ეს რკინის ცული მე ვერას დამაკლებდა, რომ ჩემივე ძმა შიგ არ ეჩრებოდეს“, „ხეს ძირში სკრიდნენ და ფოთოლი არ ჩამოვარდესო“, „მუხას უთხრეს, სახლი დაიქცაო, — ჩვენი ბიჭები არავენ ერიაო“ და სხვა.

ჰიპერბოლა ანდაზაში იუმორისტულ მიზანს ემსახურება. ამ ტიპის ნართულ განსჯაში ნათლად ჩანს მთქმელის ფანტაზია: „რწყილს დააწვენენ და აქლემს აშობინებენო“, „რწყილს ტყავს გახდის, რუმბად იხმარს“ და სხვ.

ჩვეულებრივ აღნიშნული ტიპის ანდაზების ნიმუშები დაკავშირებულია ზღაპრებთან და თქმულებებთან. მაგალითად: ანდაზა—„ყვავმა მელას უმღერა და ყველი დაკარგაო“, მომდინარეობს ცნობილი ზღაპრიდან „ყვავი და მელა“, სადაც ნაჩვენებია თუ როგორ შეაყდინა მშვიერმა მელამ ბრიყვი ყვავი.

ამ ტიპის ანდაზების ნართაული გაგების სა-
საოჯახო ნივთ-
ები, სასოფლო-სა-
მეურნეო. იარა-
ღები და ბრძოლ-
აქები, გლეხის
ეკონომიური ყო-
ფა, წელიწადის
დრონი

ფუძველი ისევ და ისევ გლეხის ყოფასთან მჭიდ-
როდ დაკავშირებული საგნები და მოვლენებია:
როგორ წარმოგვიდგენს გლეხი თავის ეკო-
ნომიურ მდგომარეობას ანდაზებში? აქ უპირ-
ველესყოვლისა ხაზგასმულია, რომ გლეხი დღე
და ღამე შრომობს, მაგრამ მაინც ირადღერი გაა-
ჩნია, „იმდენი ვერ მოვიცალე, რომ მოვმკვდარი-

ყავო“, ანდა, „ჩემი ავლა დიდებოა, კურდღელს აეკიდებოა“. გლეხი
ნატრობს ბევრ მუშახელსა და ცოტა მჭამელს, „ბევრი ხელის კირი-
ვს.

შეო და ცოტა ჰირისაო“. ის პატარა შეძლება ცი, რაც გლებს გააჩნდა, სხვასთან მიდიოდა: „ცოტავე, სად მიდებარ და ბევრთანაო“, რა მკაცრი ირონიია ჩაქსოვილი ანდაზაში: „მამა მოგიკლა შიმშილმა.—მქონდა და არ ვაჭამეო?“.

ყველა ის ოჯახური უსიამოვნება, რაც საყოფაცხოვრებო თემატიკაზე შექმნილ ანდაზებშია ფიქსირებული, დაკავშირებულია გლების ეკონომიურ ყოფასთან, სიმდიდრესა და სიღარიბესთან, „ავეწა სახლმა, ავეწა კარმა ავედ გამადედაკაცა, კარგმა სახლმა, კარგმა კარმა კარგად გამადედაკაცა“.

საოჯახო ნიეთთა თვისებანი დუბლირებული და განზოგადებულია, საზოგადოებრივი მნიშვნელობის თვალსაზრისით, ასე, მაგალითად: „ლიტრას ეუბნებოდნენ და კოკავ შენ გესმოდესო“, „კოკამ თქვა: ცხენზე არასოდეს არ შევმჯდარავარ, მაგრამ ფეხით მაინც არ გამივლიაო“, „ქვევრს არა ჰკითხავენ და ასი კოკისა ვარო“, „ქვევრს რასაც ჩასცახებ, იმას ამოგცახებ“, „გინდა ქოთანი ქვასა და გინდა ქვა ქოთანსაო“...

ქართულ ანდაზებში მკვეთრად არის ასახული გლების შრომითი მოქმედების ყველა მხარე; „ბელტი ტიროდა: წვიმა რომ მოვიდეს, აი, იმ ქვას რა ეშველებაო“, „იმიტომ ვუხნავ ალოსა,—ხარები გამოლალოსა“, „საზიარო ყანა თავგებმა შესქამესო“, „საბძელმა თქვა: ქარის არც გატანილი მინდა და არც მოტანილი“, „სახნისი ისე არ დადნება, რომ სადგისი მაინც არ გამოვიდეს“, „წისკიელი ორ ჩანახს ფქვედლო და სამ ჩანახს სქამდაო“.

ბუნება თავისებურად ბრძანებლობდა გლების ეკონომიურ ცხოვრებაზე. მიუხედავად ამისა გლები მის წინაშე ქედს როდი იხრიდა. იგი არა მარტო ებრძვის ბუნების ამგვარ მრისხანებას, არამედ აბუჩად იგდებს და დასცინის კიდევაც მას. ბუნების მოვლენებზე უშუალო დაკვირვებასთან ერთად განზოგადებული ხასიათის ნართაულ განსჯასაც ეხედებით. ხშირად იუმორის ობიექტად შერჩეულია ბუნების მოვლენის ისეთი მხარე, რომელსაც თითქოს გააჩნია ის თვისება, ასე, მაგალითად: წლის დროებიდან. სატირულ-იუმორისტული დახასიათებისათვის ყველაზე ხშირად ნარტის ძველი წარმოდგენილი: „მარტი ქალსა ჰგავს ლამაზსა, დღისით სამჯერ მოიკმაზება“²⁸⁸, ანდა, „მარტი იცინოდეს—კაცი სტიროდეს, მარტი სტიროდეს—კაცი იცინოდეს“²⁸⁹, „ისე გავიდა მარტიო, ვერ მოკლა თიქნის ბლარტიო“²⁹⁰, „მარტი რომ წინ გედვას, ზამთარს ნურც აქებ, ნურც აცავებო“, ანდა, „ცხრა მარტს ცხრა მტკაველი თოვლი მოვიდა, შიგ ჯოხი დაფლეს და სალამოს წაიქცაო“.

სატირულ-იუმორისტული ანდაზები შექმნილია ბუნების სხვა

მოვლენებზეც, აქაც გადატანითი მნიშვნელობაა წინ წამოწეული ადამიანთა მოქმედების დასახასიათებლად. „თუ მთვარე ჩემსკენაა, ვარსკვლავები ვერას დამაკლენენო“, „ჩამავალი მზე, ამომავალ მთვარეს განზე უყურებსო“, „ასტყდები, აღარ დადგები, ოხერ ზენა ქარივითა“, „ქარის არც მოტანილი მინდა, არც გატანილი“²⁹¹.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ანდაზებში სატირა და იუმორი გლეხის ვიწრო ყოფიდან, მისი უშუალო სამოქმედო საგნებიდან და მოვლენებიდან თანდათან ფართო მასშტაბს იღებს და, მშრომელთა შეგნების ამადლებასთან ერთად კლასობრივ და სოციალურ სიმახვილეს იძენს.

ანდაზებში თანდათან მკვიდრდებოდა კლასობრივი და სოციალური ტენდენციები. სხვა ჟანრების მსგავსად, ანდაზებშიაც სატირისა და იუმორის ობიექტად, პირველ რიგში მოხელეები, ადგილობრივი მჩაგვრელები გვევლინებიან. როგორც აღვნიშნეთ, რეალისტურად მოაზროვნე გლეხს ადრე მიაჩნდა, რომ მის უბედობაში დამნაშავეა არა ჩაგვრაზე დაფუძნებული საზოგადოებრივი წყობა, არამედ მებატონე თავადი, მღვდელი თუ კულაკი. ანდაზებში მეფეები არ წარმოადგენენ მკაცრი დაცინვის ობიექტებს, რადგან გლეხს დიდხანს სჯეროდა მეფის სიკეთე: იგი შორს არის, ყველაფერს ვერ ხედავს, კარისკაცები კი ატყუებენ მას! ამისდამიუხედავად ზოგიერთ ანდაზში მეფე დახასიათებულია, როგორც დესპოტი: „ყვირილს რომ ფასი ჰქონდეს, რუს ხელმწიფე ბაჟს დაადებდაო“, შემდეგ, „მეფე ჩამოხტა ხანდოსა“²⁹², ხან მაწონს სკამდა, ხან ღოსა“, „სამი დღის სიცოცხლისათვის მეფემ ძაღლის ლეკვი შექამაო“ და სხვა. ასეთი ნიმუშები მცირე რაოდენობით არის შექმნილი, მაგრამ მათში მაინც ნათლად იგრძნობა გლეხთა კლასობრივი შეგნებულობა.

კლასობრივი ტენდენციის შემცველი ანდაზები, პირდაპირ, დუბლირებისა და ნართაულობის გარეშე გვიხატავენ ადამიანთა სოციალურ და კლასობრივ ურთიერთობას.

განსაკუთრებით მძიმე იყო მშრომელთა მდგომარეობა ბატონყმობის დროს, ბატონი ყმას ისე უყურებდა, როგორც ხევს, ზიოუტყვს. ბატონყმური ურთიერთობის სიმახინჯემ თავისი გამოხატულება პპოვა სატირულ ანდაზებში. მიუხედავად მძიმე ხედრობისა²⁹³, კლასობრივი და სოციალური ჩაგვრისა, გლეხი თავისი მორალური შეგნებით მუდამ მალა იდგა მოწინააღმდეგეზე.

ანდაზებში მკვეთრად არის ხაზგასმული მებატონეთა უსამართლობა და პარაზიტული ყოფა. ეს ფაქტი გადმოცემულია სათა-

ნადო სიტყვიერი ინვენტარით. სახალხო მთქმელი შეუფერადებლად, რეალისტურად ხატავს მებატონის სახეს. ასე, მაგალითად: „გლახა ბატონის ნაჩუქარი მალე უნდა შესქამო, თორემ წაგართმევსო“, „ჩვენს ბატონს ყმა უნდა უსმელ-უქმელი, ტანთ ჩაუცმელი“, „ხაქარია ციციშვილი, რაიც მამა იგიც შვილი“, „ერთ თავადიშვილს მოსამსახურე არა ჰყავდა. და ვირს ვარდისახარს ეძახდა“²⁸¹, „ბატონი ცხენზე ვერ შეჯდა, მეჯინიბეს უწყრებოდაო“, „დედოფალი მარწყვს სანამ შიოდა მუჭით სჭამდა, როცა გაძლა, ქინძისთავით დაიწყო კამაო“ და სხვა.

სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში დახასიათებულია ყმისა და ბატონის ურთიერთობა, „მუხრან-ბატონის ყმობითა ფქვილი ვერ დავდვი გოდრიოთ“, „ყმათ თქვეს: თუ ეს მთა იმ მთას ეცემა, ჩვენც ბატონისაგან წყალობა მოგვეცემაო“, „ვის უჩივი და ბატონსაო, ვისთან სჩივი და ბატონთანაო“, „ვაი, ბატონო, მელვინე მოგიკედაო და ვაი მელვინის ბრალი, თორემ ბატონი მელვინეს კიდევ იშოვნისო“, „გარეთ დავწვე—მგელი შემეჭამს და შინ დავწვე—ბატონი მომკლავსო“ და სხვა.

მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადად, კლასობრივი ტენდენციის მატარებელი სატირულ-იუმორისტული ანდაზები შმრომელთა წრეშია შექმნილი, ზოგჯერ მაინც შეინიშნება საზოგადოების ზედა ფენის გავლენა და მათში ჩამოყალიბებული ანდაზების ერთგვარი გავრცელება გლახთა ჯერ კიდევ გაუთვითცნობიერებელ ფენებში. ასე, მაგალითად: „შენი ბატონი შვიდ წელიწადს რომ ვირად გყავდეს „ჰაჩას“ ნუ ეტყვიო“, „შენი ბატონი ხიდად რომ გაგედვას, ზედ ნუ გაივლიო“ და სხვა. ზოგჯერ ხალხის მიერ შექმნილ იუმორისტულ ანდაზას ზედა ფენებში თავისებურ გააზრებას აძლევდნენ, ახდენდნენ მის ტრანსფორმაციას. ცნობილი ანდაზა—„პური და ღვინო ძველი სჯობს, ტანისამოსი ახალი“, ასე გადაკეთდა: „პური და ღვინო ძველი სჯობს, ბატონი ახალ-ახალიო“.

სოფლის მოხელეები (მამასახლისი, გზირი, მოურავი) სისტემატურად ავიწროებდნენ, აბეზღებდნენ, უდანაშაულოდ სჯიდნენ მშრომელ ხალხს. ისე დაგუბდა გლეხობის მიმართ ჩადენილი დანაშაული, რომ მან, ანდაზის არ იყოს, პალიასტომიც კი დააქცია („უსამართლობამ პალიასტომი დააქციაო“). ანდაზებში დაცინვის ობიექტად არის ქცეული მოხელეთა თავაშეებული მოკმედება: „მამასახლისს სახლში არ უშვებდნენ და ფარხმალი კედელზე დამოკიდეთო“²⁸², „მუტუხანი—ორი კომლი, ოცდახუთი მოურავი“, „არ შეგრჩება გალეგაო, გლეხი კაცის წყალებაო“, „გლეხს უთხრეს: ულვაში მრუდე გაქვსო და ჯარიმად ხარი გადაახდევინესო“, „ბზე თუ

სხვისია, საბძელი ხომ შენიაო“, „სარტყელს მხსნიანო, სჩანს ჩოხასა მხლიანო“, „უპერანგოს საკინძეს აგლეჯენ“...

სატირულ-იუმორისტული ანდაზების ობიექტია აგრეთვე მაშინდელი სასამართლო, რომელიც გაბატონებულ კლასს ემსახურებოდა და სადაც გამეფებული იყო მექრთამეობა, „ქათმის მოძჩივანს ინდოური კალთაში უნდა ჰყავდესო“, „მოხვალ კალათიანიო, წაბვალ სამართლიანიო“. „ძალა მოვიდა და სამართალი ერდოში აძვრაო“.

მექრთამე მოხელეების სამხილებლად არის ნათქვამი ანდაზები: „ვინც რომ ასვა არაყიო, მისცეს სახლის ალაგო“, „ვინც მოხადა ქვევრიო, იმას მისცეს ბევრიო“. მდიდარსა და ღარიბს შორის არსებული ურთიერთობა იუმორისტული, ზოგჯერ სარკასტული თვალითაც არის დანახული, „მდიდრის კატას სტიროდნენ, ღარიბისას კაცსაც არა“, „მდიდარს უთხრეს მშვიდობაში, ღარიბს უთხრეს ვინ მოგცაო“, „მორთული—ღარიბს პერანგს აძრობდაო“, „მაძლარი მშიერს წვრილად უფხვნიდა, თან დასძახოდა:—ბევრს ნუ სჭამო“.

ანდაზებში ყველაზე მკაცრი შეფასება სასულიერო პირებს ხვდა წილად. ხალხური სატირა, ამ შემთხვევაში, შეუბრალებელია. დაბადება, მონათვლა ქორწინება, სიკვდილი, რაც ადამიანის მთელ ცხოვრებას მოიცავდა, საეკლესიო მომსახურების გარეშე არ შეიძლებოდა. ყოველივე ეს მოითხოვდა დიდძალ ხარჯს, ერთ-ერთ რუსულ ანდაზაში ნათქვამია: „Родись, крестись, женись, умирай—за все денежки подай“. საერთოდ, სასულიერო პირების მიმართ დამყარებულია აბუჩადამგდები, დამცინავი დამოკიდებულება. სატირის ობიექტად თვით ღმერთიც კი იქცა.

ეკლესიიდან დაბრუნებული გლეხი საღამოს სიამოვნებით ჰყვებოდა ანტირელიგიურ ზღაპრებსა და თქმულებებს. მწრომელებს ნაკლებად სწამდათ სამოთხის არსებობა, ღმერთის ყოვლისშემძლებელი ძალა და ამდენად, ბუნებრივია, უნდობლად ეკიდებოდნენ ამქვეყნიურ „ქრისტეს მოციქულებს“. სატირიკოსი მთქმელი აშკარად ამბობს: „სამოთხეში თუ არ შემიშვებენ, ჯოჯოხეთში კიდევ შემეხვეწებიანო“, „აქ ფარდაგი მომეცი და საიქიოს ხალხას მოგცემო“, „ხატს სანთელს ბევრს ნუ დაუნთებ თავი წმინდანი ეგონებაო“, „ხატო შემეწიე—შორეული ვარო, რა შეგეწიო ცარიელი ხარო“, „კაცს გამოულოცეს და უარესი ქნაო“.

მღვდლების მიმართ სატირა მკაცრია: ასე, მაგალითად: „სახით მღვდელო, საქმით მგელო“, „მღვდელს არ უჯერებდნენ, ძალღს დაუჯერეს“²⁹⁶, „მღვდელო ვინ გყავს მოწმე და დიაკვანიო“, „აჰა

მღვდელთა კორკოტიო, შენ ამისთვის მორბრდიო“, „თხამ მღვდელ-
ლობა მოინდომა, აქაოდა გრძელი წვერი მაქვსო“.

სატირულ-იუმორისტული ანდაზის თემად იქცა მღვდლისა და
ზისი ოჯახის მორალური მხარე; „ისე გავძეხი როგორც ხუცის ცო-
ლი“, „მოხარშულ ქათამს, ქვაბიდან ამოღებისას, მარტო მღვდლის
ცოლმა მოასწრო დროზე მარილიო“, „მღვდელთა, ტაბლა მოაქეთო
და მე რაო? შენთვის მოაქეთო და შენ რაო“²⁷, „მღვდელმა თქვა:
თუ ეკლესიაში ქალები არ მოვიდნენ, იმ ეკლესიას მადლი არა
აქვსო“, „ხუცესო და ხუთმუცელოო. ხუთი დოქის გამომცელ-
ლოო“²⁸, „ხუცესი ჰილოფშიც იცნობაო“, „ხუცესი უწინ წაწყდე-
ბაო“ და სხვა. საგულისხმოა ერთი ფაქტი. გავრცელებული ანდაზური
თქმა „მე თუ აღარ ვიქნები ქვა ქვაზედაც ნუ დადგებაო“, გადმო-
ცემის მიხედვით, მიეწერება კათალიკოსს: თურნე კათალიკოსი
კვდებოდა, უთხრეს, რომ „მადლიანი ხარ და ქვეყანა დალოცო“,
მომაკვდავმა კათალიკოსმა პასუხი აღნიშნული ანდაზით გასცა.

ანდაზებში ბერ-მოღოზნები დახატულია რეალისტურად, მან-
ძიერ არჩეული პროფესია ხორცისათვის უფრო სასარგებლოა.
ვიდრე სულისათვის, ამიტომ ამბობს მთქმელი: „ბერმა და მოღოზან-
მა ჯოჯოხეთი ააფსოვო“, „არ გინდა ბერო, ცხოვნება? და ღმერთმა
ნუ მოგცესო“, ხალხის წარმოდგენით, ბერები და მოღოზნები
იმიტომ შორდებიან ამ ქვეყანას, რომ განმარტოებით, მალულად
აისრულონ გულისწადილი, „ბერი რას იზამს, თუ მოღოზანი არ
შესცდაო“, „ბერო გაუშვი ბერობა, ქალებს დაუწყე მტერობა“,
„ბერო, სული უფრო გიყვარს თუ ლამაზი ქალიო? და სააქაოს
სულიო“ და სხვა.

მრავალი ანტირელიგიური ანდაზა დაკავშირებულია მთქმელ-
ებასთან, ზღაპართან და გადმოცემასთან. ზოგჯერ ანდაზური გამო-
თქვაში მთქმულების გარეშე გაუგებარია, ასე, მაგალითად: „მღვდე-
ლო, მე რომ შენ ჯიბეში ლობიოსა ვხედავ, აღდგომა თავის დღეში
არ მოვაო“, ანდა, „მორჩა ბერი ცხოვნებასა, მოღოზანი წაწყმედასა“.
პირველი ანდაზური გამონათქვამი დაკავშირებულია შემდეგ მთქმუ-
ლებასთან: „ერთმა მღვდელმა ზეპირი თელა არ იცოდა, დიდმარავა
დადგა თუ არა, დაითვალა ორმოცდაცხრა ლობიო და ჩაიყარა
ჯიბეში. ყოველდღე თითო—თითოს აკლებდა ხოლმე, როცა ვინმე
ჰკითხავდა, აღდგომა როდის მოვაო, დაითვლიდა ლობიოს და
რამდენიც აღმოჩნდებოდა, იმდენი დღის შემდეგ იქნებოდა აღდგო-
მაც. ერთხელ ცოლი მიეპარა და მთელი მუქა ლობიო ჩაუყარა
ჯიბეში. მეორე დღეს ეკითხებიან, აღდგომა როდის მოვაო. მღვდე-
ლმა ითვალა, ითვალა ლობიო და ვერ დაითვალა: შემკითხველმა

უპასუხა: „მღვდელი შე რომ შენ ჯიბეში ლობიოს ვხედავ, ალდგო-
მა თავის ღლეში არ მოვაო“.

ანტირელიგიური ანდაზების დახასიათებისას შეუძლებელია არ
მოვიგონოთ გამოკვეთილი სატირულ-იუმორისტული სახე მოლა
ნასრედიანასი. საერთოდ, მოლას როგორც იუმორისტული პერსო-
ნაჟის მიმართ, დაშვარებულია ისეთივე დამოკიდებულება, როგორც
ცხოველთა ეპოსში. მელას მიმართ. ასე, მაგალითად: „მოლა ვირზე
იჯდა და ვირს ეძებდაო“, „მოლა კედებოდა, ფლავი მიუტანეს და მა-
შინ ჩააყარეს პირშიო“, „მოლა ნასრედიანამ კევი ცხვირზე მიიკრა,
ჩემს ცხოვრებას თვალთ უნდა ვუყუროვო“, „მოლას უთხრეს: უნა-
გირი წინ მოგქცევიაო და ნეტავი შინაც მისულიყოსო“, „მოლას
უთხრეს შვილი გადაგერიაო და როდის იყო ჰევიანო“,

სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში დაცინვის ობიექტია ფუ-
ლის მოყვარული, ძუნწი ადამიანი, მეწვრიმანე და ა. შ. „ძუნწს
ჰგონია, რომ სამოთხეს ფულით ჰყიდიაო“, „უხეირო ვაჭაროვო,
შენი შენვე გაჭამოვო“, „ნუ მატყუებ სარქისაო, აგრემც ღმერთი
გაგზრდისაო“. ზოგიერთი ანდაზური ნათქვამი დაკავშირებულია
გადმოცემასთან, ასე, მაგალითად: „როგორც ალაგო, ასეთიც
ალაბიო“, ანდა, „ის ძვლები დადგეს რა ძვლებიც შენ გატყუებ-
დესო“ და სხვა.

ამგვარად, სატირულ-იუმორისტულ ანდაზებში გამოხატულება
ჰპოვა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა მოვლენამ, კლასთა ბრძო-
ლაში, სოციალურმა ჩაგვრამ, ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულებამ.

საყოფაცხოვრებ-
თა თემატიკა სა-
ტირულ-იუმო-
რისტულ ანდა-
ზებში
ამ ტიპის ანდაზების თემატიკა მრავალფერო-
ვანია. მასში გამოხატულება პოვა გლეხის ოჯახ-
თან დაკავშირებულმა ყველა მხარემ. ცოლ-
ქმრული ურთიერთობა, ოჯახის წევრთა დახა-
სიათება, ნათესაობა და შეზობლობა, სტუმარ-
მასპინძლობა, სიძე და ბატარძალი; ავი დედაკაცი და მსგავსი თე-
მები ანდაზებში დიდი პოპულარობით სარგებლობს.

საყოფაცხოვრებო თემატიკაზე შექმნილი ზეპირსიტყვიერების
ნიშნუშები ყოველთვის დადებითი ფორმით როდი გამოხატავენ მო-
რალურ, ზნეობრივ და ესტეტიკურ მისწრაფებებს, აქ ჩვენ ზოგჯერ,
გვხვდება გლეხთა ჩამორჩენილ, მიუღებელ შეხედულებათა გამოვ-
ლინებაც; ასე, მაგალითად, დამცირებულია ქალის როლი ოჯახში
და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში („ყმა გავლილ-გამოვლილი ნჯობს,
ქალი კერაში მჯდომარი“).

ყოფითი თემატიკის ანდაზებში პერსონაჟები გამოხატულია,
როგორც პირდაპირი, ასევე ნართაული, განზოგადოებული განსჯის

გზით. ნართაული, გადატანითი მნიშვნელობა აქვს ანდაზას—„ქმარი ლაშქარს იყო და ცოლი ამბავს ახედრებდაო“, მაგრამ პირდაპირი გაგება აქვს შემდეგ ანდაზურ ნათქვამს: „ჩვენსას მოხვალ—ღვინოს ყლუქავ, თქვენსა მოვალთ—თვალებს ხუჭავ“.

ცოლ-ქმარი ოჯახის დედაბოძია, საყოლა-ცხოვრებო ანდაზების საფუძველიც ცოლ-ქმარს შორის არსებული დამოკიდებულება და აქედან გამომდინარე, ოჯახის წევრთა საერთო ყოფაა. ცოლქმარულ ურთიერთობაში გაკიცხულია ანგარებაზე დამყარებული ოჯახი, საქმრომ ცოლის შერთვისას ქალის ღირსებას უნდა მიაქციოს ყურადღება, და არა მზითვეს, რადგან „ფანცი-ფუნცი გაცდება, შავი ქამი დარჩება“, განსაკუთრებით ვამატარახებუღია ანზხლი და მოლაღატე ცოლი, „ქმარი ნაობაში მიჰყავდენ, ცოლი კაბას უბარებდაო“, „პურის პურს გაქმევ თუ შენ იმას გაეყრებიო“, „მე და ჩემმა ქმარმა ვიანგარიშეთ და ჩენს მაზღს აღარაფერი ერგოვო“, „(ცოლი) მყავს, მაგრამ გაღმელ კაცს ჰყავსო“, „ნარეცხის ნარეცხნა კეროს პერანგი გარეცხა“, „ლაშაზი ცოლი ღღეს შენია, ხვალ სხვისაო, გამვლელი მამაკაცისაო“²³⁹.

ოჯახის სიწმინდის თემაზე შექმნილი ზოგიერთი ანდაზის გა-
შიფვრა მასთან დაკავშირებული თქმულების ან გადმოცემის გარე-
შე შეუძლებელია, მაგალითად, ანდაზა—„ვინც აცის ცეცხლია, ვინც
აოადა—ცერცვიაო“, წარმოადგენს თქმულების, დასკვნით ნაწილს.

რძალ-დედამთილის ურთიერთობა, მკვეთრად აისახა ანდაზებ-
შიაც: „ჩემი რძალი ხმას კი არა მცემს და ხმაღს კი მცემსო“,
„რძალო, დედამთილი გიჩივისო, და რასა ის სულძაღლიო“ და სხვა.
უარყოფითად არის დახასიათებული მული, მანლი და ოჯახის სხვა
წევრები, „მულის ტყავი გადმოვარდა—ცხრა რძალი დაიტანაო“²⁴⁰.

სტუმარ-მასპინძლობას თავისი დაუწერელი კანონები აქვს,
რომელიც ტრადიციის ძალით განაგრძობს არსებობას. ამ ტრადი-
ციის დამრღვევი სატირისა და იუმორის საგანი ხდება. „დიღას
ოქრო ხარ სტუმარო, საღამოს ვერცხლად იქცევი, თუ ხანი გაგიგრიე-
ლდების სპილენძად გადაიქცევი“, „ჭამა ერთი ღღისა და საყვედურო
ასი წლისაო“, „სტუმარს უთხრეს კორკოტს მოურიე, შენი სახეთქიც
არისო“. კარგი სტუმარ-მასპინძლობა ჭონებაზე იყო დამოკიდებული,
ამიტომ გლეხი ყოველთვის ხალისით როდი იღებდა სტუმარს,
„სტუმარი სტუმარს ეპატიეობდა, მასპინძელი არცერთსაო“, ირო-
ნიული ტონი გამოსჭვივის სტუმარ-მასპინძლობასთან დაკავშირე-
ბულ ანდაზებში: „როცა შენი არ იხარჯებოდეს, სხვის ლხინს არა-
ფერი გერჩიოსო“ ანდა, „სადაც ერდო მაღალიო, მეც იმისი მყა-
რიო“, „პატარა ძღვენო სად მიხვალო?—საიდანაც დიდს ველიო“,

„ნისიად ნაყიდი ღვინო, ორჯერ ათრობსო“, „სტუმარი მიყვარს ისეთი, კბილი არ ჰქონდეს არცერთი“, „აკაკაჩია, ბაკაკაჩია, გისევამს, გიკამია, გზა გაგაჩნია“, „მერიქიფესა თავი თამადა ეგონაო“ და სხვა.

ხალხური ანდაზების მიხედვით, ღარიბი ნათლია თავისი კოკლი ცხენით დაეხეტება ხან ერთ და ხან მეორე ნათლულთან. „ნათლიავ, კოკლი ცხენით მოვედი და ვერაფერი მოგიტანეო“³⁰¹, „სვინავ, ფოჩვი მიირთვი და წვენიც კარგიაო“, „რა ხელით მოხვალ სვინაო, ისეთივე წახვალ შინაო“, „ნათლიამ უთხრა ნათლილედასა: ჩემი ნათლული გებრალეზოდესო“, „სვინავ, შენსას ჩემი მირჩევნია და სხვისას შენო“.

საყოფაცხოვრებო თემატიკაში ერთიანდება ის ანდაზები, რომლებიც მეზობელთა ურთიერთ დამოკიდებულებას ასახავენ. ამ ტიპის ანდაზებში რეალისტურად არის გადმოცემული მთემელის ყოველდღიური, პრაქტიკული დაცვირვების შედეგები „ავმა მეზობელმა საციქელის პატრონი გამხადაო“, „მეზობელს მეზობლის ქათამი დიდი ეგონაო“, „ჩვენი ქვაბი და მეზობლის ბატის წორი-სწორ მოვიდენო“.

ნათქვამიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ საყოფაცხოვრებო თემატიკასთან დაკავშირებულ ანდაზებში, ხან პირდაპირ და ხან ნართაული გზით, განზოგადებულია ოჯახის, მისი წევრების, ნათესავების, სტუმარ-მასპინძლობის ყველაზე უფრო დამახასიათებელი ნიშნები თავის დადებითი და უარყოფითი მხარეების გათვალისწინებით, ამ ჯგუფის ანდაზების დახასიათებისას ძნელია ზუსტად იქნეს განსაზღვრული დაცივნის ესაუთუ ის სახე (სატირა, იუმორი, სარკაზმი, ირონია, გროტესკი და სხვა). აქ ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ დაცივნის სახეებს შორის არ არის მკვეთრი ზღვარი. ზოგჯერ ვხვდებით ისეთ ნაწარმოებს, რომელსაც გარდამავალი ადგილი უკავია, ზოგიერთი ნაწარმოები კი ერთსა და იმავე დროს დაცივნის რამდენიმე სახის ნიმუშია. კლასობრივი შინაარსის ანდაზების ტონი სატირულია, საყოფაცხოვრებო თემატიკისა კი უმთავრესად იუმორისტული.

ამგვარი ანდაზებიდან პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ დიდაქტიკური ხასიათის ანდაზები, რომლებიც ადამიანის ხანგრძლივი დაცვირვებისა და გამოცდილების განზოგადების საფუძველზეა შექმნილი. საერთოდ, ყველა ანდაზა, მეტ-ნაკლებად, დიდაქტიკური თვისებისაა, მაგრამ ზოგში ეს თვისება აშკარადაა გამოკვეთილი, მხოლოდ ამ

მიზნითაა შექმნილი. დიდაქტიკური ანდაზების პერსონაჟები ძირითადად ადამიანებია. იუმორს ქმნის მოულოდნელი შედეგი, რომელიც მახვილგონიერულ განსჯას ემყარება. ანდაზის პირველი წევრი არ მიუთითებს იუმორისტულ განწყობილობაზე, იგი მხოლოდ საშუალებაა ამ გრძნობის გამოსავლინებლად, „ასი კაცი ცხენს კაზმავდა—ვაი, უკაცობასაო“, ამ ანდაზის პირველი წევრი ჩვეულებრივი განსჯაა, რომელიც თავისთავად იუმორს არ იწვევს, მაგრამ მეორე წევრის ორი სიტყვა „ვაი უკაცობასაო“, მოულოდნელად, ერთბაშად ააშკარავებს სატირულ-იუმორისტულ შთანთქმის, რომლის პირობა ანდაზის პირველ წევრში უხილავად იყო ნაგულისხმევი. მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ანდაზებში: „ბუმბულს სანამ ქარი არ დაუბერავს, თავისთავი მძიმე ჰგონია“, „ბავშვი მალლა ავსწიე და თავში ჩამკრაო“, „ენამ რა მიყო და თავში კაქუნო“, „კაცს ღირე ედვა თვალში, სხვას კი ბეწვს უშინჯავდაო“, „ქბილები რომ ჩამცეინდა, წამალი მაშინ ვისწავლეო“, „შოლტი ისე უნდა მოიქნო, რომ შენვე არ მოგხედესო“.

დიდაქტიკურ-იუმორისტულ ანდაზებში ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ ადამიანმა ზომიერება უნდა დაიცვას, გადაქარბება უკიდურესობათა გამოვლენა არა მარტო ცალკეულ პიროვნებას აყენებს ვნებას, არამედ მთელ საზოგადოებასაც. „ფეხის შეცდომას ნაბიჯები გაასწორებს, ენისას კი ვერაფერი“. ამიტომ ადამიანმა დაუფიქრებლად სიტყვა არ უნდა წარმოსთქვას, რადგან „თორმეტ კბილს რომ სიტყვა გამოსცდება, თორმეტ მთას გადაივლისო“, ასევე დიდი მნიშვნელობა აქვს გონიერულ ცხოვრებას, „ფლანგვით თუ იცხოვრე ახალგაზრდობისას, შიმშილით მოკვდები სიბერისას“, „ბევრის შემომტანს, კარგმა შემნახველმა აჯობაო“³⁰², ანდა, „სხეისი იმედით ფართო ლოგინს ნუ დაიგებ“, „როგორც საბანი გაგწვდეს, ფეხი ისე გაშალო“, „წარა--მარა მავალსაო, მუცელი ატანს ძალასაო“ და სხვა.

ზოგიერთი ანდაზა, რომელიც კონკრეტულ საგანს ეხება, დიდ განზოგადებას შეიცავს. ზოგჯერ განზოგადების პროცესი იმდენად ხელშესახებია, რომ ჩვენს წინ ფრაზის დამთავრებისთანავე დგბლირებული ხატი, სახე აღიმაართება, ასე, მაგალითად: „ბალს ქერქი მაშინ გააძრე, როდესაც ეცლებაო“, „მიმიწო რომ გაელებაო, ხელზე აღარ დადგებაო“, „დღევანდელი კვერცხი მიჩვენია ხვალინდელ ქათამსო“ და სხვ.

დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ანდაზებში აღზრდის საკმეს. ყმაწვილის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტ როლს აღმზრდელი ასრულებს. ცნობილი რუსთველური თქმა—„ცემა გმართებს გამზრდელსა“

რა ყმა ნახო ავად ზრდილი“, თავის ძალას ზეპირსიტყვიერების მიმართაც ინარჩუნებს. იუმორისტულ ანდაზებში ხაზგასმულია, რომ, თუკი ბავშვი ცუდად არის გაზრდილი—„ერთი შეგირდს მისცხე და ხუთი გამზრდელსაო“, აღზრდა, ბავშვის გაწვრთნა თავიდან უნდა, რადგან „წნელი სანამ პატარაა მოგრიხე, გაიზრდება აღარ მოიგრიხებაო“, ხალხის სიმპატია სპარტანული აღზრდის მხარეზეა. „შეგირდი კარგ ოსტატად ჯოხს გამოჰყავსო“, ყმაწვილი ტირილით გაიზრდება, გოჭი კყვილით“. შვილი მშობლების დამჯერე უნდა იყოს, „დედის წინ მხტუნავ კეიცს ან მგელი შექამს, ან მგლისფერი ძაღლი“, „უგუნური, უსწავლელი შვილი დედის უბედურებაა. „თვალთ უსინათლო სჯობია თავით უგუნურსაო“, „თივაში ცეცხლი არ დაიმალება და სირეგვენე თავშიო“.

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ დიდაქტიკურ ანდაზებში გამოხატულება პოვა ხალხის ზნეობრივმა და მორალურმა ტენდენციებმა, გაკიცხული და დაგმობილია საზოგადოებისათვის მიუღებელი ჩვევები, ადამიანის ისეთი თვისებები, რომლებიც ხელს უშლიან საზოგადოების წინსვლას და განვითარებას.

ხანგრძლივი გამოცდილებისა და დაკვირვების საფუძველზეა შექმნილი ისეთი დიდი განზოგადოების მქონე ანდაზები, რომლებიც ცხოვრებისეულ მოვლენებს ფილოსოფიური თვალსაზრისით აშუქებენ. ამ ტიპის ანდაზებში სერიოზული ტონი ბატონობს და სატირისა და იუმორისათვის, თითქოს, ადგილიც კი აღარ რჩება, მაგრამ ზოგჯერ ნიმუშში მაინც იგრძნობა იუმორისტული თვალსაზრისი. ამ შემთხვევაში, განსჯა უფრო ღრმა და ზოგადია, ასე, მაგალითად: „ვაი ახლის წესის მდებდა, ვაი წესის ამომგდებდა“, „ვისაც სხვისი ბედნიერება შურს, ვერც თავისას მოესწრება“, „გარჯილობას რა მაჰქონდა და საწუთრო დაუღეველი“, „გულს დარდი და ყანას ღორღი არ გამოელევაო“, „თითის ტკივილს გული ჰგრძნობს, გულის ტკივილს არავინ“, „ყველა გულით ხარობს, ცეცხლი კი უგულობით“.

ხალხს გამოთქმული აქვს თავისი ფილოსოფიური შეხედულება სიკვდილ-სიცოცხლეზე, ადამიანის დანიშნულებაზე, სიმდიდრე-სიღარიბეზე, მორალზე, მეგობრობაზე. რამდენი აზრია ჩაქსოვილი სამსიტყვიან თქმაში—„ქარი ქირს გაართბსო“. აქ არ შეიძლება არ მოვიგონოთ მ. გორკის ცნობილი სიტყვები: „В простоте слова, — самая великая мудрость, послоницы и песни всегда крапки, а ума и чувства вложено в них на целые книги“ ზო, მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ანდაზაში: „სიკვდილის პირს მუწუქსაც მოეცლებაო“, „წუთი სოფელი აჩქარებით არავის მოუქამია“, „ვინც ბევრი ჯამა, მან ცოტა ველარაო“.

ბევრია ისეთი ანდაზა, რომელშიაც შემონახულია კონკრეტული ადამიანის ან ქალაქის სახელი. მსგავს ანდაზებში მკვეთრად იჩენს თავს იუმორისტული განწყობილება. პიროვნული სახელე-

ბის შემცველ ანდაზებში, დაცინვის სახეებიდან ირონიასკარბოზს, მაგალითად: „მეტისმეტმა სიწმინდემან საზერძნეთი დააქციაო“, „აღია ფლავს არ სკამს, ნახავს და გადაყლაპავსო“, „ილბალი აქვს დიპლობასა, ყველა მისკენ მიტლინკავსა“, „რომში პაპი ვერ ნახა და თბილისში აბანოვო“, „რას მატყუებ სარქისაო. აგრემც ღმერთი გაგზრდისაო“, „მიდის მოდის ზელანია, როგორც მინდვრის ჯერანია“, „ნაცარქექია ღონეს იქადიდაო“. „რა გიყო ცნაო თარხანო თუკი ჭკუაზე თხლად ხარო“ და სხვა.

ანდაზაში მოხსენებული პირი კომიკურ მდგომარეობაშია ჩაყენებული. იქმნება სიტუაციური კომიზმი. მაგალითად: „შენეყარა საქუაო, გატყუე და მატყუაო“, „მანამ პეტრე მოვიდაო, პავლეს ტყავი გააძრესო“, „მირბის-ზორბის გაბრიელი, არაფერ ჰყავს მადლიერი“, „ასე ჩემო მანასეო, ხან ასე და ხან ისეო“ და სხვა.

ფართოდ არის გავრცელებული და სასაუბრო მეტყველებაში შესული ცნობილი სიტყვის მასალა—„ენჯქას ანდერის ჰგავსო“. ეს გამოთქმა დაკავშირებულია შემდეგ იუმორისტულ გადმოცემასთან: „ენჯქამ რომ სიკვდილის მოახლოება იგრძნო, დაუძახა ყველა ნათესავეს, ნაცნობებს და სუყველას დაუწერა ანდერძი სხვადასხვა ქონებაზე. ბოლოს შემკვიდრებმა ჰკითხეს: სად არის ყველაფერი ეს ქონება, რომელსაც ანდერძით გვიტოვებო? ენჯქამ უბასუხა: ე, ანდერძს ხომ გიტოვებთ და იმაზედაც მე ვიდარდო ნამდვილი არის თუ არა ყველაფერი ეს ქონებო?“

დაკვირვება-გამოცდილების საფუძველზეა შექმნილი ისეთი იუმორისტული ანდაზები, რომლებშიაც დახასიათებულია საქართველოს ესა თუ ის კუთხე, ამ კუთხეში მცხოვრებ ადამიანთა თვისებები, ამგვარი იუმორი არასოდეს სატირაში არ გადადის²⁶⁴. მთქმელი კომიზმის გამოსაწვევად ისეთ საღებავებს ხმარობს, რომ იგი ოდნავადაც არ შეურაცხყოფს რომელიმე კუთხის მცხოვრებთა ინტერესებს. ასე. მაგალითად: „ხონელი რწყილს ტყავს ხლიდა, ზანძელმა უთხრა: ქონი არ გააყოლოვო“, „ოსმა ასი წლის მერე სისხლი აიღო და კიდევ ამბობდა: რა მეჩქარებოდაო“. „სანამ კახელი „მრავალკამიერს“ გაათავებდა, გურულმა სუფრა ააღაგაო“ ამ უკანასკნელში დუბლირებულია კახელისა და გურულის საპირისპირო ხასიათი, ტემპერამენტი, ეს დუბლირება, ნართული გარდასახვა, ზრწყინვალედ არის შესრულებული. „ლეჩხუმელმა თქვა: სიღარიბეს დაუდგა თვალი, თვარა ქადში და ლობიოში წიკაყვამდე უნდა ისვრებოდეო“, „ერთხელ მახათის მიაზე მცხოვრებლებსაც დასჭირდათ მახათიო“.

გულუბრყვილობაზე შექმნილი ანდაზებისათვის დამახასიათებელია შეუსაბამობა რეალურად მომხდარ ფაქტსა და განსჯას შორის, „კაცმა ხელეჩო დაკარგა და იმას დარდობდა: ნეტავი გარეთა პირიდან არ გალესონო“, „კაცს თავსა სკრიდნენ და ზუზუ-

კი არ მატყინოთო“³⁰⁵, „კაცს თავი სტკიოდა და წამალს ფეხზე უსვამდნენო“, „კაცი ცხენზე იჯდა და ცხენს ეძებდაო“ და სხვა.

ანდაზების ერთი ნაწილი გვაცნობს ადამიანის საერთო დანიშნულებას, მის მოვალეობას, მოქმედებას, ქცევას, საქმიანობას, სიცოცხლის სხვადასხვა პერიოდს, მორალს. ამ ტიპის ანდაზებში განსჯა ზოგადია, იგი ყველა სქესის, საზოგადოების ყველა წევრის საერთო თვისებას გამოხატავს. ამ შემთხვევაში სიტყვა „კაცი“ ნახმარია ფართო მნიშვნელობით. ანდაზა „კაცს მუცელი სულ მალე გაუძღება, თვალი კი არასოდეს“ არის ზოგადი განსჯა, მიღებული ხანგრძლივი, პრაქტიკული დაკვირვების, გამოცდილების საფუძველზე და შეეხება საზოგადოების ყველა წევრს. იგი ვრცელდება სხვადასხვა კლასის წარმომადგენელთა მიმართაც. ასეთი ანდაზები ფართო გავრცელებისაა. მაგალითად, „ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“, „კაცი შეუცდომარი და ქვა აუცდინარი არ არისო“, „კაცისათვის ყველაზე ცნელი თავის ზავის ცნობააო“, „ერთი კაცი წვიმას ერიდებოდა და წისკვილის ღარს მიუჯდაო“, „პატარა კაცმა დიდი სიზმარი ნახაო“. როგორც ვნახეთ, ანდაზის პირველი წევრი პირობაა, მეორე კი დასკვნა. ამისდამიხედვით, სატირულ-იუმორისტული აზრი პირობასა და დასკვნას შორის არსებულ, ასე ეთქვამთ, „შეუსაბამობაში“ ელინდება. მაგალითად, „აეჭალაში ქორწილია, მცხეთაში დოღს უკრავნო“. ამ ანდაზაში ორივე წევრი, ცალ-ცალკე, არავითარ იუმორისტულ გრძნობას არ აღძრავს, მაგრამ ერთად აღებული, როგორც მიზეზ-შედეგობრიობა, უაღრესად იუმორისტული აზრის გამოხატველია. საგანგებოდ შერჩეული შეუსაბამობა მოვლენებს შორის, რომელიც ნართაულად ზოგადი განსჯის გამოხატვას ემსახურება, სატირისა და იუმორის გამოვლენის ერთ-ერთი ძირითადი ფორმაა ანდაზებში. ავიღოთ ასეთი ანდაზა: „მე ქორწილში წავეთრევი და შენ კი ნახირში წაბრძანდიო“. ამ შემთხვევაში საგანგებოდ შერჩეული სიტყვების მიზეზ-შედეგობრივი დაკავშირება იუმორის გამოვლენას ემსახურება, აქაც თითოეული წევრი ცალ-ცალკე აღებული, იუმორს არ იწვევს, მაგრამ საკმარისია მათი ერთად წარმოთქმა, რომ ჩვენ სრულფასოვანი იუმორისტული განწყობილება მივიღოთ. აქ გადამწყვეტ როლს ორი სიტყვა ასრულებს—„წავეთრევი“ და „წაბრძანდი“. ამგვარად მოვლენის ან საგნის დასახასიათებლად შეგნებულად ისეთი სიტყვების შერჩევა, რომლებიც მოცემული მოვლენის თუ საგნის თვისებას არ გამოხატავენ, ხელს უწყობს სატირულ-იუმორისტული გრძნობის გამოვლენას ანდაზებში.

სატირისა და იუმორის გამოვლენას ემსახურება საგანგებოდ შერჩეული ზოულოდნელი შედარებები და დასკვნები: „ხილს რომ პირი ჰქონდეს, თავისთავს თვითონ შესკამსო“, „ვისაც რახარუხი ეჯავრება, სამკედლოში ნუ შევა“.

2. სატირა და იუმორი გამოცანებში

სატირისა და იუმორის გამოვლენა გამოცანებში შეპირობებულია. ამ ჟანრის სპეციფიკური თავისებურებით. გამოცანის შინაარსი კონკრეტული საგნები და მოვლენებია, გამოსახვის ფორმა კი უმთავრესად დამყარებული არის მეტაფორულ, პოეტურ აზროვნებაზე. ჯერ კიდევ, არისტოტელემ შენიშნა რომ „გამოცანა კარგად შედგენილი მეტაფორაა“. გამოცანებში ყურადღება გამახვილებულია საგნის, მოვლენის გარეგან ნიშანზე. მსგავსი ნიშნის მიხედვით ერთი საგანი ან მოვლენა შეცვლილია მეორეთი. ამგვარი პარალელიზმი მეტაფორული ხასიათისაა, მაგრამ არსებობს ისეთი გამოცანები, რომლებიც მეტაფორის ნაცვლად საგნის ან მოვლენის მოქმედებასა და მდგომარეობის აღწერას ემყარებიან. ზოგი გამოცანა აგებულია გამოსაცნობი და შესადარებელი საგნების ნიშანთა გამოთიშვის ხერხზე (ბელტი დევს—მიწა არ არის, ბალახს სკამს, ძროხა არ არი, კვერცხს დებს—ქათამი არ არი, გასაკვირველი არ არი?!), არსებობენ აგრეთვე კითხვითი გამოცანები (ის რომელი ქალაქი იყო, რომ მამლის ყივილი მთელმა ქვეყანამ გაიგონა?) და სხვა.

გამოცანა, როგორც ჟანრი, მხატვრული ფორმით დასმულ კითხვას ემყარება და „ეს მხატვრული ფორმა კითხვისა—შეიძლება სხვადასხვა სახით წარმოგვიდგეს: მეტაფორის, პარალელის, ალეგორიის, თხრობის, რიცხვითი შედარების და სხვათა სახით“ ³⁰⁶.

გამოცანა ადამიანთა საზოგადოებრივი ურთიერთობის განვითარების აღრინდელ საფეხურზე წარმოიშვა. თავიდან მას სხვა ფუნქცია ჰქონდა დაკისრებული. მაგიზმის ტყვეობაში ადამიანი სიტყვას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მას სჯეროდა რომ თუკი საგნებსა და მოვლენებს ნამდვილ სახელს დაარქმევდა, უბედურებას მოუტანდა მას. პირველყოფილი ადამიანი დარწმუნებული იყო, რომ შემცვლელი (დუბლირებული) სიტყვების ხმარების საწყალეობით თავს იფარავდა ბუნების ბოროტი ძალებისაგან. თანაც ხელს შეუწყობდა მის წარმატებას სამეურნეო თუ სამონადირეო საქმიანობაში.

დადასტურებულია, რომ საქორწილო ცერემონიალს ძველად თან ახლდა სიტყვის აკრძალვის, შემცვლელი სიტყვის გამოყენების

ძლიერი ტრადიცია. სასიძო და საპატარძლო ნამდვილი სახელით არ იხსენიებოდნენ, ამით ბოროტ ძალებს უმაღლავდნენ მომხდარ ფაქტს. მორწმუნე მწყემსი ცხოველებს ნამდვილ სახელს არ უწოდებდა, ამით ის იფარავდა საქონელს ავი სულებისაგან. ასეთი პირობითი შემცვლელი სახელწოდებანი წარმოშობილია, როგორც მეტაფორა-შედარება. იგი მოიცავდა ადამიანის ცხოვრების ყველა მხარეს. ოჯახში შემოყვანილ პატარძალს უფლება არა ჰქონდა ოჯახის რომელიმე წევრისათვის ნამდვილი სახელით მიემართა. ამიტომ მიუთითებენ, რომ „Известный круг загадок связан с древней женской условной речью“³⁰⁷.

აღნიშნული ტრადიცია ხელს უწყობდა ტაბუირებული სიტყვების ნართაულ ფორმათა მრავალფეროვნებას. ყოველივე ეს გამოცანის შესაქმნელად ქმნიდა მეტაფორული სიტყვიერი ინვენტარის სიუხვეს. შემუშავებული იყო გამოცანის თქმის გარკვეული ტრადიცია და თანმიმდევრობა. გამოცანის საღამოები უმთავრესად შემოდგომასა და ზამთარში ეწყობოდა, განსაკუთრებით, დღესასწაულთან დაკავშირებით, 25 დეკემბრიდან 5—6 იანვრამდე³⁰⁸. 1649 წლის ერთ-ერთ ოფიციალურ დოკუმენტში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ ქრისტეს შობის დღესასწაულის დღეებში ასრულებენ ყოველგვარ უსირცხვილო თამაშობებს... „И загадки загадывают и сказки сказывают небывые“³⁰⁹. გამოცანის საღამოებზე ტრადიციის მიხედვით, დაცული იყო თანმიმდევრობა. გამოცანის გამოცნობა იწყებოდა ადამიანის სხეულის ნაწილებიდან, მერე გადადიოდა ოჯახზე, საოჯახო ნივთებზე, შინაურ და გარეულ ცხოველებზე და ბოლოს განყენებულ საგნებსა და მოვლენებზე. გამოცანას ხნოვანებით უფროსი იწყებდა, იგი იცავდა ტრადიციულ თანმიმდევრობას, თან გზადაგზა მსმენელებს უხსნიდა პირობითი სიტყვების, ნართაული ნიშნების ნამდვილ აზრს. „Вечера загадок по существу своему являлись своеобразным „уроками“, которые старшие по возрасту люди давали молодежи“³¹⁰.

თანდათანობით ღველი უტილიტარული დანიშნულება გამოცანამ დაჰკარგა, ახალ ეპოქაში მან ახალი ფუნქცია შეიძინა, ეს არის „Дать познание окружающего человека мира в художественной, образной форме. Загадка получила новые функции — познавательные, она стала средством испытания остроумия, тренировки сообразительности. Бытуя как народное умственное развлечение, загадка уже утратила большей частью связь с определенными календарными сро-

კამი³¹¹. სწორედ ამ მომენტიდან იჭრება გამოცანებში სატირული-
იუმორისტული განწყობილებები, რაც თანდათან ფართოვდება და
მკვეთრ ხასიათს ღებულობს. გამოცანის საღამოების ტრადიცია
დაედო საფუძვლად ხალხური გამოცანის, როგორც მხატვრული
ნაწარმოების ფორმირებას. აქვე მიიღო მან დიდიოვის ფორმა:
შეჯიბრების თითოეული მონაწილე ცდილობდა შეექმნა სრულფა-
სოვანი მხატვრული ღირებულების შტოლე გამოცანა, გამოემჯღაფე-
ბინა თავისი მახვილგონიერება, ზესტ შედარებათა შერჩევის უნა-
რი და სხვა. სათანადო სიტყვიერი მარაგის ინტონაციის შერჩევი-
სას მოქმედი ცდილობდა საგანი ან მოვლენა გამოეხატა ისეთ ფორ-
მაში, რომ მას სწვენელთა შორის კომიზმის გრძნობაც გამოეწვია.
კომიზმის შექმნა აუდიტორიაში გამოცანის თქმის განუყრელ სე-
სებად იქცა. ამის მისაღწევად სხვადასხვა მხატვრული საშუალებე-
ბია გამოყენებული. ისმის კითხვა, როდის არის კომიზმის საგანი
გამოცანაში ნაგულისხმევი ობიექტი? ამ კითხვას შეიძლება პასუხი
გავცეთ დოქ. გრ. კიკნაძის შემდეგი სიტყვებით: გამოცანაში
ნაგულისხმევი საგანი ან მოვლენა მაშინ არის კომიზმის ობი-
ექტი, როდესაც ამ ობიექტების „ისეთი ნიშნები და თვისებები
ჩამოთვლილი, რომელნიც აუცილებლობით არ არიან დაკავშირებუ-
ლნი ამ ობიექტთან. ან ისეთი პირობაა დასახელებული, რომელთაც
ობიექტის განმსაზღვრელი მნიშვნელობა არა აქვს, ანდა გამოსაც-
ნობი თვით გამოცანის სიტყვიერ ტექსტშივეა დასახელებული, ოდ-
ნოდ ჩვენგან მოითხოვს მიხედვას და ა. შ.“³¹². ამასთან ერთად,
ზოგიერთ გამოცანას გააჩნია დასაწყისისა და დასასრულის ისე-
თი სიტყვიერი ფორმულა, რომელსაც მთელი მსჯელობა კომიზმის
სიბრტყეზე გადაჰყავს. ასე, მაგალითად: „გამოცანას მოგახსენებ,
დიდი არაფერია“, „ასახსნელსა მოგახსენებ, ახსენ შენი ბედიო“,
„გამოცანას მოგახსენებ, გამოცნობსა ჭკუა აქვსო“, „გამოცანას
დაგიყენებ, ბევრი არაფერიაო“ და სხვ.³¹³

გამოცანა ინტერნაციონალური მოვლენაა. მისი ობიექტი,
თითქმის ყველა ქვეყნის ხალხისათვის მეტ-ნაკლებად ერთნაირი
თვისებისა იყო. ეს განაპირობებდა ხელშესახებია, როდესაც საქმე
გვაქვს ცხოველების, ადამიანის სხეულის ნაწილების, ბუნების მოვ-
ლენების მეტაფორულ-ალეგორიულ წამოსახვასთან. ერთი და იმავე
ობიექტის მსგავს თვისებებზე ხანგრძლივი დაკვირვება თანხედენილ
მხატვრულ განზოგადობას იძლეოდა.

როგორც ანდაზებში, ისე გამოცანებში უფრო მეტად ნაჩვენებია
პოეტური მხარე ყველაზე უფრო „პროზაული“ საგნებისა და მოვლე-
ნებისა. ეს მიღწეულია გადაქარბების გზით, რაც იმას ნიშნავს,

რომ რომელიმე საგნის ან მოვლენის დამახასიათებელი თვისება შედარებულია პოეტური თვისების მატარებელ ორეულთან. ეს მომენტი, სშირად, კომიზმის შექმნისაც ემსახურება, რადგან გამოსაცნობ ობიექტს მიეწერება ისეთი ამალღებული თვისებები, რაც საერთოდ მისთვის დამახასიათებელი არ არის.

ანდაზისაგან განსხვავებით, „გამოცანის ფუნქციას შეიძლება „დაკონკრეტების ფუნქცია“ ვუწოდოთ და მის გზად კონკრეტიზაცია მივიჩნიოთ. ანდაზა ერთი შემთხვევის ნიადაგზე მრავლის დახასიათებისაგან მიისწრაფის. გამოცანა შეიძლება მრავალნაირ მოვლენებს ასახელებდეს, ხოლო კონკრეტულს კი ახასიათებდეს“³¹⁴.

ქართული ხალხური გამოცანების თემატიკა მრავალფეროვანია. იგი ჩვენ შეიძლება რამდენიმე ჯგუფად გავყოთ, მაგრამ ამგვარი დაყოფა ყოველთვის პირობითია. თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ „გამოცანის საღამოს“ ჟღერს კრადიციას, როდესაც მოქმედები გამოცანის თქმის გარკვეულ თანმიმდევრობას იცავდნენ, ქართული გამოცანები შეიძლება ასე დავაჯგუფოთ: 1. ადამიანი და მისი სხეულის ნაწილები, ტანსაცმელი, პირადი მოხმარების ნივთები; 2. კერა, საოჯახო ნივთები, 3. სამეურნეო იარაღები, 4. ცხოველები, ფრინველები, მწერები, 5. მცენარეები, ხე და ხის ნაყოფი. 6. საფეიქრო, 7. წელიწადის დრონი, მეტეოროლოგიური მოვლენები, 8. განყენებული საგნები და მოვლენები, 9. სასულიერო-რელიგიური, 10. სწავლა-განათლება, 11. თანამედროვეობის ამსახველი და სხვა.

ადამიანის სხეულის ნაწილებიდან გამოცანაში შესულია თვალები, ხელები, კბილები, ენა, ყური, წარბი, წამწამები, ცხვირი, ფეხი, მკლავი, თითები და სხვა. ასეთი ტიპის გამოცანების უმრავლესობა მეტაფორაზეა აგებული, ასე, მაგალითად: „ერთ მინდორზე ორი გველი წევს“ (წარბი). „ხორცი ადამიანისა, ქაფი ცხვრისა, ქვაბი ძროხისა“ (ფეხი, წინდები, ქალამნები), ანდა:

ორი ფრინველი ჩემთანა დაბადებითვე სხდებიან,
ამ წამსა ჩემთან არიან, იმ წამსა გაფრინდებიან,
სხვისასა კოეფენ ამბავსა, თავისას ვერა ხვდებიან.
ახლოს არიან მეზობლად, ერთმანეთს ვერ შეხვდებიან.
(თვალები)

პირადი მოხმარების ნივთებიდან (ხანჯალი, სამართებელი, საათი, ბეჭედი და სხვა) ჩიბუხზე შექმნილი გამოცანა მრავალ ვარიანტად არის გავრცელებული. მაგალითად: „ერთ საყდარს თავზედ ცეცხლი უკიდია“, „ერთი პატარა მანანა თავზე ცეცხლს იკიდებს“, „თავი ქვისა, ტანი ხისა, ფოთოლს სკამს და ნაცარს

ჰყრისა“, „მიწაში ჩაკყარე, ხეში გავაძვრინე, ორმოში ჩავგზავნე იქიდანაც ამოუშვი და ცაში გავგზავნე“ (ჩიბუხი და თუთუნის), ამ შემთხვევაში იუმორს იწვევს ის სერიოზული ტონი და შესაძარებელი სიტყვების საგანგებო ძიება, რაც ჩვეულებრივი, ყველასათვის ნაცნობი ნივთის გამოსაცნობად არის მოხმობილი.

უდავოდ კომიზმის შექმნას ემსახურება გამოცანა — „კაცზე მაღალი, ღორზე დაბალი“ (ქუდი), ამ შემთხვევაში „კაცის“ საპირისპირო სიტყვა საგანგებოდ არის შერჩეული. გვხვდება კითხვითი ფორმის გამოცანა — „ის რომელი ფრინველია, ერთი ცხვირი აქვს და ორმოცი თვალი“ (ქალამანი).

კერია, ცეცხლი, კვამლი, ნაცარი. ზესადგარი და სხვა გლეხური ყოფის ტიპიურ კოლორიტს ქმნის. „ერთი გდია, ვერ ადგება ერთი სქამს და ვერა ძლება, ერთი დადის—ვერ დაჯდება“ (ნაცარი, ცეცხლი, კვამლი). ცეცხლის მეტაფორული სახეა წითელი ხარი, წითელი ქათამი, წითელი ეკლესია, წითელი წიქარა და ა. შ. ქვაბის—შავი ყორანი. „წითელსა ეკლესიაზედ შავი ყორანი შემოჯდა“. „წითელი ხარი მყავს, სადაც ის დაწვება—ბალახი ველარ ამოვა“ (ცეცხლი), „ჩემი წითელი ვარია საცა მოვა, იქ ბალახი არ ამოვა“ (ცეცხლი). კომიზმის შექმნას ემსახურება სიტყვათა ასეთი წყობა — „მანამდი დედა დაიბადა შვილი ქალაქში ჩავიდა“ (ცეცხლი და კვამლი), ანდა, „აკლაკნილი, დაკლაკნილი, კერიაზე დაგვარ კბილი“ (ნაჭა).

საოჯახო ნივთებზე შექმნილ გამოცანებში არ ჩანს გაბატონებული კლასის ოჯახებისათვის დამახასიათებელი ძვირფასი ნივთის სახელები. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ გამოცანები უმთავრესად მშრომელთა წრეშია შექმნილი. გაბატონებული კლასები მის შექმნაში ნაკლებ მონაწილეობდნენ. მშრომელი გლეხის საოჯახო მოხმარების საგნები არ არის მრავალფეროვანი, გამოცანა შექმნილია თითოეულ ნივთზე — მაგიდა, საცერი, ქილა, კოვზი, ქიქა, აზარფეშა, დოქი, კულა, ლიტრა, ქვევრი, კოკა, ჩანახი, კოდი, ხელსაფქვავე, ტიკი, ტომარი, საბანი, ფარდაგი, ცოცხი, სარკე, ბალიში, ლამფა, ტაფა, მაკრატელი, კალათი, ნემსი და ძაფი, ბადე და სხვა. ზოგიერთი გამოცანა საგნის მდგომარეობას ან მოქმედებას გამოხატავს, „გამოცანას მოგახსენებ, ჩვენ გაბერილ თხაზედაო, პირში სული აღარ უდგას, ღვინოსა სვამს ძალზედაო“ (ტიკი), „მე ეკამ, შენ ჭამ, ცემას რაღას მემართლები“ (საცერი), „ჩემო ნათლი-დედაო, კი ნუ გეწყინებო, წაწეკი, წამოგაწვები, ოფლი გედინებო“ (საბანი). იუმორს იწვევს ის ფაქტი, რომ განოსაცნობი ობიექტი

ტექსტშივეა დასახელებული, მაგრამ გამოცნობა სიძნელეს წარმოადგენს: „აჩი, ბაჩი, ღუნდრუბაჩი, სახელს გეტყვი, გვარს ვერ ახსნი“ (ბალიში), „ატა-ტომარა, ბატა-ტომარა, სახელს რომ გეტყვი გვარს მიტომ არა“ (ტომარა), მეტაფორულ შედარებებს საერთოდ გაბატონებული ადგილი უჭირავს გამოცანებში, „ერთი თხა მყავდა ელაო, ზურგზე ეკიდა ენაო, იმისმა სიტყვა-პასუხმა ქვეყანა დააჯერაო“ (სასწორი), „მცირე ბელელში ასი ხანაარი იყეს“ (ასანთი) და სხვა.

სასოფლო-სამეურნეო იარაღებიდან გამოცანაში წარმოდგენილია სახნისი, გუთანის, ნამგალის, ურემის, კევრის და სხვა.

ცხოველები მრავალფეროვნად არიან გამოცანებში წარმოდგენილნი. აქ კომიზმის შექმნა იირითადად ორი გზითაა მიღწეული. ერთი მხრივ, კომიზმს იწვევს შესადარებელი მოვლენის და საგნის მსგავსი ნიშნების გამორიცხვა, მაგალითად, „კენესის და არა სტკივა რა, ეძებს და არა დაუპარგია-რა, სთხრისა და არა დაუთესია-რა“ (ლორი), „მალლა შევაგდე, რა არის, შორს ჩამოვარდა, ქვა არის, კვერცხს სდევს—ქათამი არ არის, ბალახობს—სროხა არ არის, წყალშია თევზი არ არის, აბა რა სურიელი არის?“ (კუ). „ხეზე ავა კაცი არ არის, კურტანი ადგია, ვირი არ არი, წიგნს წერამს მოლა არ არის“ (ლოკოკინა) და სხვა. მეორე მხრივ, ზოგიერთი ცხოველის სახელი თვით გამოცანაშია ნახსენები, მაგრამ მისი ცნობა მახვილგონიერ დაკვირვებას მოითხოვს. „თავშიშ ვეღი, ტანშიშ ვეღი, სახელს გეტყვი ვერ გიშვეღი“ (შვეღი), „ერთი რამე სურიელი ღობე-ღობე მარომქელია, ორჯერ გეტყვი მის სახელსა, გამოიცან რომელია“ (მელია). ზოგი გამოცანა დამყარებულია შემცვლელი სიტყვების თავისებურ გააზრებაზე. მაგალითად, ციკანი არის ოროლა, ხბო—ტოროლა, გოჭი აჩი-კუდა, წიწილა კი ბურბუშელა, ეს უკანასკნელი მეტაფორული სახე მეტად პოეტური და ბუნებრივი ჩანს. გამოცანა ასე დაისმის:

ორი—ტოროლასა,
ოთხი—ტოროლასა,
თორმეტი—აჩი-კუდასა,
არც ერთი—ბურბუშელასა.

ფრინველთა სამყაროდან გამოცანაში წარმოდგენილია მამალი, ზაშვი, მწყერი, წიწილა, ქათამი, ლამურა, ციკარი და სხვ. კომიზმს იწვევს გამოცანის დაყენების თავისებური ხერხი, „თავ ხერხი, ბოლო ნამგალი, ვინძლო ამოხსნა საგანი“ (მამალი) და სხვ., მწერებიდან—აბრეშუმის კია, კალია, პეპელა, ციკინათელა, ფუტკა-

რი, რწყილი, ობობა და სხვა. იუმორისტულია რწყილის ალეგორიული დახასიათება, „შავი არის შაშვივითა, იკბინება ძალღივითა, გაძლება და წამოწევება კულა მეძებარივითა“.

ადამიანისათვის სასარგებლო მცენარეებმა თავისებური გამოხატულება ჰპოვა გამოცანებში. განსაკუთრებით ფართოდ არის დახასიათებული კაკალი, სიმინდი, ყურენი, ვაშლი, მსხალი, საზამთრო, ბროწეული, ჯეჯილი და ა. შ.

საგულისხმოა ერთ გამოცანასთან (თხილი) დაკავშირებული განმარტება, რომელიც საყურადღებო ცნობას გვაწვდის გამოცანის თქმის ტრადიციის შესახებ თვით გამოცანა ასეთია:

ტყეში სარი შემივარდა,
გამო. გამო გიშერა,
ნაბდის ძველა იქ დააგდო,
გამოვარდა შიშველა.

ჩამწერი ასეთ შენიშვნას აკეთებს: „მთქმელი იტყვის: გამოიცანით, თუ ვერ გამოიცანით ქალაქი³¹⁶ ჩემი უნდა იყოს და აგიხსნით, — მოგვეცია ქალაქი, ეტყვიან. — „ქალაქო, მოდი ჩემთანა, ხელი არავის აქვს შენთანა...“³¹⁷ ამის შემდეგ მთქმელი თვითონ განმარტავდა გამოცანის აზრს. ეს ტრადიცია, რომელიც დღემდეა დაცული საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში, ამჟამად კომიზმის შექმნას ემსახურება, მას გართობის ფუნქცია აქვს დაკისრებული. ზოგჯერ იუმორს იწვევს უცნაური, მოულოდნელი გადანაცვლება: „მკედარსა ჰამ და კუბოს ვაგდებ“ (შზესუმზირა და კაკალი), „მალლიდამა წამოვიდა, ვაიმე, დედავ ქულის ჩაჩი“,³¹⁷ „თავეი კუდითა ჰკილია“, მსხალი, ვაშლი), „ორმოში კაცი წევს და წვერები ნზეზე უფენია“ (ბოლოკი), ანდა, „მოვლუნე ცა მოვკრიფე ვარსკვლავი“ (თხილის კრეფა), კომიზმის გრძნობას აღძრავს ზღმარტლის თავისებური მეტაფორული დახასიათება — „წირპლიანი ბებერი ლობიდან გამოიციკირებოდა“, ანდა, „მთას იქით ძალლი მამკედარა, მთას აქეთ სუნი გამოდის“ (ნიორი). გამოცანებში შეინდის მეტაფორული სახეა — წითელპერანგა ბიჭი, სოკოსი — ცალფეხა ლოგინი, კიტრის და კვახის — ხბო, ენდროსი — ქვესკნელის წითელი ხარი, კინკრისა — კაპასი (ავი) ძალლი. კითხვითი გამოცანებიდან აღსანიშნავია შემდეგი; „ის რა ხილია, მკვახე იქმევა და მწიფე არა“ (კიტრი), „რომელი ბალახია, რომ ბრმაც კი გამოიცნობს“ (კინკარი), ასეთი გამოცანის დასმასა და გამოცნობას უსათუოდ ახლავს კომიზმის გრძნობა, „ესე კაცი რა კაცია, ცხრაი ჩოხა რომ აცვია“, (სიმინდი), „დედა სამი თვის არის და შვილი ბაზარში დაიარება“ (კიტრი), ჯეჯილის მე-

ტაფორაა „მწვანე წიწილები“, ყურძნისა—ოქროს ღილები, პრასისა—
თმანაკეცი ქალი, ნიორის—თეთრი დედალი, კომბოსტოსი—თეთრი
მანდილოსანი და ა.შ.

საფეიქრო ნივთები—ჯარა, მაქო, თითისტარი, წინდის ჩხირები,
საჩეჩელი ხშირად გვხვდება გამოცანებში. შესანიშნავი მეტაფო-
რები შეუქმნია ხალხს აღნიშნული ნივთების გამოსახატავად. ასე
მაგალითად, ხელ-ტარ-კვირისტავის მეტაფორული სახეა საკუც არ
რქაზე მბრუნავი ვერძი („არსიანისა მთაზედა, ვერძი ბრუნავს რქა-
ზედაო“); თითისტარისა—პატარა ბაჭია („ერთი პატარა ბაჭია
სირბილით არის მაკეა“); საჩეჩელის — ქვაზე მჯდომი ეშმაკი
(„ასიანისა მთაზედა, ეშმაკი იჯდა ქვაზედა, ორი ხელით წვერებს
იგლეჯს, აღარ იყენებს ყბაზედა“); წინდის ჩხირების—ხუთი და
(„ჩვენ ხუთი დანი ვიყავით არც ერთს არ გვექონდა ზრდილობა, იმ-
თავიდანვე თან დაგვყვა ერთი მეორის ცილობა“); ჯარასი—აღრე-
ნილი ძაღლი („ძაღლი წვეს კუდი ღრინავს“) და სხვა.

ყველაზე დიდი რაოდენობით გამოცანები გვხვდება ბუნების
მოვლენების და წლის დროთა შესახებ, მზე—ყრმაა, მთვარე—ბე-
ბერი, მთვარე ხელმწიფეა, რომელიც ყოველთვე იცვლება („თო-
თხმეტი დღე მეფობდა, მეხუთმეტეს ავად გახდა, ოცდამერვეს მო-
კვდა და ისევ გაცოცხლდა“); მზე და მთვარე — ორი ძმა, ერთი
მუდამ სიყრმეზე დგას, მეორეს სიბერე ახლავს, ერთს ჯარი ჰყავს
უთვალავი, მეორეს კი სამეფო ტახტი, მზე უცეცხლოდ ანთია,
ღრუბელი უფეხოდ გარბის, ქარი უფრთოდ ფრინავს. წელიწადის
მეტაფორა აღვისხეა, რომელსაც თორმეტი ტოტი აბია, ზამთარი
ბეგვიით მოზრძანდება, მაგრამ ძალლივით წაეთრევა („მოზიანდება
ბეგვიითა, წაეთრევა ძალლივითა“), დედამიწა — შვილის მკამელი
დედაა, ნისლი — უგრეხელი ბამბის გული, ცისარტყელა — წყალში
მცურავი იხვი, ქაფი — თეთრი ვარია, მეხი — კუდმოჭრილი მელა,
თოვლი — თეთრი პეპელა, სეტყვა — ბანზე მოხტუნავე ციკნები,
ღრუბელი — ასმუცლიანი ბებერი („ასმუცლიანი ბებერი სულაც
არ ხმარობს საჭმელსა, ლოთი კი ისეთი არის ვერ მოაჭარბებ სა-
სმელსა“), ქარბუქი — ყოჩი („მაღალს-მალლა მთაზედა, ყოჩი ტრი-
ალებს რქაზედა“), დღე — თეთრი მოზვერი, ღამე — შავი ზოზვერი.
ღამის მეორე მეტაფორული სახეა არაბი („ერთმა არაბმა უღვა-
შები დაიგრიხა და ათასი ქალი და კაცი ძირს დასცა“), წყალი —
ქალამან გაუცვეთელი ქარაფანია და ა.შ.

თავისებურად არის გამოცანებში გამოხატული ადამიანის გან-
ყენებული აზროვნება სიკვდილ-სიცოცხლეზე, ადამიანის დანიშნულე-
ბაზე და სხვა. ტყუილის მეტაფორული სახეა ყინულის კაბა (ყინუ-

ლის კაბა შეეკერე, ცაში წავიღე ტივითა, ამის ვერ გამომცნობელი სუსტი იქნება ჭკუითა), „ის რა არის, იცი და არ იცი“ (სიკვდილი). „მკვდარი ცოცხალს მიაბრებინებს“ (ძილი), სიკვდილის მეტაფორა ზოგჯერ აქლემიც არის (-ეს აქლემი ისეთია, რო ყველას კარხ დაიჩოქებს“). სიბერე—დათოვლილი მთაა. გზის მეტაფორა საბე-ლია, რომელიც არასოდეს იკეცება.

ქრისტიანობის გამარჯვების შემდეგ ეკლესიის მსახურები ხალხში საგანგებოდ ავრცელებდნენ ისეთ გამოცანებს, რომლებიც ხელს უწყობდნენ ქრისტიანული იდეების პროპაგანდას მშრომელ მასებში, წმართველი წრეები ავრცელებდნენ ე. წ. „კითხვა-მძგვების“ განყენებული, შინაარსის საეკლესიო გამოცანებს. კითხვა-მიგება დამყარებული იყო ბიბლიური და აპოკრიფული შინაარსის ძველ მასალაზე. ზოგიერთი ასეთი გამოცანა ფართოდ გავრცელდა ხალხში, ასე, მაგალითად: სახარებაზე („ოთხმა ჩიტმა ერთი კვერცხი გამოჩეკა“), ნოეს კიდობანზე („ის რომელი ქალაქი იყო, რომ მამლის ყივილი მთელმა ჭვეყანამ გაიგონა?“), წარლენაზე („ცა იყო და დედამიწა არა“), ნოზე („კაცი იყო და გზა არა“), „წიგნი იყო და დაწერილი არა“ (შტო მტრედის მოტანილი). ვრცელდებოდა ანტირელიგიური გამოცანები. გამოცანაში მღვდლის მეტაფორული სახეა თხა, დიაკვნის კი—ციკანი („ერთი თხა მყავს, შედის კიკინებს, გამოდის კიკინებს“ (მღვდელი), „ალალმა დაიკაკანა, გარს შემოისხა ბარტყები, არც იყო მისი შვილები, არც იმის დაჩეკილები“ (მღვდელი), კიდევ, „დიდ საყდარში დიდი ღვდელი დიდსა დაიღრიღლებს“ (ზარი).

თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ იყო მიმართული იუმორისტული გამოცანა ბორკილის შესახებ:

კიჭი, კიჭი, კიჭინასო, მკვდარი ცოცხალს მიჭირავსო,
ღმერთო კითხე კიჭინასო, რა უბრალთ მიჭირავსო.

ამ გამოცანის მეორე სტრიქონი მომდინარეობს ადრე საფარცხელზე შექმნილი გამოცანიდან. გამოცანებში ამგვარ ტრანსფორმაციას ხშირად აქვს ადგილი.

გამოცანის თანრი ღღესაც განაგრძობს არსებობას, შეიქმნა ახალი ცხოვრების ამსახველი გამოცანები ტრაქტორზე („ანასაო, ბანასაო წვერი უგავს დანასაო, ჯერ რომ საფლავს დაამზადებს მერე მოძკის ყანასაო“), ჰაეროპლანზე, ქარხანაზე, ავტომობილზე, ელექტრონზე და ა. შ.

ქართული ხალხური გამოცანები შექმნილია საუკუნეების განმავლობაში. იგი მეტაფორული აზროვნების შესანიშნავ მაგალითებს გვაძლევს.

როგორც აღნიშნულიდან ჩანს, სატირისა და იუმორის მამხილებელმა ძალამ ზეპირსიტყვიერების ყველა თანარში პოვა თავისი გამოხატულება.

სატირატა და იუმორი მახვილსიტყვაობაში

როგორც ვნახეთ, სატირისა და იუმორის გამოვლენა ხალხურ პროზაში, პოეზიაში, ანდაზებსა და გამოცანებში გარკვეულ კანონზომიერებას ექვემდებარება.

ახლა ჩვენ განვიხილავთ ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობის ნიმუშებს.

მახვილსიტყვაობაში ჩვენ ვგულისხმობთ მცირე ფორმის ხალხურ ნოველებსა და ნაკვესებს (ანეგდოტებს)¹⁸. ამ ტიპის ხალხური ნოველა რამდენიმე მოტივს შეიცავს და, უმეტეს შემთხვევაში, სასაცილო ფინალით მთავრდება. ნაკვესი (ანეგდოტი) პირიქით უალრესად შეკუმშულ თხრობასა და საგანგებოდ შერჩეულ დაპირისპირებას ემყარება, რომელიც ძირითადად ერთი მოტივის გაშლას ემსახურება.

მახვილსიტყვაობაზე დამყარებული ნოველები და ანეგდოტები სინამდვილის ასახვის თავისებურ ხერხს ემყარება და შენარჩუნებული აქვს დამოუკიდებელი არსებობის უფლება. „მუქანახევარი“ ხალხური ნოველაა, მაგრამ იუმორისტულ პრინციპზე აგებული. ასეთივე თავისებური მხატვრული პრინციპი განასხვავებს ბენიას (თარხანის), კაბუას, ოთარიკას, როზროზაძის და სხვათა რეპერტუარს ჩვეულებრივი ხალხური ნოველებისაგან.

ნაკვესი (ანეგდოტი) ცხოვრებისეულ მანკიერებას ერთი დარტყმით უსწორდება. აქ ყოველი სიტყვა მოზომილია და ზუსტად ხედება მიზანს.

მახვილსიტყვაობის მიზანია მსმენელში თუ მკითხველში გამოიწვიოს სიცილის გრძნობა. სიცილს კი დიდი სოციალური და კლასობრივი ფუნქცია აქვს. დაკისრებული.

დაცინვის ჯადოქარი ნ. გოგოლი სამართლიანად მიუთითებდა, რომ „დაცინვის ეშინია თვით იმასაც კი, ვისაც ქვეყნად ალა-

რავის არ ეშინია“. მეორე დიდი რუსი სატირიკოსი სალტიკოვ-შჩედრინი ამბობდა: „სასაცილო ყველაზე საშინელიაო“. გერცენის აზრით „სიცილი სპობს ყოველგვარ ფეტიშს. სპობს ყოველგვარ შიშს, მონურ მორჩილებასა და თაყვანისცემას“. სიცილის სოციალურ მნიშვნელობაზე ჩვენ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. ამაზე არსებობს ალ. ქუთელიას საყურადღებო სტატია³¹⁹.

ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობის საფუძვლიანი შესწავლის მიზნით ზეპირსიტყვიერების საერთო ფონდიდან უნდა გამოიყოს მახვილსიტყვაობის ნიმუშები. პირველყოვლისა დაზუსტებული იქნეს სატირიკოს-იუმორისტი მთქმელებისა და სამეფო კარის ხუმარათა რეპერტუარი, მოხდეს მახვილსიტყვაობის ნიმუშების თემატიკური კლასიფიკაცია და განისაზღვროს ის ადგილი, რაც მახვილსიტყვაობას უჭირავს ეროვნულ ზეპირსიტყვიერებაში,

1. ზომიერთი ცნობა მახვილსიტყვაობის ნიმუშების ჩაწერისა და პუბლიკაციის ისტორიიდან

წერილობით წყაროებში დაცული ცნობების მიხედვით ჩვენამდე მოღწეულია მახვილსიტყვაობის მრავალი ოსტატის (ხუმარის) სახელი და გვარი³²⁰, თუმცა მათი რეპერტუარის ჩაწერა მე-19 საუკუნის დასაწყისში დაიწყო.

ნორიოელი ხუმარა გლეხი ოთარა თავის თავს „კალმასობაში“ ასე ახასიათებს: „ბატონის მზრიდამ თუ უსამართლო მინახავს რამე ანუ მოხელეებისაგან და ან იასაულისაგან, ხუმრობაში ბევრი წარმომდგენია და მიშველია შეწუხებულთათვის. აგრეთვე თუ თავადის მსრიდამ მინახავს რამე ან ურიგო ყოფაქცევა, ან კრივი ან სხვა უსამართლობა რამ, ისინიც გამიტარებია ხუმრობაში“³²¹. „კალმასობაში“, ამ ენციკლოპედიური ხასიათის შრომაში, საყურადღებო ცნობები მოიპოვება მახვილსიტყვაობის შესახებ. სათანადო ნიმუშების ფიქსაცია დაიწყო გრიგოლ ბაგრატიონმა (გარდ. 1830 წ.) მის მიერ 1819—25 წლებში შედგენილი კრებულის სახით³²².

პირველად ამ კრებულს ფოლკლორისტული თვალსაზრისით ყურადღება მიხ. ჩიქოვანმა მიაქცია. იგი წერს: „გასული საუკუნის დამდეგს გრიგოლს ჩაუწერია ერეკლე მეორისა და საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგის სასახლეში, აგრეთვე უმაღლეს ფეოდალურ არისტოკრატიულ წრეებში, გავრცელებული მცირე ფორმის ზეპირი ნაწარმოებები—ლირიკული სასიმღერო ლექსები, ზმები და მახვილსიტყვაობის ნიმუშები“³²³. ამჟამად, ჩვენ ეს უკანასკნელი გვანტერესებს. გრ. ბაგრატიონი კრებულის წინასიტყვაობაში

სწორედ ამაზე ამახვილებს მკითხველის ყურადღებას. იგი ამბობს: „მე მეფისა ძის ძე გრიგოლ დიდის გულსმოდგინებით ვეცადე რომ შემეყრიბა ძუელთაგან თქმული მუნასიბნი ანუ სიმღერისა ლექსნი ანუ ზმანი ანუ იამბიკონი ანუ ოხუჯობანი, რაიცა ძალამედვა ვეცადე ან ვის რა უთქვამს ერთმანეთისათვის ხუმრობა, ოხუჯობა, მასხარაობა და თქვენცა გევედრებით კითხუელ-მსმენელნო, თუ რამ გაგეგონოთ ასეთი ჩაწეროთ ამ წიგნში, რათა არ დაეკარგოს იგი მომავალ თაობას“. ბოლოს გრიგოლი მკითხველს თხოვნით მიმართავს, თუ კი ახალს რამეს დაუმატებს, მაშინ „ვისგანაცა იყოს ნათქვამი ანუ ნახუშრი ანუ ნაოხუჯარი სახელიცა მისი მოიხსენიოთ ვითარცა არს წიგნსა ამას შინა შთაწერილი“³³¹.

გრ. ბაგრატიონს თავის ანთოლოგიაში შეუტანია მახვილსიტყვაობის 20 ნიმუში, მათ შორის აღსანიშნავია: „თარხანმა ყუენს ლაფი დაასხა“, „ქაბუა და ერეკლე“, „თარხანი და ლეკების ბელადი“, „ქაბუა და ეგნატე ბერი“, „თარხანის გაწვეთნილი ქორი“, „თარხანი და სოლომან მეფის მოძღვარი“, „თარხანი და ტერტერა“, „თევდორე ხორგუაშვილი და მეფე ერეკლე“, „თევდორე ხორგუაშვილი და იულონ ბატონიშვილი“, „ოთარიკა და ციციანოვის ცხენი“, „ოთარიკა სოლომონ მეფესთან“ და სხვა³³².

როგორც ვხედავთ გრ. ბაგრატიონი საკმაო რაოდენობით გვაცნობს კარის ხუმარათა სახელებსა და მათ რეპერტუარს. ზოგიერთი ხუმრობა სკაბრიოზული ხასიათისაა. ქაბუა მდივანბეგ ორბელიანის შესახებ გრ. ბაგრატიონი წერს, რომ იგი მეფე ერეკლეს უყვარდაო, იყოფო „დიდი მოხუმარი, დიდი ოხუნჯი, დიდი სიტყვის მომსწრები და დიდი მეცნიერი კაცი“, ფიზიკურად კი—„ავტანადი და ავ თუალადი, ტანათ გოდორსა გუანდა“. ასეთი დახასიათება გრიგოლს სჭირდება იმისათვის, რომ მკითხველთათვის უფრო ნათელი გახდეს ზოგიერთი ხუმრობის დედაზრი.

გრ. ბაგრატიონის მიერ მოხსენებული თარხანის მახვილსიტყვაობა, უფრო ერცლად, გადამუშავებული სახით, ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა ზაქარია ჭიჭინაძემ³³³. ზ. ჭიჭინაძის აზრით, „ბენიას თარხანიც ერქვაო; ვითომც მაშინდელი ბენია „თარხანი“ უნდა ყოფილიყოს“³³⁴. ბენიას ნამდვილი გვარია ბასტამაშვილი.

ზ. ჭიჭინაძეს თავის კრებულში ბენიას მახვილსიტყვაობის 29 ნიმუში შეუტანია. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ანაქრონიზმთან: ბენია ხან შაჰ-აბასთან არის დაკავშირებული, ხან კახეთის მეფე თეიმურაზთან, უფრო მეტად კი, ერეკლე მეფესთან. ზ. ჭიჭინაძეს ბენიას ხუმრობანი პატრიოტული თვალსაზრისით გადაუმუშავებია, თბრობა გაჭიანურებულია და კომპოზიციურად შეუკრავი. აქ აშკარად

იგრძნობა შემდგენელის საკუთარი თვალსაზრისი. მიუხედავად ამისა, მკითხველი მაინც ნათლად გრძნობს ნამდვილ ხალხურ მახვილსიტყვაობას, რომელიც ბენიას მიეწერება და კრებულის ცალკეულ თავებშია გაბნეული. ერთი სიტყვით, ზ. ქიქინაძის მიერ შედგენილ კრებულს კრიტიკული მოპყრობა სჭირდება. აღსანიშნავია მახვილსიტყვაობის შემდეგი ნიმუშები: „ბენია აფასებს შაჰ-აბასს“, „ბენია სწავლობს ათ მცნებას“, „ბენიას ფეხი საკუთარ მიწაზე უდგას“, „თეიმურაზ მეფეს ბენია შველის მიწის მიმტაცებლის მხილებაში“, „ბენია ყუენის მაიმუნის მასწავლებლად“, „ბენია პერანგის ამარა ზამთარში ღამეს გარეთ ატარებს“, „ბენია რჩევას აძლევს მეფე ერეკლეს“, „ბენია იმერეთის მეფესთან“, „ბენია აფრთხილებს ერეკლეს ქიზიყს ლეკები დაეცემაინო“, „ერეკლე ბენიას ერთი დღით ამეფებს“ და სხვა²⁸.

მახვილსიტყვაობის ნიმუშები იბეჭდებოდა „ცისკარში“, „ღროებაში“, „აკაკის თვიურ კრებულში“, „საქართველოს კალენდარში“, „თეატრში“. რამდენჯერმე გამოიცა ვ. ვაზარიშის მიერ შედგენილი „ანგედოტები და თბილისელი კინტო“²⁹, 1893 წელს გამოვიდა ალ. მირაქიშვილის მიერ თურქულიდან ნათარგმნი „მოლა ნასრადინას მოსწრებული სიტყვები და ოსმალური ანდაზები“. ამ კრებულში ნასრადინის ასოცდაბუთი ოხუნჯობის ნიმუშია შესული. თარგმანი შესრულებულია კარგი ქართული ენით. 1926 წელს პ. ლევაევამ, „სევდიანის“ ფსევდონიმით, გამოსცა „სერგია ერისთავის ოხუნჯობანი“, 1948 წელს გამოვიდა ნიჭიერი ქართველი იუმორისტის ი. ხინველის წიგნი „ლევარსი როზროხაძე“, სადაც ლევარსის პიროვნებაში ციკლიზირებულია გურიაში გავრცელებული მახვილსიტყვაობის ზოგიერთი ნიმუში. კრებულში ამის 25 მაგალითია წარმოდგენილი.

მახვილსიტყვაობის ნიმუშებს სისტემატურად იწერდნენ ცნობილი შემკრებლები: ანუსია კარგარეთელი, გ. ლომთათიძე, ნ. ბაკურაძე, ნ. ასათიანი, ან. ზარაფიშვილი, ა. ახალშენაშვილი, ანეტა კაპანაძე, ეკატერინე კუზანოვა და სხვები.

2. ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობის თემატიკა

ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობა ორ დიდ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფში ჩვენ ვათავსებთ ისეთ ნოველისტურ მოთხრობებს, გადმოცემებსა და თქმულებებს, რომლებიც სატირულიუმორისტული პრინციპის მიხედვით არააან შექმნილნი. ცალკე აღებული, ყველა ასეთი ნიმუში ნოველაა, - მაგრამ ჩვეულებრივი ნოვე-

ლისაგან, რეალისტური ტიპის ზღაპრებისაგან, იგი განსხვავდება სინამდვილის ასახვის განსაკუთრებული პრინციპით, ეს პრინციპი საგნებსა და მოვლენებისადმი სატირულ-იუმორისტულ დამოკიდებულებაში მელაგნდება, ე. ი. ხალხური ნოველა, გადმოცემა თუ თქმულება მთლიანად სატირულ-იუმორისტულ თვალსაზრისს ემყარება.

მეორე ჯგუფში შედის ნაკვესები (ანეგდოტები), ანეგდოტი ნოველა არ არის, მაგრამ იგი ცხოვრებისეულ მანკიერებას უეცარი გაელევებით სპობს. ანეგდოტი ისეთი გონებათმახვილური ნაკვესია, საიდანაც, ზოგჯერ, უზარმაზარი ხანძარი აინთება ხოლმე.

საილუსტრაციოდ, ცხოველთა ეპოსიდან, მოვიყვანთ დამახასიათებელ მაგალითს. პირველის ნიმუშია მახვილსიტყვაობაზე დამყარებული იგავ-არაკის ტიპის ნოველა—„დათვი, ტურა და მელია“.³³⁰

„გზაში მიდიოდნენ დათვი, ტურა და მელია, ერთ ადგილას იპოვეს ბატი. ბატი შესაქმელად წაიღეს. მელამ თქვა: მოდი და ეს ბატი ხომ სამივეს ეურ გაგვამღებს, ადგეს და იმან ჭამოს ვინც უფრო სწიერიაო. პირველად ტურას შეეკითხნენ:

—რამდენი წლისა ხარო? ტურამ უპასუხა:

—იესეო ქრისტე რომ ქვეყნად დაბრძანდებოდა მე მაშინ პატარა ვიყავი და თან დავლდედიო.

მელამ ტირილი დაიწყო. დათვმა ჰკითხა:

—რა გატირებსო?

—როგორ რა მატირებს, მე მაშინ იესო^ს ვიქნებოდი, მაგრამ სწორედ იმ დროს მომიკვდა შეილიშვილი და მგლოვიარედ ვიყავიო.

დათვმა უყურა, უყურა და, როცა მისვდა ორივე ტყვილს ლაპარაკობდა, თქვა:

—მე სამი წლისა ვარ და ვნახოთ რომელი შესკამთო და ბატი გვერდზე მოიღოა“.

მეორე ტიპის მახვილსიტყვაობის ნიმუშია „კუ და ირემი“.

„ერთმა დაქრილმა ირემმა ჩამოირბინა და კუ შემოხვდა წინ.

—რა მოგარბენინებსო, ჰკითხა ირემს.

—მონადირემ თოფით დამკრაო.

—რა უბედურები ვართ, ყველა ველის ნადირს გვემტერებაო.

—ნეტავი ველის ნადირს შენ არ დაგვანებოდა და თუნდაც ორი თოფი მომხვედროდაო,—უთხრა ირემმა კუს“.³³¹

ორივე ნიმუში ალეგორიულად გამოხატავს ადამიანთა ურთიერთობას, ცხოვრებისეულ მოვლენას. პირველ შემთხვევაში სატირულ-იუმორისტული თხრობა გაშლილი სახით არის წარმოდგენილი იგი მცირე ფორმის ხალხური ნოველაა, მეორე შემთხვევაში კი თხრობა უაღრესად ეკონომიურია. გონებათმახვილური შთანაფიქრი გახსნილია ერთი ამოსუნთქვით, ამიტომ იგი ნაკვესია, ანეგდოტი.

თუ ჩვენ თვალს გადავავლებთ ქართული ხალხური მახვილ-სიტყვაობის ნიმუშებს თემატიკის მიხედვით ვნახავთ, რომ იგი მრავალფეროვანი და ყოვლისმომცველია. არ არის ცხოვრების არც ერთი ისეთი მხარე, სადაც სატირიკოსის მახვილ თვალს არ შეეხედოს და თავისი მსჯავრი არ გამოეტანოს. ძირითადად, ჩვენ შეიძლება რაზღენიმე თემატური ჯგუფი გამოვყოთ, ასე მაგალითად: 1. ცხოველთა ებოსი, 2. სოციალური და კლასობრივი ყოფის ასახვა მახვილსიტყვაობაში, 3. სამღვდელთა, 4. საყოფაცხოვრობო თემაზე შექმნილი მახვილსიტყვაობის ნიმუშები, 5. კუთხეებისა და სოფლების შესახებ შექმნილი ანეგდოტები, 6. ისტორიულ თემაზე შექმნილი მახვილსიტყვაობის ნიმუშები. 7. იუმორისტ მთქმელებთან დაკავშირებული მახვილსიტყვაობა და სხვა.

3. ცხოველთა ებოსის ამსახველი მახვილსიტყვაობის ნიმუშები

როგორც ზემოთყვანილი ნოველისტური და ანეგდოტური ტიპის მახვილსიტყვაობის ნიმუშებიდან ჩანს, ცხოველების სახით დუბლირებულ ადამიანთა პერსონაჟები მოქმედებენ. მახვილსიტყვაობაზე დამყარებული ცხოველთა ებოსის ამსახველი იგავ-არაკები მცირე რაოდენობით მოგვეპოვება. საერთოდ, ცხოველთა შესახებ შექმნილი არაკები განსაზღვრულია, აქ ჩვენ არა გვაქვს ისეთი მოძრავი მოტივები, ჯადოსნური გარდაქმნები, როგორც ეს ჩვეულებრივი "ზღაპრებისათვის" არის დამახასიათებელი. მიუხედავად ამისა, გარდა აღნიშნული ნიმუშებისა, საინტერესოა "ვირი და ბეგი" ³³², "თაგვი და ადამიანი" ³³³, "ვირად დაებადებულვარ და ვირად უნდა მოგვედ" ³³⁴, "მგელი და სამი ცხენი" ³³⁵, "თეთრი თხა" ³³⁶, "ნუკრი და ბაყაყი" ³³⁷, "დათვი და კურღლე" ³³⁸, "სახლიდან გაგდებული კატა" ³³⁹ და სხვ.

"ბეგი და ვირის" იუმორისტულ იგავში ჩატკიცებულია ის აზრი, რომ "ვირი ვირადვე დარჩება ბრილიანტის ქუცდორო დაახურო", ამასთან ერთად, სატირის მახვილი მომარჯვებულია ბეგის მიმართაც, რომელსაც ვირზე უფრო მეტი ქკუა არა აქვს:

ხალხის აზრით, ყველა უნდა შრომობდეს. "ბეგი და ადამიანი" მწარე ირონიად გაბატონებული მხავერელი კლასის წინააღმდეგ. პატარა წრუწუნაც კი ფიქრობს იმაზე, რომ წისწვილში გლეხის მიტანილი სიმინდი მუქთად არ შესკამოს:— "გლეხს ამოდენა უნუშავია, ოფლი უღვრია სიმინდის მოწევაში და ნუ თუ მე ცოტა მაინც არ გავისარჯო მის კამაშიო, მაშინ ხომ უსინდისოს დამი-

ძახებენო“. ასეთი, თითქოსდა უბრალო, მაგრამ მეტად დამაფიქრებელი დეტალი, კარგად ახასიათებს გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა თვისებებს.

„მგელი და სამი ცხენი“ იდეურად საბას იგავს—„ძალა ერთობისა“ ეხმაურება. ამგვარი მოტივი საერთოდ ცნობილია. ეს მცირე ფორმის იგავ-არაკი, რომელიც მახვილგონიერულ შთანაფიქრს ემყარება, მრავალმხრივ არის საყურადღებო:

„ერთ მინდორზე სამი ცხენი სძოდა, ერთი ძლიერ მსუქანი იყო, მეორე ძლიერ გამხდარი, მესამე კი საშუალო. მოვიდა მგელი და გამხდარსა და საშუალოს უთხრა:

— ეერ ხედავთ. რომ თქვენ წილ ბალახსაც ეგა სკამს, ევ გასუქებულა და თქვენ კი გამხდარხართო. მომეხმარეთ და მაგას მოგაშორებთო. უშველეს და მგელმა იგი შექამა. მეორე კვირას ისევ მოვიდა მგელი და გამხდარ ცხენს უთხრა:

— შენ წილ ბალახს ეგა სკამს, მომეხმარე და მოგაშორებო. მიეხმარა და მგელმა მეორეც შექამა. მგელი შემდეგ გამხდარს მიადგა: — უნდა შეგკამოვო.

— ჩვენი პირობა ევრე როდი იყოვო — უთხრა გამხდარმა.

— ე, რომელ პირობაზე მელაპარაკები, შენ ღმერთი მაშინ გაგიწყრა, როცა მსუქნის დაქერაში მომეშველეო“.

ანეგდოტური ტიპის იგავეებში კომიზმს იწვევს გარეგანი ნიშნის მიხედვით ისეთი დასკვნის გაკეთება, რომელიც საგნის, მოვლენის თვისებას არ შეადგენს. ეს შეუსაბამობა, რომელიც გულუბრყვილო განსჯას ემყარება, სატირისა და იუმორის გამოვლენის ერთ-ერთი ფორმაა საერთოდ. ამის ნიმუშია „თეთრი თხა“.

„ვენახში თეთრი და შავი თხა შეიპარა. ვენახის პატრონმა ღროზე მოუსწრო მათ და გამოეკიდა. შავი თხა გაექცა, თეთრი კი დაიჭირა და უთხრა:

— შე ოხერო, ის თუ ჭეულია, შენ ხომ ბებერი ხარ და რატომ არა გრცხვენიაო“.

გულუბრყვილო განსჯა, რომელიც დაშორებულია საქმის ნამდვილ ვითარებას, იწვევს კომიზმს. ამგვარი კომიზმის გამოწვევას სჭირდება ღიდი ტაქტი. ასეთ შემთხვევაში შესაძარბელი, დასაპირისპირებელი საგნები და მოვლენები უნდა იყოს გამჭირვალე, ხელშესახები, ადვილად მისაწვდომი, მახვილგონიერად შერჩეული და ა. შ. ამის ნიმუშია ანეგდოტის ტიპის—„ნუკრი და ბაყაყი“. ამ შემთხვევაში, სათაურშივე მითითებულია დიამეტრალურად საწინააღმდეგო არსებებზე, რომლებსაც ერთმანეთთან არაფერთარი საერთო არა აქვთ. მახვილსიტყვაობის ოსტატს სწორედ ასეთი გამჭვირვალე, საწინააღმდეგო მოვლენის, არსებების თუ საგნის დაკავშირება აინტერესებს:

„იარემს ნუკრი მოუკლეს და ვამწარებული გამორბოდა.

შემოხვდა ბაყაყი და ჰკითხა:

— რამ გაგამწარა ირემოვ?

— საყვარელი შეილი მომიკლესო — უპასუხა ირემმა.

— პაი, შე ლაჩარო, შენა, მე ესეთი შეილი ყევანდა. რომ საცრის ოდენა თვალები ჰქონდა, თითო იმისი თვალი ღირდა შენ შეღათა. გადაუარა ურემმა. გამიყვლიტა, მაგრამ თავი არ მომიკლავს და შენ კი ასე რამ დაგაღონაო, — ანუგეშა ირემი ბაყაყმა.

ამგვარი კომიზმის შექმნა მოითხოვს განსაკუთრებული მხატვრული პრინციპის მომარჯვებას, მოვლენებისა და საგნების, ადამიანთა დამოკიდებულების და საერთოდ, სინამდვილის სხვაგვარ, სპეციფიკურ ასახვას. ეს განსხვავებული მხატვრული პრინციპი, რომელიც ამ შემთხვევაში სინამდვილის სატირულ-იუმორისტული თვალსაზრისით ასახვაში მდგომარეობს, ყოველთვის განსაკუთრებული და განასხვავებს მახვილსიტყვაობის ნიმუშებს ზეპირსიტყვიერების სხვა ძეგლებისაგან.

როგორც საკუთრივ ზღაპრებში „მუქანახევარი“ და „სამი ყრუ“, ცხოველთა ეპოსში „სახლიდან გაგდებული კატა“ ბოლომდე სიტუაციურ კომიზმს ემყარება. იგი ამგვარი კომიზმის ყველაზე ტიპიური ნიმუშია:

ერთმა კაცმა სახლიდან კატა გააგდო, კატა ტყეში წავიდა. შეხვდა მელა და ეს კატა ეფხვად მოეჩვენა, რადგან ასეთი ცხოველი არ ღნახა. მელამ კატა თავის სადგომში მიიწვია. კატა რა შევიდა და დაბინავდა მელას სადგომში, მერე გარეთ აღარ გამოვიდა. მელამ ტურას სთხოვა, მიშველე კატამ ჩემი ბინა წამართვა და გამომაყვანიეო. წავიდნენ. წინ მელა შეუძღვა, მაგრამ შიშმა აიტანა და უკან გამოვარდა. ტურას ეგონა ეს იქნება კატაო. ეცნენ ერთმანეთს და თავპირი ჩაამტერიეს. მოიწვიეს მგელი, გარეული ღორი და დათვი, გადასწყვიტეს ყმობა. გააკეთეს სადილი და კატა მოიპატიეს. ღორი ხრამში ჩაყრილ ფოთლებში დაიმალა. დათვი ხეზე ავიდა, დანარჩენები კი ბუჩქებში დაიმაღნენ. მელამ და ტურამ კატა დიდი დიდებით მოიყვანეს. კატამ. რა ნახა საშველი, უღვაწეებზე ხელი გადაისვა. ღორმა ამ ღროს კული შეატრიალა, კატას თავი ეგონა და ზედ დააცხრა. ღორი წამოვარდა და გაიქცა. კატას უარესად შეეშინდა და ხეზე ახტა. დათვს ეგონა ჩემთან მორბესო, ჩამოვარდა ძირს და ყველანი გაიქცნენ. სამი საათის შემდეგ მელა გაგზავნეს:

— წადი, ნახე ჰალაი გვემუქრებაო?

მელა მივიდა და კატა ნახა მაშინ, როცა ის უღვაწეებზე ისვენდა თავებს. მელა გამოიქცა და მოახსენა: — კიდევ გვემუქრებაო.

როგორც ვხედავთ, მახვილსიტყვაობაზე დამყარებულ იგავ-არაკში, იუმორს იწვევს გულუბრყვილო, შეუსაბამო მოქმედება, გაუგებრობაზე აღმოცენებული სიტუაციები. ეს ერთგვარი ირონიაცაა გაუმადლარი მგლის, ბრიყვი დათვისა და ეშმაკი მელას წინააღმდეგ მიმართული.

4. კლასობრივი თემატიკა მახვილსიტყვაობაში

სოციალური და კლასობრივი თემატიკის ამსახველი მახვილ-სიტყვაობის ნიმუშებიც ორი სახით არის წარმოდგენილი. ერთია სატირულ-იუმორისტული პრინციპით შეთხზული ხალხური ნოველები, ხოლო მეორე ნაკვეთები (ანეგდოტები). მახვილსიტყვაობაზე დამყარებულ ხალხურ ნოველებში სოციალური ბოროტება და კლასობრივი ბრძოლა სხვა კუთხითაა დანახული. უფრო გამახვილებულია მოულოდნელი პირობითობა, მოქმედება ვითარდება დინამიკურად და უმეტესად მთავრდება ნაკვეთისეპური ფინალით. ამის ერთ-ერთი ნიმუშია „წალით დამონებული“ ⁴¹⁰. მახვილსიტყვაობის ამ ნიმუშში გაბატონებული კლასის წარმომადგენლები ძალით იმორჩილებენ თავისუფალ, პატიოსან და ამაყ მშრომელ გლეხს. სატირულ-იუმორისტული ნოველებისათვის დამახასიათებელი გმირის გამოყვანის თავისებური ხერხი აქ უფრო გამჭვირვალე და ხელშესახებია. გლეხი თითქოს გულუბრყვილოა, მან არ იცის ვინ არის თავადი მღვდელი, ვაჭარი და ა. შ. მათ თხოვნას ის სასაცილოდ იგდებს..

მშრომელმა გლეხმა თავის შრომით ბალად აქცია ტრიალი მინდორი. მოიყვანა პური, სიმინდი და ღვინო. გლეხთან მიდის თავადი და პურს სთხოვს.

— „შენ ვინ ხარ რომ პურს მთხოვ?

— მე თავადი ვარ!

— მერე, თავადი რა არის?

— „თავადი ის არის, რომ იმისია მთა და ბარი.

— თუ იმისია რატომ არა ხნავს?

— შენ ხომ მოხანი და ერთად ეკამოთ!

— მერე, ერთად როდის მოვხანით რომ ერთად ეკამოთ?

— მაშ, რომ მშინა?!

— მერე, რა, მეც რო არ მომეხნა მშიერი არ ვიქნებოდო?

შენც მოხანი და მოიყეა პური.

ახლა მღვდელი მოვიდა გლეხთან:

— შვილო, პური მომეცი ცოტათ,

— ვინ ხარ შენ?

— მე მღვდელი ვარ

— მღვდელი რა არის?

— მღვდელი ღმერთთან გიშუამდგომლებს, შვილო.

— ღმერთი რაღაა?

— აი, მაღლა რომ არის, შვილო

— მერე შუამდგომლობა რათ მინდა?

— იმათ გინდა, რომ კარგათ იყო, კარგი პური მოგივრდეს.

— არა, მე ის არ მჭირდება, მე რომ არ მოვხსნა, განა ეს თუ-ბონ მომცემს?

— მშოიან, პური მაქამე, შვილო?

— რათ უნდა გაქამო, აი, მინდორა, მოხანი და მშეიერი აღარ იქნები. ახლა მოვიდა ვაჟარი...

— პური მაქამე ძმომ, აი, ფულს მოგცემ.

— ფული რა არის?

— ეს სახელმწიფოს მიერ არის გამოშვებული, ამით ყველაფერს შეიძლება.

— მაშ, ეგა კამე?

— მაშ, რა ექნა რომ მშოიან?

— გშოიან? მოხანი და აღარ მოგშრევა.

მღვდელმა ეშმაკი მიუგზავნა გლეხს. ეშმაკმა გლეხს ეანგაიანო ლურსმანი გაუყარა ყურში, — გლეხი შეწუხდა, სულ ვაის იძახდა, ახლა ისე მღვდელი მივიდა, ნახა შეწუხებული გლეხი.

— აი შვილო, ამიტომ გითხარი შუამდგომლობაა საქირო ღმერთთან მეთქი, მე შეგახვეწებ და ტკივილი მოგიჩნებაო.

— ოღონდ მიშველე და გინდ ნახევარი პური შენ წაიღეო...

აქედან დაიწყო მისი მონობაო, — ასეცენის მთქმელი.

მახვილსიცყვაობის ამ ნიმუშის წაკითხვისას არ შეიძლება არ მოგვაგონდეს ზღაპრები „ელია, ქრისტე და წმინდა გიორგი“³⁴¹, აგრეთვე „ციება, ცხელება და სიკვდილი“³⁴², პირველ შემთხვევაში მეცხვარე იაულებულია წმინდა გიორგის მისცეს ერთი ცხვარი, ელიასა და ქრისტეს კი კომბალე უთაყვანა:

„მივიდა ელია მეცხვარესთან და სთხოვა:

— ერთი ცხვარი მომეციო,

— ვინ ხარ, ცხვარს რომ მთხოვ? — ჰკითხა მეცხვარემ.

— წვიმისა და სეტყვის მომყვანი, ელია!

— შენ ცხვარს როგორ მოგცემ, საწყალ კაცს ჰირნახულს უტიალებ, აჟა არ არჩევ და კარგს. გადმოიღო ჩომბახი და უღო და უღო... ახლა ქრისტე გამგზავრა მეცხვარესთან:

— ერთი ცხვარი მომეცი, კეკიანო მეცხვარე!

— განა ვინ ხარ, ცხვარს რომ მთხოვ?

— მე ქრისტე ღმერთი ვარ!

— შენ ცხვარს როგორ მოგცემ, აჟა და კარგს ვერ ცნობილობა!

მეორე შემთხვევაში მეცხვარე ამარცხებს ციებას, ცხელებასა და სიკვდილს.

როგორც ეხედავთ, სიუჟეტური ქარვა, თიიქოს საერთოა, მაგრამ მოქმედების გაშლის, მახვილგონიერული შთანაფიქრის გამე-
ლავენების პრინციპი სხვადასხვანაირია. პირველ შემთხვევაში გლეხი
გამოყვანილია, როგორც გულუბრყვილო, თითქოს მან, არ იცის
ვინ არის თავადი, მღვდელი, ეპარქი, ან რა არის ფული. დიალოგ-
ში მელაგნდება, რომ ეს მიაშიტი მიწის მუშა საკუთარ ნაშრომს
არავის არ უთმობს, ბოლოს მოწინააღმდეგეები იძულებული არიან
მიმართონ ვერაგულ ხერხს. მეორე და მესამე შემთხვევაში მეცხ-
ვარე თავიდანვე ჩაყენებულია ჩვეულებრივ, შეუნიღბაფ ვითარებაში
და იგი თავისი მოხერხებით იმარჯვებს, ერთ შემთხვევაში ელიასა
და ქრისტეზე, მეორე შემთხვევაში ციებაზე, ცხელებაზე და სიკვ-
დილზე.

ამგვარად, ჩვეულებრივი ნოველისაგან განსხვავებით, მახვილ-
სიტყვაობის პრინციპზე შექმნილ ხალხურ ნოველას გმირთა გამო-
ყვანისა და, განსაკუთრებით, პირობითობის ისეთი გაგება ახასია-
თებს, რომელიც მხოლოდ მისი კუთვნილებაა და რომლითაც ის
სხვებისაგან განსხვავდება.

სოციალურ და კლასობრივ ჩაგვრას ასახავს მახვილსიტყვაო-
ბის ისეთი ნიმუში, როგორიცაა „ორი სილა“³⁴³, „მდიდარი და
ღარიბი“³⁴⁴, „ცხვარი ცხვრის ფეხით ეკიდა და თხა თხის ფეხით“³⁴⁵,
„ნასწავლი ვირი“³⁴⁶, „მოტყუებული თათარი“³⁴⁷, „მოტყუებული
მეფე“³⁴⁸, „მოხერხებული ეპარქი“³⁴⁹, „თქვენს გზირს რამდენი რქა
პქონდაო“³⁵⁰ და სხვა...

„ორი სილის“ მოტივი საერთოდ გავრცელებულია, აქ მხი-
ლებული და გამათრახებულია მექრთამე კარისკაცები. ღარიბი გლე-
ხი მეფეს თხოვს, რომ ორი სილა გაარტყას მას. შემდეგ ამ სილას
კარისკაცს უყოფს შუაზე. ხმაურზე გამოსულ მეფეს გლეხი ეუბნება:

— „ხელმწიფე, თქვენთან არ მიშვებდა ეს კაცი სანამ, რასაც
მიბოძებდი შუაზე არ გაუყოფდიო. ამიტომ გთხოვეთ ორი სილა,
რომ ერთი ამას რგებოდაო“.

„მდიდარი და ღარიბი“ დიალოგის ფორმით გადმოგვცემს
მდიდრის მიერ ღარიბი გლეხის აბუჩად აგდებას, იგი ღარიბს

პირდება ასესხოს ხუთი თუმანი, დიდხანს აწვალებს, ბოლოს კი უარით ისტუმრებს:

— „ანგელოზმა მითხრა: ნუ ასესხებ, აღარ მოგცემსო“. ბოლოს მდიდარი განსაცდელში ჩაყვარდება, დახმარებისათვის ამ ღარიბს მიმართავს, მაგრამ იგი უარს ეუბნება:

— „რა ვქნა, გიშეელიდი, მაგრამ ჩემი ანგელოზი მეუბნება არ უშველოვო“. ეს ნოველა ბოლომდე სატირულ-იუმორისტული ინტონაციით არის შეთხზული.

მახვილსიტყვაობის მესამე ნიმუში დესპოტ მეფეს ამხელს.

საყასბოს წინ გაელისას მეფის ერთ-ერთმა ვეზირმა გულიანად გაიცინა. საერთოდ გულჩათხრობილი ვეზირის ასეთი ქცევა მეფეს დიდად გაუკვირდა. სიცილი გამოიწვია იმან, რომ საყასბოში „ცხვარი ცხვრის ფეხით ეკიდა და თხა თხის ფეხით“.

— „მეფევ, შენ დიდი უსამართლო ხარ... და ამიტომ შენს ცოდვებს შენვე მოგკითხავენო“, — აფრთხილებს ვეზირი მეფეს.

„ნასწავლი ვირი“ სიტუაციურ კომიზმზეა დაყრდნობილი. ჰიტუაციები საგანგებოდ არის შერჩეული, მოქმედ პირად, თითქოს, გულუბრყვილო გლეხი გამოდის, იგი ეძებს დაკარგულ ვირს და ბოლოს მექრთამე პროკურორის კარებს მიადგება. გულზე ჯაქვდაკიდებულ პროკურორს გლეხი თოკის მარყუჟს წაუქერს ყელზე: „ჩემი ვირი არის, აქ გამომეპარა და უნდა წავიყვანოვო“. ეს ხალხური ნოველა მახვილსიტყვაობის საუკეთესო ნიმუშია. თხრობის მანერა თავიდანვე იუმორისტულია. გლეხს ნასწავლი ვირი ყავს, იგი მას, როცა უნდა, წისქვილში აგზავნის და თავისით უკანვე ბრუნდება. ამ შემთხვევაში ვირს მიეწერება გონიერება, რაც მისთვის მისაღებია. ეს შეგნებული, საგანგებოდ შერჩეული ხერხია, რომელიც იუმორის გამოვლენას ემსახურება. გლეხი მიდის დაკარგული ვირის საძებნელად. წისქვილში ხუმრობით უთხრეს, აქ დიდი ჯერი იყო და ზემოთ სხვა წისქვილში წავიდაო, მეორე მეწისქვილემ გლეხი დაარწმუნა, რომ „შენმა ვირმა სიმინდი გაყიდა, იყიდა ჯორი, შეჯდა ზედ და პეტერბურგისაკენ წავიდაო“. ბოლოს პროკურორთან მისასწავლეს.

„მოტყუებული მეფის“ სიუჟეტიც გავრცელებულია. აქ გაშარებულია მეფის უგუნური მოქმედება. ერთხელ მეფეს მოახსენეს, რომ არის ერთი კაცი, რომელიც ყველას ატყუებსო. მეფემ დაიბარა ეს კაცი და უთხრა: ასეთი სახელი რომ გაქვს გავარდნილი, აბა სცადე და მე მომატყუეო. მიუხედავად იმისა, რომ მეფე წინასწარ საგანგებო ზომებს იღებს, ის მაინც მარცხდება. ტყუილის მთქმელმა მეფეს მოახსენა:

— „დიდებული მეფე, ცხრაუღელი ხარ-კამეჩი შიბოძეთ, ტყუილების გუდას ავკიდებ, მოვიტან და მაშინ მოგატყუებო“. მეფე დათანხმდა. მეტყვილია, როგორც მას მთქმელი უწოდებს, არ გამოჩნდა. მეფე გაკვირდა, რატომ არ მოვიდა ამდენ ხანსო.

— „მეფე, იმ კაცმა მოგატყუათ, რაღას ელით, თქვენი მიცემული ხარ-კამეჩით კარგი სახლი დაიდგა და არხეინად ცხოვრობსო“.

სოფლის ამწიოკებელ გზირს კლავს ჭკვიანი ძმა, მეორე, სულელი ძმა გაამელავნებს ამ ამბავს. ჭკვიანმა ძმამ გზირი სხვა ადგილას დამარხა, იმ ადგილას კი თხა ჩაადგო. სულელმა ძმამ, როცა ორმოში ნახა რკიანი გზირი, შეკრებილ ხალხს ამოსძახა: თქვენ გზირს რამდენი რქა ჰქონდაო.

საინტერესოა, აგრეთვე, ანეგდოტის ტიპის მახვილსიტყვაობის ნიმუშები, რომლებშიაც ხაზგასმულია კლასობრივი და სოციალური ბოროტება. ასეთია „მეცამეტე რას შვრება“³⁵¹, „მამასახლისის ბრძანება“³⁵², „სეტყვა და გლეხი“³⁵³, „თუთიყუმის პასუხი“³⁵⁴, „თავადის საჩუქარი“³⁵⁵, „ალარც წვერი შეგრჩებოდა, ალარც უღვაშიო“³⁵⁶ და სხვა.

5. სამღვდელოება მახვილსიტყვაობაში

ჩვენ ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ საკუთრივ სატირულ ზღაპრებში სამღვდელოება და საერთოდ ღვთისმსახურება, თვით ღმერთიც კი, დაგმობილი და გამათრახებულია. მახვილსიტყვაობის ნიმუშებში, მცირე ფორმის სატირულ-იუმორისტულ ნოველებსა და ანეგდოტებში, ეს მხარე უფრო წინაა წამოწეული. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს მრავალფეროვან და დახვეწილ სატირულ ნიმუშებთან.

საერთოდ, მახვილი იუმორი, მოსწრებული სიტყვა, მანკიერის, უარყოფითის სიცილით გაკიცხვის უნარი ქართული ეროვნული ხასიათის ერთ-ერთი განუყრელი თვისებაა. როგორც ლიტერატურის ისტორიკოსები მიუთითებენ, ჩვენს დრამატურგიასა და თეატრს კომედიურმა ჟანრმა დაუდო სათავე და ეს ფაქტი არ არის შემთხვევითი. ამაში უდავოდ გარკვეული წვლილი ხალხურ შემოქმედებასაც მიუძღვის.

ხალხური შემოქმედება შეუბრალებლად, გამანადგურებელი ირონიითა და სარკაზმით ხატავს მიუღებელ მოვლენებს, მჩაგვრელთა კლასის წარმომადგენლებს, რომლებიც სხვისი შრომით ცხოვრობენ.

ერთ ნოველაში „ლარიბი და ხატი“³⁵⁷ მოთხრობილია, რომ ღმერთი ღარიბს, დაჩაგრულს კი არ შველის, პირიქით ეშინია კიდ-

ევაც გამოესარჩლოს უსამართლოდ დაჩაგრულ გლეხს. ღარიბი გლეხი, რომელმაც ხატი იშოვა, ფიქრობს, რომ მდიდარს ახლა მაინც „მოუგრებს კისერს“, მაგრამ ხატმა გააფრთხილა—„მაგისი მეშინიაო“. გზაში ამ გლეხს მასზე უფრო ღარიბი კაცი შემოხვდა, „მაგას მოუგრებს კისერსო“,—ეუბნება ხატი.

—„მაგას ხომ მეც მოვერევიო და ხატი შიგ ლაფში გადააგდო“ გლეხმა. ასე მთავრდება ეს მეტად დამაფიქრებელი სატირული ნაწარმოები. აქ ნათლად იგრძნობა, თუ როგორი უტილიტარისტული თვალსაზრისით უყურებს გლეხი ყოველ მოვლენას, სარწმუნოებასაც კი.

ხალხმა თანდათან დაკარგა რწმენა სამოთხეზე, ქრისტესა და ქრისტეს მოციქულებზე. ერთ დროს უძლეველი, სალოცავი სახეები სატირულ-იუმორისტულ ნოველებსა და ანეგდოტებში დაკნინებული, უღონო, სასაცილო არსებებად არიან წარმოდგენილი. „ხატილეწია გიორგი“ ³⁰⁸ და „პეტრე-პავლეს ხატი“ ³⁰⁹ აღნიშნულის საუკეთესო დადასტურებაა. პირველ შემთხვევაში გიორგი სამართალს უდგენს ორ რაქველს, რომელთაგან ერთს ტვირთი მიაქვს და მეორეს (დიაკონს) მიქელ გაბრიელის ხატი.

— კაცო, ღმერთი არა გყავს, ცოდვა არ არის ეს კაცი? ხან შენ ატარე ხოლმე ხურჯუნიო, — მიმართავს გიორგი დიაკონს.

— აჰა, რაღა იქნება შე კაცო, მე დიაკონი ვარ და ხატს დაეპარხანებო.

— აბა ვნახოთ, რა ხატიო, — უთხრა გიორგიმ.

— მიქელ-გაბრიელისაო, — უთხრა დიაკონმა.

— ეს მიქელა შენ და გაბრიელა ამასა, ხან შენ ატარე ხურჯინი და ხაი მაგანაო.

მსგავსი შემთხვევაა გადმოცემული მეორე ნოველაშიც. აქ, მოჩხუბრებს ერთ-ერთი გლეხი „აფთარივით გაღესილი ნაჯახით“ შუაზე უყოფს პეტრე-პავლეს ხატს და ცალ-ცალკე აძლევს.

ხალხურ ნოველებსა და ანეგდოტებში ყურადღება გამახვილებულია ღვთისმსახურთა ერთ რომელიმე თვისებაზე. ამ თვისების განზოგადოებისა და მკვეთრად გამოქვების საფუძველზე შექმნილია დასამახსოვრებელი სურათი. ხაზგასმულია, რომ მღვდელი გაუმაძღარი, მსუნაგი, უფიცი, დაბალი მორალის მქონე არსებობდა. ერთ მედავითნეს კითხეს:

— ბარძიშში რომ კამბეჩი ჩაგივარდეს, რას იზამ, როგორ მოიქცევიო?

— თუ ჩამეტია. ბატონო, ჩაველაპავ და თუ არა თავს დავანებებო, — უპასუხა მედავითნემ ³¹⁰.

მედავითნეზე ნაკლები მადა მღვდელსაც არა აქვს. მან ერთი ქათმის დაკარგვით გამოწვეული მწუხარება ასე გამოხატა:

მოიხსნა ანათორა და ძალს გადაუგდო:

— რახან ქათამი შენ წაილე, ტაბლებიც შენ აკურთხეო³⁶¹.

მეორე ანეგდოტში—„მღვდელი და ზურგიელი“³⁶² გადმოცემულია, რომ

„ერთმა კაცმა მღვდელს სთხოვა: ბზობა დღეს მამიჩემის საფლავი მიკურთხეო. მღვდელმა უთხრა:

— ზურგიელი გაქვსო?

— მქონდა, მაგრამ ძალმა შემიკაშაო.

„მაშ, ზურგიელი ვინც შექამა, საფლავიც იმას აკურთხებინეო. — უთხრა ნაწყენმა მღვდელმა“.

მღვდლების დაბალ წიგნიერებაზეა შექმნილი ანეგდოტები— „წირვის სწავლა“³⁶³, „რაც ამ წიგნში სწერია იმის მაღლი შეგეწიოთ“³⁶⁴ და სხვა. გაშარებულია ლეთისმსახურების (წირვის) პროცესიც კი. მღვდელი წირვის დროს შენიშნავს, რომ ვიღაც გლეხი თვალ-კრემლიანი უსმენს მას. მღვდლის შეკითხვაზე, თუ რატომ განიცადა ასე ძლიერად წირვის ძალა, გლეხმა მოახსენა:

„ძალა კი არა, შენ რომ წვერს ატოკებდი, ჩემი დაკარგული თხა მაგონდებოდაო,—უპასუხა მეცხვარემ“³⁶⁵.

მახვილსიტყვაობის ნიმუშებში მღვდლის ოჯახის წევრთა მორალური სახე მუქი საღებავებით არის დახატული. მღვდლის ცოლს მრავალი საყვარელი ჰყავს. თვით მღვდელი დაინტერესებულია შეა-ცდინოს მშრომელი გლეხის ლამაზი ცოლი, მაგრამ მისი ამგვარი განზრახვა ყოველთვის მარცხით მთავრდება, იგი სასაცილო მდგომარეობაში ვარდება. ამის ტიპიური ნიმუშია საანდაზო ფინალის შემცველი ნოველა „ვინც იცის ცეცხლია და ვინც არა ცერცვია“³⁶⁶.

„ერთი მღვდელი თავზე წაესწრო ცოლს, კუროს რომ ეტრფილებოდა. დაავლო კერს ხელი და შეუტია. კურო სარკმელში გაეარდა, მღვდელი გამოუდგა და მორთო ყვირილი: „დაივირეთ, ნუ გაუშვებთ მაგ ქურდს, მაგ ავაზაკს!“ მოგროვდა ხალხი და შეაკავეს გაქცეული, რომელმაც, ბაღში რომ გარბოდა, იმ დროს რამდენიმე ცერცვი მოგლიჯა და მუქაში ეჭირა, ხალხმა ჰკითხა:

— რა ამბავიაო?

— როგორ რა ამბავია!.. ხუცის ბაღში ეს ერთი მუქა ცერცვი მოვგლიჯე. და ამისათვის მომდევს მოსაკლავად, აღარ მზოგავსო და მიშველეთო. ხალხს გაუკვირდა. ის გაუშვა, გადაელობა წინ მღვდელს და დაუწყო საყვადური:

— მღვდლო. როგორ გეკადრება უბრალო რამეზე მოთმინების დაკარგვად? ერთი მუქა ცერცვისათვის კაცი ვის მოუკლავს, რომ შენ მოგაკვლევინოთ“. მღვდელი ოჯახის გაიციხვას მოერიდა, რაც იყო ველარ გაამხილა, წაიშინა თავში ხელი და აღრიალდა:

— შეილებო, ვინც არ იცის — ცერცვია. მაგრამ ვინც იცის ცეცხლიაო!.. მეტი რაღა მეტქმისო, — თქვა და გამობრუნდა სახლისაკენ“.

მოაშვიკე მღვდლის თავგადასავალი ყოველთვის კომიკური ფინალით მთავრდება. გაშარებულია მისი ბრძოლული მოქმედება, მაგალითად: „დაფქული ხომ არ შემოგაკლდათ“³⁶⁷, „ბიჭია, ღვდელი, ბიჭი“³⁶⁸, „ხუცესი და კოლის და“³⁶⁹ და სხვა. პირველი ნიმუშის მიხედვით მღვდელი ერთ პატარადას გადაეკიდა და მოსვენებას არ აძლევს მას, ბოლოს პატარადას კმარს გაუმელავენა ეს ამბავი. კმარა დააბარებინა მღვდელი. შემდეგ თვითონ მოვიდა. მღვდელს 15 ფუთი სიმიინდი დააფქევეინა ხელის წისქვილზე და დილით გაუშვა. ორი თვის შემდეგ პატარადას მღვდელს უთხრა:

„მღვდელო, ჩვენთან ხომ არ შემოივლიო?

— დაფქული ხომ არ შემოგაკლდათ, — უთხრა ღვდელმა და გაშორდა“.

მღვდლის ოჯახის წევრებიც თავისუფალ ცხოვრებას ეწევიან. მღვდლის ქალიშვილი ღამით გარეთ, აცვანზე არჩევს დაწოლას, კოტის ხმა მიყვარსო. ქალს შეყვარებული მოუვიდა. მამამ გაიგო ეს და, რა ნახა, უთხრა:

— „შვილო კოტის ხმა გიყვარდა და დაგიპერია კიდეცაო“³⁷⁰.

სატირულ-იუმორისტულ ნოველებსა და ნაქვესებში დაცინვის ობიექტი ნაჩვენებია ისეთი მხრიდან, საიდანაც არსებითი დამახასიათებელი დეტალი პროექტორის სიძლიერითაა განათებული და ყველას ეძლევა საშუალება სათანადო დასკვნები გააკეთოს საგნის თუ მოვლენის მთელ არსზე.

მსუნჯე მღვდელს საკუთარი სიღედრი მოსწონს: როგორც ჩანს, ასეთ საქმეში სიძეს სიღედრიც არ ჩამორჩება. სატირიკოსი მთქმელი დიდი ტაქტით კმნის დასამახსოვრებელ, შთაბეჭდავ დეტალს:

„ერთი მღვდელი ავად გახდა. სიღედრი მოვიდა სანახავად. მღვდელს სიღედრი ძალიან მოსწონდა. შემოვიდა თუ არა სიღედრი, მღვდელი ჰერს მიამტერდა, ვითომდა ღმერთს ელაპარაკებოდა და დაიწყო ბუღბუტი: „არა, არაა... სიღედრია, არ შეიძლება“. ასე გაიმეორა რამდენჯერმე. სიღედრი მაშხელა რაც ჰქონდა სიძეს გუნებაში და უთხრა:

— სიძე, უთხარი, რომ საღამომდის მაინც ღაგაცადოს“³⁷¹.

ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობის ნიმუშები ერთხელ კიდეც ნათელს ხდის კოლექტიური შემოქმედების მრავალფეროვნებას და ხალხური სატირისა და იუმორის დიად ძალას.

6. საყოფაცხოვრებო თემატიკა მახვილსიტყვაობაში

ამეზამდ ძნელია სათითაოდ განვიხილოთ მახვილსიტყვაობის ყველა ის ნიმუში, რაც ჩვენს ხელთ არის და რომლებიც სა-

ყოფაცხოვრებო თემატიკას ასახავენ. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მოწალატე ცოლის მოტივს, ძირითადად, საყოფაცხოვრებო თემატიკა ნაკვესების (ანეგდოტების) სახით არის წარმოდგენილი. აქ ასახულია ცხოვრების ყველა მხარე. განსაკუთრებით ყურადღება გამახვილებულია მანკიერ მოვლენებზე, გამათრახებულის სიზარმაცე, უგუნურება, სიძუნწე, ცუდი წესჩვეულება, მიუღებელი და ჩამორჩენილი ტრადიციები, ოჯახური და ნათესაური სიწმინდის დარღვევა, ღალატი და ა. შ.

ზ ა რ მ ა ც ი და ბ რ ი ყ ვ ი მახვილსიტყვაობის განუყრელი თანამგზავრი გახდა. ხალხი დაცინის უქნარებს და ამით სხვებსაც აფრთხილებს. ამ შემთხვევაში დაცინვა დაუნდობელი და ყოვლისმომცველია. კოლექტიურ შემოქმედს არ უყვარს მიხვეულ-მოხვეული გზით სიარული. იგი პირდაპირ, აშკარად ამბობს, რასაც გრძნობს. ადამიანი, რომელსაც ჰამაც კი ეზარება, ღირსია ცოცხლად დაიმარხოს, მას ჯანსაღ კოლექტივში არსებობის უფლება არა. აქვს.

ერთი ზარმაცი კაცი იყო, არაფერს აკეთებდა, ჰამაც კი ეზარებოდა. შპრომელ მას მობეზრდა ასეთი უქნარა მძის შენახვა. დაუძახა მეზობლებს, შეაგორეს ურეშვ და წაყენეს სასაფლაოსაკენ. გზაში მდიდარი კაცი შემოხვდათ:

— კაცი, სირცხვილია ცოცხალ კაცს როგორ მარხავთ, ორასი ფუთი სუხარი მაქვს. წაიღეთ და აქამეთო... ზარმაცმა მას უთხრა:

— ერთი კეთხეთ, მაგ სუხარი დამბალია თუ არაო ³⁷².

მეტად გავრცელებულია ანეგდოტი. ზარმაც კაცზე, რომელიც ფიქრობს, რომ ზაფხულის მზეს თოვლი არ გაუძლებს და ამიტომ საჭირო არ არის შეშისთვის ზრუნვა.

„ერთი ზარმაცი კაცი იყო, იანვარი რომ მოვიდოდა და აცივდებოდა იტყოდა: ერთი ზაფხული მოვიდეს და იმდენ შეშას მოვამზადებ, ზამთარში სულ პერანგა უნდა ვიჯდე ბუხართანაო.“

მოვიდოდა ზაფხული, დაცხებოდა და იტყოდა:

— ამ სიცხეს რა თოვლი გაუძლებსო და ისევ ისე რჩებოდა ³⁷³.

კახეთში ჩაწერილ ამ ანეგდოტს ზუსტი შესატყვისი მოგებოება აჭარის ზეპირსიტყვიერებაში ³⁷⁴. აქ ვერცლად არის გადმოცემული ცოლ-ქმრის უსიამოვნო დიალოგი: „ახლა რატომ გძინავს, რატომ არ ამარაგებ ზამთრისათვის შეშასაო.“

კაცმა უთხრა: „შენ სულელი ხომ არა ხარ... ვერ ხედავ როგორი სიციხეა, ამას რა თოვლი გაუძლებსო“. ასეთი ტიპისაა სხვა ანეგდოტებიც: „ზარმაცი კაცის ნატვრა“ ³⁷⁵, „ჩემს ფეხებს ჩექმები ეცეო“ ³⁷⁶, „მოსამსახურის გასაქირი“ და სხვა. უკანასკნელ ანეგდოტში გამათრახებულის ბატონის მოსამსახურე, რომელსაც

საკუთარი ინიციატივის უნარი დაკარგული აქვს და მხოლოდ ბრძანების მექანიკური, უსიტყვო შემსრულებელია.

„ერთი მოსამსახურე პეტლ ზარმაი იყო. ერთ ღამეს წყალი მოსწყურდა, ადგომა დაეზარა და დაიწო ოხერა:

— ახ, ნეტავი, ვინმე იყოს წყალი რომ მომაწოდოსო. ბატონმა გაიგონა ეს ოხერა და უბრძანა:

— ჩქარა, წყალი მომიტანეო!

მოსამსახურე წამოხტა და ბატონს წყალი მიართვა.

— დალიე შენ თვითონო, — უბრძანა ბატონმა და მეორე გვერდზე გადაბრუნდა“.

მახვილსიტყვაობაში დაგნობილი და გაკიცხულია სიბრიყვე. ბრიყველი მოქმედების სატირულ-იუმორისტული ასახვისას მთავარი ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, რომ ჩადენილი მოქმედების განსჯა არ შეესაბამება თვით მოქმედების არსს. ასეთი შეუსაბამობის საგანგებოდ შერჩევა ქმნის კომიზმს და იგი ერთ-ერთ სატირულ-იუმორისტულ ხერხად გვევლინება საერთოდ. ადამიანი ჩადის სიბრიყვეს, თავის ბრიყველ მოქმედებას კი სხვაგვარ შეფასებას აძლევს. ამგვარ მოქმედებასა და მის განსჯას შორის არსებული წინააღმდეგობა, რომელიც იუმორისტული შთანაფიქრის გამოჩენას ემსახურება, საგანგებოდ შერჩეული მხატვრული პრინციპია. ავიღოთ ასეთი ანეგდოტი:

„ერთმა კაცმა თავის ცხენს ყოველდღე საკმელი შეუმცირა, ბოლოს სულ შეუწყვიტა და მოკლა. მაშინ სთქვა:

— როცა კამას გადაეჩეიე, რალა მაშინ მომიკელაო“³⁷⁷.

ამგვარი განსჯა უპირისპირდება ჩადენილ მოქმედებას, მაგრამ სწორედ ამ დაპირისპირებაში მცლავნდება იუმორის ძირითადი მიზანი, და ეს მიზანი კი ბრიყველი, სულელური მოქმედების გაკიცხვაა. ავიღოთ მეორე ნიმუში:

„ერთი კაცი ცხენზე იჯდა და ზურგზე ბალახი ეკიდა. ერთმა გამოიარა და უთხრა:

— კაცო, ეგ ბალახი შენ რომ ავიკილია, ცხენს აკილდო.

— რას ამბობ, ცხენი ისედაც დაღლილიაო, — უპასუხა ცხენოსანმა“³⁷⁸.

აქაც მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე. ასეთია სხვა ანეგდოტებიც: „კბილების ამოღება“³⁷⁹, „კუბოების მყიდველი“³⁸⁰, „გასაშრობად ჩამოკიდებული კაცი“³⁸¹, „მანც არ მიხდებოდაო“³⁸², „ასი მანეთის მეტი არ მიმიციაო“³⁸³, „ას მანეთიანი კატა“³⁸⁴ და სხვა.

ნაკვესი (ანეგდოტი), როგორც მიუთითებენ, ყველაზე უფრო მიხეტილად ბუნებისაა. იგი სწრაფად გადადის ერთი კუთხი-

დან მეორეში, ერთი ქვეყნიდან სხვა ქვეყანაში. ვრცელდება იმის-
დამიხედვით თუ როგორ გარემოში მოხდება. ცვლილება უმთავ-
რესად შინაარსობრივ მხარეს ეხება. გადმოცემის ფორმა კი უცვ-
ლელი რჩება.

მიუხედავად ამისა, ყოველ ერს აქვს გარკვეული რაოდენობის,
მისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თვისებების მატარებელი
ანეგდოტები. უნდა ვივარაუდოთ აგრეთვე, რომ როგორც ანდაზე-
ბი, მსგავსი ანეგდოტები შეიძლება წარმოიშვას ცხოვრებაზე, საგ-
ნებსა და მოვლენებზე მსგავსი დაკვირვების შედეგად. მაგალითი-
სათვის ავიღოთ საყოფაცხოვრებო თემატიკის ამსახველი ასეთი
ანეგდოტი:

ერთ მდიდარ კაცს წვეულება ჰქონდა. დაეპატუნა მდიდარი ხალხი და
ქეიფობდნენ. შემთხვევით გამოიარა ღარიბად ჩაცმულმა ქრისტემ. შევიდა შიგ-
ნით და საკმელი ითხოვა. მოქეიფებმა დაინახეს თუ არა ღარიბი მათხოვარი,
გარეთ გააგდეს. ქრისტემ გაიძრო ცული ტანსაცმელი და მდიდრულად ჩაიცვა.
შევიდა თუ არა მოქეიფებთან, გაუხარდათ: — მობრძანდი, ბატონო!.. დაბრ-
ძანდიო. ქრისტემ საკმელი არ შექამა, აიღო და კალთის წვერი წაიღო საქ-
მლისაკენ და უთხრა:

— კამე! კამე, კინკო, კამე კინკოვო.

სტუმრები გაჰყვირდნენ, რას შერება ეს კაციო. ქრისტემ უთხრა:

— რახან კინკს სცემთ პატივს: დე, ამ კინკმა კამოსო! ³⁶⁵.

ამას თუ შევადარებთ მოლა ნასრედინის ოხუნჯობას, ასეთ მსგავ-
სებას ვნახავთ:

„Ходжу пригласили на званный обед. Он надел поношенное платье,
и никто не обратил на его внимания. Тихонько побежал ходжа домой,
облачился в пышные одежды, сверху накинул еще шубу и вернулся. Ход-
жу почтительно встретили у дверей дома и посадили за почетный стол.

Указывая на вкусные блюда, хозяин начал его угощать: „Пожалуйста,
ходжа отведайте“. А ходжа потягивая шубу к блюду заметил: „Прошу,
шубейка!“

— Что ты делаешь ходжа? удивились гости.

— „Раз почет шубе, пусть шуба и кушает, — объяснил ходжа“ ³⁶⁶.

ერთ შემთხვევაში ქრისტე, ხოლო მეორე შემთხვევაში ხოჯა
გამოყენებულია იმისათვის, რომ იუმორისტმა მთქმელმა გადმოგვცეს
გარკვეული მორალი: აღამიანს პატივი უნდა ვცეთ შინაგანი ღირ-
სების და არა გარეგნული ნიშნის მიხედვითო. ორივე ანეგდოტი
დამოუკიდებლად არის შექმნილი, მაგრამ როდესაც მოლას სახელ-
თან დაკავშირებული ანეგდოტები გავრცელდა საქართველოში,
ქრისტეს ნასრედინი შეენაცვლა და ამჟამად ეს ანეგდოტი საბო-
ლოდ მოლას დაუკავშირდა.

აველოთ მეორე მაგალითი. „თეატრის“ 1886 წლის 45-ე ნომერში დაიბეჭდა თეოფ. ხუსკივაძის მიერ შეკრებილი ანეგდოტები. ერთ-ერთი მათგანი ასეთია:

ერთმა კაცმა თავის მეზობელს საარაყე ქვაბი სთხოვა და როდესაც უკან მიუტანა. ერთი პატარა ქვაბი ჩადგა.

— შენმა ქვაბმა მოიგო, უთხრა მიმტანმა. გავიდა რამოდენიმე ხანი და ამას კიდევ სთხოვა ის დიდი ქვაბი, მაგრამ აღარ დაუბრუნა. პატრონმა სასამართლოში უჩივლა, ქვაბი მთხოვა და აღარ მაძლევსო. მოსამართლემ კჳითხა:

— რატომ არ აძლევო?

— როგორღა დაუბრუნოვო, რომ მომიყვდაო.

— როგორ თუ მოგიყვდაო?

— როგორ, ბატონო, და ერთხელ ეთხოვე, მოგებით და შევილიანათ დაუბრუნე, ეხლა კი საცოდავი შევილიანობას თან გადაყვო.

შევადაროთ ახლა ეს ხოჯა ნასრედინის სახელთან დაკავშირებულ ანეგდოტს:

„Однажды ходжа занял у соседа котел и по миновании надобности вернул котел обратно, положив в середину маленькую сковородку. „А это что?“—спросил хозяин, указывая на сковородку. „Это ваш котел родил“,—сказал ходжа. Сосед обрадовался и взял себе сковородку.

Вот опять „попросил ходжа котел и унес его себе домой. Хозяин ждет-ждет, а ходжа все не возвращает котла. Он идет к ходже и стучит „Что тебе надо?“—спрашивает ходжа. „Верните котел“,—говорит сосед. Тогда ходжа заметил: „Я должен сообщить тебе печальное известие: твой котел скончался“. Сосед, удивленный, возразил: „Да видно ли это, чтобы котел умирал?“ На это ходжа отвечал:

— „Если ты поверил, что котел может родить, то почему не веришь что он может умереть?“³⁸⁷.

ასეთ მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე სხვა ნიმუშებშიაც, მაგალითად: ქიზიყში ჩაწერილ ერთ-ერთ ანეგდოტში³⁸⁸ დიასახლისი მოვალეს ამცნობს, რომ მისი ქმარი წავიდა ფულის საშოვნელად, მან ძეძვის თესლი უნდა მოიტანოს, შემდეგ მას შარაგზაზე დათესავს, ძეძვი ამოვა და როცა გაიზრდება, გამოვლილ აქლემების ქარაფანს მოედება და ბეწვებს დააყრევინებს. ამ ბეწვებს მოვაქუჩებთ, წინდებს მოექსოვთ, გაყიდით და შენ ვალსაც გადაგიხდითო. მოვალეს გაეცინა, დიასახლისმა უთხრა:

— „როგორ გეცინება, რომ ვალს ინალდებო“. მსგავსი სიუჟეტია გადმოცემული ზოლა ნასრედინის სახელთან დაკავშირებულ ანეგდოტში— „Как ходжа с женой рассмешили займодавца“³⁸⁹. ამ შემთხვევაში მოვალეს ხოჯა ეუბნება იმავე სიტყვებს, რაც ქართულში დიასახლისის მიეწერება. ხოჯამ თავი გამოყო ცოლის მხრე-

ბიდან და გაცინებულ მოვალეს უთხრა: „Ах ты такой-сякой! Поместил деньги в верные руки, а теперь ржешь от удовольствия“.

ასეთი მაგალითების მოტანა კიდევ შეიძლებოდა³⁹⁰, მაგრამ აღნიშნულიდან ჩანს, რომ სხვადასხვა ქვეყნის ანეგდოტები ძალიან ჰგვანან ერთმანეთს, ზოგჯერ მსგავსნიც არიან, მიუხედავად ამისა, ყველა საერთაშორისო გავრცელებული ანეგდოტი ყოველ ერში თავისებურ კოლორიტს იძენს, ამა თუ იმ სახით ცვლილებას განიცდის.

ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობა ერთხელ კიდევ ხაზს უსვამს და გვიდასტურებს ჩვენი ერის დაუშრეტელ შემოქმედებით ენერგიას, მის ნათელ, მახვილსა და ხატოვან აზროვნებას.

აკაკი წერეთელი „ქრებულში“ განსაკუთრებულ ადგილს უთმობდა საყოფაცხოვრებო თემაზე შექმნილ მახვილსიტყვაობის ნიმუშებს, აქ დაიბეჭდა „ანგელოზი ცოლი“³⁹¹, „ახირებული სიცილი“³⁹², „საიქიოს დაჯილდოვებული“³⁹³, „ფილოსოფოსი და ვირი“³⁹⁴, „მოჩვენება“³⁹⁵, „ანჩხლი ცოლი“³⁹⁶, „მოტყუებული ტერტერა“³⁹⁷, „დამარხული ქალი“³⁹⁸, „მეფე-დედოფლობა“³⁹⁹, „ხატზე ოთხფეხის შეწირვა“⁴⁰⁰ და სხვა. ჩამოთვლილი მაგალითებიდან სამი ნიმუში—„ანგელოზი ცოლი“, „ახირებული სიცილი“ და „ანჩხლი ცოლი“ ანეგდოტია, დანარჩენი კი მახვილსიტყვაობაზე დამყარებული ნოველები, მცირე ფორმის მოთხრობები.

„ახირებულ სიცილში“ კომიზმს იწვევს მოულოდნელი დასკვნა, რომელიც არარაობად აქცევს არაგონიერი მოქმედების შედეგად მიღებულ გულუბრყვილო განსჯას.

„ერთმა კაცმა ახირებული სიცილი იცოდა, თითქოს ხეხვინებსო. ერთხელ ცხენმა წიხლი ჰკრა და წინა კბილები ჩაამტრია. რომ მორჩა, შეხვდა თავის კარგ მეგობარს და შესჩივლა:

— არ ხედავ და არ გიკვირს, რა მიყო ჩემმა ცხენმაო?

— მე ის მიკვირს, რომ ან ამდენ ხანს რათ გითმენდა და აქამდისაც არ დაგმართა ეგ საქმე, რაც შენ იმას აჯავრებდიო, — მიუგო მეგობარმა“.

წყალში დამხრჩვალ ანჩხლ ცოლს მეუღლე მდინარის აღმა გაყოლებაზე ეძებს. მნახველებს უკვირთ ეს და ეკითხებიან: თუ მდინარემ დაახრჩო, ქვევით წაიღებდა, ქვევით უნდა ეცებოვო.

— არა, ის ისეთი ანჩხლი იყო, რომ აღმა აპყვებოდაო, პასუხობს ქმარი შეკითხვაზე და ამ პასუხში ერთბაშად, მოულოდნელად აშკარავდება სატირულ-იუმორისტული შთანაფიქრის დედააზრი.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ანეგდოტში—„ანგელოზი ცოლი“.

„ერთმა მახინჯი ცოლის პატრონმა მეგობარს გააცნო ახალი შერთული მეუღლე და უთხრა: — მომილოცე ბედნიერებათ!... მართალია, უსახურია ჩემი ცოლი. მაგრამ მაგიერად ანგელოზიაო!“

— „მჭერა და მომლოცავსო, — უპასუხა მეგობარმა — დარწმუნებული ვარ, მაგ ანგელოსს ესე ევრსად შეხედება ეშმაკი. რომ არ შეშინდეს... არ დაფრთხესო!“

როცა ვკითხულობთ ან ვისმენთ ამგვარ ნაკვესებს, იგი ჩვენ სიამოვნებას გვანიჭებს, გვაცინებს კიდევ, მაგრამ საკმარისია ოდნავ დაუფიქრდეთ იმას, თუ რა არის ამგვარი სიცილის, სიამოვნების საფუძველი, მიზეზი და მაშინვე რთული პრობლემის წინაშე აღმოვჩნდებით.

სიცილის მიზეზების, სასაცილოს ბუნების შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული პლატონს, არისტოტელეს, ჰობსს, კანტს, დარვინს, ჰეგელს და მარქსიზმის კლასიკოსებს⁴⁰¹.

მარქსიზმი სიცილის მნიშვნელობას ფართო ისტორიული მასშტაბით განიხილავს. ჯერ კიდევ ადრე („ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიის კრიტიკის შესავალი“), ახალგაზრდა მარქსი წერდა: „ისტორია საფუძვლიანად მოქმედებს და უამრავ ფაზისებს გადის, როცა ასამარებს მოწველებულ ფორმებს, უკანასკნელი ფაზა მსოფლიო-ისტორიული ფორმისა მისი კომედიია. საბერძნეთის ღმერთებს, ერთხელ უკვე ტრაგიკულად დაქრილთ სასიკვდილოდ ესქილეს „მიჯაჭვეულ პრომეთეში“, კიდევ მოუხდათ კომიკურად სიკვდილი ლუკიანეს „საუბრებში“. რატომ მოიჩაოზს ისტორია ასე? იმიტომ, რომ კაცობრიობა მხიარულად გამოეთხოვოს თავის წარსულს“⁴⁰².

ლუნაჩარსკი აღიარებს, რომ მოცინარნი განიცდიან თავიანთ უპირატესობას იმასთან შედარებით, რაზედაც ისინი იცინიან, ამასთან ერთად, იგი ხაზს უსვამს სიცილის სოციალურ ფუნქციას. ლუნაჩარსკის მოსაზრებით: „კანონის გადაღმა არსებობს მეორე მადისციპლინიზებული საზოგადოებრივი ძალა, რომელიც სჯის ჩადენილ მცდარ საქციელს—ესაა საზოგადოებრივი აზრი. გარდა იურიდიული სახელმწიფოებრივი კანონისა, დააწესებს საზოგადოებრივ სასჯელს, იგი არ ადებს არავითარ სასამართლო სასჯელს ჯალათისა და ციხის საშუალებით, მაგრამ მაინც საკმაოდ საგრძნობ სასჯელს ადებს სხვადასხვა ფორმის ბოიკოტით. მათ შორის უდიდეს როლს ასრულებს სიცილი“⁴⁰³.

სიცილმა რომ სრული ზეგავლენა მოახდინოს, ამისათვის, ლუნაჩარსკის აზრით, საჭიროა სამი პირობა: დამცინავი დარწმუნებული უნდა იყოს თავისი მოწინააღმდეგის სრულ არარაობაში.

მეორე, სიცილმა უნდა გამოიწვიოს დამამცირებელი თვითშეფასება იმ ადამიანისა, რომელზედაც იცინიან და ბოლოს დაცინება დამაჯერებელი იყოს დამსწრეთა თვალში და უნდა იწვევდეს მათს თანაგრძნობას წამოწყებულ დაცინვაში.

როგორც მიუთითებენ, სიცილი თავდაპირველად ბიოლოგიური მოვლენა იყო, შემდეგში შეიქრა მასში საზოგადოებრივი თვალსაზრისი. „ხდება ბიოლოგიურ და სოციალურ მიზეზთა გადაჯვარედინება და შემდგომ სოციალური მიზეზის მთავარ მიზეზად გარდაქცევა“⁴⁰⁴.

სამართლიანად არის მითითებული აგრეთვე ისიც, რომ „სიცილის საზოგადოებრივი მიზეზი... ადამიანთა კულტურული და ზნეობრივი განვითარების დონეზეა დამოკიდებული და ამ დონის ცვლილებასთან ერთად ისინიც იცვლებიან“⁴⁰⁵.

აღნიშნულიდან ჩანს, თუ რა რთული და წინააღმდეგობით აღსავსე მოსაზრებები არსებობს სიცილის მიზეზის განსაზღვრის თაობაზე.

სიცილის მიზეზის ზოგადმა წარუმატებლობამ, როგორც ეს აღნიშნულია, ზოგიერთ ესთეტიკოსს საბაბი მისცა გონებამახვილურად ეთქვა, რომ კომიკურის, სასაცილოს განსაზღვრის ყოველგვარი ცდა თავადაც კომედიანაა.

სიცილის მიზეზის განსაზღვრისათვის ძირითადად მაინც კ. მარქსის დებულება რჩება. მოძველებული ფორმები ისტორიულ ასპარეზს თავისუფლად არ სტოვებენ, ისინი სიცილით ემშვიდობებიან მას. ეს იმას ნიშნავს, რომ ძველი ფორმები, რომლებმაც არსებობა დაასრულეს, კვლავ ცდილობენ ცხოვრების გახანგრძლივებას, ამგვარ მიზანსა და საშუალებას შორის არსებული წინააღმდეგობა, რომლითაც მოვლენა თავისთავში მოიხსნება და მიზანი თავის რეალიზაციას ვერ აღწევს, როგორც ამბობდა ჰეგელი, შეიძლება სასაცილოს ერთ-ერთ ყველაზე მთავარ მიზეზად მივიჩნიოთ.

რაც შეეხება მოსაზრებებს იმის შესახებ, რომ სიცილის მიზეზია უპირატესობის შეგრძნობა, მოულოდნელობა, უეცარი მოლოდინის არარაობად გადაქცევა, კონტრასტი მიზანსა და მიზნის მისაღწევ საშუალებებს შორის, პრეტენზია იყოს მშვენიერი. და სამართლიანი, გონებრივი სისუსტე-სირეგვანე და ა. შ. ანგარიშგასაწევი.

სასაცილო ფაქტს ასახვის, გადმოცემის თავისებური ხერხი, პრინციპი ახასიათებს. მახვილსიტყვაობის ნიმუშების მიხედვით, სიცილის ერთ-ერთ მიზეზად, ძირითადად გონებრივი სასუსტე-სირეგვანეა ნაგულისხმევი.

ჩვენი აზრით, შენიღბული, საგანგებოდ შექმნილი დაპირისპირება, სადაც გონიერი განსჯის გზით არარაობად იქცევა უგუნური მოქმედება—სასაცილოს გამოვლენის ყველაზე გავრცელებულ და დამახასიათებელ პრინციპად (ხერხად) უნდა მივიჩნიოთ.

აღნიშნული დებულების საილუსტრაციოდ მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი საყოფაცხოვრებო თემატიკის ამსახველი მახვილსიტყვაობის ნიმუშებიდან.

„ქურდი მიჰყავდათ დასახრობად.

— არა სწუხარ, შეილო, რომ ამისთანა ბრალისათვის გახრობენ? — ჰკითხა თავის მღვდელმა.

— მე უფრო იმაზე ვწუხვარ, მოუგებს ქურდი, რომ იმდენი ვერ მოვიპარე მოსამართლეები მომესყიდნაო“⁴⁰⁶.

ამ ანეგდოტის მიზანია არარაობად აქციოს, გააბიაბრუოს მექრთამეობაზე დამყარებული მანკიერი სასამართლო, და ეს მიღწეულია დაპირისპირებით, საგანგებოდ შერჩეული კონტრასტის საშუალებით, სადაც „გონიერი“ განსჯა (თუ იმდენს მოიპარავდა რომ მოსამართლეებს მოისყიდდა) არარაობად აქცევს სიკვდილის მისჯის ფაქტს.

„თუ შენ ოდესმე შეირთავ ქერიესა, ეუბნებოდა მომავლადი მამა თავის შვილს, ისეთი მაინც ამოირჩიე, რომელსაც პირველი ქმარი ჰყოლოდეს ჩამოხრჩობილი, მაშინ შენს ცოლს აღარ ექნება მიზეზი დაგადაროს მას და დაგაუყვდროს, რომ შენ იმაზე უარესი ხარო.

— ეგ რჩევა მე არ მიშველის, უპასუხა შვილმა, მაშინ ჩემი ცოლი მეტყვის, რომ შენ თოკის ღირსიც არა ხარო“⁴⁰⁷.

აქაც შვილის მოულოდნელი განსჯა არარაობად აქცევს მამის არაგონიერ რჩევას.

„ცისკრის“ 1859 წლის პირველ ნომერში დაიბეჭდა ასეთი ანეგდოტი:

„ერთს ძუნწ კაცს ჰყავდა გონჯი ცოლი. ერთხელ ქმარმა ნახა, რომ ცოლი მისი ფარდებს უქეთებს ფანჯარას.

— მე არ შემოიღიან უფარდოთ ყოფნა, უპასუხა ცოლმა.

— რა საჭიროა ეგ ტუტუცობა? — უთხრა ქმარმა.

მეზობლები ნახავენ ჩვენს ტანთ გახდა-ჩაცმასა.

— თუ რო ეგ მართალია, დარწმუნებული იყავი, რომ ისინი თავიანთი ხარჯით გაგვიკეთებენ ფარდებსა, მიუგო საყვარელმა ქმარმა“⁴⁰⁸.

აქაც, ცოლის თითქოსდა გონიერი მოქმედება, ერთბაშად მოულოდნელად არარაობად იქცევა, სასაცილო ხდება.

ოჯახის ბურჯი ცოლი და ქმარია, მათი დამოკიდებულება ურთიერთ პატივცემასა დი გულწრფელ სიყვარულს უნდა ემყარე-

ბოდეს. ზოგჯერ ირღვევა ეს პრინციპი, მახვილსიტყვაობის ოსტა-
ტი კი დამნაშავეს კიცხავს:

„ცხოვრობდნენ ცოლ-ქმარნი, კაცი სამუშაოდ დადიოდა. მუღამ საღამოს
დატვირთული მოდიოდა და ღროს ატარებდნენ. ამ კაცს ცალ თვალზე ლიბრი
ქონდა. ცოლმა იცოდა, მაგრამ არაფერს აგონიონებდა, რადგან კარვად ინა-
ხავდა. ერთხელ სამუშაო ვერ იშოვა და ცარიელი მოვიდა სახლში. დაღონებუ-
ლი იყო. ცოლმა შეატყო, ჩახედა თვალეში და უთხრა:

— კაცი თვალზე ლიბრი გქონია!

— ცარიელი რომ მოველი ეს იმის ბრალია, — მიეგო ქმარმა.“¹⁰

ამ დაპირისპირებაში ნაჩვენებია ცოლის სულმოკლეობა, მისი
ეგოიზმი და სიბრიყვე.

აღნიშნული საყოფაცხოვრებო ნაკვეთების მსგავსად არის შექ-
მნილი სხვა ნიმუშებიც: „სიყვარული ცალთვალა არ არის“¹¹⁰,
„მშვიერი სტუმარი“¹¹¹, „თუ მაგაზე მეტი მადა მოვეცა, აქეთ არ
ჩამოიარო“¹¹², „ქალაქში ნათლიმამა ვერ იცანი და აქ 'მენი ვირიო“¹¹³
„თუ ამ ლუქმას გადაფურჩი ხუთი ვართო“¹¹⁴, „მამა ტყეში წავიდა
კაპიანი ჯოხის მოსატანად“¹¹⁵, „მონადირენი და ქაჩალი“¹¹⁶,
„ჯდომისას ტანისამოსი რალაზე უნდა გამეცვითაო (ორი ძუნწი)“¹¹⁷,
„მე კარგ ადგილზე ვარ თუ დამაყენებო“¹¹⁸ და ა. შ.

საყოფაცხოვრებო თემატიკას ეხება მახვილსიტყვაობის ის
ნიმუშები, რომლებიც მოღალატე ცოლის ამბავს გადმოგვცემენ.
ცალ-ცალკე ისინი ნოველებია, მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, სატი-
რულ-იუმორისტული პრინციპით შეთხზულნი. აქ სატირის ობი-
ექტი ბრიყვი ქმარი და მოღალატე ცოლია. უგუნური ქმარი ცოლის
ყველა კაპრიზს ასრულებს. იუმორისტი მთქმელის მთელი ყურად-
ღება სიტუაციურ კომიზმზეა გადატანილი, ამგვარი ნოველის ფი-
ნალი ანეგდოტის ფინალს ემსგავსება. შეიძლება ითქვას, რომ
მახვილსიტყვაობის ასეთი ნიმუშები გაშლილი, სიტუაციური კომიზ-
მით გამდიდრებული ანეგდოტებია, მაგალითად:

მოღალატე ცოლმა ექიმბაშთან შეკრა პირობა, ქმარი იძულებულია. კვი-
რაში ერთხელ, ავადმყოფ ცოლს ექიმბაშის სახლიდან, 'ერთი ყუთი წამალი
მოუტანოს. ერთხელ გზაში დაუღამდა ამ კაცს, შევიდა იქვე ერთ ოჯახში და
აივანზე მოკალათდა. იმავე ღამეს ოჯახის დიასახლისს ორი კურო მოუვიდა,
შემდეგ ქმარი მოვიდა. ცოლმა ერთი კურო კარადაში დაბალა, მეორე სკივრში.
ქმარმა აივანზე დაწოლილი მგზავრი. თავისი სკივრით, სახლში შემოიყვანა. გ-
მოკითხა ყველაფერი და ბოლოს უთხრა:

— რა ხელობის კაცი ხარო.

— მე სასწაულებს ვახდენო, შემიძლია ამ კარადაში კაცი გავაჩინოვო-
მართლაც. მან კარადიდან და სკივრიდან ორი კაცი გამოიყვანა. მასპინძელი ჩა-
აცოვდა: შეულოცა და შენი სკივრიდანაც გამოიყვანეო. სტუმარი უარზე იყო.
„ქ მას მხოლოდ წამლები ეგულებოდა, ბოლოს იძულებული იქნა გაეხსნა თავისი“

ყუთი. იქიდან მართლაც კაცი ამოვიდა. მან მწარედ გაიცინა. შეკითხვაზე თუ რატომ გაიცინა ასე მწარედ, მგზავრმა უპასუხა:

— „ის ორი კაცი შენი ცოლის საყვარლები იყვნენ, მესამე კი, როგორც თქვა ზურგიით დამკაცს, ჩემი ცოლის ყოფილა““⁴¹⁹

როგორც ვხედავთ, ნოველის ანეგდოტურ დაბოლოებაში მოქლოდნელად გახსნილია და გაბიაბრუებული ბრიყვი ქმრის მთელი მოქმედება. მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საკმე მანხილსიტცევაობის ისეთი ნიმუშებში, როგორიცაა „მოტყუებული ტერტერა“⁴²⁰, „მოჩენება“⁴²¹, „კოდში დამალული ხუცესი“⁴²², „მოლაღატე ცოლები“⁴²³, „გულთმისანი ყვავი“⁴²⁴ და სხვა. აქ ჩამოთვლილი ნოველები, გარდა „მოტყუებული ტერტერასი“; ანეგდოტურად ფინალით მთავრდება.

„მოლაღატე ცოლების“ დასასრულს გადმოცემულია, რომ სოვდაგრძის შვილი საკუთარი თვლით ნახავს, თუ როგორ ჩაუწვა მეგინიბეს ლოგინში ხელმწიფის ცოლი და ამით დაიშვებულმა გაიცინა და თქვა: „თუ კი დედოფალი ხელმწიფეს სწუნობს... რა დიდი რამ არის ჩემი ცოლი მლაღატობდესო“.

ანეგდოტისებური ფინალი მკვეთრად არის წამოჩენილი ნოველაში „გულთმისანი ყვავი“.

ერთი მათხოვარი დადიოდა სოფელ-სოფელ და მოწყალებას თხოულობდა. გზაზე ერთი ყვავის ბახალა ნახა, დაიჭირა და თქვა: ამას ჩემს შვილებს მიუყვარ, გაერთობიანო; ჩაისვა უბეში და წავიდა. ერთ-ერთ სოფელში დაუღამდა. შევიდა ერთ ეზოში, სადაც ქალი ტრიალებდა და თხოვა: „მამაშვილობას, შორი სოფლიდან ვარ და ამალამ შენთან დამაყენეო“. „აი, ექ დეერეანზე დაიძინეო“, — უთხრა ქალმა.

როცა დაღამდა, ერთი კაცი მოვიდა ზურჩინით, დაუკაუნა კარზე და სასლში შევიდა. მათხოვარი ეპეში შევიდა, ეს ქმარი არ იქნებოდა და ქუქრუტანიდან დაუწყო ყურება. ნახა, რომ ზურჩინიდან ერთი ტიკტორა ღვინო, ინდოური, ნახუქი, ყველი და პურები ამოალაგეს და განჩინაში შეაწყვეს. დაიწყეს ხუმრობა და ალერსი.

აჲ ღირს უცხად მოვიდა ქმარი. მათხოვარს ჰკითხა: აქ რას აკეთებო?

— „მათხოვარი ვარ, დამე უნდა გავათხოეო“.

ქალმა რომ ლაპარაკი გაიგონა, ყველაფერი დამალა. შემდეგ კარი გააღო, ქმარი და მათხოვარი სახლში შეიყვანა. ქმარი ცოლს გაუჩაერდა: ეს კაცი გარეთ რად დააყენეო. დაიწყეს პურის კამა. ქალმა ცარიელი პური მოიტანა: მეტი არაფერი მაქვსო.

მათხოვარმა იფიქრა, მოდი ერთ რამეს გავაკეთებო, ჩაიყო უბეში ხელი, ყვავს ყელში წაუჭირა და დაჩხავლა. მათხოვარმა ყასილად უთხრა:

— ხეთის ცეცხლი, რა გაჩხავლებსო. მასპინძელმა ჰკითხა:

— რა თქვა ისეთი, რომ გაუჩაერდიო?

— ეს ყვავი გულთმისანია. ამბობს, რომ განჩინაში ახალი პურია და რაზე იმტერევეთ კბილებსო. ცოლმა ბუზღუნით გამოიტანა პური და თქვა: „სხვამ გამომიგზავნა და ვინახავდიო“.

მათხოვარმა კიდევ დაჩხავლა ყვავი: კიდევ გაუჩაერდა.

— კიდეც სთქვა რამეო? — ჰკითხა მასპინძელმა.

— განჯინაში ყველი არის, თიღურაღ, ტიკიო ლინოვო.

გამოიტარეს ყველაფერი და კარგიდ იქითუეს. როცა დაიძინეს, ქალმა ეუ-
რო გააპარა. ვაოენდა დილა, მასპინძელი გაშოკებულია მასპინძელს და თან
უთხრა:

— ამ ყვეს შენ გაჩუქებდი, მაგრამ შენ ამის ენა არ იციო.

ეს და სხვა მაგალითები მიუთითებენ იმაზე, რომ ძირითადად, მახვილსიტყვაობის ნოველსიტუური ტიპის ნიმუშები ანეგდოტური ფინალით არიან წარმოდგენილნი, ისინი, ანეგდოტის გაშლილ, გავრცობილ ფორმას წარმოადგენენ.

გაშლილ ანეგდოტს წარმოადგენს საყოფაცხოვრებო თემატი-
კის ამსახველი მახვილსიტყვაობის ნიმუში— „ჩემი მამალი გზაშიც
ფყრვლებსო“ ⁴²⁵, აქ დაგმობილი და გამათრახებულია სიძუნწე. მიზ-
ნის. მისაღწევად გამოყენებულია ნაყვესი-კალამბური, რომელიც
ერთბაზად ააშკარაებს და სასაცილოდ ხდის ბრყივი და ძუნწი
ცოლ-ქმრის უგუნურ მოქმედებას.

ერთი მათხოვარი დადიოდა სოფელში. დაუღამდა... იფიქრა, მოდი, ვითომ
ბრმა ვარ, ვინმეს ვთხოვ, შეგისევენი და ღამეს გამათევინებსო. შეხვდა ერთი
მგზავრი. უამბო თავის გაქირეება: ბრმა ვარ და სახლამდე ვერ მივალწვე, ღამე
გამათევინეო. წაიყვანა ამ მგზავრისა ეს კაცი. შინ რომ მივიდნენ ცოლს არ ეპიტ-
ნავა უცხო კაცი. ქმარი დატუქსა: ვინც არ უნდა იყოს წაალებ ხელს და მოგ-
ყავსო. დედაკაცმა მოხარშული მამალი დაშალა, მოიტანა ცარიელი პური და
შიართვა სტუმარს. იგახშმეს ცარიელი პურით და დაიძინეს. შუა ღამისას ადგა
გლახა, ახლა სპილენძის ქებას თავი და მამალი გულში ჩაიდო. მალე მთვარე
ამოვიდა, გათენებამაც მოიტანა. ყველამ გაიღვიძა.

ძველი კაცი ხარ ძიავ, თქვი რამეო, — უთხრეს ცოლ-ქმარმა.

— რა უნდა ვთქვა შეილო, მე ამ დროს კაცი ვარ მამალი ხელმწიფე
რომ იყო სპილენძის ციხეში და იქედან გუდის ციხეს
რომ ეძახიან, იქ შევიდო.

ცოლ-ქმარს გაუკვირდათ. ეგ როგორ იქნებაო?

— ახლა მე უნდა წაიღო, სხვა დროს გამოვივლი და აგისნითო, — უთხ-
რა გლახამ.

— დაიცო, ძიავ, მამალმა მეორეთ მაინც იყივლოსო.

— არა, შეილო, ჩემი მამალი გზაშიაც იყივლებსო და
წავიდა.

ასეთივე ანეგდოტური კალამბურით არის შეთხზული „შენი
მეორე ქმარიც ენახე და ჩემი მცემელი ცოლიცო“ ⁴²⁶, სადაც კვლავ
სატირის მახვილი სიძუნწის წინააღმდეგ არის მიმართული.

დიდძალი ფულის მფლობელი ძუნწი ოჯახს აწამებებს. ღლეში ორი შა-
ურის პეტს არ ხარჯავს. ერთხელ ამ ფულით ბაზარში ვერაფერი იშოვა. დიდი
ზნის ხეტილის შემდეგ, დაუღამდა და ერთ ოჯახში შევიდა. აქ სწრაფად გაშა-
ლეს სუფრა. ცოლმა ქმარს ჰკითხა:

— ჟერ ვეგმოთ თუ ვკამოთო?

— ვეგმოთ, ბარემ მოვიშორეთ და მერე ვიქეიფოთო, — უთხრა ცოლმა. ჯამოიტანეს კილოფში გახვეული მეკდარი კაცი, სცემეს მაგრათ, გაახვიეს ისევ კილოფში და მიაგდეს კუთხეში. დასხდნენ და დაიწყეს ჭეიფი. ჭუნწმა იკითხა: ეს მეკდარი კაცი ვინ არის ან რათა სცემეთო? ქალმა უთხრა: — ეგ კაცი ჩემი ქმარი იყო, დიდი ვაჟარი, იმდენი ფული აქონდა, რომ მთელ ქალაქს ეყოფოდა, მაგრამ იგი მხოლოდ ჭიგარს სჭამდაო. ბოლოს მოკედა და მე კი ამ კაცზე გაუთხოვდი. იმან არ გამახარა. ამასთან ვხარობ და იმას კი ვტანჯავო.

ამ ჭუნწმა ყველაფერი აწონ-დაწონა. მეორე დღეს სახლში დატვირთული მივიდა. ცოლის გაკვირებაზე:

— „კაცო ეგ რა გიქნია, რეერთი რამე გიყილია, ვინზე ხომ არ ნახეთო!“, ქმარი უპასუხებს:

— შენი მეორე ქმარი ენახე და ჩემი მეამელი ცოლიცაო.“

როგორც ვხედავთ, ქართული ხალხური მახვილსიტყვაობის ნიმუშები საყოფაცხოვრებო თემატიკას ყოველმხრივ და სხვადასხვა ფორმით ასახავენ. აქ ჩვენ საქმე გვაქვს დიდი ტაქტიკა და ზომიერების დაცვით გადმოცემულ დახვეწილ, ჯანსაღ სატირულ-იუმორისტულ გრძნობასთან, რომელიც ქართული ეროვნული ხასიათის თვისებას შეადგენს.

7. ცალკეული კუთხე და სოფელი მახვილსიტყვაობაში

ზოგიერთი კუთხის, ცალკეული სოფლის მაცხოვრებლებს რაღაც ისეთი თავისებურება ახასიათებს, რაც მახვილსიტყვაობის ოსტატის ყურადღებას იქცევს. უმთავრესად, ასეთი თავისებურება ელინდება ამა თუ იმ სოფლის, კუთხის მცხოვრებთა გარკვეული ჯგუფის გულუბრყვილო მოქმედებაში, ეს კი სატირისა და იუმორის ობიექტად აქცევა მას. მახვილსიტყვაობის ასეთი ნიმუშები გამსჭვალულია მსუბუქი იუმორით და არასოდეს არ გადადის სატირისა და სარკაზმში.

საქართველოს ზოგიერთი კუთხის, სოფლის შესახებ შეგნნილი ანეგდოტი არ არის შეურაცხყოფელი. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ასეთ ანეგდოტებს სიამოვნებით გვიამბობენ იმავე კუთხის, სოფლის მთქმელები, რომლებიც ამგვარი იუმორის ადრესატები არიან.

მახვილსიტყვაობის ასეთი ნიმუშები, ძირითადად, ანეგდოტების სახით არის წარმოდგენილი. აკაკი წერეთელი თავის „პირებულში“ ხშირად აქვეყნებდა ამგვარ მასალებს.

ესა თუ ის ანეგდოტი, რომელიც საერთოდ გავრცელებულია, ხან ერთი და ხან მეორე კუთხის მცხოვრებთა რომელიმე თვისების გამოსაველინებლად არის გამოყენებული. ცნობილია ანეგდოტი უწყლო ადგილას წისკვილის მშენებელთა შესახებ. ასეთი არა გონიერი მოქმედება ხან ერთ, ხან მეორე⁴²⁷ და ხან კი მესამე კუთხის მცხოვრებლებს⁴²⁸ მიეწერებათ. ე. ი. ანეგდოტი იმისდა მიხედვით იცვლის ადრესატს, თუ რა გარემოში მოხდება იგი.

მსგავსი შინაარსის შემცველია ანეგდოტი იმის შესახებ, რომ სხვენზე დადებული დანა კი არ ჩამოაქვთ დასაკლავ საქონელთან, არამედ კამეჩი ან ძროხა აჰყავთ სხვენზე, რადგან დანა იქ დევსო. ასეთი არაგონიერი მოქმედება ხან აღმოსავლეთ⁴²⁹ და ხან დასავლეთ⁴³⁰ საქართველოს რომელიმე კუთხის მცხოვრებლებს მიეწერებათ.

სხვა მაგალითი: ერთ-ერთ მოხისელს ატყუებს მედუქნე და ურჩევს, რომ ჭარხალი დაამეავოს ტბაში. „მოხისელებმა ფრონეს ტბა ამოამსეს ჭარხლითა“, ერთი კვირის შემდეგ მოვიდნენ. უფროსი კაცი შეგზავნეს, გაიგე დამეავდა თუ არაო. „საბრალო იხრჩობოდა და ხელებს აფანცხალებდა. მოხისელებს ეგონათ, გვეძახისო და გადაეშენნ ტბაში ყველანი“⁴³¹.

მსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქმე ანეგდოტში—„ხაშრულაში რომ კიჩოელმა ხინკალი ჩაყარა“. სამი კიჩოელი წისკვილიდან მოდიოდა. გზაში მოინდომეს ხინკლის გაკეთება. ხაშრულაში ჩაყარეს ხინკალი. მოურიეს და ვერაფერი ნახეს. ბოლოს „უფროსი რომელიც იყო, შიგ ჩააგზავნეს...რა თქმა უნდა, ის დაიხრჩო...დანარჩენებმა იფიქრეს: ალბათ სქამს და იმიტომ აღარ ამოდიხო, ადგნენ და ჩახტნენ წყალში“⁴³².

მოხისელებს მიეწერება ურმითა და გუთნეულით „ნაჩალნიკისათვის“ არზის მირთმევა.

— „ბატონო, არზა მოგართვით, იმდენი სათხოვარი გვაქვს რომ გუთნეული დაიხოცა იმის ზიდვაშიო“⁴³³.

აქარლებმაც „ერთი თხოვნა დაწერეს“, ცხრა უღელი ხარი შეაბეს და ისე წაიღეს უფროსთან⁴³⁴.

მოყვანილი მაგალითების მიხედვით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ანეგდოტები უაღრესად მოძრავია და იგი იცვლება შესაფერისი ადრესატების მიხედვით.

ანეგდოტი მახვილსიტყურობის ყველაზე მკვეთრი და ნათელი გამოხატულებაა. აქ, როგორც სარკეში, ასახულია მშრომელთა მჩქეფარე ცხოვრება თავისი სიხარულითა და მწუხარებით. მახვილგონივრულად ნათქვამი სიტყვა ქარის სისწრაფით მოძრაობს და

ელვასავით ანათებს. იგი ამთარახებს გონებრივ სისუსტეს, ბრყვეულ მოქმედებას, უგუნურებას, ჩამორჩენილობას.

ერთ სოფელში ასი თუმანი შეაგროვეს და ღმერთს გაუგზავნეს, „ამისი წვიმა გამოგვიგზავნეთ.“ მართლაც, კოკისპირული წვიმა მოსულა, ისეთი რომ სოფლელებს სინანულით უთქვამთ:

„ასი თუმნის რათ ვიყიდეთ, ათისაც გვეყოფოდოდა“⁴³⁴.

ასევე გულუბრყვილო, მსუბუქი იუმორის გრინობას იწვევს ბარ-საკვეთის დამალვა მიწაში მთვარის პირდაპირ. მეორე დღეს მთვარე არსად იყო და ბარ-საკვეთს ვერ მიაგნეს. გულუბრყვილო გლეხები იძულებული შეიქნენ ახალი ბარ-საკვეთი ეყიდნათ⁴³⁵. ასევე საინტერესოა ანეგდოტები: „უკუდო მუტრუკი“⁴³⁷, „ვირებში გაზრდილი“⁴³⁸, „ბოდბელი და ჯუგანელი კაცი“⁴³⁹, „სტუმრად ბოდბელთან“⁴⁴⁰ და სხვა.

მრავალი ანეგდოტია შექმნილი შესანიშნავი კუთხის რაქისა და გულლია. სტუმართმოყვარე რაქველების შესახებ. ერთგვარად, ეს ზედმეტად გულლია დამოკიდებულება დაედო საფუძვლად ზოგიერთ ანეგდოტს:

„რაქველ კაცს ჰკითხეს: რას შერება შენი ავადმყოფიო?

—ძალიან ავად გახლავსო, არც სვამს, არც სკამს, თვალს აღარ აფახურებსო, არც სუნთქავს, აღარ ინძრევიაო.

—ეგ, ჩემო კეთილო, ავაძყოფი კი არა, მკედაოი ყოფილა და ველარ გაიგეო?“⁴⁴¹

ასევე საინტერესოა სხვა ნიმუშები „ოცი რაქველი და ორმოცი ვერსი“⁴⁴², რაქველი და კაკლის ლებანი⁴⁴³, „აქ რომ ამოხვალ, მერე გაიცინეო“⁴⁴⁴, „თავი ჰქონდა თუ არაო“⁴⁴⁵, „კურდღელი და ვირი“⁴⁴⁶, „მეგრელი და რაქველი“⁴⁴⁷ და სხვა. ერთ-ერთ ანეგდოტში მოთხრობილია, რომ მეგრელები, გურულებთან ერთად, ბათუმის ქარხანაში მუშაობდნენ, ქარხნის მეშები გაიფიცნენ, გაფიცულებში მეგრელებიც იყვნენ.

„პოლიცია შეეკითხა მეგრელებს, —გადმოგვემს მთქმელი:

—თქვენ რას თხოულობთ, თქვენ რაღა გინდათო?

—რაც გურულებს უნდა, იგი გვინდა ჩვენცაო, —უთხრეს მეგრელებმა მიაღწენ მეგრელებს და უკირენ და უკირენ მათარახები: გურულებს აგი უნდათო“⁴⁴⁸.

საინტერესოა ანეგდოტი „ოკრიბლებს პარასკევი დაეკარგათ“⁴⁴⁹, „ოკრიბელის პატარძალი“⁴⁵⁰, „ხიზაბერელი და იმერელი“⁴⁵¹, „ხიზაბერელთა მოხერხება“⁴⁵², „მთიული და მესხაშე“⁴⁵³, „მთიული და ხილის გამყიდველი“⁴⁵⁴ და სხვა.

განსაკუთრებით კიჩოელებზე და ახადელებზეა გამახვილებული ყურადღება. კიჩოელები ფშავურ კაფიებში არაერთხელ არიან სატირისა და იუმორის ობიექტად ნაგულისხმევი. ანეგდოტებში მითითებულია კიჩოელებისა და ახადელების ზოგიერთ გულუბრყვილო და არაგონიერ მოქმედებაზე. ასეთია ანეგდოტები: „კიჩიულმა მოხარშული პური დათესა“⁴⁵⁶, „თორმეტი კიჩიული სანადიროდ წავიდა“⁴⁵⁷, „კიჩიულმა ტყეში კაცი დაჰკარგა“⁴⁵⁸, „ახადელმა ფუტკარი იპოვა“⁴⁵⁹, „ახადელმა ახოში კალმახები დაიჭირა“⁴⁶⁰, „ახადელმა გოგოლაურს ქოთანს მიყიდა“⁴⁶¹, „მატარებელს ჯორი გამოაბა“⁴⁶², „წოწკორაულმა მამფურები რისთვის დათალა“⁴⁶³ და სხვა.

ზემოაღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ იუმორისტი მთქმელების მიერ ცალკეული კუთხის, სოფლის მცხოვრებთა შესახებ გაერცელებული ანეგდოტები შეთხზულია ზომიერების დაცვით, არ იგრძნობა აღრესატიან შეგნებულად დამცირება, ან შეურაცხყოფა. აქ მხოლოდ მითითებულია ზოგიერთ გულუბრყვილო, არაგონიერულ მოქმედებაზე, რაც მსუბუქი, ჯანსაღი იუმორის გრძნობას იწვევს.

ამგვარი ანეგდოტები, ძირითადად, რეგულაციამდელი სოფლის ყოფას ასახავს. დღეს, როდესაც სკოლებით მოფენილია სოფლები და ელექტრონი ანათებს კოლმეურნე გლეხის ოდას, საფუძველი გამოეცალა ზამორჩენილ ტრადიციებსა და შეხედულებებს, ყველა სოფელი და კუთხე თანაბარი ძალით არის ჩაბმული სოციალისტური კულტურის მშენებლობის ფერხულში

8. ისტორიული თემატიკა მახვილსიტყვაობაში

ისტორიული თემატიკის ამსახველი მახვილსიტყვაობის ნიმუშები ციკლიზირებულია გარკვეული პიროვნების გარშემო. ჩვენამდე მოღწეული ნიმუშების მიხედვით, ერეკლე მეორის ციკლი ყველაზე მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია. აღსანიშნავია აგრეთვე გიორგი მე-13-ის, შაჰ-აბაზის, ბატონიშვილების, იმერეთის მეფე სოლომონის, დადიანის, გურიელის და სხვა სახელებთან დაკავშირებული ციკლები.

აღნიშნული მახვილსიტყვაობის ნიმუშები მიეწერება სამეფო კარის ხუმარებს: ბენიას (იგივე თარხანი), ხორგუაშვილს, ჭაბუა ორბელიანს, ოთარიაკას და სხვებს.

ანეგდოტები და სატირული ზასიათის ნოველები, რომლებიც მიმართულია უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ, მკაცრია, სარკასტული. შაჰ-აბაზის, ალა-შაჰმად-ხანის და, საერთოდ ყვენი, მჩაგვრელის, დამპყრობის სიმბოლოა. მათი სახეები მახვილსიტყვაობაში

წარმოღგენილია დაკნინებული სახით, ნაჩვენებია მათი გონებრივი სისუსტე, სიბრძნე, სირევნე და სხვა.

იუმორისტი მტკმელები იყენებენ, როგორც ადგილობრივ, ასევე საერთო გავრცელების ანეგდოტებს, ზოგჯერ მიმართავენ კონტამინაციის გზასაც. ცელიან ადრეხატებს შესაყერი პირობების მიხედვით. ამგვარი შემოქმედებითი დამოკიდებულება მახვილ-სიტყვაობის ნიმუშების, განსაკუთრებით, ანეგდოტების მიმართ, სრულიად ბუნებრივი და კანონზომიერი მოვლენაა.

ავიღოთ. ასეთი მაგალითი:

თარხანი ელჩად გააგზავნეს ყვენთან. ყვენმა სახლში მიიწვია, სახლის შესასვლელთან ლომები იყვნენ დაბმულნი. თარხანმა ერთი ქოში ერთ ლომს ჩაუღო პირში, მეორე კი მეორეს და თავისუფლად გაიარა. ყვენს მოეწონა: თარხანის მოქმედება. ჰკითხა:

— ვინ გამოგაგზავნათ?

— მეფემო, — უთხრა თარხანმა

— შერე კაცი გაუწყდა, რომ შენ არ გამოგზავნეო¹⁰⁰

— კაცი კაცთან გააგზავნეს და მე თქვენთან გამომგზავნესო, — უთხრა თარხანმა.

საუბრის დროს თარხანმა დაამთქნარა, ყვენმა თარჯიმანს უთხრა:

— ამ ოჯახქორს, რამოდენა პირი ჰქონია, კინალამ არ გადაწყლაპო? როცა გადაუთარგმნეს, თარხანმა მაშინათვე უთხრა:

— ნუ გეშინიათ, მე ღორის ხორცს არ გეაზღვებითო.

გამომშვიდობებისას თარხანი უკუღმა შეკდა ვიარზე და ისე წამოვიდა. ყვენმა ჰკითხა:

— რატომ შერები აგრეო?

— თქვენ როგორ გეკადრებათ, რომ მე ზურგი შემოვაქციოთო¹⁰¹.

აქ ჩვენ საქმე გვაქვს ოთხი მოტივის კონტამინაციასთან. ლომების დამორჩილების მოტივი ჯადოსნური ზღაპრის მოტივია, „კაცის კაცთან გაგზავნა“ დამოუკიდებელი ანეგდოტის სახით არის გავრცელებული, ღორის ხორცის უკმელობის მოტივიც დამოუკიდებელია, იგი ხან შამილს, ხან სხვა, ნების მიერ ადრესატს შეიძლება მიეწეროს. მეოთხე მოტივი მოლა ნასრედინას კუთვნილებაა და ა. შ.

ამგვარად, გარკვეულ ისტორიულ პირთან ან ამბავთან დაკავშირებული ანეგდოტების ერთი ნაწილი აღებულია მახვილსიტყვაობის საერთო ფონდიდან.

ბენიას მიერ შაჰ-აბასის შეფასების¹⁰² მოტივი საერთოა, როგორც ბენია, მოლა ნასრედინიც თემურლენგს ასევე აფასებს. ბენია ერთხელ თბილისში მყოფმა სპარსელებმა დაპატივეს. განიზრახეს მისი გაბიაბრუება; ხმა არაუღიან არ გასცა. ბენიამ მამალივით

ფიქვლა, ზოლოს ტანთ გახდა დაიწყო⁴⁶⁶. ეს მოტივიც გავრცელე-
ბულია. საერთო მოტივზეა აგებული ანეგდოტები „ბენიას ფენი საქუ-
თარ მიწაზე უდგას“⁴⁶⁷, „ბენია ყენის მაიმუნის მასწავლებლად“⁴⁶⁸
„ბენია ბერანგის ამარა ჯამთრის ღამეს გარეთ ატარებს“⁴⁶⁹. ეს უკანას-
კნელი უშუალოდ დაკავშირებულია ქართულ ხალხურ ნოველასთან
„ხელმწიფე და მისი შვილი“⁴⁷⁰.

ამავე სიუჟეტზეა გაშლილი „მოლას სანაძლეო“⁴⁷¹, რომელიც
კომპოზიციის თვალსაზრისით მტკიცედ არის შეკრული.

საქართველოში ბენია (თარხანი) პოპულარული სატირიკოსია.
ზ. კიკინაძის მიერ შეკრებილი ბენიას ოხუნჯობანი პატრიოტული
სულისკვეთებით არის გამსჭვალული. ბენია შაჰისაგან დაისხნის
მრავალ ქართველ ტყვეს. ამისათვის მეფის ხუმარა არაფერს იშუ-
რებს, იგი ერთხელ მაჰმადის რჯულსაც კი მიიღებს.

ბენიას შენარჩუნებული აქვს ხუმარისათვის დამახასიათებელი
თვისებები, იგი პატრიოტია, პირში მტკმელი, თან მექრთამე,
ერთხელ მეფე ერეკლესთან მოქალაქე მივიდა და ერთი გამოუყენე-
ბელი, თავისუფალი აღვილი სთხოვა დასამუშავებლად: ერეკლეს
უნდა მიეცა ეს აღვილი მთხოვნელისათვის, მაგრამ ბენიამ დაას-
წრო და მოქალაქეს უთხრა:

— „მობილო, იმ ალაგას ტყუილა თხოულობ, იმას დიდი
პატრონი ჰყავსო“. მეფემაც დაუჭირა მხარი ბენიას, შემდეგ ამ მო-
ქალაქეს ვილაყამ ურჩია: — „წადი, ბენიას შეეხვეწე, ქრთამი
მიეცი და ის მოახერხებსო“.

ბენიას ხალათი დაპირდა, ბენიამაც საქმე გაუკეთა, მაგრამ
გააფრთხილა:

— „შენ ის აღვილები ისე არ შეგრჩება, როგორც მე შენგან
მოცემული ხალათი დიდხანს არ შემრჩება ტანზე“-ო. მოქალაქეს ის
აღვილები, ნიაღვრმა გაუნადგურა: შეწუხებული პატრონი მეფემ
ასე ანუგეშა:

— „აბა, შვილო, ბენიამ არ გითხრა, რომ იმ ალაგს დიდი
პატრონი ჰყავს და ნუ ითხოვო?“

ერეკლე ბენიას თხოვნას შესრულებს და ერთი დღით ამე-
ფებს. ბენიამ მექრთამეობის გამო ბევრი მოხელე სამსახურიდან გა-
შოადრო, პატიმრები გაათავისუფლა⁴⁷². ერთი სიტყვით, ბენია ხან
თვითონ იღებს ქრთამს, ხან კი მექრთამეებს ებრძვის, ამგვარი ში-
ნაგანი წინააღმდეგობის მიუხედავად, ბენია მაინც დადებითი თე-
სის მატარებელი იუმორისტული ტიპია. იგი მეფეს ურჩევს მოემ-
ზადოს ღლეკების წინააღმდეგ საბრძოლველად, ბენია ამხელს მეფის
ორჯულ ბაზანას. ბენიას აზრით, ფაქარს მეფემ შეიძლება თავადო-

ბა უბოძოს, მაგრამ კარისკაცობა კი არა. საინტერესოა ბენიას თავისებური დამოკიდებულება ხალხის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების შესახებ. იგი მეფეს ურჩევს, შამშადილის სულთანი ხალხის თხოვნით კი არ გამოცვალოს, არამედ თავის ნებით, რადგან „თქვენ თუ დღეს ამას გამოსცვლით ხალხის თხოვნით, ხეალ შეიძლება ხალხმა თვით თქვენზედაც დაიწყოს ლაპარაკი“-ო¹⁷³. მეფეს მოეწონა ბენიას ასეთი გონივრული რჩევა და სულთანი არ გამოცვალა.

ბენია ასრულებს რა მეფის ბრძანებას, სადილად ფლავს მთავრებს მეფის ყველაზე ერთგულს—ძაღვებს (მწვეარ-მეძებრებს), ამით ის მიწასთან ასწორებს „ერეკლეს პირდაპირ მჯდომ მოღალატე ბარათაშვილს“¹⁷⁴.

ბენია პრაქტიკული ქუჩის ადამიანია. მეფემ გადაწყვიტა, რომ მახვილი გონების მქონე ბენიას მიეღო ფილოსოფიური სწავლა-განათლება. იგი სკოლაში მიაბარეს. ბენიამ სასწავლებელში მხოლოდ ორი თვე დაჰყო, ისწავლა ათი მცნება და სახლში დაბრუნდა. გაკვირვებულ მღვდელ-მთავრებს ბენიამ უთხრა:

„ნეტა მე ეს აღვასრულო, რაც ამ ათი მცნებით ვისწავლე, სხვა სწავლა მე არ მინდა:...დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენის 20 წლის სწავლის შემდეგ იმაზე მიხეალთ, რაც მე ორ თვეს ვისწავლე“-ო¹⁷⁵. ბენია ამას პრაქტიკულად ამტკიცებს. მეფე ერეკლესთან ორი მომჩივანი მოვიდა. ერთი მეორეს უჩიოდა, რომ ჩემი მიწა მიითვისაო. მეფე გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა, ვერ გაიგო რომელი იყო მართალი და რომელი მტყუანი. საქმეში ბენია ჩაერია. რახან „ესენი ორიენი მართალნი ყოფილან, მოდით ბატონო და ეს მამული ორივეს გაუყოთ. ერთმა თქვა:—ძლიერ კარგი იქნებაო...მეორემ იყვირა:

— რისთვის ბატონო, მეფე, რისთვის უნდა გამიყონ, ჩემი საკუთარი მამულები, რას მემართლებიან?!

— ოოო! აი, ახლა მივხვდით ვინ ყოფილა თქვენში მართალიო“¹⁷⁶ და მამული ნამდვილ პატრონს დაუბრუნეს.

გრიგოლ ბაგრატიონს ჩაწერილი აქვს თარხანის (ბენიას) რამდენიმე ოხუნჯობა. „თარხანი და სოლომონ მეფის მოძღვარი“ მოგვითხრობს იმის შესახებ, რომ იმერეთიდან ჩამოსულმა მეფის მოძღვარმა ვერ შეიტყო თარხანის განზრახვა და წაისვა ისეთი წამალი, რომელმაც თმა და წვერი მოაშორა. მოძღვარი ექვსი თვე გარეთ არ გამოსულა. ერეკლე დიდად გაუჯავრდა თარხანს¹⁷⁷, მაგრამ იგი მაინც არ იშლიდა საეკლესიო პირების წინააღმდეგ ბრძოლას. მან უარესი დღე დააყენა მანგლისის ეპისკოპოსს. მეფემ

თარხანს თეთრი ქორი ჩააბარა გასაწვრთნელად და უთხრა: ისე დაგეშე, რომ დიდი ნადირი დაიჭიროსო. თარხანმა მართლაც ისე გაწვრთნა ქორი, რომ მან კოჯორში მიმავალი მანგლელი ეპისკოპოსის ჯორის მოტაცება მოინდომა, „ჯორი შეხტა, შენი მანგლელი სამ ადლზე გადმოაგდო,...და ასრე დაამტვრია, რომ კინალამ არ მოკლა“. ბატონი დიდად გაუჯავრდა: „თარხანო, ეს რა ქენიო.

— მე რა ვქენიო, მიბრძანე დიდი რამ დააქვრინეო და მე ასე ვასწავლე ამ თქვენს ქორსა, რომ მანგლელი თავის ჯორით დავაქვრინეო“¹⁷⁸.

თარხანს სახელად გიორგიც რქმევია, იგი მეფე ერეკლეს ერთხანს ბორჩალოს მოურავად დაუნიშნაეს. ამ დროს ბორჩალოს ლეკები დასცემიან. თარხანს ლეკების ბელადისათვის შეიდჯერ დაუკრავს ხმალი თავში, მაგრამ თითის ოდენა ვერ გაუჭრია. 7—8 წლის შემდეგ, მეფე ერეკლეს ლეკის ბელადები დაუბარებია, ისინიც მოსულან. ერთ-ერთ ბელადს თარხანი უცვნია და უთქვამს მეფისათვის: „ამ კაცს ფოლადის გული აქვს, მაგრამ ხელი უღონო ჰქონიაო, რვაჯერ დამკრა ხმალი და თითის ტოლა ვერ გასქრაო. იქვე მდგარა ქაბუა ორბელიანი და იმას უთქვამს:

— შე ძაღლო, რაში გინდოდა რომ თავი გაეგდებინებინა, რატომ მადლიერი არა ხარო“¹⁷⁹.

თარხანმა მკაცრად დასაჯა მთვრალი ტერტერები. ერთხელ თარხანი, მსახურთან ერთად, ქალაქის შემოსასვლელში ორ ტერტერას შეხვდა, ტერტერებს სუფრა გაეშალათ, დამთვრალიყვნენ, თავი ერთმანეთისათვის მიედევით და ტკბილად ეძინათ. თარხანმა მსახურს ლუქი მოატანინა, ტერტერები წვერით ერთმანეთზე გადააბა, დალუქა და ცოტა მოშორებით თოფი ისროლა. წამოხტნენ ტერტერები. ეცნენ ერთმანეთს, დაიწყეს ყვირილი. მთელი ქალაქი შეიყარა. მერე ორივეს წვერები მოპარსეს და ასე დააშორეს ერთმანეთს“¹⁸⁰.

ქაბუა ორბელიანი საკმაოდ არის ცნობილი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. იგი ტოლს ბესიკსაც აღარ უდებდა. გრიგოლ ბაგრატიონს ფიქსირებული აქვს ქაბუას ზოგიერთი ობუნჯობა, რომელსაც სოციალური და პოლიტიკური რეზონანსი აქვს. მოვიყვანთ ერთ ნიმუშს ბოლომდე:

აბაშიძეები ხშირად ღალატობდნენ მეფე ერეკლეს და ამიტომ მათ ეშმაკებს ეძახდნენ. ერთ დღეს მეფე ერეკლე ალგეთში წავიდა სანადიროდ. თან ახლდნენ დიდებულები, მათ შორის, ივანე აბაშიძე და ქაბუაც. ტყეში მარეკები შეუშვეს. თავადები კარგ ცხენზე მსხდომნი აქა-იქ დააყენეს სადარაჯოდ. ქაბუა

წყლის ნაპირზე გაჩერდა. სწორედ კაბუას წინ გამოვარდა ირემი. ცხენი დაუფრთხა და კაბუა შიგ წყალში ჩავარდა. ირემი ჯოჯოხეთას⁴⁸¹ მინდორზე გავიდა, ივანე აბაშიძე გამოუდგა ირემს, დაეწია, აჩეხა და უკან გამობრუნდა. პიუტანეს მეფეს ირემი და მიუღოცეს. ამ დროს კაბუაც ამოათრია წყლიდან, მოიყვანეს ბატონთან. თავადები კაბუას დასცინოდნენ, მეფის თანდასწრებით ამბობდნენ: აბაშიძემ სწორედ კაბუასავით აჩეხა ირემი, ივანემ სწორედ კაბუასავით გააქანა ცხენიო.

კაბუამ უცბათ ყველა გააჩერა და თქვა:

— აბა, ეს რაღა გასაკვირია თუ ეშმაკმა ჯოჯოხეთში ცხენი გააქენაო. კაბუას ამ სიტყვებზე დიდი სიცილი შეიქნა.⁴⁸²

კაბუას გონებამახვილობას, როგორც ჩანს, ბევრი შენატროდა. ამაზე მიუთითებს გრ. ბაგრატიონის ჩაწერილი ერთი ნაკვეთი იმის შესახებ, რომ კაბუას თავისი შეგირდი ეგნატე თხოვს ასწავლოს მოსწრებული სიტყვის თქმაც. კაბუა უპასუხებს: მე რა ვიცი რა დროს რომელ სიტყვას... გეტყვიანო⁴⁸³.

გონებამახვილურია კაბუას ოხუნჯობა მეფე ერეკლეს მოხუცი მოძღვრის შესახებ.

მეფე ერეკლე ერთხელ სანადიროდ წავიდა. თან ახლდა მოძღვარი, რომელიც ძალიან ბებერი იყო და ძლივს დაფოფხავდა. აქვე იყვენ სხვა დიდებულები და, მათ შორის, კაბუაც. ყარაიაზე რომ გავიდნენ, ძლიერ დაცხა. თან უოველ ნაბიჯზე მგზავრებს ყვარილით აჩერებდნენ. დაღეკით, ბატონის მოძღვარს ცხენს უტყლიანო. სიხისაგან შეწუხებული კაბუა მეფესთან მიიქრა და უთხრა:

— ბატონო, ცხენი შეიძლება გამოუცვალოთ, მაგრამ საჯდომს ხომ ვერ გამოუცვლითო. რათ გინდათ, რომ ამ ბებერს დაათრევთ და ჩვენ კი ამ სიტყვაში ვიხოცებითო.

ბატონმა და დიდკაცებმა იმდენი იციენეს, რომ „ცხენზე ველარ დადგნენ“-ო, გადმოგვცემს ჩაწერი. ასევე საინტერესოა „კაბუა და ერეკლე“⁴⁸⁴, „კაბუა და დავით ერისთავი“⁴⁸⁵ და სხვ.

გრ. ბაგრატიონს ჩაწერილი აქვს თევდორე ხორგუაშვილის რამდენიმე ხუმრობა, რომლებიც დაკავშირებულია მეფე ერეკლესთან და სხვა პირებთან. ერთ შემთხვევაში ხორგუაშვილი ამხელს სარდალ ციციშვილს, რომელიც სიმალის (ამ შემთხვევაში იგულისხმება მეფე) სიძე გამხდარა.

ერთ დღეს მეფე ერეკლე სანადიროდ წავიდა. თან ახლდა თავის სიძე ციციშვილი, სარდალი, რომელსაც წითელი კაბა ეცვა და თეთრ ცხენზე იჯდა. იგი მეფეს წინ უძღოდა. მეფეს ახლდა აგრეთვე სიტყვაწულიანი თევდორე ხორგუაშვილი. მეფემ მოიხმო თევდორე და ლექს- უთხრა:

— გკითხავ ვინ არს წითლისანი,

თეთრ ტაიქსა რომე ზისა?

— გჟადრებ, სარდალ მოურავა

სიძეაო სიმალისა, — უპასუხა თევდორემ და ისე მოეწონა.

მეფეს, რომ დიდი წყალობა უყო ⁴⁸⁶.

ეს კალამბური შესანიშნავად ახასიათებს ხორგუაშვილის იუმორისტულ ნიჭს. ამასვე ადასტურებს მეორე მაგალითიც.

ხორგუაშვილს დიდად სწყინდა თურმე, ვინც კი იტყოდა: „ყაბაზი მოუხნავთ“.

ერთ დღეს, მეფე ირაკლის შვილები იულონი, აღმასხანი და მირიანი სასეირნოდ წავიდნენ, თან დიდებულებიც ახლდნენ. გზაზე ხორგუაშვილი შემოხვდათ. იულონმა დაუძახა ხორგუაშვილს და უთხრა:

— ხორგუაშვილო, ყაბაზი მოუხნავთო.

— შენ რომ შვილი დარჩი მამაშენს, ნეტავ სასახლეც არ მოახვეწიო. და ყაბაზს ვინ დაეძებსო, — უპასუხა ნაწყენმა, მაგრამ ენაწყლიანმა ხორგუაშვილმა⁴⁸⁷.

სამწუხაროა, რომ ამ მართლაც ნიჭიერი, მახვილსიტყვაობის ოსტატის ნაკვესები მხოლოდ ორიოდ ნიმუშით არის ჩვენამდე მოღწეული.

თარხნის, ჭაბუასა და ხორგუაშვილის შემდეგ გრ. ბაგრატიონი ოთარიკას ხუმრობას გვაცნობს. ოთარიკას მახვილსიტყვაობა, სხვებთან შედარებით, სუსტია, მაგრამ ზოგი მაინც საყურადღებოა, ასე, მაგალითად, „ოთარია და ციციანოვი“.

ერთ დღეს ხუშარა ოთარია კნიაზ ციციანოვს შემოეყარა, ციციანოვი ცხენით მიდიოდა სასეირნოდ. ოთარიამ კნიაზს ქული მოუხადა, ვითომ პატივი სცა, კნიაზმა არც კი შეხედა.

ოთარიამ უთხრა:

— რას დიდგულობ (კნიაზო), შენს ცხენს ოთხი ვარსკვლავი აქვს დაკე-რებული, შენ კი ერთიო⁴⁸⁸.

საინტერესოა აგრეთვე „ოთარია ვირი“⁴⁸⁹, „ოთარია სოლომონ მეფესთან“⁴⁹⁰, „ოთარია დადიანთან“⁴⁹¹ და სხვ.

ერეკლე მეორის ციკლის უფრო გვიანდელი ჩანაწერი მახვილსიტყვაობის ნიმუშებიდან აღსანიშნავია შემდეგი: „ნეტავი ერთი მყავდეს და შენისთანაო“⁴⁹², „ჩემმა ბედნიერმა ბატონმა და ამა-ლამ ბანი დიმიტკეპნესო“⁴⁹³, „მეფე ირაკლის მასპინძელი“⁴⁹⁴, „მეფე ერეკლე და თუში“⁴⁹⁵ და სხვ.

პირველ მაგალითში გადმოცემულია გასაუბრება მეფისა და მოწყალების სათხოვნელად მოსულ დედაკაცს შორის. ეს დიალოგი ხალხური მახვილსიტყვიერების შესანიშნავი ნიმუშია. მეფე დედაკაცს ხუმრობით ეუბნება:

— „რა არის, ამოდნა ხანია სულ მოწყალებოზედ დადიხარო... განა შვილები არა გყავსო?

— მაშ, რისი დედაკაცი ვიქნები, რომ შენთვის ყმა არ გამეზარდოს, შვი-დი შვილი გაგიზარდო.

— არა გრცხენია, დედი. შეიდი შეიღის პატრონი ზარ და საგლახოთ ღაიარებო.

— ვიშ, შენი კვნესამე, ნეტავი ერთი მყვანდეს და შენ-სთანაო.

მეორე ნიმუშში ნაჩვენებია საგარეჯოელი გლეხის გონიერება, მისი უსაზღვრო შრომისმოყვარეობა. სახეილსიტყვაობის ეს ნიმუში ერთგვარი სიმფონიაა შრომისადმი მიძღვნილი. მეფეს მოახსენეს, რომ აქ ერთი გლეხია, რომელიც პურს არაქის უშრომელად არ აქმევსო. მეფე თავისი ამალით ეწვია ამ გლეხს. გლეხმა მას მეფური პატივი მიაგო. გამომშვიდობებისას, მეფემ უთხრა:

— ავი, შეილო, შენ პურს არაქის აქმევ ისე, რომ არას გამოჩნო?

— მაინც ეგრეა შენი ქირიშე! — უპასუხა თამაშად გლეხმა, — მართალი მოუსენებოთ.

— როგორ? აბა, დღეს მე რას გამოპჩიო?

— ამ ბანზედ მიწა ახალი დაყრილია, ამბა დატყენას კარგა მუშა მოუნდებოდა და მე მეტი გამოჩინება რად მინდა, რომ ჩემმა ბედნიერმა ბატონმა და ამოდენა დიდებულმა ხალხმა თავისი საკუთარი ფეხით ბანი დატყეპნესო“.

აქ ჩვენ აშკარად გვესმის ცნობილი მოტივის—„ვინც საქმე გააკეთა, პურიც იმანა ჯამოს“⁴⁹⁸ გამოძახილი. შრომა ალამაზებს ადამიანის ცხოვრებას. იგი ქმნის ყველაფერ დიადსა და ლამაზს ამ ქვეყნად. შრომის ქება, შრომის ჰიმნი ქართული ხალხური შემოქმედების განუყოფელი ნაწილია და შრომისადმი ამგვარი დამოკიდებულება მრავალმხრივ არის ასახული.

მესამე მაგალითში ნაჩვენებია ქართველი მიწის მუშა გლეხის დიდი სტუმართმოყვარეობა. ტონუაშვილი ბედნიერად გრძნობს თავს, რადგან საკუთარმა შრომამ იმდენი სიმდიდრე შესძინა და ისეთი სახელი გაუთქვა, რომ მასთან სტუმრად მეფეც კი მოიყვანა. ერეკლე თავის დიდებულებით ეწვია ტონუაშვილს. ტონუაშვილმა ყველა სტუმარს, ცალ-ცალკე, ორ-ორი პირუტყვი დაუკლა, ფრინველი კი არც ერთი. აქ იკვრება სახეილსიტყვაობის კვანძი. ტონუაშვილს სურს მეფე დააყენოს ისეთი ფაქტის წინაშე, რომლის ძალით, სიმდიდრესთან ერთად, მასპინძლის გონებამახვილობაც დამტკიცდება. მიზანი სწორედ ეს არის. პატიოსანი, მშრომელი გლეხი ტონუაშვილი გონებითაც მდიდარია. ერეკლე თავის საუბარს ასე იწყებს:

—აბა, ისეთს ალაგას დამაწვინეთ, რომ ჩენზე უფროსი აქ არავინ იყოსო..

— დიდებულო მეფეო, რათ იწუხებთ თავს ჩვენი გამოცდით? განა არ ვიცით, რომ ყმაწვილზედ დიდი არაყინ არ არის... და ჩვენზე პატარაც არაყინ არის, ამისათვის რომ თქვენი მონანი გახლავართო.

— რა მიზეზია, რომ საქონელი თითოს ორ-ორი დაგვიკალით და ფრინველი კი არც ერთი?

— ამისათვის, რომ თქვენ კაცები ბრძანდებით და საქონელი კაცის კუთვნილება და ფრინველი დედაკაცისა, როდესაც დედოფალი მობრძანდება, იმას ქალები დაუხვდებიან და ფრინველებს დაუკლავენ...

— ეს ზაქები როდინდელი მოგებულნი არიან?

— თქვენი ფეხი, მეფეო, ისეთი ბედნიერი იყო ჩვენთვის, რომ წუხელის თორმეტი ხარ-ზაქი მოგვემატა და თორმეტი მათი მწყემსი...

მახვილსიტყვიერების კარგი ნიმუშია „მეფე ერეკლე და თუში“, აქ კათიის ფორმით გადმოცემულია თუში გლეხის მოსწრებული და პირდაპირი პასუხი მეფის „არასწორ“ მოთხოვნაზე.

„ერთხელ მეფე ერეკლე თავის ცოლით მიდიოდა, გზაში მათ შემოხვდათ ერთი თუში თავისი ცოლით. მეფეს მოეწონა თუშის ცოლი და თუშს უთხრა:

— მიედივარ ყარაიას,
იქ ავაგებ სარაიას,
ეგ ქალი მე მომეცი,
დავახურავ დარაიას.

თუშმა უპასუხა:

— არც მიედივარ ყარაიას,
არც ავაგებ სარაიას,
ქალი ქალში გამიცვალე,
რას ვაქნევ შენს დარაიას.

მოეწონა თუშის მოსწრებული პასუხი მეფე ერეკლეს და ხალათი უბოძა“.

ჩვენამდე მოღწეულია მახვილსიტყვაობის ორი ნიმუში, რომელიც საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგის სახელთან არის დაკავშირებული. ამ გარდამავალი პერიოდის შესახებ ხალხს ასეთი ლექსი შეუქნია:

„მეფის ერეკლის დროიგან შორს მოვაძოვნო ძროხანი,
დაეწვი და ისე შეძინის, ზედ წაეიხურნი ჩოხანი,
ახლა ასეთ დროს ჩაეარდი, მენატრებიან დოსანი“⁴⁹⁷.

უწინდელი. ერეკლეს დროინდელი დიდება წავიდა.

ერთხელ, — გადმოგვცემს მთქმელი — გიორგი ყაზახ-ბორჩალოში ჩასულა, იქ სწევვია ერთს დარბაისელს, საქართველოს ერთგულს მოხუცებულს აღალარსა, ჩამოვარდნილა ლაპარაკი ცხენზედ და მეფეს უკითხავს აღალარისათვის:

— ყაზახ-ბორჩალოს ცხენი უწინ განთქმული იყო მთელს საქართველოში, ესლა კი იმისთანა ცხენები აღარ გამოდიან, რა იქნენ ის უწინდელი ცხენებიო?

— იმ ცხენებზედ ის უწინდელი ქართველები შესხდნენ და წავიდნენო, — უპასუხა გულამოჭდარმა მოხუცებულმა აღალარმა⁴⁹⁸.

მეორე ნიმუში გიორგი მე-13-ის ერთ-ერთი კარისკაცის გაინივრულ ოსტაზთან გადმოგვცემს. მეფე ეკითხება კარისკაცს, რატომ აქვს მას, ხნით მეფეზე უფროსს, შავი წვერ-ულვაში, ხოლო მის მეფეს, ხნით უმცროსს კი, თეთრი.

—წესიც ეგრეა, ბატონო,—უპასუხებს კარისკაცი—თქვენ ხელმწიფე ბრძანდებით, პირნათლად უნდა სუფუედეთო და მე კი თქვენი ყმა ვარ, პირ-შავადაც რომ ვიყო არა მიშავს რაო⁴⁹⁹.

აკაკის „კრებულში“ დაიბეჭდა იმერეთის მეფის სოლომონის სახელთან დაკავშირებული მახვილსიტყვაობის ნიმუში—„სოლომონ მეფე და ქაჯაიას ნაქვრივალ“⁵⁰⁰.

სოლომონ მეფეს, რომელმაც გადაწყვიტა ქაჯაიას ნაქვრივალის ცოლად შერთვა, დიდკაცებმა უძაგეს მომავალი დედოფალი, უიხრეს, რომ მახინჯიყო, კოკლი, ბრუციანი, უკბილო და ა. შ. მეფემ გიორგი აბაშიძე იხმო და დაავალა პირადად ენახა ქაჯაიას ქვრივი, აბაშიძეს მოეწონა ქალი, მაგრამ შეეშინდა დიდებულების ყბაში ჩაეადნის და მეფეს ტყუილი მოასენა. დაუდსტურა ის, რაც ადრე დიდებულებმა უთხრეს.

ერთხელ მეფე სანადიროდ წავიდა. ააფრინეს ხოხობი, მაგრამ უცბად დაიკარგა. როცა განობრუნდნენ ქუთაისში, გზაში ერთი ახალგაზრდა შეხვდა მეფეს და მოახსენა: „თქვენ რომ ხოხობი გაგიფრინდათ, აგერ გახლავთ ჩეხს ეზოშიო“ მეფე შევიდა და ფანჯარასთან თვალი მოკრა მშვენიერ ქალს. მერე მეფემ ახალგაზრდას მიმართა:

—სად არის, ბავშვო, ის ხოხობიო?... მომატყუეო?

—არა, ჩემო ხემწიფეო,—მიუგო ყმაწვილმა—ქაჯაიას გვარს მის დღეში მეფისათვის ტყუილი არ გაუბედნიო! ის ხოხობი, თქვენ რომ გაგიფრინდათ, აქ გახლავთ, მაგრამ დარბაისლების ეშინია და იძალბაო, მეცქერა გილიშა, გამობრუნდა და წავიდა.

მალე მეფემ ქაჯაიას ქვრივზე ჯვარი დაიწერა. ერთ დღეს მეფემ, როცა დარბაისლები გარს ეხვივნენ, გიორგი აბაშიძეს უთხრა:

—შენ მაინც რაღას იტყვიო? რატომ მომატყუეო.

—მე ტყუილი არ მომიხსენებია, ჩემო ხელმწიფე!—მიუგო თამამად აბაშიძემ.

—მაშ, ახლაც ისე გეჩვენება?

—ახლა მხეთუნახავი ბრძანდება!

—განა ეს შესაძლებელია?

—რატომ არა, შენი კირიზე! მამაოქვენი ალექსანდრე რომ მიიცვალა და სამეფო ხელში ჩაგვივარდათ, მაშინ იმერეთი კოკლიც გახლდათ, ყრუც, ბრმაც და კბილებჩაცვენილიც. მაგრამ დღეს ყველაფერი კარგად ესმის, შორს ხედავს, ფეხზე მაგრად დგას და კბილებიც ამოუვიდა, რომ მტრებს უკბინოსო...და, თუ მთელი სამეფო ასე გამობრუნდა და გაკეთდა, რაღა გასაკვირველია ერთი უბრალო აზნაურის ნაქვრივალის თქვენს ხელში გადასხვაფერებო?“

აღნიშნულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ისტორიული მახვილსიტყვაობის ნიმუშები თავისებურად ასახავენ ხალხის სულიერ მისწრაფებებს, მათს შეხედულებებსა და იდეალებს.

9. იუმორისტ მთქმელთა ტიპები

იუმორისტი მთქმელების გამოვლინება და მათი რეპერტუარის შესწავლა მეტად საკირო და საშური საკმევც არის. ჯერჯერო-

ბით, აღრიცხულიც კი არ არის ასეთი ტიპის მთქმელები. ეს საქმე უახლოეს მომავალში უნდა გამოსწორდეს.

ზემოთ ჩვენ დავახასიათეთ სამეფო კარის ზოგიერთი იუმორისტი მთქმელის— ბენიას (თარხანის), ოთარიკას, ჭაბუას, ხორგუა-შვილის რეპერტუარი. ამჟამად მოკლედ შევეხებით სამ იუმორისტ მთქმელს და ბოლოს განვიხილავთ მოლა ნასრედინის ზოგიერთ ოხუნჯობას.

ირაკლი სიმონისძე ჯაში ერთ-ერთი ტიპური სატი-რიკოსი ხალხური მთქმელია. მისი რეპერტუარი ჩაწერა დოც. ი. მეგრელიძემ 1929 წელს სოფ. ჭაქიეთში (გურია), მაშინ ი. ჯაში 45 წლის ყოფილა. თითქმის ყველა ნიმუში, რიცხვით 46, იუმორისტულია⁵⁰¹. მათ შორის, აღსანიშნავია: ადგილობრივ თემატიკასთან დაკავშირებული „ზალიკეს და ივანიკეს კამბანობა“⁵⁰², „ყანისარც და კოსანდილე“⁵⁰³, „გოგია და ეშმაკი“⁵⁰⁴, „გლეხი და მამასახლისი“⁵⁰⁵, „მე რომ ერჯელ წამეკიდა“⁵⁰⁶, „კოდარას ნაქენი“⁵⁰⁷; ცოცხალი ტყუილის ნიმუშები— „უზარმაზარი ჩიტი“⁵⁰⁸, „შვიდი ფუთი კალმახი“⁵⁰⁹, „უზარმაზარი ხაპი“⁵¹⁰, ტრადიციული ანეგდოტები— „ორი კინტო და კალმახის მყიდველი“⁵¹¹, „ერთი მლოცველი“⁵¹², „თორმეტი რაქველის მოგზაურობა“⁵¹³, „რაქველი ბათუმში“⁵¹⁴, „ხიდის ჩატეხვა“⁵¹⁵ და სხვ.

ი. ჯაშის მახვილსიტყვაობის ნიმუშები მიმართულია ისევ და ისევ სიბრიყვის, უგუნური მოქმედების წინააღმდეგ. საგულისხმოა ფაქტი, რომ ი. ჯაში, როდესაც გადმოგვცემს რომელიმე კუთხის ადამიანის იუმორისტულ თავგადასავალს, მას უნარჩუნებს ადგილობრივ კოლორიტს. ეს მოწმობს ი. ჯაშის, როგორც იუმორისტი მთქმელის, ოსტატობას. როცა ის მოგვითხრობს რაქველის სატირულ-იუმორისტულ თავგადასავალზე, მეტყველებს რაქულ კილოზე. ეს არ არის ადვილი საქმე. ამას თავისებური დახელოვნება სჭირდება. ამის ნიმუშია ი. ჯაშის რეპერტუარიდან— „რაქველები ბათუმში“. რაქველი ბათუმში ჩავიდა და ექვსი წლის უნახავ მეზობელს ესტუმრა. მათ შორის ასეთი დიალოგი იმართება:

— ქვე რა ანბავია, ქვე ჩვენ სოფელში?

— ქვე კაი დაგეშართა ქვე კაი ანბავია კი. ქვე შენი დატირებული კრელი ძალლი ქვე მოტა კი, ქვე ინსპანკობა იყო და ქვე ვინ გუჟღერებდა ამდენ ავათ ყოფნას კი, მთელი შენი შინაურები და მეზობლები ქვე ყველა დღიხოცა კი, სახლი დაგეწა კი. ქვე ცეცხლი გუჟრთა.

— ქვე შენ მოგვიდა კაი, ქვე მაი კაი ანბავია კი... და ა. შ.

ი. ჯაში შეგნებული იუმორისტია, მან იცის, რომ თუ იუმორისტი თავგადასავალი ადგილობრივი ენობრივი მონაცემებით იქნე-

ბა გაფორმებული, ასეთი ნაწარმოები უფრო სრულფასოვანი იქნება და თავის დანიშნულებას უკეთესად შეასრულებს.

ლევარსი როხროხაძე ფართოდ არის ცნობილი. მისი იუმორისტული მახვილსიტყვაობის ნიმუშები, გადამუშავებული სახით 1948 წელს გამოაქვეყნა ცნობილმა ქართველმა იუმორისტმა ისაკი ხინეელმა⁵¹⁶.

ლევარსი როხროხაძე მთელს გურიაში განთქმული იუმორისტი მთქმელი ყოფილა, მის გარშემო მომხდარა ერთგვარი ციკლიზაცია ანეგდოტებისა და მახვილსიტყვაობის სხვა ნიმუშებისა. ზოგიერთი ნიმუში ხან ჯაშს და ხან როხროხაძეს მიეწერება, ასეთია, მაგალითად ორაგულის (როხროხაძესთან) და კალმახის (ჯაშსთან) დაქერის ისტორია. როხროხაძის პროტოტიპი იყო ლევარსი გოგოლაიშვილი, რომელიც ცხოვრობდა სოფ. შემოქმედში, გარდაიცვალა 30-იან წლებში.

ლ. როხროხაძის რეპერტუარი უმთავრესად ადგილობრივ თემატიკას ასახავს, ასეთია, მაგალითად, „თავადის გადარჩენა“⁵¹⁷, სადაც გადმოცემულია ლევარსის მახვილგონიერი პასუხი მის მიერ მდინარეში დახრჩობას გადარჩენილი თავადისადმი:

„ — ერთ რამეს გთხოვ თავადო!...“

— ერთი კი არა ბევრი მთხოვე, ყველაფერს შეგისრულებ!

— დიდო თავადო, ერთ რამეს გთხოვ: არსად წამოგცდეს, რომ სიკვდილს გადაგარჩინე, თორემ სულ ერთია, ხალხი მომკლავს.

— რატომ?

— რათ გადაარჩინე ჩვენი ბატონიო“.

„თავადის ხუმრობა“⁵¹⁸ გავრცელებულ მოტივზეა აგებული, რომელიც, ამ შემთხვევაში, ლევარსის მიეწერება. თავადი ლევარსის ეუბნება, რომ ხეალ დილით ადრე უნდა წახვიდე ოზურგეთში ნაკაშიძესთანო. ლევარსი მეორე დილას, დავალების მიუღებლად მიდის ნაკაშიძესთან. ნაკაშიძე მიხვდება ლევარსის სიბრიყვეს და ტომრით ქვას გამოატანს თავადთან. ადგილობრივ თემატიკას ასახავს „ლევარსი და ყმაწვილები“⁵¹⁹, „ლევარსის კირვეულობა“⁵²⁰, „სავესე გულები“⁵²¹, „სამაგიეროს გადახდა“⁵²², „ხმელეთზე თევზაობაა ძნელი, თვარა წყალში იოლია“⁵²³ და სხვ.

ლევარსის მიეწერება გავრცელებული მოტივი ქაჩალის მიერ საკუთარი თავის დაქერის თაობაზე⁵²⁴. დასაქერად მისდევნ კურდს. კურდი ქაჩალს ეუბნება, რომ შენი თავი უნდათ, ტყავი უნდა ააძრონ დაირის გასაკეთებლადო. ქაჩალი გარბის, ადის ხეზე, ხეს-

თან ხის მკრელები მოდიან, ქაჩალს ჰგონია, მის დასაჰერად არის ეს ხალხი მოსული და თავს ხის ტოტს ურტყამს.

— ამ თავს თქვენთვისაც და ჩემთვისაც გაეფუჭებო. „თავის დაჰრა“-ში⁵²⁵ სწორედ ეს მოტივი როხროხაძეს მიეწერება. აგრეთვე როხროხაძეს მიეწერება გავრცელებული ანეგდოტი „პანტის ზარბაზნის“ შესახებ. „ლევარსის ზარბაზანი“⁵²⁶ ასე მთავრდება: „გასკდა ზარბაზანი და რამდენიმე კაცი იქვე დაეცა.

— დედას ეუტირებ მტრებს,—გაეხარა ლევარსის, როცა დახოცილები დაინახა. აქ რომ ამდენი კაცი მოჰქლა, რას იზამს იქ, მტრების ბანაკშიო“.

„ოთხი ფეხის“⁵²⁷ ერთ-ერთი მოტივი ასეთია: ლევარსიმ თავის ცოლთან საყვარელი აღმოაჩინა. შეება ცოლის საყვარელს და დაიწყო ბრძოლა:

— „ლევარსი, კვანტი უქენი და წააქციე... კვანტი გამოჰკარი, ლევარსი, კვანტი,—ასწავლიდა ედუიკი.

— უკვანტო საკვანტოდ გამიხადე და ახლა მასწავლი კეუას?“

აქ არ შეიძლება არ მოგვაგონდეს ქიზიყში ჩაწერილი ერთი ანეგდოტი: საკიდაო მოედანზე მღვდელმა თავისი მოჯამაგირე გამოიყვანა, გადადი, ბიჭო, იქიდავეო. უარი ვერ შეჰადრა, გადავიდა საკიდაოდ. მოჯამაგირე წააქციეს, მღვდელმა დაუძახა:

— ბიჭო, ხრინკი უდეო,

— უხრინკაე საქმეს სახრინკაეათ რათ მიხდიდიო,—უთხრა მოჯამაგირემ⁵²⁸.

როხროხაძეს მიეწერება აგრეთვე საყოველთაოდ გავრცელებული მოტივი იმის შესახებ, რომ ქურდი ჯერ აკვანში ჩაწვება და მერე კი ხატზე იფიცებს. ასეთია „ფიცი ხატზე“⁵²⁹, „ცხენის მოპარვა“⁵³⁰ და სხვ.

ი. ჯაშისა და ლ. როხროხაძის მახვილსატყვაობის ნიმუშები დამყარებულია სიტუაციურ კომიზმზე, აქ დიდი ადგილი უჭირავს მოსწრებულ ტყუილს, სატირულ-იუმორისტული შთანაფიქრი გადმოცემულია დიאלოგის ფორმით.

სერგია ერისთავის ოხუნჯობანი ძირითადად ანეგდოტების სახით არის წარმოდგენილი. სერგია ერისთავის ოხუნჯობანი შეკრბა და ცალკე წიგნად გამოსცა პლატონ ლევაყამ⁵³¹. კრებულის წინასიტყვაობაში შემდგენელი ხაზს უსვამს, რომ „სერგია ერისთავი კოლექტიური ავტორია—ხალხის მიერ მიჩნეული, სერგია ხველაზე ტიპიურია“⁵³².

სერგია ერისთავის ანეგდოტები ძირითადად იმ ყოფას ასახავს, რომელშიაც თვით მის შემქმნელს უხდებოდა ცხოვრება. ეს

არის მეოცე საუკუნის პირველი მეოთხედის ქუთაისისა და თბილისის საზოგადოებრივი ცხოვრება. ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი ტიპური მოვლენები სერგია ერისთავს მეტად გონებაშახველურად აქვს გააზრებული, ასეთია, მაგალითად, „სერგია და მუდმივი . სტუდენტები“⁵²³, „სერგიას მგზავრობა მატარებლით“⁵²⁴, „სერგია და სამხედრო მინისტრი“⁵²⁵, „სერგია და გვარდიელები“⁵²⁶, „სერგია და ი. ოცხელი“⁵²⁷ და სხვ. სერგიას მიეწერება ისეთი ანეგდოტებიც, რომლებიც აღრევე იყვნენ გაერცვლებულნი, მაგალითად: „ცოლი თუ მრუშობს ქმარს კისრის ქაველი აუტყდებ“⁵²⁸, „ენაზე მომაბი, ნუ დაშოგაეო“⁵²⁹, „სერგიას ნათლული“⁵³⁰ და სხვ.

საინტერესოა ანეგდოტები, რომლებიც თვით სერგიას პიროვნებასა და მისი ოჯახის წევრების შემოქმედებას ასახავენ. ასეთია „სერგია და ბუკულა“⁵³¹, „სერგია და მისი შვილი“⁵³², „სერგიას ცხვირსახოცი“⁵³³, „სერგია თავის ვაჟთან“⁵³⁴, „სერგია და მისი შვილი“⁵³⁵, „სერგია და იაპონური ხარაკირი“⁵³⁶ და სხვ.

საილუსტრაციოდ მოვიყვან რამდენიმე ნიმუშს:

1. „1918 წელს რკინიგზით მიმოსვლის საქმე ფრიად ცუდ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. სათბობი მასალის უქონლობის გამო; მატარებლები ხშირად აგვიანებდნენ...“

ასეთი მდგომარეობა იყო, როდესაც სერგია ფოთიდან თბილისში უნდა წამოსულიყო, მაგრამ ბილეთი ვერ იშოვა და მატარებელში უბილეთოდ ჩაქდა... ვაგონში ერთ ნაცნობს ბავშვის ბილეთი გამოართვა. „როდესაც კონტროლიორმა ჩამოიარა და მგზავრებს ბილეთები მოსთხოვა, სერგიამაც მიაწოდა თავისი ბილეთი.

— ეს ხომ ბავშვის ბილეთია?! — შეეკითხა კონტროლიორი.

— კი, უპასუხა სერგიამ.

— მერე და თქვენ ხომ ბავშვი არა ხართ!

— ეხლა არა, მაგრამ ფოთიდან რომ წამოვედი, ბავშვი გახლდით და გზაში გავიზარდეო, — უპასუხა სერგიამ და მოსწრებული სიტყვით თავი დააღწია ჭარბასს“.

2. „ერთს ოჯახში, ჩვეულებრივი მასლათის დროს, ერთმა ცოტა მზიარული ხასიათის ცოლის პატრონმა ახალგაზრდამ უთხრა სერგიას:

— კაცო ამას წინათ კალენდარში ამოვიკითხე, რომ თუ ცოლი მრუშობს, ქმარს უეჭველათ კისრის ქაველი აუტყდებოდაო.

— არ ღაიჩეო, უპასუხა სერგიამ, — ეგ რო მართალი იყოს, შენ ეხლა კისერი მთლათ მოღლებილი გექნებოდაო“.

3. „ერთხელ სერგიას გ. ჩ. შეხვდა და ენამახვილობისათვის წამებულმა ასეთი სიტყვებით მიმართა:

— რაში გეტყობა, რომ შენ ერისთავი ხარ? ერთი ხელებზე დაიხედე, რას გიგავსო.

ხელებს ჯიბეში ჩაივსო და დავმალავ, მაგრამ ეგ სულელი თავი სად შიგაქვსო, — ჩაუნისკარტა სერგიამ“⁵⁴⁷.

4. „1918 წელს სასახლეს გვარდიელები ყარაულობდნენ. — ღმერთო, ვმადლობ შენს მოწყალებას!.. კაცო, ვინც ყაჩაღი და დამცემი ყველა შიგნიითაა და გარედან ამ ხალხს ვისი დაცემის ეშინიაო, — გაიკვირვა სერგეიმ⁵⁴⁸“.

იუმორისტი მთქმელები ბუნებრივი ნიჭით დაჯილდოებული ადამიანებია.

ქართული ხალხური მახვილსიტყვიერება ჩვენი ერის შემოქმედების ერთ-ერთი დიდი გამობრწყინებაა. ეს არის ის „პირწყეტიანი ეკალი“, როგორც ილია იტყოდა, რომელმაც თავისებურად გაამრავალფეროვნა ისედაც მდიდარი ქართული ზეპირსიტყვიერება.

მოლა ნასრედინის ოხუნჯობა ცნობილია მთელ მსოფლიოში. პირველ რიგში, ანეგდოტების ციკლი, რომელიც მოლას სახელთან იყო დაკავშირებული, გავრცელდა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში (არაბები, თურქები, სპარსელები და შუა აზიის ხალხები).

სპარსელები ამტკიცებენ, რომ ნასრედინი ეროვნებით სპარსელი იყო⁵⁴⁹. მოლა (იგივე ხოჯა) ნასრედინის ისტორიულობის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. მეცნიერების აზრით, ხოჯა ნასრედინი მოღვაწეობდა (მოქმედებდა) მე-13 საუკუნეში, მისი საფლავი მდებარეობს ქალაქ აქშეხირში (მცირე აზია)⁵⁵⁰. საფლავზე ამოკვეთილი წარწერის მიხედვით, იგი გარდაიცვალა 1284—1285 წწ.

ვ. გორდლევსკის მოსაზრებით, მოლა ნასრედინის განუმეორებელი სახე თურქებმა შექნეს.

ნასრედინზე შექმნილი ანეგდოტების გენეზისისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს არაბულ ანეგდოტებს დჯუხის შესახებ. დჯუხი ნასრედინის არაბული პროტოტიპია. როგორც ცნობილია, არაბული სატირის აყვავება განეკუთვნება VII—VIII საუკუნეებს⁵⁵¹. მე-10 საუკუნისათვის უკვე მოხსენებულია „ანეგდოტების წიგნი დჯუხის შესახებ“. დჯუხი ბრიყვის ტიპია, იგი ანსახიერებდა ადამიანურ სისულელეებს. მე-12 საუკუნისათვის ანეგდოტები დჯუხის შესახებ დამთავრებულ სახეს ღებულობს, ეს ანეგდოტები გავრცელდა თურქეთშიც.

შემდეგში მახმედ ტეფფიკ ჩაილაქმა, როცა შეკრიბა ანეგდოტები ხოჯა (მოლა) ნასრედინის თაობაზე იმდენად გაიტაცა ნასრედინმა, რომ დჯუხის მახვილსიტყვაობის ნიმუშებიც მას მიაწერა. ამგვარად, არაბების მიერ შეკრებილი ანეგდოტები დჯუხის შესახებ, გადავიდა თურქეთში, თურქებმა კი მასში დაინახეს თავიანთი ნასრედინი. ასე გაამდიდრეს ხოჯას ისედაც პოპულარული სახე.

დამახასიათებელია ის ფაქტი, რომ როდესაც არაბებმა (მე-17

საუკუნეში) თარგმნეს ხოჯა ნასრედინის ანეგდოტები, ხოჯა შეს-
ცვალეს დჯუხით⁵⁵².

პირველი ანეგდოტები ნასრედინზე ჩაწერილ იქნა თურქეთში
XVI საუკუნეში. მე-19 საუკუნის ბოლოსათვის ხოჯა ნასრედინი
წარმოდგენდა მახვილსიტყვაობის სიმბოლოს. იგი დასახულ იქნა
ისეთ ადამიანად, რომელსაც ხუმრობა მემკვიდრეობით ჰქონდა
მიღებული.

მე-17 საუკუნის ცნობილი თურქი მოგზაური ევლია-ჩელები
ნასრედინზე წერს, რომ მასზე გავრცელებულია „ასეული ათასი ანეგ-
დოტი“. რაგინდ გადაქარბებული არ უნდა იყოს მოგზაურის ეს შე-
ნიშვნა, ფაქტი ის არის, რომ ნასრედინმა მსოფლიო პოპულარობა მო-
იპოვა და მისი ხუმრობა ყველგან გავრცელდა.

სამართლიანად შენიშნავს ე. გორდლევსკი, „Преобладаю-
щее число анекдотов, как ни заманчиво было бы связывать
их с ходжой, не что иное, как бродячий международный
фольклор случайно зацепившийся за ходжу Насреддина“⁵⁵³.

პირველი ნაბეჭდი კრებული მოლა ნასრედინის ანეგდოტებისა
გამოვიდა 1837 წ. სტამბოლში.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ აქმეხირში შეიქმნა ნასრე-
დინის კულტი, ქორწილის დროს მიდიოდნენ ნასრედინის საფლავთან
და ხოჯას, ვითომ, ქორწილში ეპატიებოდნენ. ეს კულტი ბოლომდე
იქნა შენარჩუნებული. საოცარია, რომ კულტად გახადეს ადამიანი,
რომელიც სასტიკად დასცინოდა ყველა რელიგიურ დოგმას. ეს ნა-
კადი იმდენად ძლიერი იყო, რომ „Один шаг, и ходжа Насред-
дин мог бы быть причислен к еретикам“⁵⁵⁴.

ი. ბრაგინსკი აღნიშნავს, რომ აღმოსავლეთის ხალხთა სატი-
რული ნაწარმოებები მკიდროდ იყვნენ ერთმანეთთან დაკავშირე-
ბულნი. ეს შეპირობებული იყო იდეური და მხატვრული საშუალე-
ბების ერთიანობით. ისინი ერთი მეორეზე ახდენდნენ გავლენას.
ამიტომ „Эта сатира заслуживает самого глубокого и комп-
лексного изучения в ее взаимосвязях“⁵⁵⁵. ამ საქმეში გარკვე-
ული წვლილის შეტანა ქართული მახვილსიტყვაობის ნიმუშებსაც
შეუძლია.

მუსლიმანური აღმოსავლეთის ხალხთა კულტურული ურთიე-
რობის პროცესში ეს გმირი უფრო გამრავალფეროვანდა, მასში
ყველამ შეიტანა თავისი წვლილი. სხვადასხვა დროს ხოჯას სახე
პერსონირებული იყო სხვადასხვანაირად: დჯუხა, ტალხაკ, ხოჯა
ნასრედინი, ნასრედინ-ეფენდი, მოლა ნასრედინ, მოლა მუშუიკ და

ა. შ. ქართულში ის შემოვიდა, როგორც მოლა ნასრედინი (ანდა, ზოგჯერ, მოლა მასრადინა).

მოლა ნასრედინის სახელთან დაკავშირებულ ანეგდოტებს კარგად იცნობდა ს. ორბელიანი. მან თავის განთქმულ წიგნში მოლას რამდენიმე ოხუნჯობა შეიტანა⁵⁵⁸.

თურქებთან ახლო მეზობლობა ხელს უწყობდა ისედაც მოხეტიალე ანეგდოტების საქართველოში გავრცელებას. სამხრეთ საქართველოდან, განსაკუთრებით, მესხეთის გზით, ნასრედინის ოხუნჯობა სწრაფად იკაფავდა გზას. ცნობილი შემკრები ნ. ასათიანი, რომელმაც ახალციხეში ნასრედინის ოხუნჯობანი შეკრიბა, აღნიშნავს, რომ ეს ანეგდოტები თათრულ ენაზე მოვისმინეო⁵⁵⁷. ნ. ასათიანს ჩაუწერია შემდეგი ანეგდოტები: „სოფლიდან განდევნილი მოლა“⁵⁵⁸, „გაბრიყვებული მოლა“⁵⁵⁹, „მოლა სასათლაოზე უცდის ქუდის მომპარავს“⁵⁶⁰, „მოლა კეცს ცხვირით ატარებს“⁵⁶¹, „ვირზე რომ ვმჯდარიყავ, მეც დავიკარგებოდიო“⁵⁶² და სხვ.

ჩვენს ყურადღებას იქცევს ნ. ასათიანის მიერ ჩაწერილი „გაბრიყვებული მოლა“. ამ შემთხვევაში მოლას მიკუთვნებული აქვს ცნობილი მახვილსიტყვაობის ნიმუშის—„მუჟანახევარის“ სიუჟეტი.

ამგვარი სიუჟეტი მოლასთან დაკავშირებულ სხვა ანეგდოტებში არ გვხვდება. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „მუჟანახევარში“ მოქმედ პირად გვევლინება „ერთი კაცი“⁵⁶³. „გაბრიყვებულ მოლას“ ანეგდოტში კი „ერთი კაცის“ ნაცვლად, ნასრედინი მოქმედებს. მიუხედავად განსხვავებული დასაწყისისა, შემდეგში, მკედრის კირისუფალთან, პატარძლის მაყრიონთან, მონადირესთან და ბალის პატრონთან შეხვედრა საერთოა და ზუსტად ემთხვევა „მუჟანახევარს“. „მუჟანახევარი“ ფართოდ იყო გავრცელებული და მისი საბოლოოდ მოლასთან დაკავშირება არ მოხდა. აქედან ცხადი ხდება თუ როგორი მეტოქე ჰყავდა ადგილობრივ სატირულ-იუმორისტულ ნაწარმოებს ნასრედინის ციკლის სახით.

ვალერიან გუნიამ „საქართველოს კალენდარის“ 1892 წლის ნომერში გამოაქვეყნა მოლა ნასრედინის ოხუნჯობის 27 ნიმუში⁵⁶⁴, ხოლო 1893 წელს ცალკე წიგნად გამოვიდა ალექსანდრე მირაქიშვილის მიერ ოსმალურიდან ნათარგმნი „მოლა მასრადინას მოსწრებული სიტყვები და ოსმალური ანდაზები“. აქ წარმოდგენილია ოხუნჯობის 130 ნიმუში.

1941 წელს გამოვიდა ა. ა. კელიძის მიერ სპარსულიდან ნათარგმნი „მოლა ნასრედინის ოხუნჯობანი“, რომელშიაც შესულია 190 ნიმუში. ერთი სიტყვით, მოლა ნასრედინის ოხუნჯობანი ფართოდ იყო გავრცელებული და მასზე მოთხოვნილება დღემდე არ შენეულა.

ბულა. ამეამად ჩეენს მიზანს არ შეადგენს დაწერილებით შევებოთ მოლა ნასრედინის ცალკეულ ოხუნჯობებს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში მითითებულა, რომ ზოგადი სატირულ-იუმორისტული ტიპის, ნასრედინის სახე წინააღმდეგობის შემცველია, ე. ი. იგი ხან ბრძენია და ხან კი ბრიყვი, უგუნური. ი. ბრაგინსკი ცდილობს ეს ორმაგობა ახსნას ფოლკლორისათვის დამახასიათებელი სინკრეტიზმით, როდესაც შეხამებულია საწინააღმდეგო თვისებები ერთ და იმავე დაღებით გმირში¹⁵⁶.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ საქმე გვაქვს ყოვლისმძლე ეშმაკობის მოტივთან, რომლის ძალით სუსტი იმარჯვებს ძლიერზე. მოლას დაკისრებული აქვს იგივე ფუნქცია, რაც ცხოველთა ებოსში მელას. მელა ხომ დუბლირებული ცხოველი პერსონაჟია, ის ხომ ადამიანურ მოხერხებას ანსახიერებს საერთოდ. ზოგადი ხასიათის სატირულ-იუმორისტული ტიპები მოლა და მელა ყოველთვის გამარჯვებული გამოდიან, როცა ისინი იბრძვიან, ილაშქრებენ მათზე უფრო ძლიერ, მაღლა მდგომ მხეცების თუ ადამიანების წინააღმდეგ. ამასთან ერთად, რამდენ სიბრიყვეს სჩადის ორივე პერსონაჟი, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ისინი მათზე უფრო სუსტ არსებას უპირისპირდებიან. მოლა უპირისპირდება და თავის მოხერხებით ამარცხებს სასტიკ დესპოტს თემურ-ლენგს, თაშას, შაჰ-აბაზს, ვაჰარს და ა. შ. მაგრამ ზოგჯერ ის ვერ არჩევს მარცხენასა და მარჯვენას, სახლში დაკარგულ ნივთს ქუჩაში ეძებს, აქ უფრო ნათელიაო და სხვა. მელა ამარცხებს ლომს, ვეფხვს, დათვს, მგელს. ჩვენ გულით გვახარებს მისი მოხერხებული მოქმედება, მაგრამ ზოგჯერ მას მწყერჩიტა ატყუებს, კაკაბი აბრიყვებს.

ამგვარად, რა ძალითაც მელას შენარჩუნებული აქვს ზოგადი ტიპის სატირულ-იუმორისტული სახე, მოლა ნასრედინიც იმავე ძალით ინარჩუნებს მას.

თავი V

სატირულ-იუმორისტული პროზაული და პოეტური ნაწარმოების ზოგიერთი ჟანრობრივი და მხატვრული თავისებურებანი

სატირისა და იუმორის გამოვლენის მხატვრული ხერხები ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში ძირითადად ერთიან, საერთო პრინციპს ემყარება. მიუხედავად ამისა, ცალკეული ჟანრების მიხედვით, ისინი ამეღავნებენ გარკვეულ თავისებურებას. ეს კი ქმნის სატირულ-იუმორისტული ხერხების მრავალფეროვნებას. თავისებურია სატირულ-იუმორისტული ხერხები ცხოველთა ეპოსში, ვიდრე ზღაპრებში; ანდა—პოეზიაში, ვიდრე ანდაზებსა და გამოცანებში და ა. შ. თავისებური, კონკრეტული შემთხვევისათვის გამოყენებული სატირულ-იუმორისტული ხერხი საბოლოო ანგარიშში, აესებს, ამრავალფეროვნებს და სრულყოფილ სახეს აძლევს ზოგადი, ასე ვთქვათ, უნივერსალური მნიშვნელობის მქონე სატირულ-იუმორისტულ ხერხებს, ისეთებს როგორიცაა: შედარება-გადაჭარბება, მოულოდნელი კონტრასტები, დუბლირება-შენიღბვა და სხვა.

გრიგოლ კიქნაძე თავის შრომაში⁵⁶⁶ ცალკე გამოყოფს ხალხური სატირულ-იუმორისტული შემოქმედების მხატვრულ მხარეს⁵⁶⁷ და, უმთავრესად, პოეზიის ნიმუშების მიხედვით განიხილავს სატირისა და იუმორის გამოვლენის ოთხ ნიშანს: 1. „შემთხვევითი“ ანუ ნებისმიერი დაკავშირებანი, 2. შედარება და გადაჭარბება, 3. „ლექსიკური“ სატირა და იუმორი, 4. საკაბრეზული სატირა. მკვლევარი სწორად მიუთითებს, რომ „შედარება არის ხალხური სატირისა და იუმორის ერთ-ერთი წამყვანი ხერხი“⁵⁶⁸. სწორია ისიც, რომ „შედარების გზით მხოლოდ მაშინ მიიღება სატირა, როდესაც მასში მელავნდება დამკირების ტენდენცია. ამ მომენტის გარეშე შედარებამ შეიძლება დატოვოს გონებამახვილობის შთაბეჭდილება“⁵⁶⁹.

სატირულ-იუმორისტული განწყობილების შესაქმნელად გამო-

ყენებული მხატვრული ხერხები ისევე მრავალფეროვანია, როგორც თვით ხალხური შემოქმედება. ამასთან ერთად, სპეციფიკურია ის ჟანრი, რომელიც მთლიანად სატირულ-იუმორისტულ პრინციპზეა დამყარებული. ამჟამად მეცნიერება უკვე ცალკე განიხილავს სატირულ ზღაპრების ჟანრობრივ თავისებურებებს⁵⁰. ამავე უფლებით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ სატირული ლექს-სიმღერების თავისებურებაზე და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, სატირულ-იუმორისტული ხერხების შესწავლა ზეპირსიტყვიერებაში ძალიან ვრცელი თემაა და იგი მოითხოვს ხანგრძლივსა და სპეციალურ მუშაობას.

ამჟამად ჩვენს მიზანს შეადგენს ზოგადად მაინც განვიხილოთ სატირულ-იუმორისტული ხერხების ზოგიერთი თავისებურებანი.

1. სატირული ზღაპრების ჟანობრივი თავისებურება და სატირულ-იუმორისტული ხერხები

თუ ამ ჯგუფში შემოვიტანთ სატირულ ზღაპრებს ცხოველთა ეპოსიდან, მაშინ, სატირულ-იუმორისტული ხერხის გამოყენების თვალსაზრისით, სატირული ზღაპრები ორ ჯგუფად შეიძლება გავყოთ:

პირველი—ცხოველთა ეპოსის ამსახველი სატირულ-იუმორისტული ზღაპრები, სადაც გაბატონებული ადგილი დუბლირება-შენილბვის ხერხს უჭირავს. **მეორე**—საკუთრივ სატირული ზღაპრები, სადაც შედარება-გადაჭარბება და კონტრასტული ხერხები ბატონობენ. ორივე შემთხვევაში, სხვადასხვაგვარი საშუალებით, ხერხით, ნაჩვენებია ერთი საერთო შედეგი, სახელდობრ, სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე, სუსტი, დაჩაგრული იმარჯვებს თავის მჩაგვრელზე. ამ შემთხვევაში საერთოა ყოვლისმძლე ეშმაკობის მოტივი, მაგრამ ამ მოტივის გამოვლენის მხატვრული ხერხები კი თავისებურია. როგორც ავლნიშნეთ, პირველ შემთხვევაში იგი დუბლირება-შენილბვას ემყარება, მეორე შემთხვევაში კი შედარება-გადაჭარბებასა და კონტრასტულ ხერხს.

ქართული ხალხური სატირული ზღაპრების ჟანრობრივი თავისებურება განსაზღვრულია სინამდვილის ასახვის თავისებური პრინციპით, რომლითაც იგი განსხვავდება ფანტასტიკური ზღაპრებისაგან. სატირული ზღაპრები ამ თვალსაზრისით შეიძლება ორ ჯგუფად გაიყოს: ერთი—ზღაპრები, რომლებშიაც სოციალური ანტაგონისტური წინააღმდეგობაა ასახული, მეორე,—ზღაპრები, რომლებშიაც გაკიცხულია ნაკლოვანებები ხალხის ყოფაში⁵¹. ასე-

თივე დაყოფა შეიძლება დაუშვათ ცხოველთა ეპოსის სატირულო ზღაპრების მიმართაც. თუ ჩვენ დუბლირებული ცხოველთა პერსონაჟების ნაცვლად ადამიანთა პერსონაჟებს ვიგულისხმებთ, მივიღებთ ჩვეულებრივ კლასობრივ და საყოფაცხოვრებო სინამდვილის ამსახველ სატირულ ზღაპრებს.

ერთ-ერთი გამოკვეთილი სატირული სახე პირველი ჯგუფის ზღაპრებისა ბატონია (ცხოველთა ეპოსში ლომი ან ვეფხევი), რომელიც უშრომლად ცხოვრობს, მკაცრად ეპყრობა გლეხობას, ამასთან ერთად, არის ბრიყვი. სატირული ზღაპრის მამხილებელი თვისების გამო მ. გორკი წერდა: „По словам няньки выходило, что и всё на земле глуповато, смешно, плутовато, неладно, судьи — продажны, торгуют правдой, как телятиной, дворяне-помещики — люди жесткие, но тоже неумные“⁵⁷² და ა. შ. სატირული ზღაპრის იდეური შინაარსის გაშლა-განვითარებაში გადამწყვეტ როლს დადებითი პერსონაჟები თამაშობენ. უარყოფით ტიპებს უპირისპირდებიან დადებითი გმირები. სატირული ზღაპრის დადებითი გმირია გლეხი, მოჯამაგირე, სალდათი, მოხერხებული ადამიანი, უბრალო გლეხის გოგო და ა. შ. ეს პერსონაჟები ცხოველთა ეპოსში თავისებურადაა დუბლირებული.

დადებითი და უარყოფითი გმირების დაპირისპირება პირველი ჯგუფის სატირულ ზღაპრებში მკაცრი და შეურიგებელია, მეორე ჯგუფის ზღაპრებში კი სხვა ხასიათისაა. ამგვარ დაპირისპირებას, ამ შემთხვევაში, შეზღუდული მნიშვნელობა აქვს, იუმორი არ გადადის მკვეთრ სატირასა და სარკაზმში. ასეთია ციკლი ზღაპრებისა: ზარმაცი ცოლი და ერთგული ქმარი, სულელი და კკვიანი კაცი და ა. შ. საერთოდ კი, სატირული ზღაპრების გმირები თავიანთი ტიპური ხასიათებით განსხვავდებიან ფანტასტიკური ზღაპრების დადებითი გმირებისაგან, რადგან ისინი მოწინააღმდეგეზე იმარჯვებენ არა ფანტასტიკური საშუალებებით, არამედ მოხერხებით, გონიერი მოქმედებით. სწორად შენიშნავს ე. ტარასენკოვი, რომ „Положительный образ сатирической сказки по сравнению с положительным героем волшебной сказки является новым этапом в развитии художественного мышления народа, отразившим социальные отношения, классовую борьбу“⁵⁷³.

სატირული ზღაპრების თანრობრივი თავისებურების გარკვევისას საჭიროა, არა მარტო იდეური შინაარსისა და ზღაპრული სახის ტიპური თავისებურების დახასიათება, არამედ გარკვევა იმისა, თუ თხრობის პროცესში როგორ ვლინდება ეს თავისება და როგორ.

იქმნება ზღაპრული სახე. „Очень важным приемом создания образов в социально-бытовых сатирических сказках является необычайность поступков персонажей и условий, в которых они действуют. Попадая в необычайные, чаще всего нелепые и курьезные обстоятельства, совершая необыкновенные поступки, сказочный сатирический персонаж полнее раскрывает себя“ ⁵⁷⁴.

სატირულ ზღაპრებში დახატულია სხვადასხვანაირი ამბები, სიტუაციები, მდგომარეობანი, გმირის მოქმედება, მაგრამ ყველაფერი ეს წარმოდგენილია ყოფით პლანში, ეს არაჩვეულებრივი ყოფითობა ყველაზე მეტად დამახასიათებელია სატირული ზღაპრებისათვის. მდგომარეობისა და გარემოს გარდა არაჩვეულებრივია თვით ის დამოკიდებულება, რომელიც დამყარებულია გაბატონებული კლასის წარმომადგენელსა და ხალხის წრიდან გამოსულ გმირს შორის. სატირული ზღაპრის გმირი თავისუფლად ეპყრობა მღვდელს, ბატონს, მეფეს და ა. შ. ეს კი უჩვეულო იყო იმ პერიოდისათვის. „Само порождение классового врага тоже являлось для того времени необычайным“ ⁵⁷⁵, ამგვარად, პირველი ჯგუფის სატირული ზღაპრის პერსონაჟების სახის შექმნისას გამოყენებულია გადაჭარბების ხერხი, რომელიც რეალურ სინამდვილეს არ სცილდება, მაგრამ იმ დროისათვის მაინც ასეთი პერსონაჟები უჩვეულონი იყვნენ.

მეორე ჯგუფის ზღაპრებში, რომლებიც ხალხის ყოფაში არსებულ ნაკლოვანებებს გადმოგვცემენ, დადებითი და უარყოფითი პერსონაჟების დაპირისპირება ჩვეულებრივია, აქ არაჩვეულებრივი შეიძლება იყოს პერსონაჟის რომელიმე თვისების (სისულელის, სიზარმაცის) გადაჭარბებით წარმოსახვა.

გმირთა მოქმედების, ურთიერთდამოკიდებულებისა და სიტუაციის არაჩვეულებრივობა არ ეწინააღმდეგება სატირული ზღაპრის რეალისტურ ბუნებას, რადგან გმირი ჩვეულებრივი ადამიანია, ყოფითი გარემო, სადაც პერსონაჟების მოქმედება მიმდინარეობს და სოციალური მიზანდასახულობა, განსაზღვრულია რეალისტური ტენდენციებით ⁵⁷⁶.

სახის შექმნაში მთავარი როლი ეკუთვნის ტიპიური თვისების განზოგადებას, ერთი შეხედვით შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნას, რომ სატირული ზღაპრის სახე სტატიურია, რადგან, ძირითად ხაზებში, იგი მაშინვე გვექმნება, როგორც კი გმირს გავიცნობთ („იყო ერთი ძუნწი ვაჟარი“, „იყო ერთი საწყალი კაცი“ და ა. შ.), მაგრამ თუ ღრმად დავაკვირდებით, ვნახავთ, რომ სატირული ზღაპარი ასე ვითარდება:

„Во-первых, углубляется главная черта, раскрываются её отдельные оттенки: Во-вторых постепенно с развитием сюжета выявляются те особенности характера персонажа, которые дополняют основную черту, делают образ богаче“ ⁵⁷⁷, ტიპიური სატირული სახე იქმნება მთავარი, დამახასიათებელი თვისების გამახვილებითა და მისი კარბი საღებავებით დახატვით.

ბ. ბელინსკი აღნიშნავდა, რომ „Чтобы уничтожить ложь должно не мешать ей дойти до своей последней крайности“ ⁵⁷⁸.

ჰიპერბოლიზაცია სახეს სინამდვილიდან არ სწყვეტს, იგი მას უფრო დამახასიათებელსა და დასამახსოვრებელს ხდის.

სატირულ ზღაპრებში მღვდლის სისულელე, უგუნური მოქმედება ყოველთვის გადაქარბებული ფერებით არის დახატული, თითქმის გროტესკულად. ტიპიზაციის ასეთი ხერხი ხელოვნების სხვა დარგებისათვისაც არის დამახასიათებელი, მაგრამ სატირულ ზღაპრებში იგი უმთავრესი ხერხია ⁵⁷⁹.

სამართლიანად მიუთითებს ფოლკლორისტი ე. ტარასენკოვი, რომ „Одним из важнейших и последовательных приемов в создании сатирического образа в сказке является контрастирование образов“ ⁵⁸⁰. სატირული ზღაპრის გმირები ერთმანეთს უპირისპირდებიან თავიანთი სოციალური მდგომარეობით, მორალური თვისებით, ოჯახური ურთიერთობით და ა. შ. კონტრასტი მითითებულია ზღაპრის ექსპოზიციურ ნაწილში, ასე მაგალითად: „... იყო ერთი ღარიბი გლეხი. ჰყავდა ორი ვაჟიშვილი. უფროსი მშრომელი, უმცროსი—უქნარა“ ⁵⁸¹, „ერთი ღარიბი გლეხის ყმაწვილი მოჯამაგირედ დაუდგა ავ ხელმწიფეს“ ⁵⁸², „იყო სამი ძმა. ორი ყოჩალი მესამე ჩოფანო, გლახა“ ⁵⁸³ და ა. შ.

ეროტიული ელემენტების შემოტანა ზღაპრებში აძლიერებს ბატონის, მღვდლის მორალური სახის სატირულ ფერებში წარმოსახვას.

საყოფაცხოვრებო ზღაპრების ექსპოზიციური ნაწილისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე, რომ ზოგჯერ ის იწყება პერსონაჟის მორალური დახასიათებით („იყო ერთი ავი მღვდელი და ჰყავდა ავი დიაკონი“, ანდა, „ერთ სოფელში წუწკი მღვდელი იყო“ და სხვა. იხ. ლ., ნოვ. გვ. 245, 259), ზოგჯერ კი მოქმედების უშუალო აღწერით („ერთი ზარმაცი კაცი ადგა და გზას გაუდგა“, ანდა, „ელია, წმინდა გიორგი და ქრისტე ერთად მიდიოდნენ“ და სხვა, იხ. ლ., ნოვ. გვ. 172, 184).

პირველი ჯგუფის სატირულ ზღაპრებში კლასობრივი კონფლიქტია აღწერილი და ბრძოლის შედეგად მოწინააღმდეგე, მჩავერ-

ელი კლასის წარმომადგენელი ისპობა, ან, ზოგ შემთხვევაში, გარდაიქმნება, ხელახლად აღიზრდება.

მეორე ჯგუფის ზღაპრებში შეჯახება, კონფლიქტი მიმდინარეობს „Внутри класса, и конфликт разрешается насмешкой. поучением, осознанием сатирическими персонажами своих пороков или их исправлением“ ²⁵³.

ზღაპრები, რომლებშიაც დაცინვის ობიექტია ხალხში არსებული ნაკლოვანებანი, თავისი შედგენილობით თავისებურია. ასეთი მოთხრობა არ არის დიდი მოცულობის და ჩვეულებრივ შედგება ერთი, ან ორი ეპიზოდისაგან ²⁵⁴.

კონფლიქტის გამოსახვის საშუალება ორივე ჯგუფის სატირულ ზღაპრებში სხვადასხვაგვარია. ზოგიერთ ზღაპარში კონფლიქტი ვითარდება დადებითი და უარყოფითი გმირების შეჯიბრების სახით. შეჯიბრმა შეიძლება სხვადასხვა ფორმა მიიღოს; მკითხაობა, გამოცანის ახსნა, მოსწრებული პასუხი, მოტყუება (მოსწრებული ტყუილი) და ა. შ. ქურდობაც თავისებური შეჯიბრის სახეს ატარებს. ბატონი ან მღვდელი თელის (ზოგჯერ საჯაროდ აცხადებს), რომ მის ცხენს ან რაიმე ნივთს ვერავენ ვერ მოიპარავს. ამისთვის ის წინასწარ ზომებსაც ღებულობს, მაგრამ მოხერხებული აღამიანი მიზანს მაინც აღწევს.

სატირული ზღაპრებისათვის დამახასიათებელია კომიკური მდგომარეობანი და აგრეთვე ცალკეული სიტყვის სხვადასხვანაირად გაგება. „Различное понимание смысла одного и того же слова приводит к недоразумениям, к комическим ситуациям“ ²⁵⁵. ამის კლასიკური ნიმუშია ქართული ხალხული ზღაპარი „მუქანახევარი“.

ბრიყვების შესახებ შექმნილ ზღაპრებში კონფლიქტს ქმნის და იუმორს იწვევს ის გარემოება, რომ ბრიყვი პერსონაჟების მოქმედება უპირისპირდება საერთოდ მიღებულსა და აღიარებულ წეს-ჩვეულებას, ეტიკეტს.

იუმორისტულია მოქმედება პერსონაჟებისა, რომლებიც თავს ასაღებენ, როგორც ბრმები, ან ყრუები, ანდა საიქიოდან დაბრუნებულებად, ზოგჯერ მეკვდრებადაც კი.

ზოგიერთ სატირულ ზღაპარში მოქმედებას უმნიშვნელო ადგილი უჭირავს, ის აგებულია დიალოგზე, გამოცანაზე, მახვილსიტყვაობაზე, სიტყვის თამაშზე და ა. შ. ამის ნიმუშია „მეფე და მეთევზე“, „ღევი და ქრისტე“ და სხვ.

აღსანიშნავია აგრეთვე ზღაპარი-პაროდია ღვთის მსახურებაზე. ამგვარი ზღაპრები თავისებურ კომპოზიციას შეიცავენ.

სტილისტიკა და ენა სატირული ზღაპრებისა თავისებურია, იგი შეპირობებულია, უწინარეს ყოვლისა, ზღაპრის მამხილებელი თვისებით, ზეპირი გავრცელებით, აუდიტორიაზე (მსმენელებზე) ზემოქმედების მიხედვით და ა. შ. აქ შეინიშნება ეპიური და რეალისტური თხრობის სტილთა ერთიანობა, ადგილი არა აქვს ფანტასტიკას. სატირული ზღაპრებისათვის დამახასიათებელია ანდაზების, გამოცანების, იუმორისტული აფორიზმების გამოყენება.

საერთო ხმარებაში მყოფი ლექსიკის გარდა, სატირულ ზღაპრებში გამოყენებულია სპეციფიკური ლექსიკა, ასე, მაგალითად, საეკლესიო („წმინდა მამა“, „სულიერი მოძღვარი“), სასახლის ეტიკეტის გამომხატველი გამოთქმები („მაღალკეთილშობილებავ“, „თქვენო ბრწყინვალეებავ“ და ა. შ.).

რუსული სატირული ზღაპრების მკვლევარი დ. მოლდავესკი მიუთითებს, რომ ჯადოსნური ზღაპრებისაგან განსხვავებით, სატირულ ზღაპრებს არა აქვს ტრადიციული დასაწყისი და დასასრული. მას ახასიათებს სიუჟეტის გაშლის თავისებური წესი. სატირულ ზღაპრებში გმირი თავიდანვე გვევლინება არახელსაყრელ ვითარებაში, ის ან გულუბრყვილოდ მოქმედებს, ან ვინმე ატყუებს, მაგრამ შემდეგში ირკვევა, რომ ეს თვისება მხოლოდ პირობითია, მოჩვენებითი, გმირი თავის მოწინააღმდეგეზე გაცილებით ჭკვიანი და ძლიერი აღმოჩნდება.

ახლა თუ ჩვენ თვალს გავადევნებთ ქართულ ხალხურ სატირულ ზღაპრებში სატირულ-იუმორისტული ხერხების კონკრეტულ გამოყენებას, პირველ რიგში უნდა შევჩერდეთ სატირული ზღაპრის სიუჟეტის გაშლის თავისებურებაზე, ეს გულისხმობს პერსონაჟის გამოყვანისა და მისი მოქმედების აღწერის თავისებურ ხერხს, რომელიც შედარება-გადაჭარბების პრინციპს ემყარება.

გმირთა გამოყვანის თავისებური ხერხი, რომელიც შედარება-გადაჭარბების პრინციპებს ემყარება, საერთოა. ცხოველთა ეპოსსა და საკუთრივ სატირულ ზღაპრებს შორის.

ცხოველთა ეპოსში პერსონაჟის გამოყვანის ორგვარ სატირულ-იუმორისტულ ხერხთან გვაქვს საქმე.

პირველი: დადებითი პერსონაჟი თავიდანვე არახელსაყრელ მდგომარეობაშია ჩაყენებული, მას ჩაგრავენ. კუთვნილ ნადავლს ან საერთო ძალით შეიძენილ პროდუქტს ზოგჯერ მოტყუებით და ხან ძალით ართმევენ. ყველაზე ტიპური პერსონაჟი ამ მხრივ ცხოველთა ეპოსში მელაა. მას ჩაგრავენ, ებრძვის ლომი, ვეფხვი, მგელი, დათვი და ა.შ. მათთან ურთიერთობაში მელა თავიდანვე მეტად

არახელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფება, მაგრამ შემდეგში იგი სასტიკად იძიებს შურს მჩაგვრელ მხეცებზე. ამ შემთხვევაში პერსონაჟის არახელსაყრელი მდგომარეობა და შემდეგ კი სამაგიეროს გადახდის აღწერა გადაქარბების პრინციპს ემყარება, რაც სატირულ-იუმორისტული განწყობილების მკვეთრად გამოვლენას უწყობს ხელს. გამოყენებულია აგრეთვე შედარება, კონტრასტი და ა. შ. ამგვარი ხერხით შეთხზული ცხოველთა ეპოსის ნიმუშები სატირული ზღაპრის პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება.

მეორე ტიპის ცხოველთა ზღაპრებში მთავარი პერსონაჟი თავიდანვე მეტად ხელსაყრელ ვითარებაშია ჩაყენებული, იგი ადვილად აღწევს მიზანს, ხელთ იგდებს მისთვის სასურველ ნივთს, ანდა საპირო პროდუქტს, აბრიყვებს მოწინააღმდეგეს, მაგრამ შემდეგში ირკვევა, რომ ასეთ იოლად მოპოვებულ ბედნიერებას მას თავისივე უგუნური მოქმედება, სიბრიაყე აკარგვინებს. ცხოველთა პერსონაჟების ამგვარი მოქმედება სატირული ზღაპრების მეორე ჯგუფს მიეკუთვნება და მასში დუბლირებულია არა კლასობრივი წინააღმდეგობა, არამედ თვით ხალხში არსებული ნაკლოვანება, ბრიაყული მოქმედება უგუნურება, სულწასულობა და ა. შ.

ცხოველთა ეპოსის ამსახველ ზღაპრებში სატირისა და იუმორის გამოვლენის სხვა ხერხებსაც ვხვდებით, ასეთია მაგალითად სიტუაციური კომიზმი, რომლის კლასიკური ნიმუშია „სამმეტევან კაბუკი-შვილი“⁵⁸⁷ და „მელია მსაჯული“⁵⁸⁸.

გამოყენებულია აგრეთვე „ლექსიკური“ სატირა და იუმორი. ამ შემთხვევაში, გარდა იმისა, რომ ცხოველთა გარკვეულ ჯგუფს მიეწერება ისეთი რამ (მაგალითად ვირს კეჟა, ან მელიას სულის სიწმინდე), რაც მათთვის არა შეადგენს, ამასთან ერთად მათზე გადატანილია გაბატონებული კლასის სასახლის ეტიკეტის გამომხატველი ისეთი სიტყვები და გამოთქმები, რომლებიც მხოლოდ სატირულ-იუმორისტული განწყობილების გამოვლენას ემსახურებიან.

ს ა ტ ი რ უ ლ ზღაპრებში მთავარი სატირულ-იუმორისტული ხერხი კვლავ შედარება-გადაქარბებისა და დაპირისპირების ხერხია. ცხოველთა ეპოსისაგან განსხვავებით აქ დუბლირება პირდაპირ საგნით—ობიექტით არის შეცვლილი. სატირულ ზღაპრებში გამოყენებულია აგრეთვე „ლექსიკური“ სატირა, ყურადღებას იპყრობს „ცოცხალი ტყუილის“, სიტუაციურ კომიზმის, ადრინდელი რწმენების დაკნინებული სახით გამოხატვისა და სხვა ამგვარი თავისებურებანი, რომლებიც ამკვეთრებენ სატირისა და

იუმორის გამოვლენის ზოგად მხატვრულ პრინციპს. სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. ა. ასხატოვა, რომ „Для изучения этих общих художественных принципов их развитию следует выяснить своеобразие сатирического изображения внутри отдельных жанров“⁵⁸⁹. როგორც ცნობილია, ჟანრი გარკვეული ეპოქის პროდუქტია, ამიტომ მასში მეტ-ნაკლებად, გარკვეული დოზითაა გამოხატული სატირულ-იუმორისტული თვალსაზრისი. თვით ფანტასტიკურ ზღაპრებშიაც კი სატირულ-იუმორისტული თვალსაზრისი აშკარად იგრძნობა. ფანტასტიკური ზღაპრები არ არის „ნეიტრალური“, ცხოვრებისაგან დაშორებული. როგორც აღნიშნულია „Сила сатирической струи в волшебных сказках зависит от склада самого сказочника, от его характера и манеры исполнения“⁵⁹⁰. ფ. ენგელსი ხაზს უსვამს ხალხურ შემოქმედებისათვის, დამახასიათებელ მხატვრულ თავისებურებას, მის მახვილგონიერებას, გულუბრყვილო იუმორს, რომელიც არ გადადის გაბოროტებაში, გასაოცარ კომიკურ მდგომარეობებს და ა. შ.⁵⁹¹ მ. გორკი აღნიშნავდა, რომ „В сказках прежде всего поучительна „выдумка“—изумительная способность нашей мысли заглядывать далеко вперед факта“⁵⁹².

სატირულ ზღაპრებში გმირის გამოყვანის საგანგებო ხერხი, კომიკური მდგომარეობის შექმნისა და გამოგონების განსაცვიფრებელი უნარი დიდი ტაქტით ენაცვლება ერთმანეთს და ქმნის მეტად შთამბეჭდავ სატირულ-იუმორისტულ სურათებს, რომლებსაც დიდი ესთეტიკური და შემეცნებითი ღირებულება გააჩნიათ.

სატირულ ზღაპრებში, როგორც ცხოველთა ეპოსში, ყურადღება ძირითადად ორი მიმართულებით არის გამახვილებული: ერთია კლასებს შორის წინააღმდეგობის გამოხატვა, მეორე კი თვით მშრომელთა წრეში არსებული ნაკლოვანების მხილება. ხალხურ პოეზიაში, განსაკუთრებით საგმირო-საისტორიო ხასიათის ლექს-სიმღერებში ამ ორ თვისებას ემატება მესამეც—უცხოელ დამპყრობთა სახის სატირულ-იუმორისტული თვალსაზრისით გადმოცემა.

პირველი ჯგუფის ზღაპრებში სატირის ექცხლი მიმართულია მეფისა და მისი მოხელეების წინააღმდეგ.

მეფის წინააღმდეგ მიმართული პაროდია—„ორი ქურდი“⁵⁹³ ფართოდ არის გავრცელებული მსოფლიო ფოლკლორში. შედარება-გადაჭარბება, გროტესკამდე აყვანილი კომიკური მდგომარეობანი, მოულოდნელი კონტრასტები, გმირის გამოყვანის თავისებური ხერხი და სხვ. აქ ერთმანეთს კანონზომიერად ენაცვლებიან და ქმნიან დასამახსოვრებელ სატირულ-იუმორისტულ სახეებს.

ამ შემთხვევაში, პერსონაჟის თვისება, ხასიათი ნაპყენებია მოქმედებაში, რაც საერთოდ დამახასიათებელი არ არის ზღაპრისათვის, თანაც მოქმედება მოულოდნელად ეითარდება. პირველმა ქურდმა ბუდიდან კვერცხი ისე ამოიღო, რომ ბუდეში ზღაპრმა ჩიტმა ეს ვერ იგრძნო, მაგრამ ქურდის გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ეს კვერცხი საკუთარ უბეში ვერ იპოვა. ამ შესანიშნავი გონებამახვილური დეტალის საშუალებით ყველაფერია ნათქვამი. ეს თითქოს თავსატეხი გამოცანაცაა, რომელია უფრო დიდი ეკრანი. პირველი თუ მეორე. მაგრამ მთქმელს ამ შემთხვევაში აინტერესებს ერთი პროფესიის ადამიანების დამეგობრება და ეს მიღწეულია, გნგელის სიტყვებით რომ ვთქვათ, გასაოცარი კომიკური მდგომარეობის გამოგონებითა და ჩვენებით.

ამ შემთხვევაში, ქურდობა, როგორც პროფესია, გამოყენებულია არა გამდიდრების საშუალებად, არამედ, როგორც თავისებური ტურნირი, სადაც კლასობრივ მოწინააღმდეგესთან შეჯიბრში გმირი ყოველთვის გამარჯვებული გამოდის, მეფის გონებრივი სიბრძნე კი გაშარებულია და დახატულია გროტესკულად.

შედარება-გადაჭარბების ხერხი ფართოდ არის გამოყენებული სასულიერო პირებზე და ვაჭრებზე შექმნილ სატირულ ზღაპრებში. მღვდელი გაუმაღარია, თანაც ძუნწი; ეს მხარე რომ ნათლად იქნეს ნაყენები, სახალხო მთქმელი მიმართავს შედარება-გადაჭარბების ხერხს, ქმნის მოულოდნელ კომიკურ სიტუაციებს, იილევა კონტრასტებს. ეს კონტრასტიც საგანგებოდ არის შერჩეული, რადგან გაუმაღარი და ძუნწი მღვდელი დაპირისპირებულია არა მოჯამაგირესთან, გლეხთან, არამედ თვით უზენაეს ღვთაებასთან—მაცხოვართან, რომლის „ქვეშევრდომიც“ თვითონ არის. ოლიმპიური სიმშვიდით აღეგნებს თვალ-ყურს გადაცმული მაცხოვარი მღვდლის მოქმედებას და ბოლომდე აშეშელებს მის გაუზანდრობასა და სიძუნწეს.

სატირული ზღაპრების მეორე ჯგუფი, რომელშიაც ყურადღება გამახვილებულია თვით ხალხის ყოფაში არსებულ ნაკლოვანებებზე, თავისებურ ხერხს იყენებს. ამ შემთხვევაში ადგილი არა აქვს კლასობრივ დაპირისპირებას. საქმე ეხება იმას, რომ თვით მშრომელთა წრეში არსებული მიუღებელი ჩვევა, უგუნური, ბრიყუული მოქმედება უნდა აღიკვეთოს, იირითადი მხატვრული ხერხი—შედარება-გადაჭარბება აქაც ძალაში რჩება, მაგრამ თავისებურია პერსონაჟების გამოყვანა, კომიკური სიტუაციების შექმნა, მოქმედების გაშლა და სხვა.

ამ თემატიკაში ცალკე უნდა გამოიყოს ისეთი ზღაპრები, რომლებიც საგანგებოდ შექმნილი სიტუაციების შედეგად; ჩვენში იწვევენ გულუბრყვილო იუმორის გრძნობას. საერთოდ, ხალხური შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია უშუალობა და გულუბრყვილობა. მაგრამ სატირულ-იუმორისტული თვალსაზრისით თუ შევხედავთ საქმის ვითარებას, ვნახავთ, რომ ერთ შემთხვევაში იუმორს იწვევს არა იუმორისტული ნაწარმოები, რომელშიც „იუმორის ობიექტი არ მოიპოვება“ და ამიტომ „თვით ნაწარმოები იქცევა დაცინვისა და იუმორის ობიექტად“⁵⁸⁴. მეორე შემთხვევაში გულუბრყვილო იუმორის გრძნობას იწვევენ ისეთი ნიმუშები, „რომელნიც შექმნილნი არიან სატირულ-იუმორისტული მიზნით... აქ თვით გულუბრყვილობაც ისეთი ხერხია, რომელიც დაცინვასა და იუმორის გამოწვევას ემსახურება. ასეთ თხზულებებში—სხვა ხერხებთან ერთად და მათ გვერდით—ხალხი მიაშობობასაც იმ მიზნით ამოღვენებს, რომ უფრო მკვეთრი იუმორისტული ან სატირული სახე შექმნას“⁵⁸⁵. ჩვენ სწორედ ეს მეორე შემთხვევა გვაინტერესებს. ამის ტიპური ნიმუშია „ახალგაზრდა ცოლ-ქმარი“⁵⁸⁶ და „ქვის სეკცვა და ბრუციანი ხელმწიფე“⁵⁸⁷.

გაუგებრობაზე აღმოცენებული სიტუაციური კომიზმი სატირულ-იუმორისტული ხერხია, რომელიც ხელს უწყობს შედარება-გადაჭარბების საშუალებით შექმნილი სახეების სრულყოფილად წარმოსახვას. ასეთი ტიპის საყოფაცხოვრებო ზღაპრები იუმორისტულია. იუმორს იწვევს გაუგებრობაზე აგებული სიტუაციების გადაჭარბებულად გამკვეთრება. კონფლიქტის ქმნის გმირის გულუბრყვილო, ან გაუგებრობაზე დამყარებული მოქმედება. ყოველივე ეს ხელს უწყობს თხრობის ინტენსიურ და დინამიურ განვითარებას, რაც, უმთავრესად, დიალოგის ფორმით ვლინდება.

გულუბრყვილობა-გაუგებრობის ტიპური ნიმუშია „მუჭანახევარი“⁵⁸⁸, „სამი ყრუ“⁵⁸⁹, „ჯანდაბას მიმავალი“⁵⁹⁰ და სხვ.

შედარება-გადაჭარბებაზე დამყარებული „მოსწრებულ-ტიყუილი“ ისეთი სატირულ-იუმორისტული ხერხია, რომელსაც თავისებური ფანტასტიკა და თხრობის მანერა ახასიათებს. ამ შემთხვევაში, გადაჭარბების ხერხი, თითქმის ფანტასტიკურია და გროტესკამდე აღის. მიუხედავად ამისა, სატირული ზღაპრის ფანტასტიკას, ჯადოსნური ზღაპრის ფანტასტიკასთან შედარებით, რეალური საფუძველი გამოცლილი აქვს. მას მსმენელი თავიდანვე უყურებს, როგორც სელონურ გაზვიადებასა და გადაჭარბებას. შედარება-გადაჭარბებაზე დამყარებული „მოსწრებული ტყუილის“ ნიმუშია „ზღაპარი-გამოცანა“, „ობოლი და ქოსა მატყუარა“ და სხვ.

2. სატირულ-იუმორისტული ხერხები ქართულ ხალხურ პოეზიაში

ქართულ ხალხურ პოეზიაში, როგორც სატირულ ზღაპრებში, ძირითად სატირულ-იუმორისტულ ხერხად კვლავ შედარება-გადა-
ჭარბება რჩება, მაგრამ ზღაპრებისაგან განსხვავებით, აქ ჩვენ სატი-
რისა და იუმორის გამოვლენის მრავალფეროვან საშუალებებთან
გვაქვს საქმე. ამას ხელს უწყობს, ერთის მხრივ, გალექსებისა და
გაშიარების მდიდარი ტრადიცია, რომელიც საქართველოს სხვა-
დასხვა კუთხეში დღემდის ძლიერად არის შემორჩენილი. მეორეს
მხრივ, თავისებურია ზოგად ქართული და ადგილობრივი კუთხური
ყოფის ამსახველი სატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერების მხა-
ტვრული ხერხები. საქმარისა და ვასახლოთ ფშაური კაფია, სადაც
სატირისა და იუმორის გამოვლენის ფორმა მთლიანად სპეციფი-
კურია ზოგადი ქართული პოეზიის ნიმუშების მიმართ. არსად დადა-
სტურებული არ არის გალექსების ისეთი მაღალი ფორმა, რო-
გორც ეს ფშაურ კაფიას გააჩნია. კაფია დიდი პოეტური ტურნი-
რია და მასში მონაწილეობის მიღება მხოლოდ რჩეულს. ბუნებრივი
ნიჭით დაჯილდოებულ პოეტს შეუძლია. ამას ჩვენ ხაზს იმიტომ
ვუსვამთ, რომ კაფიაში გალექსება დამყარებულია რითმის ერთიანო-
ბაზე, მაგრამ ეს არ არის ჩვეულებრივი რითმურობა. მოწინააღმ-
დეგის დასმულ მახვილგონივრულ კითხვაზე მოპირდაპირემ გარი-
თმული პასუხი უნდა გასცეს. ასე გრძელდება კითხვა-პასუხის გალექ-
სება და ვინც მოუჭრის სიტყვას, როგორც ვაჟა ამბობდა, გამარ-
ჯვებულიც ის იქნება. ასეთი გალექსება თავისუფალია საზოგადოე-
ბრივი ეთიკური ნორმებისგან. მთქმელები ყოველგვარ ნორმებს
გადააბიჯებენ ხოლმე, ოღონდ მოწინააღმდეგე ჩააჩუმონ, „სიტყვა
მოუჭრან“. ვაჟას სიტყვებით, „მოლექსენი საკვირველს ენა და გონე-
ბა მახვილობას იჩენენ ამ შეკამათების დროს, უცხო კაცს ეგონება
წინათვე მომზადებულან ამ სიტყვიერი ბრძოლისთვისაო, იმდენად
დახელოვნებული არიან... ამ დროს აზრი და სიტყვა თავისუფალი
არიან“⁶⁰¹. ორთა ბრძოლაში სხვა არ უნდა ჩაერიოს:

კიდევ გალექსე ხოზაო⁶⁰²,
შენც გეამება განაო.
უნდა დასწონოს ვაჟაკმა
მარტუას მარტუაშაო⁶⁰³.

ყრუვ გიორგისთან მოლექსე ბერუამ გამოიარა, მისი პირველი
კითხვა ასეთია:

—საღეჭოდ გადმოგიარე
რას მერცხე ლაბატულო!

ყრუ გიორგი პასუხობს:

—მიიხარ მეც მოგეცე პასუხა
ყრუვი ვარ, განა უფრო?⁵²⁴

და ასე იწყება გაღეჭსება, როზელიც მოიხზოვს გასაოცარ პოეტურა
გამოგონებასა და მახვილგონიერებას.

პოეტური ტურნიოის მონაწილეები ერთმანეთს აყვედრებენ
პიროვნულ, ოჯახურ ან გვაროვნულ ნაკლოვანებებს:

—შე უბადურო, უკლავო,
მათრახს რათა სწვაე ხოხაო,
—მა რა ვქნა, ხოხა გენაცვალას
სარჩო რით დაეცოტაო?;
—მაშაშენ იყო მდიდარი
ცეცხლში არასა სწოვდაო,
—შე იმპენ კადვე დამრჩება,
დაც მაშაჩესა ჰქონდაო⁵²⁵.

გაღეჭსებაში მთავარი ადგილი პიროვნულ სატირასა და
თვითდაცინვას უჭირავს, მაშინ, როდესაც ზოგად ქართული პოეზიის
ნიმუშებში გაბატონებულა უფრო კოსტრასტული ხერხი, რომელიც
შედარება-გადაჭარბების გზით იძლევა სატირულ-იუმორისტული
ობიექტის დახასიათებას. სატირულ-იუმორისტული ხერხების ამგ-
ვარ თავისებურებას, თემატიკა განსაზღვრავს. კაფიის თემატიკა
ვიწროა, იგი დაკავშირებულია გარკვეულ პირთან, ან თემთან და
ასახავს ერთ ბედს ქვეშ მყოფი გვაოს ან თემის წევრების ყოფა-
ცხოვრებას, უფრო მეტად მათ არაგონიერ მოკმედებას, სიღატაკს,
პიროვნულ ნაკლოვანებებს ამხელს და ა. შ. ზოგად ქართული პოე-
ზიის ნიმუშების თემატიკა საერთო ეროვნული თვალსაზრისით არის
შეპირობებული. მას გადაღებული აქვს ვიწრო, კუთხური ინტერე-
სები და ასახავს მშრომელი ხალხის არსებობის მოთხოვნილებებს. აქ
წინა პლანზეა წამოწეული სოციალური და კლასობრივი ინტერესები,
შემდეგ კი ნაჩვენებია მათი ხალხის ყოფაში არსებული ნაკლოვანე-
ბები. ყოველივე ეს სატირულ-იუმორისტული ხერხების გამოყენებას
თავისებურად წარმოართავს. კონკრეტულად ეს შეიძლება ასე
წარმოვიდგინოთ:

უცხოელ დამპყრობთა წინააღმდეგ მიმართულ სა-
ტირულ-იუმორისტულ ნიმუშებში შედარება-გადაჭარბების გზით
მოწინააღმდეგის სახე წარმოდგენილა დატყვევებული სახით, განო-

ყენებულია აგრეთვე ლექსიკური სატირა და ავითდახასიათების ხერხიც:

ხუნძახმა ცხენსა მიმართა,
მუხლი ვერ გაიტანაო.
კუდ ქვეშა სდებდა ლაგამა,
თავი სად დაემალაო⁶⁰⁷.

ხუნძახის ხანი, რომელიც აღრე ტრაბახობდა „უნდა თბილისს შემოვადგე, ამოვწყვიტო შიშქილიაა“, ცხენის ფეხსა და ბოლოს ველარ არსევს, ეს შესანიშნავად მიგვჩვენებს დედალი, მკვეთრად ახასიათებს ტრაბახა დამპყრობის სილაპრეს. „სეთი ვარბის ახატ-ხან, როგორც ზორასნის ჩაუარი“⁶⁰⁷ — ამბობს სხვა ადგილას მთქმელი და ამგვარი სელშესახები და გამჭკარვალე შედარების გზით შესანიშნავ სატირულ-იუმორისტულ ეფექტს აღწევს.

თავის უპირატესობაში დარწმუნებული ხალხის ირონიაა ჩქსოვილი ცნობილ სტერეოტიპულ გამოთქმებში: „ისე ავკაფე ლეკები, როგორც ბოლოკა მხალია“, ანდა, „თოვ დასცა ლეკის ბელადსა, შაშვივით აღებს პირსაო“ და სხვა.

უცხოელ დამპყრობთა სატირულ-იუმორისტული დახასიათება, თითქმის, გადატანილია ადგილობრივ ბატონებზე, მჩაგვრელი კლასის წარმომადგენლებზე.

კონტრასტული ხერხით არის დახატული ზურაბ ერისთავის სისხლიანი ლაშქრობა თავისუფალი ფშავ-სეველეთის წინააღმდეგ.

საერთოდ, ზურაბი, გივი ამილახვარი, მუხრან-ბატონი, ზაალ ბარათაშვილი და სხვები მკვეთრი სატირის ობიექტები არიან და მათ შესახებ შექმნილ ამგვარ ლექსებში ისინი იგივე სატირულ-იუმორისტული ხერხით არიან დახასიათებულნი, როგორც მუცალი, აბდულა-ბეგი და სხვა უცხოელი დამპყრობნი.

„არსენას ლექსში“ ზაალ ერისთავის მიმართ დამყარებულია აბუჩად ამგდები ტონი, იგი წარმოდგენილია დაკნინებული სახით. ამასთან ერთად, როგორც ეს აღნიშნულია⁶⁰⁸, ამ პოემაში მკვეთრად არის გამოვლენილი „ლექსიკური“ სატირა და იუმორი. ამგვარი ხერხის გამოყენებისას ორგვარ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. „პირველი, როდესაც ხალხურ ფრაზაში უცხოელზე დაცინვის მიზნით არის გამოყენებული მისი ლექსიკა, და მეორე, როდესაც უცხო სიტყვა (გამოთქმა) მშობლიურ მეტყველებაში მოთავსებულია ამბისათვის კომიკური ელფერის მისაცემად. ორივე შემთხვევაში ეს გზა საგანგებოდ არის შერჩეული, და ამდენად წარმოდგენს იგი ხერხს“⁶⁰⁹. არსენა ყაზახებს მიმართავს: „დრასტი ზნაკომ გაგიმარჯოს, კუდა იდიოშ საითკენა“ — ო. ამ შემთხვევაში უცხო-

ური სიტყვა ნახმარია მოწინააღმდეგის დაცინვის მიზნით. ანდა, „შემოსდა ყარაულებს, ხაბარდა და სტარანცა“. ამავე მიზნითაა გამოყენებული ხალხურ ლექსებში „გრამოტა“, „ცეპი“, „გრანიცა“, „ზაკონი“, „ვობისკი“, „ნაპლენო“, „ნაპრაფო“. უცხოური გამოთქმები ზოგჯერ გამოყენებულია კომიკური მდგომარეობის გასაძლიერებლად. „არსენას ლექსში“ ვკითხულობთ:

რუსები: „ოინენ ხოროში, ეი ბოლუ მალადეცა“.

ოსები კი იძახიან: „ხორზუ, ხორზუ არის ესა“.

რუსები: „ოინენ ხოროში, ეი ბოლუ მალადეცა“.

იუმორისტული დანიშნულებით არის ზოგჯერ გამოყენებული რომელიმე კუთხის ლექსიკაც, იმერლები იძახიან: კი, კი, კი, კი, სადა თქვესა“, ანდა, „რუსს ვერყოდ: „პოიდი სუდა“, იმერელსა „აქანასა“.⁶¹⁰ და სხვა.

საკუთრივ მშრომელი ხალხის ყოფაცხოვრების მსახველ სატირულ-იუმორისტულ ლექსებში, შედარება-გადაკარბების ხერხთან ერთად განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს „შემთხვევით“ ანუ ნებისმიერ დაკავშირების ხერხს. ამ ხერხის გამოყენება ვრცლად აქვს განხილული დოც. გ. კიკნაძეს თავის წიგნში⁶¹¹. ეს ხერხი უმთავრესად გამოყენებულია სიმღერებსა და შაირებში.

აღსანიშნავია აგრეთვე ტრადიციული საგმირო-საისტორიო ეპოსის ფორმის გამოყენება სატირულ-იუმორისტული შინაარსის გადმოსაცემად. ეს ხერხი უმთავრესად გამოყენებულია ცხოველთა შესახებ შექმნილ ხალხურ ლექსებში, ამის ნიმუშები ზემოთ გვაქვს განხილული და აქ არ შევჩერდებით.

ცალკე გამოიყოფა სკაბრეზული სატირა⁶¹². ხალხურ შემოქმედებაში ამისი მრავალი ნიმუში მოიპოვება. სახალხო მთქმელი, განსაკუთრებით გაშაირებისა და გალექსების მონაწილე, არაჩვეულებრივი პირდაპირობით იყენებს სათაკილო სიტყვებსა და უწმაწურ გამოთქმებს. მოწინააღმდეგეში ამგვარი სიტყვები არ იწვევს ზიზლსა და აღშფოთებას. ვაჟა-ფშაველა შენიშნავდა, რომ „ლექსში ზრდილობის საზღვარსაც გადაბიჯებენ, მაგრამ ეს საწყინო არავეისთვის არ არის“-ო⁶¹³. სიმონ გაბურის გადმოცემით, „ეს ერთ-უცის ლექსობა განა კი სწყინდათ? გულს ახარებდეს და იცინოდეს. ეს იყო იმათი გახარება“-ო⁶¹⁴. ზოგჯერ რა თქმა უნდა, თავდაუშპერელი ტონით ნათქვამ ლექსს „ჩხუბი და ხანდახან დაკრაც მოსდევდა ხოლმე“⁶¹⁵. მაგრამ, ძირითადად საკაბრეზული შაირები არ იწვევდა ამგვარ გრძნობას და იგი გართობის ფუნქციას ემსახურებოდა.

მითითებულია აგრეთვე შინველ და ნართაულ სკაბრეზულ თქმებზე. უფრო მკაფიო სატირულ-იუმორისტული ტონი აქვს ისეთ სკაბრეზულ თქმებს, რომელნიც თავიანთი ნართაულობის გამო ადა-
მიანის წინაშე მიხედარის, გამოცნობის მოთხოვნილებას აყენებენ⁵¹⁹.

კომიზმის გამოწვევას ემსახურება ზოგიერთი ენის გასატე-
ხი მასალა. „კომიზმის წყაროდ აქ გამოდის გარკვეულ დაბრკო-
ლებათა გადალახვის სიძნელე, რაც გამოწვეულია ბგერების წხიფ-
ერთობ მსგავსი სიტყვების თანამიმდევრობით და ჩქარა გამოთქმის
ამოცანით“⁵²⁰. ასეთი მასალა ჩვენ უხვად მოგვეპოვება, როგორც
არქივებში, ასევე ნაბეჭდ კრებულებსა და ჟურნალ-გაზეთებში.

ამგვარად, შედარება-გადაპარების „შემთხვევითი“ ანუ ნების-
მიერი დაკავშირების, ფორმისა და შინაარსის „დაპირისპირების“
და სხვა ხერხები მიუთითებენ ქართულ ხალხურ პოეზიაში სატი-
რისა და იუმორის გამოვლენის მრავალდეროვნებაზე, მის სიმდი-
დრეზე.

ანდაზებში, დაცინვის სახეებიდან განსაკუთრებულ ადგი-
ლი იკონიას ჯიბრაფს. იგი მისი ტიპური სახეა. ის ფაქტი, რომ
ზოგიერთი ანდაზის პირველ წყაროდ სატირული იგავები და
ზღაპრებია გამოყენებული, მიუთითებს იმაზე, რომ სატირულ-იუ-
მორისტული ტენდენცია თავიდანვე გარკვეულ მონაწილეობას იღე-
ბდა ანდაზების შექმნაში.

ძირითადი სატირულ-იუმორისტული ხერხი ანდაზებში შედა-
რებაა, რომელიც ნართაულ, დუბლირებულ განსჯას ემყარება.
ორწევრიან სატირულ-იუმორისტულ ანდაზაში პირველი ნაწილი
პირობაა, მეორე დასკვნა, ისინი ერთმანეთთან მკიდროდ არიან
დაკავშირებული. იუმორს ქმნის მოულოდნელი შედეგი, რომელიც
მახვილგონიერულ და ნართაულ განსჯაზეა დაფუძნებული.

ირონია, რომელიც სატირისა და იუმორის გამოვლენის ძირი-
თად საშუალებას წარმოადგენს ანდაზებში, დაცინვის მაღალი სახეა,
დაცინვის ეს სახე ყველასათვის როდია მისაწვდომი. იგი მოითხოვს
სათანადო მომზადებას, მახვილ აზროვნებას, დუბლირებული მხატვ-
რული სახის სწრაფად შეცნობას, განზოგადობათა დაკონკრეტებას
და სხვ.

ანდაზებში ძირითადი სატირულ-იუმორისტული ხერხი—შედა-
რება, დამყარებულია ნართაულ, დუბლირებულ განსჯაზე.

გამოცანებში შედარება-გადაპარების პრინციპი დაქ-
ვემდებარებულია მეტაფორულ აზროვნებაზე. ენარის სპეციფიკა
თავისებურად განსაზღვრავს მხატვრულ ხერხებს. გამოცანებში ყურა-

დღეა გამახვილებულია საგნის, მოვლენის გარეგან ნიშნებზე, მსგავსი ნიშნების კვალობაზე ერთი საგანი ან მოვლენა შეცვლილია მეორეთი, ამგვარი პარალელურში მეტაფორული ხასიათისაა.

როგორც ანდაზებში, გამოცანებში უფრო მეტად, ნაჩვენებია „არა პოეტური“ საგნების პოეტური მხარე. ეს მიღწეულია შედარება-გადაჭრების გზით და ხშირად იგი კომიზმის შექმნას ემსახურება, რადგან გამოსაცნობი ობიექტი შედარებულია მისთვის „შეუფერებელ“ პოეტური ბუნების ორეულებთან.

ცხოველთა შესახებ შექმნილ გამოცანებში კომიზმის გამოწვევის ორგვარ ხერხთან გვაქვს საქმე: ერთის მხრივ, კომიზმა იწვევს გამოსაცნობი ობიექტის თვით გამოცანაში შენიღბულად დასახელებას, მის გამოსაცნობად სპირთა უბრალო, მაგრამ მახვილგონიერი დაკვირვება.

მეორე შემთხვევაში, გამოსაცნობი და შესადარებელი ობიექტების მსგავსი ნიშნები გამოირიცხულია.

გამოცანებში კომიზმის გამოვლენას ემსახურება აგრეთვე მოულოდნელი გადანაცვლების ხერხი.

ამგვარად, გამოცანებში ძირითადი იუმორისტული ხერხი შედარება-გადაჭრების ხერხია, რომელიც სხვადასხვა სახით ვლინდება გარკვეული ციკლის გამოცანებში და მეტაფორულ აზროვნებას ემყარება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება შემდეგი დასკვნები გავაკეთოთ:

1. სატირა და იუმორი თავისებურად ვლინდება ზეპირსიტყვიერების თითოეულ ჟანრში, გამოვლენის პოეტური ხერხები მრავალფეროვანია. თვით სატირულ ზღაპრებს, როგორც ჟანრს, გააჩნია სპეციფიკური თავისებურებანი.

2. ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში ძირითად სატირულ-იუმორისტულ ხერხებად გვევლინება: ა) შედარება-გადაჭარბება, ბ) კონტრასტული ზეპირსპირება, გ) „შემთხვევითი“ ანუ ნებისმიერი დაკავშირება, დ) „ლექსიკური“ სატირა და იუმორი, ე) გულუბრყვილობა, ვ) ფორმისა და შინაარსის „დაპირისპირება“, ზ) დიდი ობიექტური გამოთქმები, თ) დუბლირება-შენიღბვა, ი) სკაბრეზული სატირა და სხვ.

3. სატირულ-იუმორისტული ხერხების ასეთი მრავალფეროვნება ერთხელ კიდევ ადასტურებს ხალხური შემოქმედების სიდიადეს, მის მხატვრულ ძალას, ესთეტიკურ და შემეცნებით ღირებულებას.

დასახელებული ლიტერატურა და შენიშვნები

თავი I

- ¹ ბ. ბელინსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, თბილისი, 1948, გვ. 557.
- ² Русское народное поэтическое творчество, ч. II, 1955, გვ. 336.
- ³ Русская сатирическая сказка, подготовка текстов, статьи и комментарии Д. М. Молдавского, М.—Л., 1955, გვ. 179.
- ⁴ მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბ., 1952, გვ. 408.
- ⁵ Русское народное поэтическое творчество, т. II, 1955, გვ. 336.
- ⁶ იქვე, გვ. 24.
- ⁷ ქს. სიხარულიძე, ხალხური ზღაპრები, თბილისი, 1938, გვ. 5.
- ⁸ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 5.
- ⁹ იქვე, გვ. 20.
- ¹⁰ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 16.
- ¹¹ იქვე, გვ. 15.
- ¹² იქვე, გვ. 21.
- ¹³ იქვე, გვ. 21.
- ¹⁴ იქვე, გვ. 73.
- ¹⁵ იქვე, გვ. 23.
- ¹⁶ იქვე, გვ. 45, „მელიას ეშმაკობა“.
- ¹⁷ ზოგ ვარიანტში დედაბერი.
- ¹⁸ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 52.
- ¹⁹ იქვე, გვ. 21, „გლეხი, დათვი და მელა“.
- ²⁰ ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, მ. ჩიქოვანის რედ., 1952, გვ. 54.
- ²¹ ქართული ხალხური ზღაპრები, I, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 54.
- ²² იქვე, გვ. 65.
- ²³ იქვე, გვ. 11.
- ²⁴ იქვე, გვ. 33.
- ²⁵ იქვე, გვ. 31.
- ²⁶ იქვე, გვ. 36.
- ²⁷ იქვე, გვ. 27.
- ²⁸ იქვე, გვ. 43.
- ²⁹ იქვე, გვ. 30.
- ³⁰ Русская сатирическая сказка, გვ. 184.
- ³¹ იქვე, გვ. 189.
- ³² რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ., 1949, გვ. 19.
- ³³ Русская сатирическая сказка, გვ. 191.
- ³⁴ Русское народное поэтическое творчество, часть II, 1955, გვ. 356.

35 ბ. ბელინსკი, რჩეული ფილოსოფიური თხზულებანი, თბილისი, 1943, გვ. 803.

36 „Сатирическая сказка может дать ценный материал для решения одной из важнейших проблем фольклористики—отражения элементов народного реализма в народной поэзии“ (Русская сатирическая сказка, გვ. 19).

37 К. Маркс и Ф. Энгельс, собр. соч. I, 1938, გვ. 349.

38 თ. რაზიკაშვილი, ქართული ზღაპრები, ქართლში შეკრებილი, ტ. I, 1909, გვ. 239.

39 ქს. სიხარულიძე, ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 128.

40 რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ., 1949, გვ. 443.

41 ძველი საქართველო, ტ. I, 1909, განყ. IV, გვ. 24.

42 ალ. ლონტი, გურული ფოლკლორი, 1937, გვ. 186.

43 იქვე, გვ. 203.

44 რჩეული ქართული ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ., გვ. 371.

45 ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, ძ. ჩიქოვანის რედ., 1952, გვ. 215.

46 იქვე, გვ. 102.

47 ქს. სიხარულიძე, ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 82.

48 იქვე, გვ. 80. „შეფე და მისი მსახური“.

49 ალ. ლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 192, „ფულს ყველაფერი შე-
უძლია“.

50 ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, 1925/მ. ჩიქოვანის რედ. გვ. 180 შტრ.
„Я там был, мед - пухи был, по усам текло, да в рот не попало“.

51 ელ. ვირსალაძის მასალებიდან.

52 ალ. ლონტი, ქართულ-ევგვიტური ფოლკლორული შეხვედრებიდან,
„საბჭოთა ოსეთი“, 1956, № 196.

53 იქვე.

54 რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედაქ-
ციით. შესავალი წერილით და შენიშვნებით, 1958, გვ. 306.

55 იქვე, გვ. 365.

56 თ. ბეგიაშვილი, ქართული ფოლკლორი, 1941, გვ. 183.

57 ალ. ლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 162.

58 იქვე, გვ. 149.

59 ძველი საქართველო, ტ. I, 1909, განყ. IV, გვ. 40—41.

60 ალ. ლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 176.

61 იქვე, გვ. 189.

62 ძველი საქართველო, ტ. IV, განყ. 4, გვ. 7.

63 იქვე, გვ. 16.

64 იქვე, გვ. 109.

65 რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ. 1958,
გვ. 353.

66 ალ. ლონტი, ქართული ხალხური ნოველები. სტალინის გამოც.,
1956, გვ. 192.

67 იქვე, გვ. 184.

68 რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1949, გვ. 79, „მზის ქალი“.

⁶⁰ ქართული ხალხური ზღაპრები, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 165.
„ზღაპარი უხეიროსი“.

¹⁰ ალ. ლლონტი, ქართული ხალხური ნოველები, 1956, გვ. 155, „ქვერ-
გიშვილი“.

⁷¹ ქს. სიხარულიძე, ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 169.

⁷² ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 162.

⁷³ იქვე, გვ. 158.

⁷⁴ ქს. სიხარულიძე, ხალხური ზღაპრები, გვ. 76.

⁷⁵ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1958, გვ. 337.

⁷⁶ ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, გვ. 33

⁷⁷ რჩეული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ., 1958, გვ. 362.

⁷⁸ ქართული ხალხური ზღაპრები, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 227.

⁷⁹ ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 44.

⁸⁰ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1958, გვ. 326.

⁸¹ ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 195.

⁸² იქვე, გვ. 224.

⁸³ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის
1958, გვ. 377.

⁸⁴ ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 187.

⁸⁵ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1958, გვ. 376.

⁸⁶ იქვე, გვ. 351.

⁸⁷ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1949, გვ. 454.

⁸⁸ ქართული ხალხური ზღაპრები, მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 172.

ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 124. „კუდიანი
დვებადები და ოქროსთმისი ბიჭი“.

⁸⁹ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1958, გვ. 360.

⁹⁰ იქვე, გვ. 396.

⁹¹ იქვე, გვ. 358.

⁹² აღნიშნული იუმორისტული ზღაპრის სიუჟეტი ემთხვევა რუსული ზღაპ-
რის „საიჭიოდან მოსულის“ სიუჟეტს. ვითომდა საიჭიოდან მოსული სალდათი
მოსუც ქალს გარდაცემილი შვილისათვის გამოსტყუებს ფულს, დიდძალ სურსათ-
სანოვავებს და წავს. დაბრუნებული ქმარი გაიგებს თუ არა საქმის ვითარებას,
მარხილში შეაბამს ცხენს და სალდათს დაედევნება. გზაში სალდათი ატყუებს
მღევარს და წაართმევს ცხენს. დაბრუნებული ქმარი, ცოლის კითხვაზე თუ რა
ღუპო ცხენი, უპასუხებს: საიჭიოში მიმავალს თან გავატანე, რათა ჩვენმა შვილმა
ისეირნოსო.

⁹³ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედ.,
1958, გვ. 331

⁹⁴ იქვე, გვ. 309.

⁹⁵ იქვე, გვ. 369.

⁹⁶ თ. რაზიკაშვილი, ქართული ზღაპრები, ტ. 1, 1909, გვ. 171.

⁹⁷ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ეირსალაძის რედ., 1958, გვ. 270.

⁹⁸ ალ. ლლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 236.

⁹⁹ იქვე, გვ. 182.

¹⁰⁰ ალ. ლლონტი, ქართული ხალხური ნოელები, სტალინობი, 1956, გვ. 109.

¹⁰¹ იქვე, გვ. 110.

¹⁰² ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, 1938, გვ. 28.

¹⁰³ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ეირსალაძის რედ., 1949, გვ. 68.

¹⁰⁴ იქვე.

¹⁰⁵ ქს. სიხარულიძე, ქართული ხალხური ზღაპრები, გვ. 55.

¹⁰⁶ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, გვ. 405.

¹⁰⁷ ალ. ლლონტი, ვურული ფოლკლორი, I, გვ. 168.

თ ა ვ ი II

¹⁰⁸ ხალხური პოეზია, ვ. კორეტისვილის რედ., 1934, გვ. 1.

¹⁰⁹ იქვე, გვ. 4.

¹¹⁰ გ. კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბილისი, 1953, გვ. 130—181.

¹¹¹ იქვე, გვ. 185.

¹¹² სატირა და იუმორი ზევსურულ „გალექსებასა“ და ფშაურ „კაფიაში“ ცალკე იბეჭდება „ლიტერატურული ძიებანის“ XIV ტომში.

¹¹³ დავით ბატონიშვილი, ახალი ისტორია, თ. ლომოურის გამოცემა, 1941, გვ. 6.

¹¹⁴ ა. ცანავა, ქართული მესტიური პოეზია, 1953, გვ. 95.

¹¹⁵ ხალხური სიტყვიერება, ე. თაყაიშვილის რედ., ნ. 1, გვ. 181—182.

¹¹⁶ ფ. არქ. კოლ. I, ყდ. 5, გვ. 12. ამონაბეჭდი „ივერიიდან“, 1883, № 4.

¹¹⁷ ფ. არქ. კოლ. I, ყდ. 5, გვ. 14. განსხვავებული ვარიანტი განხილული აქვს გ. კიკნაძეს, იხ. მისი დასაზღვრებული წიგნი, გვ. 143. შევეხარა აბდულ-ბეგის მუქარა რომ გაიგო ერეკლე, ბევრი იცინა და თქვა:

„რა ქნა მა წითელ მელამა? ტყავ კარზე მამიტანაო“. (ა. შანიძე, ზევსურული პოეზია, გვ. 21).

¹¹⁸ „კვალი“, 1894, № 20, თ. რაზიკაშვილის ჩანაწერი, (იხ. ფ. არქ. კოლ. I, გვ. 53).

¹¹⁹ იქვე, გვ. 54.

¹²⁰ ვ. კორეტისვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 138.

¹²¹ იქვე, გვ. 137.

¹²² იქვე, გვ. 242.

¹²³ პ. უშიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1937, გვ. 120.

¹²⁴ ა. შანიძე, ზევსურული პოეზია, გვ. 19.

¹²⁵ „კვალი“, 1894, № 14, გვ. 7.

¹²⁶ ჩაწერილია 1884 წ. ფ. არქ. კოლ. I, კ. გვ. 107.

¹²⁷ ხალხური ლექსები და ზღაპრები, შეკრებილი ვ. ნათაძის მიერ, 1950, გვ. 18—19.

128 ქიზიყის პოეტური ფოლკლორი, ს. ებრაღიძისა და შ. ლლონტის რედ., 1940, გვ. 12.

129 იქვე, გვ. 15.

130 იქვე, გვ. 72.

131 ფ. არქ. კოლ. I, 12, გვ. 28.

132 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, შ. ჩიკვანის რედ., 1952, გვ. 81.

133 ფ. არქ. კოლ. I, გვ. 14.

134 ხალხური სიტყვიერება, III, 1953, შ. ჩიკვანის რედ., გვ. 10.

135 ა. შანიძე, ხევსურული პოეზია, გვ. 1.

136 იქვე, გვ. 3.

137 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, 1953, გვ. 14.

138 იქვე, გვ. 25.

139 საუნჯე, ტ. II, გვ. 446.

140 იქვე.

141 გ. კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, გვ. 132.

142 ძველი საქართველო, ტ. I, 1909, გვ. 65.

143 პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1937, გვ. 192.

144 იქვე, გვ. 196.

145 საუნჯე, ტ. I, გვ. 350.

146 საუნჯე, ტ. II, გვ. 349.

147 „ძველი საქართველო“, ტ. I, 1909, გვ. 68.

148 იქვე, გვ. 68.

149 ფ. არქ. კოლ. I, გვ. 37, № 132.

150 პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 450.

151 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, 1953, გვ. 128.

152 პ. უმიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, გვ. 450.

153 ფ. არქ. კოლექცია, I, 10, № 133.

154 „ძველი საქართველო“, ტ. I, გვ. 69.

155 პ. უმიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 101; ლექსი ჩაწერილია გურიამი, ორი პირის მიერ, ერთი ს. კლანდაძის ჩანაწერი, მეორე გ. კვაჭაძის, ჩაწერილია 1903 წ. „ლექსი გამოთქმულია იმ თავად-ბზნაურებზე, რომელნიც რუსეთის იმპერატორის ჩამოსვლისას საპატიო ყარაულად იყვნენ“ (პ. უმიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 572).

156 სახელია.

157 ფ. არქ. კოლექცია, I, 7, გვ. 2—3.

158 ფ. არქ. კოლექცია I, 10, გვ. 64.

159 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, გვ. 236.

160 პ. უმიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 394.

161 ხალხური ლექსები და ზღაპრები შეკრებილი გ. ნაღაძის მიერ, 1950, გვ. 99.

162 იქვე, გვ. 100.

163 სახელია.

164 ფოლკლ. არქ. კოლექცია, I, გვ. 92. გ. ლომთათიძის ჩანაწერი.

165 იქვე, კოლ. VII, 1, ყდა 2, № 62.

166 საუნჯე, ტ. I, გვ. 329.

167 ძველი საქართველო, ტ. I, გვ. 71.

166 ხალხური სიტყვიერება მასალები, შეკრებილი ჯუანშერ სონდუღაშვილის მიერ, ე. ვირსალაძის რედ., 1956, გვ. 127.

169 სოფელი ატენის ხეობაში.

170 საუნჯე, ტ. II, გვ. 386.

171 იქვე, ტ. I, გვ. 329.

172 „ივერია“, 1885, № 12 (იხ. ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 1).

173 ხალხური სიტყვიერების მასალები, შეკრებილი ჯ. სონდუღაშვილის მიერ, ე. ვირსალაძის რედ., 1956, გვ. 132.

174 „ჯეჯილი“, 1896, № 6, ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 25.

176 პ. უშიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 426.

176 ფ. არქ. კოლექცია, I ყდა 14, გვ. 17—18.

177 ხალხური სიტყვიერება, მ. ჩიქოვანის რედ., ტ. III, გვ. 123.

178 საუნჯე, ტ. I, გვ. 327.

179 ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 63.

180 ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 63.

181 გურული ფოლკლორი, I, გვ. 133.

182 იქვე, გვ. 22.

183 ფ. არქ. კოლექცია, I, № № 111.

184 იქვე, კოლ. I, № გვ. 94.

185 პ. უშიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 162. სატირიკოსი მოქმელი დიდ-მარხვას ასე მიმართავს: „მოზრანლი, ღიღო მარხვაო, რაკი ვერ შეგინახაო“ (ხალხური სიტყვიერ., ტ. III, გვ. 205).

186 ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 61.

187 „ძველი საქართველო“ ტ. I, გვ. 70—71.

188 იქვე, გვ. 70—71.

189 პ. უშიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 162.

190 საუნჯე, ტ. II, გვ. 48.

191 ა. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია 1905—1907 წლებში, გვ. 3.

192 იქვე, გვ. 37.

193 ალ. დლონტი, გურული ფოლკლორი, I, გვ. 83.

194 იქვე, გვ. 92.

195 ქიზიყის პოეტური ფოლკლორი, 1940, გვ. 66.

196 ა. დლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 111.

197 იქვე.

198 ფ. არქ. კოლ. I, № № 200.

199 ა. ცანავა, ქართული მუშათა რევოლუციური პოეზია 1905—1907 წლებში, გვ. 39.

200 იქვე, გვ. 40.

201 იქვე.

202 ალ. დლონტი, გურული ფოლკლორი, გვ. 69—72, „შამაული“, ვრცელი სატირულ-ეპიგრამისტული ლექსია. წიგნში წარმოდგენილია სამი ვარიანტი.

203 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 43.

204 ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 327.

205 „საუნჯე“, ტ. II, გვ. 124.

206 ე. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 160.

207 „მოამბე“, 1896, № 4, გვ. 13. ფ. არქ. კოლ. I, № გვ. 61, № 120.

- 208 ფ. არქ. კოლ. I, 10, გვ. 11.
- 209 ე. კორტეტიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 15.
- 210 ალ. ლლონტი, დასახ. წიგნი, გვ. 27.
- 211 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 330, „ნალური“.
- 212 იქვე, გვ. 213.
- 213 ვ. კორტეტიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 46.
- 214 საუნჯე, ტ. I, გვ. 247. უფრო კარგი ვარიანტი იხილეთ ფ. არქ. კოლ. I, 10, გვ. 2.
- 215 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 217.
- 216 საუნჯე, ტ. I, გვ. 201. ჩაწერილია ცნობილი მომღერლის მიხა ქილაურის იქმით, პოეტ ი. შვედლიშვილის მიერ.
- 217 საუნჯე, ტ. I, გვ. 214.
- 218 ალ. ლლონტი, დასახ. წიგნი, გვ. 30—31.
- 219 ფ. არქ. კოლ. I, 20, გვ. 71, № 184.
- 220 ფ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 203, შემოკლებული ვარიანტი დაბეჭდილია საუნჯე, ტ. II, გვ. 234.
- 221 ა. ცანავა, ქართული მესტვირული პოეზია, 1953, გვ. 109—113.
- 222 იქვე, გვ. 111.
- 223 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 415.
- 224 ხალხური ლექსები და ზღაპრები, შეკრებილი გ. ნათაძის მიერ, 1950, გვ. 67.
- 225 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, მ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 208.
- 226 „ივერია“, 1889, № 7, ფ. არქ. კოლექცია I, 10, გვ.
- 227 საუნჯე, ტ. I, გვ. 203.
- 228 ვ. კორტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, 1934, გვ. 47.
- 229 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, მ. ჩიქოვანის რედ., გვ. 142.
- 230 ე. კორტეტიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 221.
- 231 საუნჯე, ტ. I, გვ. 218.
- 232 ფ. არქ. კოლექცია I, 21, გვ. 277.
- 233 ვ. კორტეტიშვილი, ხალხური პოეზია, გვ. 223.
- 234 საუნჯე, ტ. III, გვ. 155.
- 235 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, მ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 238.
- 236 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 205.
- 237 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 206.
- 238 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, მ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 227.
- 239 ფ. არქ. კოლექცია VII, 1, ყდა 2, № 94.
- 240 ფ. არქ. კოლექცია VII, 1, ყდა 2, № 189.
- 241 ფ. არქ. კოლექცია I, 20, გვ. 29, № 294.
- 242 ხარების სახელია.
- 243 ფ. არქ. კოლექცია I, 20, გვ. 29, № 294.
- 244 ფ. არქ. კოლექცია I, 20, გვ. 39, № 64.
- 245 ხალხური სიტყვიერების მასალები, შეკრებილი ქ. სონღუღაშვილის მიერ, ე. ვირსალაძის რედ., 1956, გვ. 171.
- 246 ძვ. საქართველო, ტ. III, გვ. 217.
- 247 ზოგ ვარიანტში კარუშა.
- 248 ხალხური სიტყვიერების მასალები, 1956, გვ. 134.
- 249 ბ. უმეკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 245,

- 250 იქვე, გვ. 245.
 251 ფ. არქ. კოლექცია I, № გვ. 78, № 202.
 252 ფ. არქ. კოლექცია I, № გვ. 1. სრული ვარიანტი დაბეჭდილია ე. კოტეტიშვილის დასახ. წიგნში, გვ. 131.
 253 ფ. არქ. კოლ. I, 17, გვ. 7.
 254 პ. უმიკაშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 241.
 255 იქვე, გვ. 242.
 256 იქვე, გვ. 244.
 257 იქვე, გვ. 247.
 258 იქვე, გვ. 250.
 259 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, შიხ. ჩიქოვანის რედ., 1953, გვ. 250.
 260 საუნჯე, ტ. II, გვ. 221—223, ვარიანტი, გვ. 77.
 261 იქვე, გვ. 185.
 262 ხალხური პოეზია, ე. კოტეტიშვილის რედ., გვ. 246.
 263 ხალხური სიტყვიერება, ტ. III, შიხ. ჩიქოვანის რედ. გვ. 254.

თავი III

- 264 ნაწილობრივ ამ სიკითხს შეეხო დოქ. გ. კიკნაძე "სომხეთში იქართუ-
 ლი სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის", თბილისი, 1953,
 გვ. 175—181.
 265 Ю. Соколов, Русский фольклор, 1941, გვ. 200.
 266 Русское народное поэтическое творчество, Москва, 1954, გვ. 189.
 267 Пословица русского народа, Сборник В. Даля, Москва, 1957, გვ. 18
 268 В. П. Аникин, Русские народные пословицы, поговорки, загадки
 и детский фольклор, Москва, 1957, გვ. 14.
 269 Русское народное поэтическое творчество, т. II, книга 1, Москва—
 Ленинград, 1955, გვ. 525.
 270 შიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956,
 გვ. 294.
 271 ქართული ხალხური სიტყვიერება (ქრესტომათია), I, შეადგინა შესავა-
 ლი წერილი, განმარტებითი ბარათი და შენიშვნები დაურთო კს. სიხარულძემ
 1956, გვ. 112.
 272 ჩრეული ქართული ანდაზები და სიტყვის მასალები შეადგინა და შესავა-
 ლი წერილი დაურთო ალ. ლლონტმა, თბილისი, 1957, გვ. 3.
 273 Русское народное поэтическое творчество, Москва, 1954, გვ. 195.
 274 „Каждая пословица когда-то была сочинена определенным лицом,
 по имени его осталось неизвестным“ (იქვე, გვ. 193).
 275 В. П. Аникин, Русские народные пословицы... Москва, 1957, გვ. 12.
 276 იქვე, გვ. 13.
 277 Русское народное поэтическое творчество, Москва, 1954, გვ. 198.
 278 В. Аникин, დასახ. შრომა, გვ. 40.
 279 შიხ. ჩიქოვანი, დასახელებული შრომა, გვ. 301.
 280 ეს ქვეყნით დამოწმებული ანდ. ხები ძირითადად ავთენტურილია ს. ქარ-
 თელოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატუ-

რის ინსტიტუტის ფოკლორის განყოფილების ზიკარ პროფ. შიშ. ჩ. აკოვენიძის ხელმძღვანელობით გამოსაცემად მომზადებული ქართული ანდაზებიდან (ინახება ინსტიტუტში).

281 ქართული ხალხური ზღაპრები, შიშ. ჩიკოვანის რედ., 1923, გვ. 33.

282 ლომს ერთხელ კოლო შეუჭრა ცხვირში და დასვა (ჩაქვარის შენიშვნა).

283 ერთმა დათვმა სიყვარულისაგან ისე მოეგრა ბელი გულზე, რომ ბელს სული შეუწუხდა და დაიხრჩო (ჩაქვ. შენიშვნა).

284 შდრ. ს. ორბელიანი, სიბრძნე-სიბრძნისა, გ. ლეონიძის რედ., 1938, გვ. 28, „სოფლის მაშენებელნი“.

285 შდრ. კრილოვის იგავ-არაკი „ლორი მუნის ქვეშ“.

286 ს. ორბელიანის დასახ. წიგნი, გვ. 24.

287 ანდა, „ძერას შეილი მოუცვდა და ბუს მოუცვლო: დიდი ააუა გაჰეს და იტიროო“.

288 ვარიანტი: „მარტი პატარძალია დღეში სამეგრე მოიძრება და მოიფუშება“.

289 ვარიანტი: „მარტი მოიტიროდეს, კაცი მოიკინოდეს“.

290 ეს ანდაზა დაკავშირებულია თქმულებასთან: ერთმა მეცხვარემ მარტი გააბრაზა, მარტმა ჯიბრზე სამი დღე ისევსა აპრილისაგან, მეცხვარემ კედამში ყატა ჩასვა და ქვრზე ჩაშოკიდა, სამი დღე ცხვრებს კაცის ყურებში და ზღაფილში ქამა დაავიწყდათ, მარტმა ვერაფერი დააკლო.

291 ვარიანტი: „ქარის მოტანილს ქარი წაიღებსო“.

292 სოფელია ჭავახეთში.

293 ერთ ლექსში, რომელიც ანდაზების კრებულებშია შეტანილი, ნათქვამია:
ვინ აღირსებს გლეხსა კაცსა,
იფქლის პერსა საჰელადა,
იფნის მუშას საწველადა,
სიყმის შეილსა სახრდელადა?

294 ეს ანდაზა ტრანსფორმაციის გზით მიღებულია ცნობილი ანდაზიდან:

„ერთ ქვეყანაში გაშდელი არ იყო და ვირს ვარდისაზარს ეძახდნო“.

295 ეს ანდაზა ტრანსფორმაციაა გავრცელებული ანდაზისა — „სტუმარს სახლში არ უშვებდნენ და ფარსხალი ზემო თაროს დამოკიდეთო“. ზსგავს ვითარებასთან გვაქვს საქვე ანდაზაში — „სოფლის სმდიდრე იმით გაიგება, თუ იმ სოფლის მაისასახლისი და მისი ცხენი მსუქანიაო“, ეს ანდაზაც ტრანსფორმაციაა აღრე გავრცელებული ანდაზისა — „ოჩახის სიძლიდრე იმით გაიზომება თუ იქ ძალი და კატა მსუქანიაო“.

296 ეს ანდაზა დაკავშირებულია ასეთ თქმულებასთან: „მღვდელი მეჭლისში მივიდა, წვიმსო, არ დაუჭარეს, ძალი მოვიდა გაწეწული და მაშინ დაიჭარეს“.

297 ეს ანდაზა მოლა ნასკრედინის კეთილშეშობაა, მაგრამ, ტრანსფორმაციის გზით, დაკავშირებულია მღვდელთან. „მოლას უთხრეს: „ფლავი მოაქვთო“ და „მე რაო“, „თქვენთვის მოაქვთო“ და „შენ რაო“.

298 სხვა ვარიანტი: „ხუცესო ხუთ-მუცელოვო, ქვრივ-ობლებსა გამჭუცელოვო“.

299 ცნობილია იუმორისტული ხალხური ლექსი ლამაზი ცოლის შესახებ, რომელიც ხშირად ანდაზების კრებულებშია შეტანილი:

ლამაზი ცოლის პატრონსა,
უნდა ჰყავდეს ძალი ფრთხილო,
ან თითონ უნდა ფრთხილობდეს,
ან იმისი ღელამთილი.

³⁰⁰ ერთგან ვკითხულობთ: „ერთი რძალი თავს იბანდა, იმისმა უპეროსმა მაზლის ცოლმა წარა ღამეტრია და ცეცხლს შეუწოთ, ჩემს რძალს არ შესცივდესო“.

³⁰¹ ს.ვა ვარიანტი: „ნაალიც, კოჭლი ცხენით მოვედი და ვერა მოგიტანე-რაო, ვერც არასა აქედან წაიღებ შენი კოჭლი ცხენითაო“.

³⁰² საინტერესოა ერთი ზემოთქმულზე, რომელიც აღნიშნული ანდაზის შინაარსს გამიღილი სახით წარმოგიდგენს: „ერთმა ხელშეიფემ წისქვილი გააკეთა და აღაბრიაო არ გაუქვია, ღღესი ას კოდსა შექვავდა, მაგრამ იქ კი არაფერი რჩებოდა, რადგან ფქვილი წყალში ჩადიოდა და წყალს გაჰქონდა. ვე რად არის, რომ წისქვილი ღღესი ას კოდსა შექვავს და ფქვილი არსად არისო, პკითხეს ხელშეიფეს. ხელშეიფემ უთხრა: ვე წისქვილი იმ კაცსა ჰვავს, რომელიც ღიდი შშრომელია, ღიდი ქაუის პატრონი და შენაგის უნარი კი არა აქვს, ხელის მოქერა არ იცის და დაზოგეოა“.

³⁰³ Русское народное поэтическое творчество, ч. II, кн. I, Москва—Ленинград, 1955, გვ. 565.

³⁰⁴ ესტრადის იუმორისტები ღღესაც სიამოვნებით ასრულებენ სცენაზე ასეთი ტიპის მცირე ფორმის ნაწარმოებებს, სეკტენებსა და ლექსებს.

³⁰⁵ შტრ. „თავის დამკარგავი, თმასა სჩიოდაო“.

³⁰⁶ პროფ. მიხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1936, გვ. 309, აღნიშნულ შრომაში ახალი საარქივო მასალების მიხედვით განხილული ქართული გამოცანის შეკრება-შესწავლის ისტორია, კლასიფიკაცია, გამოცანის კავშირი ლიტერატურულ და ზეპირსიტყვიერ ძეგლებთან, თქმულებებთან და სხვა. საეტიკალური მსჯელობა გამოცანებში სატირისა და იუმორის გამოვლენის შესახებ მოცემულია გრ. კიკნაძის წიგნში — ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბილისი, 1953.

³⁰⁷ В. А. Аникин, დასახ. შრომა, გვ. 61.

³⁰⁸ М. Шахнович, Пословицы и поговорки, Русское народное поэтическое творчество, Москва, 1954, გვ. 216—217.

³⁰⁹ იქვე, გვ. 217.

³¹⁰ В. Аникин, დასახ. შრომა, გვ. 63.

³¹¹ М. Шахнович, დასახ. შრომა, გვ. 217.

³¹² გ. კიკნაძე, დასახ. შრომა, გვ. 178.

³¹³ აქ და ქვემოთ დამოწმებული ნიმუშები ამოკრებილია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის ცალკეობის განყოფილებაში დაცული გამოცანებიდან.

³¹⁴ დოქ. გრ. კიკნაძე, დასახელებული შრომა, გვ. 181.

³¹⁵ იგივესმება თბილის ქალაქი.

³¹⁶ ფ. არქ. № 22017.

³¹⁷ ეს ანდაზა ჩაწერილია პ. იოსელიანის მიერ, იხ. მიხ. ჩიქოვანის „ახალი საარქივო მასალები“, ლიტ. ძიებანი, ტ. III, 1947.

...თ ა ზ ი IV

³¹⁸ ალ. ლონტი თავის სადოქტორო დისერტაციაში — „ქართული ხალხური ნოველების ისტორიული ძირები“, 1957, გვ. 261, „ანეგდოტის“ ნაცვლად ხმარობს „ფატეციას“, ხოლო იუმორისტული ნოველების — აღსანიშნავად „ფაბილოს“. ფაბილო და ფატეცია მართლაც კარგად გამოხატავს

ეუმორისტული ნოველისა და ანეგდოტის შინაარსს, მაგრამ ეს ტერმინები, გაშ-
საყუთრებით ფაქტობრივად არ გაერკვებოდა და ამიტომ ჩვენ ვხმარობთ
ეუმორისტულ ნოველებსა და ანეგდოტებს.

თვით ალ. ლლონტი აღნიშნავს, რომ ანეგდოტი, რომელიც ბერძნული სი-
ტყუა და თავდაპირველად ნიშნავდა გამოუცემელს, რუსეთში გავრცელდა XVIII
საუკუნის მეორე ნახევარში, ქართულში ტერმინი შემოვიდა XIX საუკუნის ძეო-
რე ნახევარში რუსული ენის მეშვეობით, ტერმინი ფაქტობრივად კი ქართულში არ
შემოსულა. (იქვე, გვ. 262, 263. დისკრეტია ინახება თბილისის სტალინის სახე-
ლობის სახ. უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში).

³¹⁸ ალ. ქუთაიელი, „სიცილი და ძისი სოციალური ძალა“, ჟურნ. „შინათო-
ბი“ 1958, № 5.

³²⁰ ამის შესახებ იხ. მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების
ისტორია, თბილისი, 1956, გვ. 46.

³²¹ მხ. ჩიქოვანი, სატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ სიტყვიერებაში,
ლიტ. ძიებანი, ტ. IX, 1955, გვ. 2.

³²² საქართველოს ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II 2130.

³²³ მხ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, თბილი-
სი, 1956, გვ. 99—100.

³²⁴ II 2130 გვ. 4.

³²⁵ დასათაურება ჩვენ მიერ არის გაკეთებული.

³²⁶ ბენია ქართველთა მეფეების ხუზარა, პირველად გამოვიდა 1876 წ. შკოლკო-
ვსკო 1902 წ. ფოთში.

³²⁷ იქვე, მეორე გამოც. გვ. 4. აქედ. გ. ლეონიძემ შეგვიმოთხა, რომ ბენიას
ნამდვილი გვარი ბასტამაშვილია.

³²⁸ დასათაურება ჩვენია.

³²⁹ ბოლო გამოცემა, 1927, ქუთაისი.

³³⁰ ფ. არქ. კოლექცია II, გ.

³³¹ ფ. არქ. № 19895, ჩამწერი ანესია კარგარეთელი.

³³² კ. ნოღაიდელი, აქარის ხალხური სიტყვიერება, I, ბათუმი, 1936, გვ. 104.

³³³ იქვე, გვ. 108.

³³⁴ ფ. არქ., № 13100, ჩამწერი აბ. მაზარაძე.

³³⁵ ფ. არქ., კოლექცია II, გ.

³³⁶ ფ. არქ., № 19981, მთქმელ-ჩამწერი ანესია კარგარეთელი.

³³⁷ ფ. არქ., № 8001, ჩამწერი ნ. ბაქრაძე, 1898.

³³⁸ ფ. არქ., № 871, ჩამწერი ა. კაპანაძე.

³³⁹ ფ. არქ., № კოლექცია II, გ.

³⁴⁰ იქვე.

³⁴¹ ქართული ხალხური ნოველები. ჩაწერა. გვარამია. გამოქვეყნდა და შენიშ-
ვნები დაურთო ალ. ლლონტმა, სტალინური, 1956, გვ. 184.

³⁴² იქვე, გვ. 182.

³⁴³ II 1039, გვ. 81, ჩაწერილი ანეტა კაპანაძის მიერ, გარდაუდებულ თარ-
ხნიშვილი ანეტა გაგონილი.

³⁴⁴ ფ. არქ., № 23795, ჩამწერი ან. ზარაფიშვილი, 1930, ქიზიუი.

³⁴⁵ ფ. არქ., № 28177, მთქმელ-ჩამწერი ეკატერინე კუზანოვა, გორი.

³⁴⁶ ფ. არქ., № 804.

³⁴⁷ II 1039, გვ. 126—127, გურიაში ჩაწერა გ. ლომთათიძემ.

³⁴⁸ II 1039, გვ. 87, ჩაწერილია ანეტა კაპანაძის მიერ სოფ. აბაღალაძეში.

³⁴⁹ II 1039, გვ. 101. მუხატში ჩაწერილი კ. გვარამაძის მიერ.

- 250 ფ. არქ., კოლექცია, II. ა
- 251 H₁₀₀₀, გვ. 47, გვ. რეკლამები, „რეკლამები“, 1892, № 1.
- 252 ფ. არქ., № 19922, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 253 ფ. არქ., № 19914, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 254 ფ. არქ., № 19879, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კოლგარეთელი.
- 255 ფ. არქ., № 7907 ჩამწერი ნ. ბაკურაძე, 1898 წ.
- 256 ფ. არქ., № 19957, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 257 ფ. არქ., კოლექცია, II. ა
- 258 ფ. არქ., № 1907, გვ. 3, ჩამწერი ნ. ბაკურაძე, 1898.
- 259 ფ. არქ., № 23828, ჩამწერი ანუსია ახალშენაშვილი.
- 260 ფ. არქ., № 7907-გ, № 2, ჩამწერი ნ. ბაკურაძე 1898. „მედავითნე და კამბეჩი“.
- 261 ფ. არქ., № 23742, ჩამწერი ან. ზარაფიშვილი, ქიზიყი, 1930.
- 262 ფ. არქ., № 19885, ჩამწერი ან. კარგარეთელი.
- 263 ფ. არქ., № 7780, ჩამწერი ნ. ბაკურაძის მიერ 1890. წ.
- 264 ფ. არქ., № 23768, ჩამწერი ან. ზარაფიშვილი, ქიზიყი, 1930.
- 265 ფ. არქ., № 19937, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი, „წვერიანი თხა და წირვის მსმენელი“.
- 266 აკაკი წერეთელი, ტ. IV, პ. ინგოროყვას რედაქტორობით, 1948, გვ. 378, გადმობეჭდილია „აკაკის კრებულიდან“.
- 267 ფ. არქ., კოლექცია, II. ა
- 268 იქვე.
- 269 H₁₀₀₀, გვ. 37 გურიაში ჩამწერილი გ. ლომთათიძის მიერ.
- 270 ფ. არქ., კოლექცია, II. ა
- 271 იქვე.
- 272 ფ. არქ., № 31079.
- 273 ფ. არქ., № 23751, ჩამწერილია ქ-ზეყი, 1930, ან. ზარაფიშვილის მიერ.
- 274 გ. ნოღაიძე, აკაკის ხალხური სიტყვიერება, I, ბათუმი, 1935.
- გვ. 108, „ასეთ შეს რა გაუძღვებო“.
- 275 ფ. არქ., კოლექცია, II. ა
- 276 ფ. არქ., № 19975, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 277 ფ. არქ., № 19901, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 278 ფ. არქ., № 19968, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 279 ფ. არქ., № 19900, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 280 ფ. არქ., 19883, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 281 ფ. არქ., № 20011, მთქმელ-ჩამწერი ანუსია კარგარეთელი.
- 282 ფ. არქ., № 23786, ჩამწერი ან. ზარაფიშვილი.
- 283 ფ. არქ., № 31072.
- 284 H₁₀₀₀, გვ. 43, გურიაში ჩამწერილია გ. ლომთათიძის მიერ.
- 285 H₁₀₀₀, გვ. 39—40, ჩამწერილია გურიაში გ. ლომთათიძის მიერ.
- 286 Апеллоты о хожде Пасредлине, перевод с турецкого В. А. Гордеевского, издание второе, Москва, 1937, гл. 31.
- 287 დასახელებული კრებული, გვ. 26, № 24.
- 288 ფ. არქ., № 237662, ჩამწერი ან. ზარაფიშვილი, ქიზიყი, 1930, „როგორ გეცინება, რომ ვალს ინადლებო“.
- 289 Апеллоты о хожде Пасредлине, ст. 130 № 233.

³³⁰ „იქიდე კარგა, რამე კომპება არ წავაღეო“ (ფ. არქ., № 23172), შტრ. „Ходжа насчет Темуралину пишур“. (გვ. 28, № 53), „სასახს თავი ჰქონდა თე არა“ (ფ. არქ., № 19093) შტრ. „Когда твой муж вышел из дому, слыши у него на плечах голова? (გვ. 167, № 291); „ქერდი და გიანური“ (ფ. არქ., № 19397, შტრ... „Завтра будет слышно“. (გვ. 181, № 335), „ცენაური და ვალები“ (ფ. არქ., № 1906), შტრ... „Ходжа заранее принимает мари“. (გვ. 69, № 121) და ა. შ.

³³¹ ა. წერეთელი, ტ. IV, პ. ინგოროვას რედაქტორობით, 1718, გვ. 370.

³³² იქვე.

³³³ იქვე, გვ. 369.

³³⁴ იქვე, გვ. 376.

³³⁵ იქვე, გვ. 377.

³³⁶ აკაკის თეიური კრებული, 1897, № 4, გან. II, გვ. 33—34, „წვეერი ზეპირსიტყვაობა“, ჩაწერა ს. გაჩეჩილაძემ.

³³⁷ აკაკი წერეთელი, ტ. IV, გვ. 376.

³³⁸ აკაკის თეიური კრებული, 1899, № 4, გან. II, გვ. 33 — 34, ჩაწერი ს. გაჩეჩილაძე.

³³⁹ იქვე, 1899, № 4, გან. II, გვ. 34—35.

⁴⁰⁰ იქვე, გვ. 31.

⁴⁰¹ ალ. ქუთაძის სიცილი და მისი სოციალური ძალა, „მეათობა“, 1958, № 5.

⁴⁰² К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. I, 1955 გვ. 418.

⁴⁰³ А. В. Луначарский, О смехе, Ж. „Литературный критик“ 1935, № 4, გვ. 5. ა. პუშკინი წერდა, რომ „სადაც ვერ მანწყდები ძახილი კა ნონისა, იქ მისწყდება „სატირის მათრახი-ო“.

⁴⁰⁴ ალ. ქუთაძის დასახ. შრომა, გვ. 126.

⁴⁰⁵ იქვე.

⁴⁰⁶ ანეგდოტები, „დროება“, 1876, № 36, გვ. 3. თეოფ. კანდელაკის მიერ წარმოდგენილი.

⁴⁰⁷ „უცისკარი“, 1859, № 1. გ. ჩხეულოვის წარმოდგენილი, შტრ. H₁₉₃₃, გვ 51.

⁴⁰⁸ იქვე.

⁴⁰⁹ ფ. არქ., № 23810, ჩაწერი ან. ზარაფიშვილი.

⁴¹⁰ „დროება“ 1876, № 36, გვ. 3. თეოფ. კანდელაკის მიერ წარმოდგენილი.

⁴¹¹ ფ. არქ., № 7773, ჩაწერი ნ. ბაკურაძე, 1897.

⁴¹² ფ. არქ., № 23806, ჩაწერი ან. ზარაფიშვილი.

⁴¹³ ფ. არქ., № 19908, მთქმელ-ჩაწერი ანდისია კარგარეთელი.

⁴¹⁴ ფ. არქ., № 7773, ჩაწერი ნ. ბაკურაძე, 1897

⁴¹⁵ ფ. არქ., № 19944, მთქმელ-ჩაწერი ან. კარგარეთელი.

⁴¹⁶ ფ. არქ., კოლექცია II, გ.

⁴¹⁷ იქვე.

418 „აქაის თეიური კრებული“, 1899, № 4, განყ. II, გვ. 31—32, ჩამწერი ს. გაჩეჩილაძე.

419 ფ. არქ., კოლექცია II. ვ. „სურათი ზურგით ტარება“.

420 აქაი წერეთელი, ტ. IV, პ. ინგოროუკას რედაქტორობით, გვ. 376, შლრ. ფ. არქ., № 671, „შეჯერადი ცოლის კორწილში“, ჩამწ. ვ. კოტეტიშვილი.

421 იქვე, გვ. 377.

422 ფ. არქ., № 7383, ჩამწერი მ. კელენჯერიძე.

423 ფ. არქ., № 874, ჩამწერი ანეტა კაპანაძე.

424 ფ. არქ., № 23817, ჩამწერი ანა ზარაფიშვილი, მთქმელი ი. ზარიფაშვილი.

425 ფ. არქ., № 23792.

426 ფ. არქ., № 23750.

427 ფ. არქ., № 23803.

428 ფ. არქ., № 13090.

429 ფ. არქ., № 5670 .

430 II, გვ. 42.

431 II, გვ. 25, გადმოწერილია „თეატრიდან“ 1886, № 40

432 ფ. არქ., № 17496, მთქმელი ნ. გორელაშვილი, ჩამწერი ქ. ანანიაშვილი, 1939.

433 II 9193, გვ. 26, გადმოწერილია „თეატრიდან“, 1886, № 41.

434 ფ. არქ., № 13092.

435 ფ. არქ., № 23978.

436 ფ. არქ., № 23782.

437 ფ. არქ., № 8007.

438 ფ. არქ., № 7999.

439 ფ. არქ., № 23782.

440 ფ. არქ., № 23807.

441 „აქაის თეიური კრებული“, 1899, № 3, განყ. II, გვ. 46. სოფ. წევარი, ს. გაჩეჩილაძის ჩაწერილი.

442 იქვე.

443 იქვე.

444 II, გვ. 44.

445 II, გვ. 41—42.

446 იქვე, გვ. 122.

447 ფ. არქ., № 7376, ჩამწერი მ. კელენჯერიძე.

448 II, გვ. 54.

449 ფ. არქ., № 28053, ჩამწერი დ. გიორგობიანი, 1890.

450 ფ. არქ., № 28125;

451 II 1997, გვ. 102, ჩამწერი კ. გვარამაძე.

452 იქვე, გვ. 101;

453 ფ. არქ., № 23811.

454 ფ. არქ., № 23747;

455 ფ. არქ., № 17505;

456 ფ. არქ., № 17506;

457 ფ. არქ., № 17501;

458 ფ. არქ., 17498;

459 ფ. არქ., № 17497;

460 ფ. არქ., № 17495;

- 401 ფ. არქ., № 17499;
- 462 ფ. არქ., № 17404;
- 463 „ოთარხანი ტანდაბალი, სქელი და დიდუღუამებიანი კაცი ყოფილა“ (ჩამ-
წერის შენიშვნები).
- 464 ფ. არქ., № 20663, შოქმელი ი. დედანაშვილი, ჩამწერი ხ. შიჩილაძე,
კავთისხევი, 1933.
- 465 ზ. კიკინაძე, ბენია ქართველთა მეფეების სუბარა, გვოცევა გვოცე,
1902, გვ. 2—5.
- 466 იქვე, გვ. 7.
- 467 იქვე, გვ. 10—11.
- 468 იქვე, გვ. 18—22.
- 469 იქვე, გვ. 24—25.
- 470 ქართული ხალხური სიგელები, აღ. ლოსტის რედ., სტატიკიტი,
1956, გვ. 218.
- 471 ფ. არქ., № 624, ჩაწერილი მესხი კ. გვარამაძის მიერ.
- 472 ზ. კიკინაძე, დასახ. კრებული, გვ. 43—44.
- 473 ზ. კიკინაძე, დასახ. კრებული, გვ. 34—35.
- 474 იქვე, გვ. 17—18.
- 475 იქვე, გვ. 9—10.
- 476 ზ. კიკინაძე, დასახელებული კრებული, გვ. 12—13. ეს შოტიშვილი პა-
რალელს პოულობს სოლომონ ბრძენთან მოსულ ზვილზე შეცდილებული დღე-
ების შოტიშვილთან. ბავშვი შუაზე გაეშრათ, ნახევარი ზენ და ნახევარი ზენო, უთხრა
სოლომონმა მოდებებს. სამდვილმა დედამ იყვირა: ოლონდ სუ გასპროთ და იმას
ჰყავდესო.
- 477 გრ. ბაგრატიონის კრებული, 1911, გვ. 133.
- 478 იქვე, გვ. 133.
- 479 გრ. ბაგრატიონის კრებული, ხელნაწერთა ინსტიტუტი 1911,
გვ. 132.
- 480 იქვე, გვ. 134.
- 481 „ჯოჯოხეთას ამ ადგილს იმითომ ეძახიან, რომ ჭეიანო, ჭინჭრიათა და
ცხენისათვის სახიფათო ადგილია“ (გრ. ბაგრატიონის შენიშვნა).
- 482 გრ. ბაგრატიონის კრებული, 1911, გვ. 137.
- 483 იქვე, გვ. 132.
- 484 იქვე, გვ. 132.
- 485 იქვე, გვ. 135.
- 486 იქვე, გვ. 136.
- 487 იქვე, გვ. 136.
- 488 იქვე, „რეზიზმა ეს რომ გაიგო ოთარის თეფი სუთი მასეთი ქაპაგირი
გაუჩინაო“ ამბობს გრიგოლი.
- 489 იქვე, გვ. 147.
- 490 იქვე.
- 491 იქვე.
- 492 „ოვერია“, 1878, № 5, შდრ. 11, გვ. 11.
- 493 იქვე.
- 494 „დროება“, 1878, № 149, შდრ. 11, გვ. 13.
- 495 ფ. არქ., № 19870.

496 ქაროელი ხალხური ნოელები, ალ. ღლონტის რედ., სტალინირი, 1956, გვ. 110.

497 პ. ჟიტიკაშვილი, ხალხური სიტყვიერება, 1937, გვ. 106.

498 „ივერია“, 1877, № 5, აქვე დაბეჭდილია რედაქციის ასეთი განცხადება: „ეთხოვთ, ვისაც ამგვარი ამბები გაგონილი ჰქონდეთ, რედაქციას აცნობოს“, შტაბ. ქობულაძე, გვ. 12.

499 იქვე.

500 აკაკი წერეთელი, ტ. IV, პ. ინგოროვას რედ., 1948, გვ. 373.

501 ფ. არქ., № 11048—11094.

502 იქვე, № 11050.

503 იქვე, № 11040.

504 იქვე, № 11040.

505 იქვე, № 11052.

506 იქვე, № 11052.

507 იქვე, № 11055.

508 იქვე, № 11058.

509 იქვე, № 11060.

510 იქვე, № 11061.

511 იქვე, № 11073.

512 იქვე, № 11067.

513 ფ. არქ., № 11079.

514 იქვე, № 11075.

515 იქვე, № 11080.

516 ი. ხინელი, ლევარსი როზროხაძე, თბილისი, 1948.

517 იქვე, გვ. 191.

518 იქვე, გვ. 193.

519 იქვე, გვ. 195.

520 იქვე, გვ. 196.

521 იქვე, გვ. 198.

522 იქვე, გვ. 200.

523 იქვე, გვ. 202.

524 ფ. აოკივი, კოლექცია II, გ.

525 ი. ხინელი, დასახ. წიგ., გვ. 206.

526 ი. ხინელი, დასახ. წიგ., გვ. 212.

527 იქვე, გვ. 213—217.

528 ფ. არქ. № 23785.

529 ი. ხინელი, დასახელებული წიგნი, გვ. 220—221.

530 იქვე, გვ. 232.

531 ივლიანი (პლატონ ლუგაძე), სერგია ერისთავის ოხუნჯობანი, ტფილისი, 1926.

532 იქვე, გვ. 3.

533 სეფლიანი (პ. ლუგაძე), სერგია ერისთავის ოხუნჯობანი 1926, გვ. 10.

534 იქვე, გვ. 10—11.

535 იქვე, გვ. 11.

536 იქვე, გვ. 27.

537 იქვე, გვ. 28.

538 იქვე, გვ. 15.

- ⁵³⁹ იქვე, გვ. 32.
⁵⁴⁰ იქვე, გვ. 19.
⁵⁴¹ იქვე, გვ. 7-8.
⁵⁴² იქვე, გვ. 12.
⁵⁴³ იქვე, გვ. 19.
⁵⁴⁴ იქვე, გვ. 19.
⁵⁴⁵ იქვე, გვ. 28.
⁵⁴⁶ იქვე, გვ. 33.
⁵⁴⁷ დასახელებული წიგნი, გვ. 21.
⁵⁴⁸ იქვე, გვ. 27.
⁵⁴⁹ В. Гордлевский, *ходжа Насреддин. Анекдоты о ходже Насреддине*, Москва, 1957, გვ. 243.
⁵⁵⁰ იქვე, გვ. 245.
⁵⁵¹ იქვე, გვ. 4.
⁵⁵² ვ. გორდლევსკი, დასახ. შრომა, გვ. 244.
⁵⁵³ იქვე, გვ. 253.
⁵⁵⁴ იქვე, გვ. 249.
⁵⁵⁵ ი. ბრაგინსკი, დასახელებული სტატია, გვ. 11.
⁵⁵⁶ ამის შესახებ იხ. ჩვენი ცალკე გამოკვლევა: -- „წიგნი „სიბრძნე, ზიკ-რუისა“ და ქართული ხალხური პავილიტიკობა“, 1959 წ.
⁵⁵⁷ ფ. არქ., № 12097.
⁵⁵⁸ ფ. არქ., № 12097.
⁵⁵⁹ ფ. არქ., № 12098. ნ. ასათიანის მასილები ჩაწერილია 1930 წ.
⁵⁶⁰ ფ. არქ., № 12101.
⁵⁶¹ ფ. არქ., № 12102.
⁵⁶² ფ. არქ., № 12103.
⁵⁶³ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელენე ვერსალაძის რედ., თბილისი, 1958, გვ. 360.
⁵⁶⁴ ივანე-არაკი მოლა ნასრედინზე, „საქართველოს კალენდარი“ 1892, XII, ვ. გუნიანი, გვ. 349-357.
⁵⁶⁵ ი. ბრაგინსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

თ ა ვ

- ⁵⁶⁶ გრ. კიკნაძე, ქართული ხატირისა და იუმორის განვითარების ისტორიისათვის, თბილისი, 1953 წ.
⁵⁶⁷ იქვე, გვ. 153-173.
⁵⁶⁸ იქვე, გვ. 168.
⁵⁶⁹ იქვე, გვ. 164.
⁵⁷⁰ Е. Ф. Тарасенкова, *Жанровое своеобразие русских народных сатирических сказок*, შრომა დაბეჭდილია კრებულში „Русский фольклор, материалы и исследования“, т. II, М-И, 1957.
⁵⁷¹ Е. Ф. Тарасенкова, *Жанровое своеобразие русских народных сатирических сказок*, დასახელებული კრებული, გვ. 62.
⁵⁷² ე. ტარასენკოვის დასახელებული შრომიდან გვ. 64.

- ⁶⁷³ Русский фольклор, Материалы и исследования, ч. II, 1957, გვ. 66.
⁶⁷⁴ იქვე, გვ. 66.
⁶⁷⁵ იქვე, გვ. 67.
⁶⁷⁶ Русский фольклор, ч. II, 1957, гв. 68.
⁶⁷⁷ იქვე, გვ. 70.
⁶⁷⁸ იქვე.
⁶⁷⁹ იქვე.
⁶⁸⁰ იქვე.
⁶⁸¹ ქართული ხალხური ნოველები, ჩაწერა, გამართა, გამოკვეთა და შესიშ-
 ნები დაურთო ალ. ლლონტმა, სტალინბრი, 1956, გვ. 114.
⁶⁸² იქვე, გვ. 176.
⁶⁸³ იქვე, გვ. 213.
⁶⁸⁴ Русский фольклор, т. II, 1957, гв. 73.
⁶⁸⁵ იქვე, გვ. 75.
⁶⁸⁶ იქვე, გვ. 77.
⁶⁸⁷ ქართული ხალხური ზღაპრები, I მ. ჩიქოვანის რედ., 1938, გვ. 73.
⁶⁸⁸ იქვე, გვ. 40.
⁶⁸⁹ А. М. Астахова, Сатира и юмор в русском былинном эпосе
 Русский фольклор, т. II, 1957, гв. 6.
⁶⁹⁰ И. В. Новиков, Сатира в русской народной сказке, записи
 XIX—начала XX века, Русский фольклор, т. II, 1957, гв. 61.
⁶⁹¹ Ф. Энгельс, Немецкие народные книги. Статьи и письма 1838—
 1845, 1910, гв. 30.
⁶⁹² М. Горький о народном творчестве, сб. критическая. Устное
 поэтическое творчество русского народа, Москва, гв. 542.
⁶⁹³ რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, ელ. ვირსალაძის რედაქ-
 ციით, შესავალი წერილითა და შენიშვნებით, 1958, გვ. 306.
⁶⁹⁴ გრიგოლ კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის განვითარების
 ისტორიისათვის, 1953, გვ. 155.
⁶⁹⁵ იქვე.
⁶⁹⁶ ალ. ლლონტი, გუბული ფოლკლორი, I გვ. 195.
⁶⁹⁷ ელ. ვირსალაძე, რჩეული ქართული ხალხური ზღაპრები, 1950,
 გვ. 377.
⁶⁹⁸ იქვე, გვ. 360.
⁶⁹⁹ იქვე, გვ. 396.
⁷⁰⁰ იქვე, გვ. 358.
⁷⁰¹ ვაჟა-ფშაველა, ტ. VII. 1956, გვ. 97—98.
⁷⁰² ზოზა ხადილშვილი ფშაველი სატირიკოსი ზოლექსე იყო.
⁷⁰³ ფ. არქ., კულ. VII, 1. რვ. 2, № 18.
⁷⁰⁴ ფ. არქ., კულ., VII, 1, ყდა, № 27.

მთხ თ. არქ., კულ VII, ი. წლ 1, № 67.

მთვ „ქვალი“, 1894, № 20, გვ. 54.

მთვ „ქვალი“, 1894, № 20.

მთვ გრიგოლ კიკნაძე, ქართული სატირისა და იუმორის გახეივარების ისტორიისათვის, 1953, გვ. 169.

მთვ იქვე, გვ. 169.

მთვ იქვე, გვ. 171.

მთვ იქვე, გვ. 156—164.

მთვ იქვე, გვ. 173.

მთვ ვაჟა-ფშაველა, ტ. VII. 1956, გვ. 97.

მთვ ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, ბეესტრული, 1931, გვ. 19

მთვ იქვე.

მთვ გრიგოლ კიკნაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 174.

მთვ იქვე, გვ. 171.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

თაზი I

ხატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ პროზაში	3
1. ხატირა და იუმორი ცხოველთა ეპოსში	4
2. საკუთრივ ხატირული ზღაპრები	16
3. ხატირა და იუმორი მეფესა და მის მოხელეებზე	19
4. ხატირა და იუმორი სასულიერო პირებსა და ვაჟრებზე	24
5. საყოფაცხოვრებო თემებზე შექმნილი ხატირული ზღაპრები	34
6. იუმორი გულუბრყვილო ცოლების შესახებ	34
7. ხატირული ზღაპრები ავ. დედაცაცზე	35
8. გაუგებრობაზე აგებული სიტუაციური კომიზმი	37
9. შედარება-გადაქარბება და მოსწრებული ტყუილი	38
10. დიდაქტიკური ხატირულ-იუმორისტული ზღაპრები	42
11. „ნატარგეკია“ და „ძმლეთა მძლე“	43

თაზი II

ხატირა და იუმორი ქართულ ხალხურ პოეზიაში	46
1. ქართული ხალხური ხატირულ-იუმორისტული პოეზიის თემატიკა	47
2. სოციალური პორობებისა და კლასობრივ ჩავერის ამსახველი ხატირულ-იუმორისტული ლექს-სიმღერები	47
ა. ხატირა და იუმორი უცხოელ დაპყრობლებზე	47
ბ. ხატირა და იუმორი ზატონების, მოხელეებისა და ვაჟრების წინააღმდეგ	51
გ. ხატირა და იუმორი სასულიერო პირებზე	61
დ. პოლიტიკური ხატირა	65
ე. ხატირა და იუმორი საყოფაცხოვრებო პოეზიაში	66
3. ხატირა და იუმორი ცხოველებზე	81

თაზი III

ხატირა და იუმორი ანდაზებსა და გამოცანებში	87
1. ხატირა და იუმორი ანდაზებში	87
2. ხატირა და იუმორი გამოცანებში	111

თაზი IV

ხატირა და იუმორი მახვილხეცუვაობაში	120
1. ზოგიერთი ცნობა მახვილხეცუვაობის ნიმუშების ჩაწერასა და პუბლიკაციის ისტორიიდან	121

2. ქართული ხალხური მანვილსიტყვაობის თემატიკა	123
3. ცხოველთა ეპოსის ამსახველი მანვილსიტყვაობის ნიმუშები	125
4. კლასობრივი თემატიკა მანვილსიტყვაობაში	128
5. სამღვდელთა მანვილსიტყვაობაში	132
6. საყოფაცხოვრებო თემატიკა მანვილსიტყვაობაში	135
7. ცალკეული კუთხე და სოფელი მანვილსიტყვაობაში	147
8. ისტორიული თემატიკა მანვილსიტყვაობაში	150
9. იუმორისტ მთქმელთა ტიპები	159

თავი IV

სატირულ-იუმორისტული ზღაპრებისა და პოეტური ნიმუშების ზო- გითი ქანობრივი და მხატვრული თავისებურებანი	160
1. სატირული ზღაპრების ქანობრივი თავისებურება და სატი- რულ-იუმორისტული ხერხები	169
2. სატირულ-იუმორისტული ხერხები ქართულ ხალხურ პოეზიაში	179
დასახელებული ლიტერატურა და შენიშვნები	180

შეცდომების გასწორება

გვერდი	სტრიქონი	დაბეჭდილია	უნდა იყოს
20	ქვემოდან 16	როგორია	როგორი
55	ზემოდან 21	ქალბატონი	ქალბატონს
80	ქვემოდან 6	ლვინით	ღვინით
96	10	სტუმრებსაც	სტუმრებსაც
97	ზემოდან 20	ნართულად	ნართაულად
103	1	მღვდლობა	მღვდლობა
105	15	ჭგავსო	ჭყავსო
107	ქვემოდან 8	დებლირებული	დებლირებული
119	ზემოდან 10	კითხვა-მოგების	კითხვა-მიგების
119	ქვემოდან 16	კეპი	კიპი
127	ზემოდან 12	განსხვავდება	განასხვავებდა
133	ქვემოდან 9	საფუძვლებზე	საფუძველზე
147	11	აქცევს	აქცევს
185	19	1923	1933
197	ქვემოდან 16, 22	ქუთათელია	ქუთელია

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ ზეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

• • •

რედაქტორი მ. ხ. ჩიქოვანი
გამომცემლობის რედაქტორი ე. შალამბერიძე
ტექნოლოგიური ნ. ჯაფარიძე
კორექტორი ლ. ჩხაიძე
ხატვარი გ. ნადირაძე

ფასი 9 მან. 20 კაპ.

1961 წლის პირველი იანვრიდან 92 კაპ.

გადაეცა წარმოებას 9/V 60 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 20/VII 60 წ.
ანაწყოების ზომა 6×10. ქაღალდის ზომა 60×92. ფიზიკურ ფორმათა
რაოდენობა 13, პირობით ფორმათა რაოდენობა 12,46
შევკ. № 202 უფ 03924 ტირაჟი 1500

საქართველოს სსრ ვაჭრობის სამინისტროს გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი № 64.

Типография издательства Министерства торговли Грузинской ССР
Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе № 64.